

Міністерство освіти і науки України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Національна академія державного управління при Президентові України
Навчально-методичний центр цивільного захисту та
безпеки життєдіяльності Черкаської області
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Одеський державний університет внутрішніх справ
Смілянський технологічний фаховий коледж
Національного університету харчових технологій
Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова
Уманський національний університет садівництва
Харківський кооперативний торгово-економічний коледж
Черкаська медична академія
Черкаський державний бізнес-коледж
Черкаський державний технологічний університет
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Черкаське регіональне відділення Соціологічної Асоціації України

ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ

ВИПУСК 21

м. Черкаси

УДК 009

Рецензенти:

Гуржій О. І. – заслужений діяч науки і техніки України, д-р іст. наук, професор (*Інститут історії України НАН України*);

Лазуренко В. М. – заслужений працівник освіти України, д-р іст. наук, професор (*Черкаський державний технологічний університет*);

Дмитренко М. Й. – д-р філос. наук, професор (*Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України*)

Головний редактор:

Чубіна Т. Д. – доктор історичних наук, професор.

Відповідальний редактор:

Спіркіна О. О. – кандидат історичних наук, доцент.

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21.
Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. 268 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол №11 від 25.03.2021 р.)*

*Дозволяється публікація матеріалів збірника у відкритому доступі
комісією з питань роботи із службовою інформацією в
Черкаському інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
(протокол №4 від 14.04.2021 р.)*

© ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗУ, 2021

ШАНОВНІ НАУКОВЦІ!

Вітаю Вас від імені колективу Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, що єднає в собі освіту, науку, культуру і, звичайно, традиції. Вихід чергового Гуманітарного вісника – одна з чудових і стійких традицій нашого інституту: вона зберігається і розвивається.

Незаперечна істина, що престиж ЗВО зростає завдяки репутації, яка створюється науково-дослідницькою роботою. За останні роки нам з Вами вдалося чимало зробити, щоби ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ був тим освітнім закладом, в якому навчальний процес спирається на фундаментальні наукові дослідження.

Ми впевнені, що платформа нашого Гуманітарного вісника сприятиме обміну думками між молодими і досвідченими вченими різних регіонів країни і зарубіжжя, підтримає зв'язок між наукою і практикою. Вважаю, що головна мета полягає в обміні передовим досвідом і знаннями, у збільшенні вкладу вищої школи, всієї системи освіти в рішення як

загальносоціальних, так і загальноекономічних завдань.

Глобалізація в економіці, складні політичні процеси у світі, соціокультурні трансформації, пандемія, інші новітні виклики – таким постало перед людством XXI-е століття. Вже сьогодні усім зрозуміло, що розвиток нашої країни неможливий без істотного просування вперед гуманітарного комплексу. Століття науки, знань і високих технологій немислиме без становлення в тому числі й нової якості вищої освіти. Тут необхідні спільні зусилля всіх, хто пов'язаний з освітньою сферою, для подолання ще наявного в суспільстві нерозуміння нової ситуації та стереотипного мислення.

Головним в умовах інформаційного суспільства залишається завдання не втратити накопичений потенціал, зберегти все краще в українській освіті, пришвидшити підвищення якості в підготовці фахівців. Знову і знову ми говоримо: талант вчених і викладачів, нові ідеї і знання – ось той фундамент, для якого власним підґрунтям є модернізація вищої школи.

Ми також готові до найширшої взаємодії з нашими іноземними партнерами. Спільна робота фахівців із різних країн – мабуть, самий вірний шлях вирішення багатьох проблем, вона більш ефективна, сприяє подальшому укріпленню професійних, партнерських, дружніх відносин та успішній реалізації спільних програм, розвитку інноваційних проєктів. Наразі ми особливо зацікавлені в модернізації професійної освіти, у створенні максимально слушних умов для реалізації наукового потенціалу молодих людей і готові до ефективної взаємодії з партнерами в галузі науки, освіти і виробництва.

Маю надію, що Гуманітарний вісник стане зручним майданчиком для обміну досвідом у процесі наукових досліджень, створить стимули для подальшої результативної роботи. Бажаю всім науковцям творчої й результативної роботи, удачі, корисного професійного спілкування, нових наукових звершень і плідного співробітництва!

Хочу нагадати, що минає 35 років з моменту аварії на Чорнобильській АЕС, але її наслідки залишаються предметом обговорення світової наукової спільноти. За визначенням UNSCEAR і ВООЗ, Чорнобильська катастрофа віднесена до аварій ядерних об'єктів найвищого рівня. Однак найбільша техногенна катастрофа, приховувана тодішньою владою, з одного боку спричинила непоправні негативні наслідки, а з іншого – активізувала національно-демократичний, екологічний і національно-демократичний рухи. Саме цим питанням присвячено цьогооріч один із розділів Гуманітарного вісника.

Начальник
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України,
генерал-майор служби цивільного захисту,
кандидат технічних наук, професор,
Заслужений працівник
цивільного захисту України

Віктор ГВОЗДЬ

У збірнику містяться наукові статті гуманітарного спрямування, присвячені різним актуальним питанням історії України, історії пожежно-рятувальної служби, психології, педагогіки, філософії, культурології, філології, права, економіки, державного управління, а також статті, присвячені 35-й річниці Чорнобильської катастрофи.

Розрахований на науковців, викладачів закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, курсантів, студентів, усіх, хто цікавиться гуманітарними науками.

Редакційна колегія:

Єремєєва Н. Ф. – кандидат філологічних наук, доцент;
Косяк С. М. – кандидат історичних наук, доцент;
Кришталь Т. М. – доктор економічних наук, професор;
Ненько Ю. П. – доктор педагогічних наук, професор;
Стадник І. Ю. – кандидат історичних наук, доцент;
Томіленко А. Г. – кандидат історичних наук, доцент;
Усов Д. В. – доктор філософських наук, професор;
Федоренко Я. А. – доктор історичних наук, доцент;
Фомич М. В. – кандидат психологічних наук, доцент;
Kęsy Marcin – dr inż (Республіка Польща);
Pawliszczy Dariusz – dr inż (Республіка Польща);
Telak Oksana – dr (Республіка Польща);
Telak Jerzy – dr hab, prof (Республіка Польща).

Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення.

Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС

України. Політичні науки в Україні та світі.

Філософські пошуки на тлі сучасних проблем.

Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення.

Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та інформаційної діяльності.

Актуальні проблеми психологічних наук.

PROBLEMY ROZWOJU WSPÓŁCZESNEJ RODZINY.

PRZYSZŁOŚĆ RODZINY

Czubina Tetyana, doktor habilitowany, profesor

*Czerkaski Instytut bezpieczeństwa pożarowego im. Bohaterów Czornobyla
Narodowego Uniwersytetu Obrony Cywilnej Ukrainy*

Problemy rozwoju rodziny można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa – to trudności, które są rodziny «zewnątrzne». To są niektóre z niekorzystnych dla niego warunków, stworzonych przez społeczne otoczenie makro, kryzysowe okoliczności społeczno-gospodarcze. Nie wypływają one z samej istoty, natury rodziny i są jedynie środowiskiem do jej istnienia. Druga grupa to problemy, które istnieją w sferze życia rodzinnego, nawet w sprzyjających warunkach zewnętrznych. Są generowane przez zmianę, samorozwój rodziny (na przykład przejście od rodziny autorytarnej do demokratycznej).

W naszym kraju przez dziesięciolecia poważnym problemem, który wciąż nie został rozwiązany, było zapewnienie rodzinie własnego mieszkania lub domu. Pod koniec istnienia ZSRR w największych miastach liczba rodzin zarejestrowanych na mieszkania, wynosiła od dwunastu do trzydziestu dwóch 12–32 procent ogólnej liczby rodzin miejskich (w Kijowie – dwadzieścia sześć 26 procent). Nie biorąc pod uwagę jakości mieszkań i ich wielkości (nasz rozmiar jest o trzy 3 razy mniejszy niż w USA, gdzie powierzchnia użytkowa dla rodziny wynosi 145 m² sto czterdzieści pięć metrów kwadratowych), można powiedzieć, że na Ukrainie ponad dwa 2 miliony rodzin potrzebują mieszkania. Wiele rodzin, w których mieszkają dzieci, mieszka w apartamentach jednopokojowych.

To samo można powiedzieć o wyżywieniu. Czteruosobowa rodzina wydaje siedemdziesiąt 70 procent budżetu na żywność (w USA – 15 piętnaście procent).

Spowolnienie gospodarcze za kilka lat doprowadziło do tego, że na Ukrainie sytuacja demograficzna nie jest już kierowana przez państwo i staje się ostro negatywna. W 1991 r. po raz pierwszy śmiertelność ludności Ukrainy przekroczyła ilość narodzin o pięćdziesiąt tysięcy 50 tys. i od tego czasu utrzymuje się ta tendencja.

Czynniki o charakterze społeczno-ekonomicznym zewnętrznych uwarunkowań istnienia rodziny wpływają na samą rolę rodziny w społeczeństwie, jej wewnętrzne tendencje rozwoju. Na przykład utrata rodzinnej roli pośrednika w relacjach między jednostką a społeczeństwem okazuje się taka, że dostępność i wielkość rodziny jest teraz neutralna, a często nawet ujemna we wszystkich najważniejszych momentach ludzkiego życia: podczas poszukiwania pracy, w materialnym wsparciu, w podniesieniu poziomu zawodowego itp. Wielodzietne rodziny u nas zawsze żyły gorzej, niż małodzietne. Teraz te rodziny są uwięzione w krytycznej sytuacji.

W XX wieku. praktycznie wszystkie kraje rozwinięte rozpoczęły intensywne zaangażowanie kobiet w produkcję społeczną.

W Stanach Zjednoczonych stanowią one około 44 procent zatrudnionych, na Ukrainie – ponad 50 procent, ale są prawie całkowicie feminizowane sektory, w których kobiety stanowią główny kontyngent pracowników (na przykład w edukacji, medycynie itp.). Kobiety stanowią ponad połowę osób z wyższym wykształceniem. I choć nasze kobiety pozostają w tyle za mężczyznami pod względem wysokości wynagrodzeń (w nich stanowi 53–86 procent zarobków mężczyzn, w przeciwieństwie na przykład ze Szwecją, gdzie liczba ta przekracza 90 procent), czują się jednak społecznie i ekonomicznie niezależne.

Ponadto od dziesięciolecia realizowana jest ideologia emancypacji, równości kobiet i mężczyzn. Jeśli wcześniej wolność mężczyzny w rodzinie współistniała z brakiem wolności kobiety, teraz kobieta stała się wolna jak mężczyzna (przynajmniej psychicznie, ona tego potrzebuje). W pewnym momencie Pan H. Spencer sformułował «prawo równej wolności», zgodnie z którym dana osoba może robić to, co chce, nie naruszając jednakowej wolności innej osoby. Konsekwentnie, konflikty we współczesnej rodzinie są skazane na postępek i mogą być powstrzymywane jedynie przez wspólne działania męża i żony. Fakt, że obecnie rodzina nie jest zbudowana na prozaicznym fundamencie interesów gospodarczych, ale w sensie miłości nie robi ją silniejszą, a tym bardziej bez kłopotów.

Powyższe przejawia się w tym, że w naszych czasach było o wiele więcej rozwodów niż przedtem. Pod koniec lat 80-tych w ZSRR co trzecie małżeństwo kończyło się rozwodem (w 1950 r. w przypadku 100 małżeństw były tylko 3 rozwody). Na Ukrainie liczba ta wynosiła ponad 40 procent. W niektórych miastach liczba ta jest jeszcze wyższa. (Nawiasem mówiąc, ciekawa notatka historyczna: w starożytnym Rzymie przez 230 lat nie było przypadku, w którym mężczyzna pozostawiłby żonę lub żona od męża).

Podobna sytuacja występuje we wszystkich krajach rozwiniętych, może z wyjątkiem Japonii, gdzie wpływ rozwoju przemysłowego nie potrafił jeszcze osłabić tradycyjnie silnych więzi rodzinnych. Chociaż w Japonii również liczba rozwodów rośnie, ale generalnie rodzina jest przedmiotem szczególnej troski zarówno państwa, jak i biznesu i społeczeństwa. Wiele dużych firm ma swoich instruktorów rodzinnych. Ponad 40 tysięcy pełnoetatowych pracowników i 16 tysięcy wolontariuszy w kraju realizuje

program planowania rodziny. Stwierdzono, że 70% wszystkich sytuacji kryzysowych w miejscu pracy wynika z sytuacji rodzinnej, a rodzice dużych rodzin są bardziej podatni na stres w pracy. Prowadzenie prac wyjaśniających przeciwko aborcji itp. Osiągnięte wyniki są uderzające. Jeśli w 1950 r. 95,4 procent porodów tu przyjmowało się poza zakładami medycznymi, wysoka była dziecięca śmiertelność, różne choroby, epidemie, to do teraźniejszego czasu dziecięca śmiertelność zmalała o 12 razy i jest najniższa w świecie. Wrodzone wady niemowlęcia występują w czterech przypadkach z tysiący i do 2-3 lat najczęściej są eliminowane. Tutaj najwyższa oczekiwana długość życia, pomimo bardzo intensywnego rytmu pracy.

Mówiąc o trwałości wzrostu rozwodów w naszym społeczeństwie, konieczne jest podkreślenie głównych przyczyn tego zjawiska. Można je podzielić na trzy grupy: etyczno-psychologiczną, ekonomiczną i fizjologiczną.

Badania wykazują, że najczęściej przyczyną rozwodów jest pijaństwo, alkoholizm, które z kolei są często związane z okrutnym traktowaniem innego członka rodziny i dzieci. Systematyczne pijaństwo prowadzi do degradacji osobowości, upadku duchowej więzi małżonków. Ten powód prowadzi do rozpadu rodziny w co czwartym przypadku (zgodnie z ustaleniami sądu i kwestionowanymi przez same rozwiedzione kobiety, przyczyna ta pojawia się w pięćdziesięciu 50 procentach przypadków).

Druga najważniejsza przyczyna rozwodów to jest zdrada małżeńska. Wierność małżeńska jest jednym z głównych warunków etyki małżeństwa. Oczywiście podstawą zdrady jest najczęściej pogwałcenie duchowej i seksualnej harmonii. Czasami dochodzi do niezrozumienia faktu, że każdy wiek charakteryzuje się pewnym rodzajem związku między płciami, że miłość jako pożądanie słabnie z czasem, zmieniając na głębokie uczucie innego rodzaju. Zamiast pogodzić się z tym nieuniknionym biegiem wydarzeń, niektórzy próbują powrócić do już przeżytych faz miłości, nawet kosztem małżeńskiej zdrady.

Jako powód rozwodów pojawia się także «niezgodność charakterów». Zrozumiana przez nią jest gorliwość, drażliwość. Często sami są wynikiem innych przyczyn. Różne poglądy na życie, jego cel może prowadzić do naruszenia normalnych związków w rodzinie, do zaburzeń neuropsychologicznych i, ostatecznie, uniemożliwić wspólne życie.

Przyczyną rozwodu może być ingerencja krewnych w życie rodzinne, szczególnie w czasie wspólnego pobytu. Oto powiązane aspekty etyczno-psychologiczne i ekonomiczne.

Należy podkreślić, że podstawową przyczyną rozwodów jest często nieodpowiedzialna postawa partnerów wobec ich obowiązków rodzinnych. Brak odpowiedzialności sprzyja rozwojowi takich niepełnosprawności, jak pijaństwo, zdrada małżeńska i podobne. Nierównomierny podział obowiązków domowych może zakłócić równowagę psychiczną w rodzinie. Na Ukrainie kobieta wydaje dwa-trzy 2-3 razy więcej czasu na pracę domową. W mieście kobieta spędza na pracę domową 40 godzin tygodniowo.

Istnieją również powody rozwodów o charakterze gospodarczym. Najbardziej dotkliwą tu jest kwestia mieszkaniowa. Choć analiza pokazuje, że materialne i warunki życia jako czynnik łączący małżonków i jako przyczyna rozwodów w ujęciu procentowym, wydaje się nieznaczną (około trzech 3 procent), ale może generować inne negatywne momenty, które następnie pojawiają się jako przyczyna rozwodu.

I wreszcie trzecia grupa powodów rozwodów ma charakter fizjologiczny: rozbieżności fizjologiczne, niezdolność do posiadania dzieci, choroba. Łącznie czynniki te składają się, według różnych danych, od dziesięciu do piętnastu 10-15% procent powodów rozwodów.

W socjologicznych badaniach rodziny istnieje wiele różnych przyczyn i motywów jej upadku. Prawdopodobnie najczęstszym powodem są największe zmiany społeczne w społeczeństwie (przede wszystkim urbanizacja) znacznie przewyższają duchowy, etyczny i kulturalny rozwój członków społeczeństwa. Stare struktury są zniszczone, nowe nie są tworzone. Wyraźnie manifestuje się stan anomii, kiedy jednostki tracą znaczone normy społeczne.

Badania socjologiczne pokazują, że w sferze rodzinnej stopniowo kształtuje się uniwersalne wartości. Tak, Amerykanie oceniają priorytety dla tworzenia rodziny takie jak: osiemdziesiąt trzy 83 procent respondentów kluczową podstawą małżeństwa zaznacza miłość (u nas liczba ta wynosi od sześćdziesięciu do siedemdziesięciu 60-70 procent w różnym wieku respondentów).

Wśród zachodnich uczonych powszechnie uważa się, że rodzina przechodzi dziś głęboki kryzys, zresztą w niemal wszystkich rozwiniętych społeczeństwach. Wśród nich są społeczeństwa objęte kryzysem, takie jak nasze, i dość dobre w ekonomice kraje Europy i USA, kraje Azji i Ameryki Łacińskiej.

Kryzys ten przejawia się w takich faktach życia rodzinnego:

- zmniejszenie wskaźnika dzietności;
- wzrost liczby rozwodów;
- wzrost liczby rodzin niepełnych i dzieci urodzonych poza związkiem małżeńskim;
- wzrost liczby rodzin bez dzieci;
- późne małżeństwo;
- zakwaterowanie małżeństw bez rejestracji małżeństwa.

Jaki jest powód tych zjawisk? Faktem jest, że będąc prymitywnym elementem społeczeństwa, rodzina odzwierciedla te same sprzeczności, które są nieodłączne w społeczeństwie. Na nowoczesną rodzinę wpłynął nie jeden, ale kilka światowych trendów na skalę światową:

- zwiększenie roli kobiet w ekonomicznych, kulturalnych, politycznych sferach życia publicznego (a to powoduje ich pragnienie większej niezależności, rewizji tradycyjnej struktury stosunków rodzinnych, równości z mężczyzną w podejmowaniu decyzji).

- tworzenie dwóch ośrodków życia – pracy i domu (wcześniej działalność zawodowa i gospodarstwa domowe istniały w jedności);

- ewolucja poglądów społeczeństwa na moralność seksualną (lub rewolucja seksualna z osłabieniem kontroli społecznej, wzrost anonimowości zachowań seksualnych, łagodzenie tradycyjnych poglądów na temat dopuszczalności i niedopuszczalnego);

- światowe trendy XIX wieku, związane z informatyzacją społeczeństwa, nowe kierunki jego rozwoju, rozwój osobistego potencjału.

Wraz z rozwojem miejskiego stylu życia i stałym spadkiem odsetka ludności wiejskiej w społeczeństwie, rodzina jest coraz trudniejsza do określenia jako ekonomiczny ośrodek społeczeństwa. Każdy z jej członków zwykle ma własną pracę i, podczas jej wykonywania, pozostaje w związku z innymi ludźmi, a nie z członkami rodziny. W rezultacie spada funkcja społeczna dla funkcji ekonomicznej rodziny.

Rozwój usług, handlu i cateringu zmniejsza znaczenie funkcji gospodarczych i domowych. Samotni ludzie żyją teraz nie mniej wygodnie niż w rodzinie.

Zmienia się także rola rodziny w procesie reprodukcji osoby. Liczba urodzeń pozamałżeńskich wzrasta (prawie co piąte dziecko na Ukrainie rodzi się obecnie poza związkiem małżeńskim). W miastach dzieci rodzą się mniej niż na obszarach wiejskich, gdzie obecność większej ilości pracy w rodzinie zawsze była gwarancją większej efektywności gospodarki. Liczba dzieci w rodzinie wpływa nie tylko na urbanizację i związaną z nią ekologię, ale także na poziom wykształcenia kobiet i informatyzację społeczeństwa. Rozwój produkcji informacji wymaga pewnego dopasowania między najnowszymi technologiami a zdolnością człowieka do pracy: ogólna kultura, świadomość, zdolności intelektualne, profesjonalizm, stan zdrowia, zainteresowanie pracą, umiejętnością pracy, umiejętnością szybkiego przystosowania się, umiejętnością samodzielnego podejmowania decyzji. Osoba w społeczeństwie informacyjnym aktywnie angażuje się w podnoszenie poziomu edukacji, świadomości, zdrowia, dobrej formy (statystyki pokazują, że każdego dziesięciolecia ludzie spędzają coraz więcej czasu na studiowanie i utrzymanie zdrowia). W celu zapewnienia jakościowego wzrostu pracownika należy stworzyć odpowiednie warunki życia i zasoby materialne obejmujące edukację i kulturę, warunki mieszkaniowe, jakość żywności, usługi i opiekę zdrowotną, obiekty wypoczynkowe. Innymi słowy, wzrasta zapotrzebowanie na jakość życia. Takie wymagania stawiają rodzinę w stanie ograniczenia liczby dzieci w rodzinie, ponieważ duża ich liczba prowadzi do obniżenia jakości życia jej członków (20 procent ukraińskich rodzin w ogóle nie chce je mieć).

Ponadto współczesny człowiek jest znacznie mniej wykształcony w rodzinie niż kiedyś, gdy zarówno przedstawiciele klas rządzących, jak i zwykli ludzie otrzymywali domowe wykształcenie. We współczesnym świecie istnieje już wiele instytucji społecznych, które przejmują funkcje wychowania młodego pokolenia. Są to przedszkola, szkoły średnie, szkoły zawodowe i instytucje szkolnictwa wyższego, organizacje publiczne, organy samorządu lokalnego i media. Amerykańscy naukowcy obliczyli, że ich uczniowie spędzają więcej czasu w Internecie i telewizji niż w komunikacji z rodzicami.

Utrata wartości społecznej rodziny doprowadziła do tego, że podstawa małżeństwa stopniowo staje się jedynie intymną sferą. Sposoby łączenia się z rodziną to nie tyle społeczne warunki, potrzeby i zależność ekonomiczna, co czynnik miłości. Można rozważyć interesujący trend – dopiero w XX wieku, kiedy maleje znaczenie rodziny jako instytucji społecznej i zainteresowanie społeczeństwa jej istnieniem, głównym czynnikiem, który skłania osobę do małżeństwa, staje się własnym pragnieniem, a nie dyktatura społeczeństwa lub państwa. Rodzina w coraz większym stopniu uniezależnia się od państwa i społeczeństwa jako całości. Państwo traci swoje funkcje kontrolowania i egzekwowania sankcji karnych wobec rodzin i ich członków, zwłaszcza nastolatków i nieletnich.

Cechą charakterystyczną współczesnej rodziny jest autonomia jej członków. Im wyższy poziom kulturowego i cywilizacyjnego rozwoju społeczeństwa, tym bardziej członek takiego społeczeństwa realizuje się jako indywidualność, tym większe są jego potrzeby separacji. W rodzinie, w szczególności, autonomia przejawia się w tym, że interesy obu członków małżeństwa są znacznie szersze niż czysto rodzinne, a krąg znaczącej komunikacji dla nich wykracza poza jej granice. Ich zachowanie rodzinne jest regulowane nie tyle przez zwyczaje, tradycje i zewnętrzne wpływy, jak przez indywidualne przedstawienia, estetyczne ideały i wartości moralne. Rodzina aktywnie reaguje na wzrost autonomii swoich członków. Istnieją nowe formy struktur rodzinnych: umowy małżeńskie na określony czas, małżeństwo z trzyletnią kadencją (Nie mając dzieci), «Małżeństwa cywilne» małżeństwo za zgodą stron, ale bez rejestracji), «Małżeństwa na odległość» (oddzielne miejsce zamieszkania małżonków z pilnymi spotkaniami), «Konkubinat» (kiedy rodzina zawaliła się, a jej członkowie mają własne życie, ale dzieci są wychowywane razem), małżeństwa między osobami tej samej płci, grupowe małżeństwo i inne.

I chociaż niektórzy naukowcy mówią już o upadku rodziny nuklearnej i jej zniknięciu, większość uważa, że rodzina pozostanie w społeczeństwie w przyszłości, ale straci aureolę swojej «świętości», «odporności» i swojego «obowiązku» dla osoby.

SPIS LITERATURY

1. Андрушенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. К., 1993.
2. Вакуленко С. М. Соціологія семьи. Х.: ХНУ ім. В. Каразіна, 2003. 159 с.
3. Лукашевич М. П., Шандор Ф. Ф. Соціологія сім'ї: підруч. К.: Знання, 2013. 223 с.
4. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект. Вип. І. Львів. 1996.
5. Чубіна Т. Д. Соціологія. Курс лекцій. Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2012. 324 с.
6. Шевченко Я. М. Проблеми правового регулювання сімейних відносин // Українське право. 1998. С. 121–130.

ВПЛИВ КОЛЕКТИВА НА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ДСНС УКРАЇНИ

Богун Л. В., кандидат історичних наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що сучасний освітній процес має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства, тобто формувати відкриту, духовно та культурно розвинену людину [6]. Зважаючи на це, одне з найважливіших завдань навчально-виховного процесу – це формування суспільнозначимих особистісних цінностей у майбутніх фахівців. Розбудова України як суверенної держави, турбота про її майбуття висувують на чільне місце проблему громадянського і правового виховання. Адже стабільність і могутність держави залежать від свідомості її громадян. Надзвичайно важливим завданням освіти є виховання справжнього громадянина: освіченого, активного, здатного жити і працювати в умовах демократії, спроможного забезпечувати незалежність України, мати постійну відповідальність за себе, за свою країну, за свій народ. Сучасний ЗВО системи ДСНС України формують свідомого громадянина, тому й відіграє значну роль у громадянському вихованні [7]. Актуальність громадянського виховання особистості у сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється необхідністю державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їх потенційних здатностей, досягнення цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості - потреби у самовизначенні та самоствердженні.

Домінуючою тенденцією подальшого розвитку сучасної цивілізації є перехід передових країн світу від постіндустріального до інформаційного суспільства, в якому об'єктами і результатами більшої частини зайнятого населення будуть інформаційні ресурси і наукові знання [8].

В умовах неперервного зростання можливостей реального доступу до інформації з будь-якої країни світу і будь-якою мовою за допомогою глобальних систем телекомунікації, для будь-якої людини є необхідним самостійно вміти розробити раціональну стратегію пошуку необхідної йому особисто інформації з множини наявних [9]. У подібній ситуації різко зросли вимоги до інформаційної культури особистості. Людина нині потребує в сформованих навичках ефективною взаємодії з інформаційним середовищем, в умінні використовувати надані їй можливості, тобто повинна мати певний рівень культури поведінки. Поняття культури є складним і може тлумачитися по-різному. Культура в різноманітних її проявах є об'єктом і предметом вивчення множини конкретних наук. Для

філософії властивий розгляд культури в її загальних рисах [10]. Сам термін «культура» походить від латинського слова «culture» – «обробіток землі». Цей термін якнайкраще відображає сутність поняття, під яким філософи розуміють усі види перетворюючої діяльності суспільства і людини разом з її результатами. Нині термін «культура» часто також вживають як міру рівня освіченості та вихованості людини. У становленні особистості важливе місце посідає освіта. Проте поняття освіченості та культурності не співпадають. Освіченість найчастіше означає оволодіння значним запасом знань, ерудицію людини. В той же час вона не включає цілу низку таких важливих характеристик особистості, як моральна, естетична, екологічна, психологічна, комунікативна культура тощо. Ось чому так важливе поєднання освіти і виховання, а також поєднання у вихованні розвитку інтелекту і моральних якостей [11].

Поняття «культура», як уже було зазначено, має багато визначень і, відповідно, значень. За деякими даними загалом налічується близько двохсот визначень і характеристик культури. Скажімо, значне розповсюдження одержав аксіологічний підхід до розуміння культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей.

Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціальної держави органічно пов'язаний із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості молоді. Ці процеси вимагають формування громадянської і правової культури. Важливу роль у цьому плані відіграють всі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, особливо у суспільстві перехідному, де вони не тільки підтримують, а й закладають основи демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами, формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком реалізації творчих можливостей, задоволення особистих і соціальних інтересів [5].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства велике значення має інформація, засоби її отримання та застосування одержаних знань, набутих з різних джерел. Інформаційний простір на сьогоднішній день є вельми різноманітним, має різні напрями. Таким чином, вірний вибір інформації та її адекватне трактування має призводити до формування освіченої, толерантної та розвиненої молоді людини. Цілісне сприйняття потоку інформації, її розумний аналіз, виділення першорядного та другорядного формує нормальну інформаційну культуру молоді нашого суспільства. Під інформаційною культурою розуміється систематизована сукупність знань, вмінь, навичок, що забезпечує оптимальне здійснення індивідуальної

інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення інформаційних потреб особистості, які виникають в ході навчальної, пізнавальної та інших видів діяльності. Відомим є той факт, що процеси первинного засвоєння інформації – «первинна соціалізація» на рівні: це «добре», це «погано» відбуваються ще у ранньому дитинстві. Батьки є головним джерелом та інтерпретатором інформації для дитини, вони ж є для неї і головним авторитетом. Родина має залишатися вже для молодої людини одним із основних джерел формування інформаційної культури. Звичайно, слід враховувати рівень загальної культури в суспільстві та інформаційної культури, зокрема, самих батьків. Оскільки при низькому рівні культури батьків процеси передачі та інтерпретації інформації не будуть відповідати необхідним суспільним нормам. Батьки в родині повинні вдосконалювати власний рівень інформаційної культури, слідкувати за новітніми тенденціями розвитку суспільства, новинами світу та країни, розбиратися в головних аспектах політики та економіки країни. На батьках лежить особлива відповідальність за формування інформаційної культури своїх дітей. Однак, процес формування інформаційної культури в родині є вкрай важливим та досить складним. Слід розуміти, що проблеми формування інформаційної культури в родині необхідно розглядати в кожному окремому випадку, оскільки кожна сім'я це специфічна одиниця суспільства, що живе та розвивається за власними законами та правилами.

Однією з важливих соціально-психологічних проблем, яка може виникнути у процесі навчальної діяльності курсантів, що навчаються у вищих навчальних закладах ДСНС України, є проблема морального дорослішання. У цей період юнаки переходять від повної батьківської опіки до лав курсантського середовища, в якому мають себе відчувати частиною групи (взводу), курсу, факультету й університету загалом, тобто курсант, як і всі майбутні офіцери, має одночасно поєднувати службову діяльність і навчання. Кожен входить до цілісної системи, яка складається з різних підсистем. Як у психологічній системі, у них є фізична, розумова, соціальна й емоційна підсистеми. Цей системний підхід порівнюється з розвитком і формуванням особистості дитини, тому що курсант, який вступив до закладі вищої освіти, теж формує та розвиває свої особистісні характеристики у процесі навчання, і якщо їх розвивати та формувати у правильному напрямі, то це суттєво вплине на позитивну успішність під час навчання у закладі вищої освіти ДСНС України. Основна вимога системного підходу – розглядати особистість як цілісну істоту, цивілізовану особу в найрізноманітніших її стосунках із навколишнім світом: родиною, друзями, групою (взводом) та іншими соціальними інституціями [4]. Головною метою і завданням вищої освіти є підготовка висококваліфікованого фахівця та розвиток і формування особистості курсанта, який вступив до закладу вищої освіти. Вирішення цих завдань можливе через пошук оптимальних умов організації навчальної діяльності курсантів, які впливають на особистісні характеристики курсантів закладі вищої освіти ДСНС України на їх

успішність у навчанні. У науковій літературі робляться спроби визначити об'єктивний критерій розвитку і формування особистості курсанта вищого навчального закладу ДСНС України, при цьому виникають цілком зрозумілі ускладнення. У психології є декілька понять, які безпосередньо пов'язані з цим і можуть допомогти з'ясувати критерії розвитку особистості. Це поняття зрілості, самоактуалізації та самореалізації. Процес становлення професіонала починається від початку навчання у спеціальному навчальному закладі та залежить від різноманітних об'єктивних (організаційних, соціально-психологічних та інших) та суб'єктивних (особливостей особистості, забезпечення успішного функціонування у професії, самосвідомість, наявності комплексу здібностей до професійної мотивації) факторів. Лише поєднання цих двох взаємопов'язаних факторів забезпечує успішну професійну діяльність. Необхідність глибокого психологічного вивчення особистості майбутнього рятувальника є реальною потребою часу, тому що ця професія відноситься до однієї з найскладніших, не лише тому, що пов'язана з постійним ризиком, а у зв'язку з тим, що серед багатьох інших професій відноситься до категорії «людина – людина». Вміння адекватно сприймати ту чи іншу людину, розуміти її приховані та явні мотиви поведінки, легко встановлювати неформальні контакти – це характеристики, професійно значущі для майбутнього пожежника.

Ягупов Василь Васильович вважає, що найбільш продуктивним в процесі розкриття проблеми особистості військового фахівця є об'єктно-діяльнісний підхід, який спирається на аналіз діяльності у військовому середовищі, а також вплив військово-професійної діяльності на формування провідних рис особистості [2]. Громадські умови, які існують в українському суспільстві, визначають провідні його якості не самі по собі, а завдяки його діям, в загальній, військово-професійної діяльності. У той же час слід пам'ятати, що курсант виступає як соціальна фігура певного соціуму. У зв'язку з цим, особистість висококваліфікованого фахівця повинна розглядатися не тільки в його діяльності, а й додатково у соціально-психологічному індивідуальному плані, тобто професійної діяльності. Автор Макаренко А. С. акцентував на ролі й місці колективу в вихованні та формуванні особистості [1]. Він сформулював принцип: «Виховання в колективі й через колектив». Критики Макаренко А. С. пов'язують цей принцип із нібито недостатньою увагою до особистості. Але «правильніше, – зазначає Музика О. Л., – було б пов'язати його з принципом природо відповідальності, адже людина є соціальною істотою й розвиток особистості значною мірою детермінується особливостями її включення в систему міжособистісних і міжгрупових стосунків. Вміння переконувати, відстоювати свою позицію, йти на компроміси, керувати чи підкорятися авторитетам – ці потрібні для розвитку будь-яких здібностей характеристики можна розвинути тільки завдяки соціальному досвіду, який набувається через практичне виконання тих чи інших соціальних ролей» [3, 15–21].

Отже, в успішності навчально-виховного процесу вирішальну роль відіграє колектив, у якому в кожній особистості формується висока відповідальність, культура і належні моральні якості, а навчально-виховний процес забезпечує можливість інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи. Як відомо, в процесі розвитку в людини формується світогляд, що визначається як «інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини».

Важливо зрозуміти, що саме під час навчання у закладах вищої освіти відбувається соціалізація, одним із завдань якої є формування тих цінностей, що відповідають моральним нормам і правилам суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А. С. Воспитание гражданина/ [сост. Р. М. Бескина, М. Д. Виноградова]. М. : Просвещение, 1988. 304 с.
2. Ягупов В. В., Ягупова О. В. Чинники становлення особистості військового професіонала // Креативна педагогіка: Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2011. №1. С. 120–125.
3. Бех И. Д. Социогенез личности как психологическая проблема // Теорія і практика управління соціальними системами. 2000. №1. С. 84–90.
4. Вербець В. В. Теоретико-методологічні засади формування духовнотворчого потенціалу студентської молоді: Автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». К., 2005.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник К., 1997.
6. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». К., 1994.
7. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://www.osvita.org.ua>.
8. Асмолов А. Г. ХХІ век: психологія в век психології. М.: Генезис, 1998. 246 с.
9. Гершунский Б. С. Философия образования для ХХІ века: в поисках практико-ориентированных образовательных концепций. М.: Совершенство, 1998.
10. Гуревич Р. С. Інформаційна культура майбутнього вчителя // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. П. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. В. Ченстохова – Київ, 2003. С. 35–44.
11. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі. Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2002. 116 с.

ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК ВИД ПОЛІТИЧНОГО СВАВІЛЛЯ

*Видриган М. В., кандидат філософських наук, доцент
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького*

Феномен тоталітаризму

Ідея універсального порядку (Космосу) на противагу безладдю первісного Хаосу визрівала вже в античні часи. Однак раціоцентрична тенденція започаткована новочасовою філософією, набирає сформованого вигляду «титанізму» через картезіансько-спінозівську концепцію Розуму як «світла самої природи», піднесеного Г. Гегелем до рангу універсальної формули тотожності мислення і буття. Мабуть це й дало можливість йому заявити, що світовий дух не звертає уваги на те, що він використовує численні людські покоління для роботи свого власного усвідомлення, що він здійснює страхітливі затрати виникаючих і гинучих людських сил; він досить багатий для такої витрати, він веде справу en grande, у нього досить народів та індивідів для такої трати.

Такі погляди, по-перше, ініціюють унітаристські тенденції в численних неогегельянських напрямках: з англійського – впливає принцип підпорядкування частини цілому та індивіда державі (холізм); в італійському – «обґрунтовувалася» ідея культурного примату Італії в усьому світі; з німецького (через К. Маркса) – у спотвореному вигляді живилася марксистсько-ленінська ідеологія тощо.

Раціонально-впорядковані чинники, по-друге, впливають на «омасовлення». Людина маси є такою як усі. В загальному життєвому потоці вона пливе за течією. Більше того, вона вороже ставиться до відмінного, незвичайного, індивідуального тощо. Таким чином люди «вирівнюються» і «усереднюються». Суспільна свідомість орієнтується не на пошук творчих можливостей осягнення реального життя, а на консервацію і відтворення досягнутого порядку життя, на консолідацію людської маси з метою її тоталізації (від лат. totos – цілий, цілісний).

Зруйнувавши феодальні форми спільності – стану, цехову тощо, людина західноєвропейського суспільства негативно переживає свою свободу, здійснює «втечу від свободи». Ця втеча, супроводжується пошуком міфічного «героя», готового прийняти на себе відповідальність свого народу й повести цей народ за собою – у «світле майбутнє» комунізму, до «Тисячолітнього рейху», до «нового світового порядку». Такі «герої» – «вождь», «фюрер», «дуче» та ін., справді з'являються і тоді маса «організовується» в тоталітарну суспільну систему. Особливо сприятливі умови для подібних тоталітарних режимів виникають в силу певних історичних умов у ХХ ст. Такі з них мали місце в СРСР, Італії, Німеччині, Китаї, Камбоджі, Іраку та ін.

Російсько-радянський тоталітаризм

Російські дослідники з гіркотою відмічають, що історія Росії це історія несвободи. З гіркотою, тому, що російському народу завжди не

вистачало схильності пристосування до життя і здатності здобувати зручності. Це недолік, але вважається, що через цей недолік відкривається гідність російського народу та країни, гідність метафізичних пошуків духовної небуржуазності. Тут мається на увазі розуміння буржуазності не як соціально-класового явища, а як духовного, яке М.Бердяєв визначав як пристосування до світової даності з метою влаштування спокою і безпеки у цьому світі, як слухняність становищам і оцінкам створеним інерцією цього світу, як таким, що оцінює людину не по її якостям. Протилежним буржуазності є будь-яке творче подолання світової даності, вихід із оцінок світової інерції. Пр. Так ось, парадоксом є те, що Росія створила антибуржуазну ідеологію, але не створила своєї антибуржуазної духовності.

Відтворення несвободи в російській історії, що зв'язане з духовною небуржуазністю, пояснюється причинами, які увесь час є одними й тими ж, коли народ підтримує деспотизм проти свободи: соціальна ворожнеча і національна гордість.

Весь процес історичного розвитку в Росії був зворотним західноєвропейському: це був розвиток від свободи до рабства. Рабство диктувалося не примхою властелинів, а новим національним завданням: створення імперії на злиденній економічній базі. Тільки крайнім і загальним напруженням, залізною дисципліною, жахливими жертвами могла існувати бідна, варварська держава, що безкінечно розросталася.

Російський шлях є особливим у тому відношенні, що він характеризує цю країну як західну за своїми цілями і як східну за способами їх досягнення. Цілі передбачають прогрес, перехід на шлях розвитку подібний західним країнам, прискорений рух до нього. Засоби ж запозичені з азіатських деспотій, схожі з ними. Не національний генофонд, а соціально-політичні передумови створили цю модель життя. І як би до неї не відносилися з позиції логіки свободи, вона дала можливість Росії і Радянському Союзу стати великою державою, тобто вирішити проблему національної гордості.

Чи вірною є теза про сутнісну нездатність руських до свободи або їх історичну емпіричну несхильність до неї? В принципі немає підґрунтя це заперечувати, якщо йдеться про політичну свободу, «свободу від...» (примусу).

В Росії віднаходиться вторинна цінність свободи у порівнянні з рівністю та справедливістю, а також потяг до анархічного уявлення про свободу, до тлумачення свободи як волі. Тому, по-перше, суспільний примус виникає часто через соціальну незрілість людей, їх неготовність до свободи, яка пов'язана з відповідальністю і, по-друге, антидемократичні режими в Росії трималися не тільки на насильстві, а й на свідомості недовіри свободі.

Цікавим в цьому сенсі є співвідношення свободи і патріотизму в російському характері. До певної міри свобода і патріотизм протилежні поняття, тому що свобода йде з автономії індивіда, а патріотизм – з цінності цілого. Об'єднання цих понять – одна з серйозних проблем.

Росіяни схильні не до рабства, а до свободи сваволі, в гіршому випадку і до однієї і до іншої сторони цієї суперечності. Тому їхньою справжньою пристрастю часто є державність, а не політична свобода, і ця пристрасть часто проявлялася і в радянський час. Ця пристрасть характеризує їх не як рабів, а як патріотів. Саме тому росіяни знають переважно формальну свободу свавілля, яка є зворотним боком підкорення або рабства.

Чи можна однозначно стверджувати про нелюбов Росії до свободи і любові Заходу до неї? Захід і Росія по-різному розуміли свободу і рівність: Захід затвердив формальну рівність, Росія шукала фактичної. Також два види свободи були представлені і розірвані у досвіді Росії і західних країн: політична свобода, автономія індивіда (Захід) – формальна свобода свавілля (пожити за своєю волею) і свобода пошуків життя, влаштованого за істиною і добром (Росія). Остання ідея і була проголошена в радянський період, але вона була зв'язана з відмовою як від політичних свобод Заходу, так і від формальної свободи свавілля традиційної для Росії, тобто була максимально звужена сфера свободи, вона була позбавлена усіх відомих звичайній людині визначень.

Якщо поставити питання, чому ж рівність, а не свобода, перш за все, в її політичному сенсі, були предметом особливого шанування російських людей, то необхідно охарактеризувати історичні умови формування цього стану: капіталізм у Росії не був достатньо розвинутим, він був закутим феодальними відношеннями. Тому люди не могли відчутти значення свободи для їхнього особистого економічного процвітання. Населення окремих регіонів Росії (північ, місця проживання козацтва та ін.), які мали великий досвід у здійсненні свободи для забезпечення заможного життя, цінили саме свободу і менше мріяли про рівність. Отже, не національний характер, а соціальні умовистали визначальними у виборі початкових цінностей свободи і рівності. Домінанта свободи присутня у російських феодальних князівствах. Рух до свободи характерний для періоду відміни кріпосного права, для російських буржуазних революцій. В інші періоди історії більшість населення Росії, як і в радянський період суспільство в цілому, дійсно не мало свободи і не виявляло до неї особливого прагнення. Таким чином, так і не набувши досвіду свободи «свободи від...», проте втративши і «свободу для...», тобто свободу свавілля – народи Росії опинилися в омуті тоталітаризму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. М.: Республика, 1994. 480 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы: Смысл творчества. М.: Правда, 1989. 607 с.
3. Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія. К.: Основи, 1998. С. 56–113.
4. Берлін І. Чотири есе про свободу. К.: Основи, 1994. 272 с.

5. Бичко І. Постмодерн: спроба нового підходу до проблеми свободи // Філософсько-антропологічні читання'99. К.: Стилос, 2000. С. 60–73.

6. Бичко І. Свобода чи сваволя? (Критичний огляд філософії екзистенціалізму). К.: (Т-во «Знання» УРСР. Серія 1. №6), 1966. 47 с.

7. Ніцше Ф. Жадання влади. Передмова // Ніцше Ф. Так казав Заратустра. К.: Основи: Дніпро, 1993. 415 с.

8. Фромм Э. Бегство от свободы. М.: Прогресс, 1975. 283 с.

К ИССЛЕДОВАНИЮ РОЛИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОРАЗВИТИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ

*Вовк Н. П., кандидат педагогических наук, доцент
Черкасский институт пожарной безопасности
им. Героев Чернобыля*

Национального университета гражданской защиты Украины

Специфика профессиональной деятельности специалистов службы гражданской защиты предъявляет повышенные требования к его личности, которые выступают как идеал. В современных условиях подготовка будущего специалиста должна стать платформой для самоактуализации его личности, обеспечить апробацию его профессионального самоопределения. Актуальность исследования самоактуализации будущих специалистов гражданской защиты обусловлена стратегическими задачами их подготовки. Будущие специалисты должны быть не только конкурентоспособными на рынке труда, но и иметь устойчивую гражданскую позицию, быть готовы к личностно-профессиональной самореализации и к ответственности в построении собственной профессиональной жизни в потоке общественных трансформаций.

Определяя понятие самоактуализации как формы саморазвития будущего специалиста гражданской защиты, в первую очередь проведем дефинитивный анализ данного понятия. Термин «самоактуализация» (the self-actualization) – является производным от первого корня «self» и второго корня «act». Обращаясь к Великому Оксфордскому толковому словарю английского языка, находим по этим корням следующие определения: 1) the self – person's nature, special qualities; one's own personality: my former self, myself as I used to be - сущностные личные свойства и качества; 2) act – to do something; actionprocess of doing things – поступок, подвиг, деятельность, имеющая материальный результат; происходит от латинского корня «actus», что означает поступок, деятельность. Производными являются: actuate – приводить в действие, мотивировать; actualization – осуществлять на практике задуманное [2].

Понятие «самоактуализация» определялось такими исследователями психологии, как: К. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, К. Хорни, Д. Леонтьев. Так, по мнению А. Маслоу, самоактуализация является стремлением стать всем тем, что возможно; желание к самосовершенствованию, саморазвитию, воплощение в жизнь своего потенциала [3, 283]. Согласно модели А. Маслоу, потребности в признании и в самоактуализации находятся на высшей ступени в иерархии базовых потребностей. Потребность в признании включает как рост личного самоуважения, значимости, так и уважение от других, завоевание признания, престижа. В рамках учебной деятельности удовлетворения этой потребности достигается, в основном, за счет успешного обучения. Причем, не только благодаря своим природным способностям, но и благодаря силе мотивации. По К. Роджерсу, самоактуализация является большой движущей силой, побуждающей человека постоянно развиваться, от самого рождения и до смерти, и приводит в действие творческие побуждения. Личность, которая самоактуализируется, является «такой, что полностью функционирует»; ее черты подобные к чертам ребенка: он так же самостоятельно изучает и оценивает мир, беря пример со взрослых [5, 84]. Д. Леонтьев как представитель гуманистического направления в психологии, утверждал: «Самоактуализация – процесс развертывания и созревания изначально заложенных в организме и личности задатков, потенций, возможностей». Ученый утверждал: «Разные авторы называют ее по-разному: самоактуализация, самореализация, интеграция, психическое здоровье, индивидуализация, автономия, креативность, производительность, – все это синонимы реализации потенций индивида, становление человека в полном смысле этого слова, становление тем, кем он может стать» [5, 78].

В понятии «самоактуализация» учеными выделено два основных значения. Первое: его используют в рамках мотивации, то есть как основу для крупнейшей реализации личностных возможностей. Второе: это финальный период становления личности (согласно теории личности А. Маслоу). После удовлетворения всех основных потребностей (физиологических, потребности в безопасности, социальных) человек может подойти к самому высокому уровню осознания, где он понимает проблемы и задачи окружающего мира. Согласно данному подходу, индивиды, достигшие уровня самоактуализации, имеют полное принятие себя со своими недостатками и трудностями и стремятся к творчеству в течение всей жизни [3].

В исследованиях Ж. Гараниной установлено, что процесс профессионального саморазвития определяется мотивационными и деятельностно-практическими факторами. Из числа мотивационных факторов наиболее важными, по мнению автора, являются уровень осмысленности жизни и стремление к самоактуализации. Деятельностно-практический фактор саморазвития определяется способностью личности к саморегуляции своего поведения, умением

осуществляют практические действия, направленные на самоизменение [7].

В результате анализа исследований И. Семенова, Е. Глухих, Т. Лучкиной можно продолжить указанный ряд факторов, которые относятся к стимулирующим: это внешняя стимуляция активности и одобрение (со стороны родителей, педагогов и т.д.), приводящие к формированию положительной самооценки (Семенов, 1983); характер профессиональной деятельности (Лучкина, 1995); профессиональное общение и взаимодействие (Глухих, 2000); способность к рефлексии (самоанализу, самопознанию) (Семенов, 1983) и др. [8; 9; 10].

В работах С. Кузиковой понятие «самоактуализация» определяется как практический аспект деятельности: это поступки и действия, направленные на выполнение жизненного плана. Ученой выделены особенности самоактуализации:

1) каждый ее акт (конечное количество действий) должен завершиться определенным конкретным результатом (самоизменением, приобретением той или иной компетентности);

2) объект, на который направлена деятельность, и субъект этой деятельности совпадают (действие направлено на себя, на самопреобразования);

3) формула «I did it myself» помещает в центр внимания то, что субъект, как источник активности, может сделать сам, без опоры и помощи со стороны других; к полученному результату (the thing) другие субъекты непричастны [11, 18].

Таким образом, самоактуализация и самореализация оказываются двумя неразрывными сторонами одного процесса – процесса саморазвития и личностного роста.

Как в классических (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, К. Хорни, К. Роджерс и А. Маслоу, Р. Бернс и др.), так и в современных зарубежных психологических и педагогических теориях личности (Л. С. Выготский, С. Л. Рубинштейн, А. Н. Леонтьев, К. О. Абульханова-Славская и др.) понятие саморазвития личности рассматривается именно через стремление и осуществление человеком самоактуализации и самореализации в течении жизни. Согласно толкованию психологических словарей, саморазвитие в общем понимается как рост Я, движение к эмоциональной и когнитивной зрелости, а также, согласно модели американского психолога А. Маслоу как поступательное движение к самоактуализации [3, 207]. Наряду с этим П. Кондратьев рассматривает саморазвитие как один из самофеноменов рядом с самоактуализацией, самоопределением, самосовершенствованием, самореализацией [12]. В работах ученого саморазвитие определяется как деятельность, которую человек направляет на себя, и целью которой является длительные самоизменения личности в направлении своего «идеального» Я. В этой деятельности самоопределение личности выступает как базовый процесс, который определяет содержание саморазвития [12, 11].

В работах В. Маралова самоактуализация определена как форма саморазвития, наряду с другими формами, такими, как самоутверждение, самосовершенствование [13]. По мнению ученого, самоутверждение дает возможность либо подтвердить, либо усилить собственную личность, черты характера, способы поведения и деятельности. Самосовершенствование связано с сознательным управлением процессом собственного развития. Самоактуализация предполагает реализацию человеком себя в мире путем познания смысла жизни, достижения полноты само существования.

Таким образом, из позиций субъектно-деятельностного подхода, саморазвитие человека проявляется через выбор деятельно-преобразовательного способа существования, он связан с ее становлением как субъекта собственной жизнедеятельности. Выделяют механизмы (рефлексия, самопринятие, самопрогнозирование), формы саморазвития (самоутверждение, самосовершенствование, самореализация) [13].

Проблема субъектности активно разрабатывается в рамках личностного подхода в обучении. Рассматривая личностно ориентированный подход к обучению, И. Зимняя [6] согласовывает его с «центрированным подходом к «обучаемому», который формируется на основе гуманистической психологии А. Маслоу и К. Роджерса. Сущность этого подхода, по ее мнению, заключается в следующем: организация субъект-субъектного взаимодействия; создание условий для личностной самоактуализации и личностного роста будущего специалиста; формирование его активности, готовности к обучению, к решению проблемных задач за счет равнопартнерских, доверительных субъект-субъектных отношений с педагогом; обеспечение условий для самооценки, саморегуляции и самоактуализации его личности. Большинство положений этой парадигмы И. Зимняя связывает с субъектной активностью обучаемого,

Понимание развития человека как многочисленных переходов от простого уровня функционирования к более сложному подготовило основу для рассмотрения саморазвития как потенциальных возможностей человека, порождающих внутренние психологические новообразования, с помощью которых человек приобретает качественно новые характеристики. Опираясь на эту идею, мы укрупнили указанные блоки, обозначив их как элементы процесса саморазвития будущего специалиста, содержащиеся в каждом из его уровней, и определив их функции. Такими элементами стали:

1. *Самопознание* – главный источник изменения, оно начинается с точки зрения «внутри себя». Смысл самопознания заключается в исследовании себя, своих интересов, способностей и возможностей и является необходимым условием саморазвития. Именно знание о себе и характер отношения к себе определяют содержание и направленность активности личности в работе над собой. Как отмечает В. Знаков, «самопознание осуществляется не столько в пассивном самосозерцании, сколько в процессе активной, творческой

деятельности [15, 32]». На основе самопознания личность будущего специалиста определяет, что именно целесообразно развивать в себе, и какие деструктивные свойства нужно корректировать. Самопознание включает самонаблюдение, самоанализ, самокритику и самопринятие, самооценку и самоуважение, понимание самодостаточности, определение зоны своего ближайшего саморазвития. Самопринятие как механизм саморазвития, по мнению В. Маралова, проявляется через признание человеком в самом себе всех сторон и качеств личности, которые вызывают как положительные, так и отрицательные эмоции [13, 178].

2. *Самоутверждение* является специфической деятельностью личности будущего специалиста в рамках саморазвития, оно заключается в выявлении, подтверждении своих качеств и черт характера, способов поведения и деятельности.

3. *Самосовершенствование*, обозначающее стремление к определенному идеалу, процесс самостоятельного стремления будущего специалиста быть лучшим, приобретения тех черт и качеств личности, которых у него пока нет, овладение видами деятельности, которыми он не обладал. Другими словами – это процесс сознательного управления развитием личности будущего специалиста, своих качеств, способностей.

4. *Самоактуализация* является высшей формой саморазвития будущего специалиста и охватывает в определенной мере две предыдущие формы, имея во многом с ними общие цели и мотивы. Самоактуализироваться для будущего специалиста – значит обнаружить в себе определенный потенциал и использовать его в жизни. Основное отличие самоактуализации заключается в том, что здесь на первый план выходят высшие смысловые мотивы поведения и жизни человека.

Эти элементы саморазвития будущего специалиста демонстрируют саморазвитие в своей совокупности достаточно полно. Рассматривая их в определенной последовательности, как этапы процесса саморазвития, его можно представить следующим образом: саморазвитие является самопознанием, самоутверждением, самосовершенствованием и самореализацией. Указанные этапы тесно связаны друг с другом. Первичным является самопознание, поскольку, только познав себя, личность может начать изменять себя. Чтобы совершенствоваться и самоактуализироваться в полной мере, необходимо сначала утвердиться в своих глазах и глазах других. С другой стороны, личность, которая самосовершенствуется и самоактуализируется, объективно является и самоутверждающейся, независимо от того, насколько сам человек на этих этапах испытывает потребность в самоутверждении. В то же время, акты первичного самоутверждения и являются актами самоактуализации. Из сказанного следует, что саморазвитие осуществляется в рамках жизнедеятельности человека в процессе проявления активности, которая определяется способностью осуществлять личностные

выборы на основе познания себя. Саморазвитие выражает в активной форме особенности внутреннего мира личности и является непрерывным процессом, в котором под воздействием определенных мотивов соотносятся и достигаются конкретные цели через изменение собственной деятельности, поведения, следовательно, происходит изменение себя. Таким образом, саморазвитие личности будущего специалиста является самовозрастающей стадийной системой, каждая ступень которой является усовершенствованным этапом предварительного на пути формирования саморазвивающейся личности. Причем, каждая стадия несет в себе определенные барьеры, преодоление которых позволяет будущему специалисту закрепить достигнутое, а затем позволяет перейти к новой стадии – новообразованию в саморазвитии.

Среди педагогических условий профессионального саморазвития в процессе подготовки будущего специалиста гражданской защиты выделяем ориентацию процесса обучения на формирование его направленности на самоактуализацию и самодетерминацию в будущей профессиональной деятельности. Следующим условием является обогащение содержания обучения системой понятий и концепций, ориентирующих будущих специалистов на рефлекссию, самопроектирование, самоактуализацию, самообучение, самоорганизацию, саморазвитие в сфере профессионально значимых качеств для будущей профессиональной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Анцыферова Л. И. Некоторые теоретические проблемы личности. Психология личности: сб. ст. / сост. А. Б. Орлов. М., 2001. Вып. 192. С. 41–51.
2. Большой Оксфордский толковый словарь английского языка / Oxford School Dictionary. М.: Изд-ва: АСТ, Астрель, 2005. 808 с.
3. Большой толковый психологический словарь: Т.2. / Пер. с англ. Роберт Артур – ООО «Издательство АСТ», 2001. 560 с.
4. Вовк Н. П. Критерії та показники сформованості професійного саморозвитку у майбутніх інспекторів ОДПН МНС України // Вісник Львівського Державного Університету безпеки життєдіяльності МНС України. Вип. 5 / Гол. ред. Козяр М. М., Рак Т. Є., та ін. Львів: Вид. від ЛДУ БЖД МНС України, 2011. 268 с.
5. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. М.: АСТ, Харвест, 1998. С. 165.
6. Зимняя И. А. Педагогическая психология. М.: Логос, 2000. 360 с.
7. Гаранина Ж. Г. Мотивационно-смысловые факторы личностно-профессионального саморазвития специалистов // Достижения и перспективы психологии и педагогики». Сборник статей Международной научно-практической конференции. Уфа, 2014. С. 7–9.
8. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности // Вопросы психологии. 1983. №2. С. 35–42.

9. Глухих Е. В. Педагогическое общение как фактор профессионального саморазвития будущих учителей: дисс. ... канд. пед. наук. Хабаровск, 2000.

10. Лучкина Т. В. Инновационная деятельность учителя как фактор его саморазвития // Материалы научно-практической конференции. Чита: Изд-во ЧГПИ, 1995.

11. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці [Текст]: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Кузікова Світлана Борисівна; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. К., 2012. 44 с.

12. Кондратьев П. В. Особенности и факторы саморазвития личности учителя на этапах зрелого возраста: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». Москва, 2007. 26 с.

13. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития. М.: ИЦ «Академия», 2004. 256 с.

КОЕВОЛЮЦІЯ ПРИРОДНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

*Вороновська Л. Г., кандидат філософських наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

В сучасних умовах аналіз коеволюційної динаміки соціокультурної реальності і навколишнього природного середовища людини набуває особливої значущості. Це пов'язано з тим, що зазначена проблематика відображає ключові фактори, що впливають на взаємодію таких складних системних об'єктів, як техніка, цивілізація, культура, географічне середовище проживання. Усвідомлення взаємозумовленості цих систем в їх розвитку ініціює становлення нової парадигми цивілізаційного буття людства, формує прогресивну концептуальну модель вирішення екологічних проблем сучасності. Осмислення провідних коеволюційних тенденцій, як в історичній перспективі, так і в даний час, відкриває шлях до створення загальної філософської теорії буття, формує фундаментальні принципи сталого розвитку техногенної цивілізації. Теорія коеволюції отримує тим самим характер нової онтологічної концепції єдності космогенезу, біогенезу і соціогенезу.

Необхідність соціально-філософського і філософсько-методологічного аналізу коеволюційної динаміки природи і суспільства в умовах сучасної техногенної цивілізації на тлі пріоритетів сталого розвитку, обумовлюється цілою низкою обставин. При цьому слід зазначити, що багато проблем кризового порядку, що прийняли на початку нового тисячоліття глобальний характер, можна вирішити за усвідомленого прагнення до теоретичного обґрунтування

світогляду і базових цінностей філософії та культури, засвоєння яких здатне забезпечити формування нового планетарного мислення.

Виконувані в даний час дослідження щодо філософського підґрунтя сучасної техногенної цивілізації досить рідко зачіпають тему коеволюції природних і соціокультурних систем, яка представляє собою онтологічний синтез гуманістичних і соціокультурних ідей глобалістики, еволюціонізму і синергетики.

Філософи минулого робили спроби здійснювати такий онтосвітоглядний синтез. Тому різні сторони даної проблематики порушувалися деякими мислителями і розроблялися певними філософськими школами. Особливу роль в теоретичному осмисленні проблем коеволюції отримали ідеї В. І. Вернадського, критичної « нової » онтології, емерджентизму, еволюціонізму й синергетики.

Особливу роль у теоретичному осмисленні проблеми коеволюції зіграли роботи В. І. Вернадського, який різнобічно досліджував феномен ноосферогенезу і обґрунтував принцип коеволюції людини і біосфери. В. І. Вернадський був одним із перших, хто дійсно зрозумів глибину взаємозв'язку природи й суспільства і зробив важливий крок в пізнанні місця людини в природі. Його ідеї представляють не тільки теоретичну, а й практичну цінність.

У Західній Європі, переважно в Англії, Франції, Німеччині, Австрії протягом ХХ століття набули поширення вчення критичної « нової » онтології, емерджентизму, еволюціонізму. Так Н. Гартман вважав, що буття об'єкта входить у онтичні структури людського світу, особливим чином є присутнім у них, включаючись у процеси детермінації.

Емерджентизм зробив акцент на системно-якісних скачках в розвитку, які охоплюють усі елементи системи. Тим самим були створені умови для виникнення таких загальнонаукових напрямів, як загальна теорія систем і кібернетика. Відправним пунктом міркувань Тейяра де Шардена стала людина як істота, яка володіє особливим духовним світом, породжена природою і здатна змінювати хід її історії.

Не зупиняючись на численних варіаціях глобального еволюціонізму, а також на оцінках перспектив здійснення онтофілософського синтезу, що зустрічаються в роботах сучасних, в тому числі вітчизняних, філософів, відзначимо, що значна увага в них приділяється різним аспектам коеволюційного взаємозв'язку суспільства і природи.

Незаслужено мало уваги приділяється в сучасній філософії дослідженню системної єдності механізмів активізації інтеграційних процесів у природі й суспільстві, взаємодоповнення способів і здійснення філософського синтезу еволюційних процесів, їх соціокультурної значущості. Констатація зростаючої цілісності і взаємозалежності сучасного суспільного буття, необхідності його онтологічного осмислення досить рідко сполучалася з конструктивним опрацюванням шляхів зближення різнорідних онтологічних позицій, формування умов і передумов розробки позитивних стратегій у розвитку людства.

Один із найважливіших напрямків такого роду стратегій пов'язаний із техногенною діяльністю людства. Він забезпечує становлення і розвиток цивілізації, а значить, відтворення, функціонування і трансформацію соціуму. Багато проблем кризового порядку, які отримали на рубежі тисячоліть глобальний характер, мають онтологічні витoki і можуть бути вирішені за умови усвідомленого прагнення до теоретичного обґрунтування єдності поглядів на базові цінності культури і філософії, засвоєння яких покликане забезпечити формування нового планетарного мислення.

В останні десятиліття спостерігається нестримне, практично не контрольоване суспільством зростання марнотратства природних ресурсів, що веде до їх відносного і абсолютного виснаження. Постійно зростає неконтрольований техногенний і антропогенний вплив на природне середовище та біосферну оболонку, що загрожує небезпекою прискорення переходу від місцевих екологічних криз до загальної всеосяжної екологічної катастрофи, чому активно сприяє реально спостережуване зростання частоти і масштабів соціоприродних і техногенних катастроф.

Всі зазначені обставини свідчать про незаперечну актуальність дослідження коеволюційної динаміки природи і суспільства як в розвитку філософського світорозуміння в цілому, так і в галузі розробки наукових і освітніх програм, які націлюються на формування соціокультурних та техніко-технологічних програм подолання кризових станів.

Сучасна філософська онтологія безпосередньо зіткнулася із процесами якісної трансформації відносин техногенного соціуму і природи. В умовах екологічної кризи для того, щоб зберегти людство як біологічний вид, необхідно, спираючись на глибинні витoki людського «буття у світі», шукати оптимальні шляхи діалогу людини з природою і людини з людиною. Щоб зробити коеволюційний аналіз структурних форм онтичної реальності (природа – людина – техніка – культура – цивілізація), слід всебічно експлікувати статус коеволюції як історично представленої системи взаємодії соціоприродних об'єктів. Виділення основних характеристик онтичної реальності, таких як її динамічність, процесуальність, суперечливість, нестабільність, нелінійність, можна зробити на основі синтезу ідей еволюціонізму й синергетики. Розгляд відносин техногенного соціуму з навколишнім природним середовищем як стратегічно необхідних для подальшого саморозвитку соціоприродної системи призводить до висновку про існування об'єктивних механізмів коеволюції.

Настійно назріла необхідність адекватного наукового аналізу коеволюційних процесів (причому як філософами-теоретиками, так і на побутовому рівні індивідуального повсякденного мислення, буденної свідомості), розробки і взаємного зіставлення якомога більшої кількості подальших стратегій розвитку техногенного соціуму в його взаємодії з навколишнім природним середовищем. Конструктивний діалог подібних підходів у всій їх різноманітності міг

би ініціювати пошук дійсно цінних новаторських рішень, дав би людству можливість ефективно боротися з негативними побічними наслідками сучасного науково-технічного перевороту, дозволив би об'єднати зусилля для вирішення екологічних проблем на основі принципів справедливості.

Однак через історичні обставини, як відзначають представники постмодерністського напрямку, в надрах самої сучасної науки склалися тенденції, які перешкоджають подібному конструктивному діалогу. Техногенні цивілізації західноєвропейського типу ще з епохи античності почали розвиватися в несприятливих природних умовах, тому в них від самого початку присутній пафос боротьби з ворожим природним оточенням. Згодом подібна агресивність виявилася перенесеною і в область соціальних відносин, на її основі сформувалося репресивне трактування справедливості, яка ототожнює цю категорію із «правом сильного». Західний раціоналізм завжди прагнув за допомогою техніки підпорядковувати, підкорювати навколишню природу (розвиток промислового виробництва) і «відсталі» народи (розвиток військових технологій). У давнину для цього були об'єктивні підстави: тільки використання техніки, навіть самої примітивної, давало західному соціуму можливість вижити і активно розширювати межі свого впливу. Однак в сучасних умовах ті ж самі устремління підривають його зсередини, загрожують його існуванню, породжують збройне глобальне протистояння й екологічну кризу.

Філософія постмодернізму об'єднує зазначені тенденції під загальною рубрикою «логоцентризму» і висуває проект їх «деконструкції», який покликаний у подальшому стати основою ефективної коеволюції природних і соціокультурних об'єктів. Простежується, як ще в глибоку давнину сформувалися витoki логоцентристського дискурсу; зокрема, вже середньовічне християнство з усією визначеністю конституювало право людини керувати природою за зразком божественної ієрархії. Подібно владі людини над світом, над самою людиною панують Бог і Церква (намісництво Бога на землі), «поняття гріха, у великій мірі засноване на ідеї відплати ... пропонує ... Справедливість» [2]. Божественна справедливість імпліцитно містить у собі техніцистську («логоцентристську») ідею підпорядкування і безмежної влади.

Ця ідея збереглася і зміцнилася в епоху промислового перевороту Нового часу, коли релігійне світосприйняття було відкинута як непотрібне марновірство. «Як не дивно, саме раціоналізм допустив, щоб покарання змішалася з ліками ... Примус, винайдений людьми, допомагає здійснитися божественній справедливості» [3]. Як вказує М. Фуко, в психіатричних лікарнях 18–19 століть поряд із дійсно хворими людьми, мешкали «вільнодумці», «автори проектів», безробітні і тому подібні особи, поведінка яких не вкладалася в буржуазну накопичувальну систему цінностей. Їх теж «лікували» різними способами й засобами, намагалися «виправити» за допомогою покарання, поставити на шлях «істинний».

Зрозуміло, подібні трактування не мають нічого спільного зі справжньою справедливістю, пошук якої стає актуальним у контексті сучасної коеволюційної динаміки. Провокуючи насильство і зростання конфронтації, коли «правий той, хто сильніший», вони здатні тільки остаточно дискредитувати це поняття. У світових війнах ХХ століття кожна сторона апелює до «захисту справедливості», в результаті – у даний час в умовах загострення техногенної кризи «що дійсно аморально, так це вживання етичних понять типу справедливе – несправдливе» [4].

Логоцентристський підхід потребує деконструкції, – роблять висновок представники філософії постмодерну. Настав час пошуку «нової раціональності» і оновлених трактувань справедливості; тільки таким шляхом людство може інтенсифікувати коеволюційні процеси, уникнути загрози самознищення.

Засобом деконструкції є розгляд всіх текстів (в тому числі апелюючих до своєї особливої «науковості») з позицій естетичного світосприйняття, як рівноправних наративних одиниць, написаних за законами свого жанру. В результаті настає стан поліфонії, діалогу, конструктивного хаосу дискурсивних практик; «Ризома» приходить на зміну лінійній структурі «бінарних опозицій», граматиологія протистоїть позиції фоноцентризму; формується «відкритий твір»; «політика, в якій будуть однаково поважатися прагнення до справедливості і прагнення до невідомого, знаходить свої обриси» [5]. Подібна відкритість і рівноправний обмін думками створюють передумови до постійного самооновлення гуманітарного знання, до пошуку нових концепцій справедливості, більш адекватних динамічним коеволюційним процесам сучасності.

Пошук шляхів діалогу людини і природи необхідно проводити в фундаментальних підставах буття людини в світі. Обґрунтування статусу онтичної реальності як історично представленої соціоприродної системи з боку її структурних зв'язків і відносин дозволяє провести коеволюційний аналіз форм, що репрезентують її (природа – людина – техніка – культура – цивілізація). Виділення основних характеристик онтичної реальності (процесуальність, нестабільність, історичність, нелінійність) слід проводити на основі синтезу ідей еволюціонізму і синергетики. Розгляд відносин природи і суспільства як стратегічно необхідних для еволюції соціоприродної системи на сучасному етапі призводить до висновку про існування об'єктивних механізмів коеволюції.

Розвиток теоретичних уявлень про коеволюцію соціокультурних та природних систем вимагає філософського обґрунтування онтологічного статусу наукових понять і принципів. Так, принципи глобального еволюціонізму і синергетики в даний час стають домінантою синтезу знань у науці. Фактично стирається межа між методологією природничо-наукового і гуманітарного пізнання.

Специфіка онтологічної рефлексії ХХ століття виражається у виході за межі чисто гносеологічного підходу до осмислення буття і

обґрунтування особливого способу виміру світу – лодиновимірності, яка виводиться з онтологічно представлених станів людської суб'єктивності. Наразі об'єктивно виникають умови для формування альтернативних онтологічних учень, які з'єднують у собі еволюційне й синергетичне розуміння розвитку. Центр онтологічних роздумів у нових онтологічних концепціях переміщується від людини до процесів природної еволюції. Розгляд процесів онтичної динаміки природи і культури призводить до висновку про необхідність введення коеволюційного підходу як методу вивчення цих систем.

Філософський синтез теоретичних уявлень сучасної філософії і науки в галузі дослідження коеволюційної проблематики дозволяє структурувати відносини природи і суспільства в особливих зрізах: онтичному, синергетичному, інформаційно-комунікативному, обґрунтувати філософську концепцію коеволюції і розглянути її як принцип побудови коеволюційної онтології.

Взаємодія різноманітних структур буття в конкретну історико-еволюційну епоху призводить до утворення в будь-якій системі певного центруючого елемента. Починаючи з ХХ століття, таким системоутворюючим елементом стає техніка. Це визначається її особливою роллю в формуванні техногенної цивілізації і різноманітністю об'єктивних способів її включеності в динаміку відносин інших онтичних форм і в структурні зв'язки і відносини онтичної реальності.

Техніка має можливість формування нових систем управління як природними, так і соціальними процесами, тим самим перетворюючись у фундаментальний засіб організації соціоприродної системи.

Буття суспільства і природи належать одному і тому ж еволюційному процесу. Вони відрізняються лише тим, що активна, перетворююча діяльність людини здатна видозмінювати еволюційні потоки, прискорювати або сповільнювати темпи їх розвитку, створювати нові онтичні структури буття, і навіть знищувати наявні природні форми. Об'єктивною передумовою єдності людини і природи виступає інформаційно-комунікативна сутність еволюційних процесів.

Проблема коеволюції природних і соціокультурних систем дуже важлива в сучасних умовах. Технологія є результатом свідомої людської діяльності. Постмодерна інтерпретація проблеми справедливості відображає основні тенденції розвитку постіндустріального суспільства в новому тисячолітті.

В даний час філософське осмислення проблеми коеволюції природних і соціокультурних систем набуває особливої актуальності. Ефективне вирішення цієї проблеми є основою екологічної безпеки сучасної цивілізації.

Зближення «двох систем» на основі взаємовигідного співробітництва – основа майбутньої глобальної системи розумного ресурсозберігаючого природокористування, а основа морального здоров'я суспільства – соціальна справедливість. Ці ідеї в багатьох своїх

аспектах перекликаються з новітніми постмодерністськими концепціями, які наразі активно розвиваються, пропонують оригінальні шляхи вирішення протиріч між людиною, створеними нею соціокультурними системами і навколишнім природним середовищем на основі принципів справедливості.

В рамках проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Коеволюція природних і соціокультурних систем в даний час є необхідною умовою подальшого розвитку сучасної цивілізації.

2. Погодити зусилля всього людства для ефективного вирішення екологічних та інших проблем, породжених реаліями техногенного існування, можна тільки на основі оновлених загальнозначущих критеріїв справедливості.

3. Постмодерна філософія, висуваючи програму деконструкції логоцентризму, вносить наразі значний вклад у розробку новаторських концепцій справедливості, покликаних стати основою коеволюційний процесів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М.: Наука, 1991. 271 с.
2. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. Изд-во: Наука: М. 1988. 522 с.
3. Карпинская Р. С., Лисеев И. К, Огурцов А. П. Философия природы: Коеволюционная стратегия. М.: Интерпракс, 1995. 352 с.
4. Моисеев Н. Н. Быть или не быть... человечеству? М.: Ульяновский Дом печати, 1999. 288 с.
5. Моисеев Н. Н. Коеволюция природы и общества. Пути ноосферогенеза // Экология и жизнь, №2–3, 1997. С. 7; 2.
6. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. СПб., 1997. С. 102.

СУТНІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

*Горенко Л. М., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

В сучасній соціальній науці традиційно розрізняють поняття «стать» та «гендер». Перше з них використовується для виокремлення анатомофізіологічних особливостей, на основі яких людські істоти визначаються, як чоловік та жінка. Стать, як біологічна особливість людини, вважається фундаментом та першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між чоловіком та жінкою. Проте з біологічної точки зору між ними не так багато розходжень. Особливо люди різняться формами діяльності, соціальними ролями, поведінкою,

емоційними станами. Таким чином, в сучасній соціології для пояснення соціальних ролей виникає нове поняття «гендер» [1, 292].

Як відомо, у прямому перекладі з англійської мови «гендер» означає «рід» у лінгвістичному значенні слова і походить від латинського «рід». Проте з 1958 року ситуація дещо змінилася. Психолог Р. Столлер, що працював над проблемами транссексуальності у каліфорнійському центрі з вивчення гендерної самосвідомості, використав термін «гендер» для означення поняття «стать у соціальному значенні». Пізніше він зробив доповідь про поняття статевої самосвідомості, де чітко розділив поняття: «стать» відноситься до біології (гормони, гени, нервова система), а «гендер» – до культури (психологія, соціологія) [2, 77].

Гендер – це соціокультурні прояви статі (сукупність соціальних репрезентацій, пов'язаних зі статтю, значення, сутність, вираження та прояви статі). З одного боку, гендер – це важливий інструмент соціального аналізу, з іншого боку – це ще один інструмент боротьби з дискримінацією. Отже, гендер – це система відносин та взаємодій, яка поділяє суспільство на тих, хто має владу і на підкорених. В цьому значенні гендер схожий на клас, касту, расу. Тобто це категорія стратифікаційна, ієрархічна. Головна відмінність методик гендерної експертизи соціальних явищ від звичайних досліджень статі, які велися етнографами, соціологами, психологами – у задачах, які вони ставили, і в цілях, які вони переслідували. Традиційна наука відстоювала вищий статус чоловіків, а гендерна експертиза соціальних явищ нині відстоює рівність можливостей і права на вибір моделі життя та поведінки будь-якого індивіда, незалежно від його статевої належності. Вони досліджують, які ролі суспільство надало жінкам, а які – чоловікам, як використало для цього систему соціалізації, розподіл праці, стереотипні образи та культурні норми [2, 79].

Окремі зарубіжні соціологи вважають, що поняття «гендер» виник для пояснення соціальних ролей. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок та чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає мати ті чи інші анатомічні особливості – це значить виконувати ті чи інші призначені їм ролі. Гендер конструюється суспільством як соціальна модель жінок та чоловіків, що визначає їх положення та роль в суспільстві та його інститутах сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі, освіті. Ця модель є надбудовою над фізіологічною дійсністю [3, 37].

Важливу роль у розвитку та підтримці гендерної системи грає свідомість людей. Конструювання гендерної свідомості індивідів відбувається завдяки розповсюдженню та підтримці соціальних та культурних стереотипів, норм та попереджень. Суспільна свідомість уявляє собі зразки чоловіків та жінок завдяки тим стереотипам, які склалися століттями. Ці стереотипи розповсюджуються на усі вікові категорії людей, незалежно від їх індивідуальних особливостей та віку, починаючи ще зі стану немовля. В них ще не сформувалася чітка уява

про чоловічі та жіночі ролі. Проте у процесі всієї соціалізації людина стає об'єктом дії гендерної системи [3, 37].

Сучасна соціальна наука не погоджується зі спрощеним сприйняттям різноманітних моделей гендерних відносин, оскільки кожна з цих моделей охоплює лише частину складної соціальної дійсності. Наразі є актуальним концентрувати свою увагу на чотирьох культурних поведінкових моделях та стереотипах: патріархальних, феміністичних, партнерських, еkleктичних. Ці моделі та стереотипи розповсюджуються у трьох соціокультурних конструктах у гендерній історії розвитку суспільства:

1. патріархаті (традиційне суспільство).

2. перехідному періоді з розкладенням патріархальної традиції та виникнення активної феміністичної поведінкової моделі та стереотипу в культурі та суспільстві.

3. гендерному та культурному проміжках, де відбувається зміщення стереотипів [3, 38].

У всьому світі зараз науковців активно підштовхують та заохочують до досліджень, що засновані на залученні гендерного підходу, який виявляє та оцінює різні результати соціокультурних трансформацій для чоловіків та жінок. Змушують прогнозувати наслідки змін для сім'ї та гендерних відносин у суспільстві, виробляти довгострокове, перспективне планування на всіх рівнях суспільної системи. В зв'язку з цим, стало можливим вивчення процесів трансформації традиційного типу гендерної влади в сім'ї. Зокрема, опираючись на розроблені методики дослідження домашньої праці, встановлено спрямування до більш рівномірного розподілу функцій щодо організації домашнього господарства в сучасних сім'ях. Наразі поряд з традиційним типом гендерної влади виокремлено егалітарний, коли враховуються інтереси подружжя, спостерігається симетрія у розподілі домашніх обов'язків та перехідний (проміжний) варіанти гендерних взаємовідносин між одруженими [4, 56].

Прибічники гендерної ідеології вважають, що українські економічні та політичні інновації знаходяться в певному протиріччі з існуючими в масовій свідомості традиційними культурними зразками, соціальними уявленнями, стереотипами свідомості та поведінки більшості населення, а необхідна трансформація ціннісних орієнтацій населення значно запізнюється по відношенню до швидкої зміни соціальної практики, що, на їх думку, значно ускладнює протікання усіх соціокультурних процесів в країні. Тому використовуючи нові наукові орієнтири, намагаються втручатися у сферу сім'ї для докорінної її зміни. Виникає протиріччя між ідеальним та реальним у плані їх реалізації на практиці, між цінностями та шлюбно-сімейними установками різних поколінь [4, 56].

Отже, почався процес використання гендерного підходу в осмисленні сім'ї. Прибічники гендеру інтерпретують соціальну справедливість як стремління до рівних прав та можливостей. Вони вважають, що в сучасному шлюбі набагато більше гендерної рівності, оскільки це найважливіша умова сімейного благополуччя. Такими

установками вони змінюють відношення до однополних шлюбів. У першому десятилітті ХХІ ст. однополі шлюби легалізували 13 країн, нині їх вже більше двох десятків. Проте, дослідники звертають увагу на те, що молоде покоління в умовах змінення традиційних стереотипів, різноманітності та розшарування способів та стилів поведінки, стає не завжди готовим до прийняття особистісної та соціальної ідентичності. Це породжує проблематичність реакцій в різних ситуаціях, конфліктність та девіантність поведінки, невідповідність до соціальної та сімейної взаємодії.

Звичайно, що противники гендерної ідеології вбачають серйозні загрози в проблемі гендерного осмислення сім'ї, в результаті чого втрачається сама цінність сім'ї, як основи суспільства. Для розуміння сутності сім'ї та наявності чи відсутності кризових явищ в ній, варто аналізувати динаміку масових сімейних структур, що є однією з характеристик рівня модернізації суспільства.

Природно, за останні 200 років змінювалися сімейні структури та міжособистісні відносини у них. У ХІХ ст. саме елітарні прошарки населення (дворянство, інтелігенція) почали рухатися від складної сім'ї до простої, сімейні інтереси були пріоритетними над індивідуальними. У ХХ ст. за доби СРСР на території нинішньої України враховували чотири шлюбних категорії: ніколи не був у шлюбі, знаходиться у шлюбі, вдови, розведені. А вже на початку ХХІ ст. кожен десятий шлюб не був офіційно зареєстрований відповідними органами. На думку соціологів, зміни у шлюбному стані пов'язані з двома типами факторів. З одного боку, це фактори демографічної структури. Друга група факторів – інституціональні, що визначали більшу свободу сімейно-шлюбних відносин, а також зниження стабільності шлюбів [5, 61]. Цікаво, що шлюбність чоловіків знизилася вдвічі, порівняно зі шлюбністю жінок. Проте Україна є державою з досить високим рівнем населення, що знаходиться у шлюбі.

У стійкому шлюбі виокремлюють дві основних системи факторів, що визначають його:

1. система соціально-економічних факторів (матеріальне положення, бюджет часу та інше).

2. система соціально-психологічних факторів, яка визначає ступінь успішності виконання подружжям сімейних функцій, ступінь задоволення сімейним життям.

Зараз ми живемо в суспільстві всезагального, усепроникаючого ризику. Процеси виробництва ризиків інтенсивні. Їх зростання йде швидше, ніж зростання матеріальних та духовних благ. Сучасна українська сім'я стоїть перед низкою нових викликів, пов'язаних з:

1. погіршенням екології;
2. високим рівнем бідності;
3. відсутністю необхідних темпів створення нових високо технологічних робочих місць;
4. другим етапом депопуляції та швидкими темпами старіння населення;
5. незупинною деіндустріалізацією;

6. високим рівнем військових загроз;
7. збереженою гендерною асиметрією [5, 66].

Отже, готовність молодих людей шукати альтернативні форми устрою своєї долі ведуть до того, що еволюціонують не просто форми шлюбу, але й відношення до них суттєво трансформуються. Відбуваються фундаментальні зрушення в життєвому циклі людини: зникають різного роду відповідальності між партнерами, збільшується тривалість життя, розширюється свобода вибору шлюбного партнера і форм сумісного життя, планування або повна відмова від дітонародження тощо.

Виникає важливе питання: в чому полягає основна причина цих глибинних змін, перш за все, у свідомості та світогляді людей? Що цьому сприяє? Причина криється в сутності ліберальної ідеї.

Власне, ліберальна ідея, що визначає імперативами людські свободу і індивідуалізм, виходить з абсолютної самоцінності людини, що не потребує опирання на трансцендентне. Щось схоже мав на увазі Максим Горький зі своєю знаменитою максимою «Людина – це звучить гордо!». Шлях від «доброї людини» французького просвітителя Жан-Жак Руссо до повної перемоги людської самоти зайняв кілька століть, але він був гранично логічний.

Але інший філософ-матеріаліст, який творив раніше свого французького колеги – англієць Томас Гоббс – виходив з прямо протилежного: він вважав, що людина у своїй основі зла, і принцип, закладений в основі світопорядку – якби люди дотримувалися своєї природи – це війна всіх з усіма.

Якщо людина не є божественним творінням, то ми можемо припустити з однаковою часткою невпевненості, що вона або ніжна і благородна істота, або наповнена всілякого бруду душа. Тільки Господь здатний передати їй справжнє моральне почуття, як до приходу в цей світ, так і після – прикладом свого хрещеного подвигу, безмірної любові, милосердя, жертвовності. Якщо ж земний план життя – це єдина площина людського існування, то рано чи пізно ми приходимо до висновку, що свобода людини – це право робити абсолютно будь-який вибір на власну користь: поганий або хороший залежить від того, як вважає мінлива людська свідомість.

До нашого часу гоббсівська людина остаточно здолала людину Руссо, але «війна всіх з усіма», наразі не існує, оскільки для сьогоденного ліберального світовідчуття це занадто тривожна, психологічно некомфортна формула. Зрештою, такий воїн, отримуючи право вибору, стає небезпечний для оточуючих. А лібералізм вважає, що права повинні надаватися в обов'язковому порядку.

Отже, якщо людське життя – це область нестримної волі або сваволі, то застосування цього слід шукати не в загрозливих самому існуванню людини формах, а в тому, що здатне принести радість і задоволення. Однак традиційні уявлення про світоустрій, укорінені в християнстві, накладають різні обтяження: людина повинна заробляти хліб «в поті чола свого», вона зобов'язана виховувати дітей, шанувати сім'ю, перетворювати себе, уникаючи гріха. У цьому немає

ніякої сонячності, життя, швидше це сума обов'язків, що не обіцяє насолоди і задоволень.

Проте людина, звільняючись від прикрої детермінанти моральних догм, здатна злетіти до чистої насолоди. І гоббсівський воїн трансформується в людину сексуальну, коли безпечно для оточуючих тілесне свавілля переміщується на передній план. І тут шляхом простого перебору легко знаходиться антагоніст традиційної моралі. Це гомосексуальність, вона є руйнівною для сім'ї, яка є моделлю людських відносин, заснована на любові, взаємодопомозі і має намір продовжувати людський рід.

Звільнена від всього цього людина концентрується на сексуальності. Ніякі сторонні проблеми вже не можуть завадити їй знайти всю повноту щастя. Одностатева любов і права меншин зовсім не випадково опинилися на прапорах лібералізму. Пошук ідеального призвів його до закономірного висновку: тілесність, що скинула з себе обтяжливий вантаж, пристрасті, що стали вседозволеними, але не на шкоду іншим – такий закономірний підсумок обрізаної Просвітництвом світобудови. В ній «людина» – це звучить гордо.

Є «яскраві» приклади «щасливого» життя. У Німеччині, Швейцарії, Франції, Австрії, країнах Скандинавії практикуються унікальні методи сексуальної освіти: там не просто розповідають про це на уроках, а закликають дітей експериментувати з одностатевістю якомога раніше. У Голландії кілька років тому була офіційно зареєстрована партія педофілів, яка мала намір брати участь у виборах: вона закликала скоротити вік вступу в сексуальні відносини як мінімум до 10–12 років. Той аргумент, що абсолютна більшість людей (традиційно орієнтованих) вважає все це протиприродним, для «них» є малозначимим. Навпаки, чим більше протиприродного, тим бажаніше, щоб це було втілено на практиці.

Все це навіть не соціальна інженерія, цей етап вже ними пройдений. Експериментами вони займалися років 15–20 назад, а зараз зробили певні висновки і взяли чіткий курс на перетворення суспільства в гендерно різноманітний соціум. У цьому сенсі жодних обмежень вже не існує. У Франції, наприклад, в деяких університетах немає туалетів, розділених за статевою ознакою.

Вчені виправдовують і заохочують цю ідеологію, оскільки тих діячів науки, які відмовилися підтримувати її, давно списали з рахунків: у них немає робочих місць, грантів, наукового імені, кар'єрні ліфти для них закриті. Після такої люстрації в цій системі залишилися тільки ті, хто прийняв гендерну ідеологію. Решта ж перетворилися на маргіналів, виживають лише за рахунок публікацій правдивих праць і книжок, які розповсюджуються за межами «освіченої» Європи.

Масштабно діє одна з політичних видів зброї – це культура відміни (Cancel Culture): позбавлення людини роботи, образи на рахунок тих, хто не погоджується з «прогресивною» думкою, вимога повної підкори тих, хто не згоден. Іншими словами – «тиранія в лоні самої демократії».

Механізм Cancel Culture подібний вірусу, ефективно руйнує інформаційний простір навколо об'єкта атаки так, що всі результати

діяльності, акаунти в мережі стираються ніби ластиком з усіх платформ, серверів і пошукових баз. Культура скасування – потужний засіб підтримки культурної гегемонії шляхом тотальної зачистки від небажаних течій. Не потрібні багаття інквізиції або нацистські штурмовики, – культура скасовується невидимо і миттєво: чого немає у Вікіпедії, того не існує в природі. Культурою все частіше називають або явища, що не мають відношення до культури (ЛГБТ-культура), або інструменти, спрямовані проти культури.

Адже коли культура пропонує людині гріх в якості моделі поведінки, як основний вектор людського життя, коли гріх романтизується і пропонується не тільки як спосіб отримувати насолоду і задоволення, але і як неодмінна умова життя сучасної людини, – тоді і відбувається занепад культури. Культура перетворюється в антикультуру, в руйнівну силу, винищувача моральності в людині.

Це наводить на думку, що відбувається створення глобальної політичної системи керованого «кінця історії». Вимоги до неї такі: забезпечити збереження таємниці «інструментальної економіки», управляти людьми від народження до смерті («немає людини – немає проблеми»), підтримувати задані параметри популяції, забезпечувати політичну і соціальну стабільність (при цьому економічна стабільність бажана, але НЕ пріоритетна). Взяття під контроль мізки всього людства, система зможе стати значно більш стабільною. Перш за все, це взяття під контроль простолюдинів. Це буде робитися безжалісно, не враховуючи ні закони і конституції. Ступінь цієї жорстокості буде тільки наростати в міру підпорядкування народів ... Пропагандистські машини сьогодні займаються саме цим: ламають волю і виробляють колективний страх.

Ідеологи «гендера» ідуть в авангарді такого наступу. Їм абсолютно все одно, що буде після них, нехай і потоп. Тут немає конкретної мети знизити народжуваність. Зараз їх завдання – переформатувати європейське суспільство на свій лад.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Курбанова Л. У. К проблеме гендерной идентичности: социокультурный аспект // Научные ведомости. 2010. №2 (97). Вып. 15. С. 292–297.
2. Пушкарева Н. Л. Гендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы // Вопросы истории. №6. 1998. С. 76–86.
3. Надолинская Л. Н. Гендерное партнерство, гендерная идеология XX века // Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова, 2006. С. 33–36.
4. Волкова Т. А. Потенциал гендерного дискурса в осмыслении семи // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусства. 2017. С. 55–61.
5. Доброхлеб В. Г., Баллаева Е. А. Семья перед лицом новых социальных вызовов // Народонаселение. Т. 21. №2. 2018. С. 60–68.

ПРИРОДА ТА СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Кобко В. А., кандидат історичних наук, доцент

Більшість людей, які не вивчали соціологію, пов'язують цю науку передусім з дослідженням громадської думки. Це пояснюється тим, що в останні роки засобами масової інформації досить часто оголошуються результати анкетних опитувань населення з тих чи інших проблем суспільного життя. Однак парадокс полягає в тому, що саме ця галузь соціології, відома навіть нефахівцям чи не найбільш спірною, викликає дискусії в колі соціологів. Досить сказати, що коли у Франції на початку 1970-х рр. почали все частіше робити опитування громадської думки, відомий теоретик П. Бурдьє надрукував статтю під назвою «Громадської думки не існує». На його погляд, вона є своєрідним артефактом (штучно створеним явищем). Інакше кажучи, центри вивчення громадської думки не досліджують громадську думку, а фабрикують її, ставлячи ті чи інші запитання перед окремими індивідами. У 1990 р. француз П. Шампань випустив книгу «Робити думку: нова політична гра», яка стала бестселером і мала міжнародний резонанс. В ній стверджується, що журналісти, політологи, консультанти з питань комунікації, використовуючи сучасні технології (зондаж, телефонні опитування, радіо, телебачення), фабрикують громадську думку і маніпулюють нею. У тому ж році в Москві вийшла книга «Є думка» за результатами опитування, проведеного Всесоюзним центром вивчення громадської думки, де дослідники під керівництвом відомого соціолога Ю. А. Левади шукали відповіді на два принципових питання:

- а) чи є в нашому суспільстві громадська думка?
- б) чи є у нас досить надійні засоби її дослідження?

Як бачимо, склалася досить дивна ситуація: термін «громадська думка» – один з найпоширеніших, яким оперують не тільки в науці. В багатьох країнах її вивченням займаються спеціальні інститути і центри, більшості соціологів доводилося працювати в цій галузі соціології, проте деякі з них піддають сумніву незалежне існування цього явища від суб'єктів політичної дії або дослідження. Причина полягає в складності цього феномена, його надзвичайній невизначеності. Тому спробуємо дати деякі загальні уявлення про природу і сутність громадської думки.

Історики соціології відносять виникнення терміна «громадська думка» до XII ст. як позначення моральної підтримки парламенту з боку населення і приписують його англійському державному діячеві Д. Солсбері. Проте через багато століть він почав знову використовуватись у Франції, а згодом і в інших країнах. У XVIII ст. громадська думка трактувалася як оприлюднена і популярна в масах точка зору еліти, вхожої до академічних кіл та літературних салонів. Ця точка зору протистояла виявленню приватних інтересів «політичної купки», якою, в очах «освіченої» буржуазії, виступала тогочасна влада.

Впродовж майже всього XIX ст. єдиним джерелом громадської думки вважалися висловлювання обраних народом парламентарів.

Наприкінці XIX ст. зростання масових рухів, вуличних демонстрацій, поширення преси в загальнонаціональному масштабі обумовили появу іншого розуміння громадської думки. Воно конкурує з попереднім і співіснує з ним до середини XX ст., а потім остаточно витісняє його. Це вже думка самої широкої громадськості. Вона спонтанна, стихійна, безпосередня і за своїми якостями відрізняється від думки політичної еліти.

Разом із появою і розвитком громадської думки як соціального явища, що відіграє все помітнішу роль у суспільстві, формувалася і теорія, що її вивчала. Ще в XIX ст. розпочалася активна розробка цієї проблеми. Особливо виділяють працю відомого французького соціолога Г. Тарда «Громадська думка і натовп» та американського автора Дж. Р. Лоуелла «Громадська думка і народні уряди». У XX ст. ці дослідження поширюються. Ф. Тьонніс випустив книгу «Критика громадської думки» (1922 р.).

У колишньому СРСР дослідження громадської думки розпочалися ще в 20-ті, а потім після перерви поновилися в 60-ті рр. XX ст. У цій сфері працювало багато вчених. Особливо інтенсивно займаються нею останнім часом. В Україні в цій галузі соціології працюють Інститут соціології НАН України, Лабораторія соціологічних досліджень Київського національного університету ім. Т. Шевченка та інші установи.

Перед ученими постають питання: яка ж природа громадської думки, що вона собою являє, які її вияви, функції, роль у суспільстві?

Передусім треба зазначити, що суспільна думка – явище духовне, але ґрунтується воно на інтересах і потребах людей, що мають матеріальне походження. Аналіз тлумачень цього явища різними дослідниками дає можливість привести їх до спільного знаменника. Ним є «відношення», «оціночне судження» з боку суспільства в цілому або окремих соціальних груп щодо різних явищ, подій суспільного життя, що мають важливе значення для цих груп. У суспільстві щодня відбуваються певні події, процеси. Однак лише окремі з них впливають на долю значних прошарків населення і лише деякі люди виявляють зацікавлене ставлення до них. У нормальних умовах, коли немає соціальних струсів, більшість людей займаються приватними справами і до всього іншого ставляться байдуже. З практики «благополучних» західних країн відомо, що навіть під час виборів далеко не всі виборці з'являються на дільниці, щоб виявити свою «думку» з приводу того чи іншого кандидата і тим самим визначити своє ставлення до того чи іншого політичного курсу.

Для того щоб та чи інша подія стала предметом «громадської» думки, вона має зачіпати безпосередньо інтереси певних верств населення. Наприклад, якщо уряд вирішить істотно збільшити податок на прибуток і посилити його «прогресивний» характер (залежність відсотка платежу від рівня прибутку), то все населення і різні його

верстви відреагують по-різному. Абсолютна більшість буде проти, але особливо ті, хто має високі прибутки, у яких платежі підвищуються непропорційно високо порівняно з менш забезпеченими групами. Будуть і верстви, що живуть тільки за рахунок соціальної допомоги держави, які підтримають ці заходи уряду, сподіваючись на поліпшення свого становища при збільшенні бюджету держави. Правда, не завжди інтереси і потреби так очевидні та безпосередньо відчуються суб'єктом, тобто людиною або групою. Найчастіше для оціночної думки потрібні певні знання, компетентність, уявлення про предмет оцінки. Тільки у цьому разі предмет набуває значущості для суб'єкта, усвідомлюється як деяка цінність. Наприклад, під час винесення на референдум принципів положень конституції країни слід ураховувати рівень політичної обізнаності населення. Як громадянин висловлюватиме свою думку з приводу переваги унітарного або федеративного устрою держави, президентської або парламентської республіки, якщо він не знає, в чому їх сутність та відмінність? Саме тому є широкі можливості маніпуляції громадською думкою з боку різних політичних сил. Простіше кажучи, громадська думка не зобов'язана бути науковою і такою не є. Вона більшою мірою засновується на повсякденному рівні свідомості, пов'язана з емоціями, почуттями, перевагами, а не з теорією (елементи останньої воно містить лише частково). Через це звернення до нього в деяких питаннях з боку політиків можна оцінювати лише як популізм, як важіль у грі політичних сил.

Однак громадська думка не стає такою лише внаслідок того, що її досліджують або до неї звертаються якісь політичні лідери, партії. Вона існує незалежно від цього. Більше того, дослідники вважають, що думка як оціночний феномен (явище) виявляє себе лише на першому рівні. На другому рівні вона стає спонукальним мотивом до дії, а на третьому – вже виступає як практична дія. Інакше кажучи, наявність громадської думки є необхідною передумовою будь-яких значних змін у суспільстві. Це засіб вияву суспільної свідомості загалом (що, як відомо з філософії, має складну структуровану будову і активний характер). Кілька століть тому було висунуто тезу: «Думки правлять світом». Проте справедлива вона у всі часи в тому значенні, що практичним перетворенням завжди передують зміни в головах, «душах», свідомості людей. Це справедливо і щодо великих, епохальних зсувів (соціальних революцій), і щодо циклічних коливань у суспільстві, наприклад, у розвинених країнах – між лібералізмом і консерватизмом: ці політичні сили перемагають на виборах лише завдяки відповідним змінам у масовій свідомості. У Великій Британії багато років очолювала уряд видатна діячка консервативної партії М. Тетчер. Вона користувалася великим авторитетом у суспільстві. Однак потім, незважаючи навіть на успіхи в економічній політиці, жорстка соціальна політика, опора на індивідуалізм тощо поступово змінили стан суспільної свідомості значних верств населення. До кінця правління М. Тетчер у Великій Британії під час опитувань було виявлено разючий факт – тут прихильників соціалізму було більше, ніж в країні «розвиненого

соціалізму» (в СРСР на цей час у розпалі була «перебудова», ідеї соціалізму вже були значною мірою дискредитовані).

Дуже складним і спірним є питання щодо суб'єкта громадської думки, тобто, хто в сучасному суспільстві «має право» називатися громадськістю і говорити від її імені? Хто має висловити думку, щоб її можна було розглядати як громадську? Більшість соціологів вважають, що суб'єктом громадської думки можуть бути суспільні класи, великі соціальні, демографічні, територіальні та інші групи. Індивід у цій якості виступати не може, хоча це і суперечить сучасній практиці. Політичні діячі, депутати, керівники масових громадських організацій, журналісти і за своїм об'єктивним становищем, і за суб'єктивним сприйняттям його претендують на те, аби виступати від імені народу, висловлювати його думку. Іноді доводиться чути, як під час обговорення того чи іншого закону в парламенті депутат робить заяву, що «його виборці вимагають вирішити це питання так». Однак, якщо врахувати, що за депутатом стоїть виборчий округ з десятками і навіть сотнями тисяч виборців, а депутат між засіданнями на сесіях і комісіях зустрічається щонайбільше з десятками виборців (до того ж не завжди для консультацій з конкретних законопроектів, яких також десятки), то всі ці заяви виглядають дуже декларативно. По суті, маючи мандат, депутат заручається підтримкою власного політичному курсу. Що стосується конкретних проблем, то він часто висловлює свою особисту думку, хоч іноді несвідомо, а частіше свідомо, видає її за волю народу. Цю складну проблему співвідношення індивіда і громадськості один з фахівців у соціології громадської думки Б. А. Грушин пропонує вирішити, розрізняючи форми існування і форми вираження суспільної думки, тобто суспільний діяч, не будучи носієм, суб'єктом громадської думки, може бути її виразником, представником.

Отже, громадська думка є досить поширеною, переважно оціночною думкою великих і малих соціальних груп, що виявляють значущість різних соціальних явищ у плані відповідності або невідповідності їхнім інтересам, і які виражають до них своє ставлення.

Чому ж існує точка зору, що громадської думки немає? Відповіді тут різні для різних умов. Щодо Заходу ми вже зазначали, що в останні десятиріччя сучасні технології дають можливість політичним акторам, діячам різного рівня і всій величезній машині, що їм служить, «робити» думку. Хоча тут є велика частка істини, але загалом, ймовірно, таке твердження є перебільшенням. Все-таки об'єктивні інтереси різних соціальних класів, верств і політичні можливості більш-менш вільно їх виражати дають змогу говорити про наявність плюралістичної громадської думки. В умовах колишнього соціалістичного суспільства причини сумнівів у наявності суспільної думки інші та значно глибші. Тотальний контроль над життям суспільства з боку всемогутньої держави, абсолютна залежність всіх і кожного від політичних структур, зрештою, призвели до ситуації, коли представники верхівки суспільства почали відчувати себе виразниками «справжніх», тільки їм відомих інтересів мас.

А що самі маси? Спочатку природна тяга людини до свободи вступає в конфлікт з всеохоплюючою регламентацією, що нав'язується їй у всьому, в тому числі духовному житті. Проте згодом, внаслідок пластичності психіки, до того ж схильної до постійного тиску, підкріпленого страхом покарання (пригадаємо роль страху в соціалізації особистості), виникає тип особистості, в якій свідомість втрачає ознаки індивідуальності. Цікаво, що ще в 60-х роках популярний серед радикального студентства та інтелігенції Заходу німецько-американський філософ і соціолог Г. Маркузе ввів термін «одномірна людина», для якої характерним є атрофування соціально-критичного відношення до суспільства. Малося на увазі буржуазне суспільство, де сучасна наука і техніка дозволяють пануючому класу через механізм потреб, через «ненасильницьке придушення опозиції» формувати людину, яка інтегрована в існуючу систему так, що у неї і думок не виникає про необхідність будь-яких змін. Ймовірно, ця гіпотеза виявилася більш правильною стосовно нашого суспільства. Що стосується маніпулювання масовим споживанням, то тут у нас можливості були обмежені у зв'язку із загальним дефіцитом товарів, але зате це з лихвою компенсувалося іншими засобами. У нас опозиція придушувалася не «ненасильницькими» методами, і взагалі навіть слово таке не допускалося в застосуванні до нашого суспільства. Тих, хто намагався чинити опір, спочатку оголошували «ворогами народу», потім «дисидентами», винищували в таборах, кидали до психлікарень. У такий спосіб в суспільстві було досягнуто «ідейно-політичної і морально-психологічної єдності». А там, де абсолютна єдність, де немає різниці у поглядах, в інтересах між верхами і низами, – там немає і «громадської думки». Звичайно, в окремих людей були ті або інші думки, але якщо вони відрізнялися від офіційних ідеологічних установок, їх висловлювали тільки «на кухні». Не було в країні громадської думки як специфічної соціальної інституції, що володіє своєю динамікою, виконує свої функції.

Сьогодні ми бачимо, як у парламенті кілька сотень депутатів палко дебатують з приводу того чи іншого закону. Конституцію України наші парламентарі не могли розробити і прийняти протягом кількох років. А в 70-х рр. ХХ ст. у ході прийняття «брежнєвської» Конституції її обговорювали і «одноставно схвалили» понад 140 млн. чоловік (до речі, це на кілька десятків мільйонів більше, ніж було всього працюючого населення в країні).

Про громадську думку можна вести мову лише в тому разі, коли є різноманіття груп, верств, що мають свою думку і так чи інакше висловлюють її (це не виключає того, що з деяких ключових проблем думка більшості населення може і збігатися, наприклад у питанні щодо ставлення до війни тощо). Громадська думка – один з найважливіших компонентів або ознак, характерних рис громадянського суспільства. Тепер нам часто доводиться чути від політиків нарікання, що наше суспільство «не структуроване». Виходить, немає в нашому суспільстві робітників, колгоспників, інтелігенції, заможних верств і менш

забезпечених? Усе це є. Але не мають вони достатньою мірою розвиненої самосвідомості, розуміння своїх специфічних інтересів у суспільстві, яке і виявляється в громадській думці. Все це перебуває ще в стадії становлення, формування (як і громадянське суспільство загалом).

Які ж функції виконує громадська думка? Залежно від змісту, форми, характеру впливу на соціальні інституції та індивідів дослідники виділяють цілий ряд їх: контрольна (експресивна), консультативна, директивна, аналітична, позитивна, негативна. Однак особливо важливе значення мають оціночна і регулятивна функції. Перша з них – вираження ставлення до тих чи інших проблем або фактів дійсності. Практично в будь-якій думці прямо або непрямо дається оцінка тих чи інших сторін соціального життя. У демократичному суспільстві з цими оцінками зобов'язані тією чи іншою мірою рахуватися як окремі діячі, так і державні структури. Регулятивна функція виявляється в тому, що громадська думка виробляє і насаджує певні норми суспільних відносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Возмитель А. А. Формирование и изучение общественного мнения. М., 1987.
2. Грушин Б. А. Мнение про мир и мир мнений. М., 1967.
3. Горшков М. К. Общественное мнение: История и современность. М., 1988.
4. Ганчев Д. Изучение и формирование общественного мнения. М., 1983.
5. Коробейников В. Пирамида мнений. М., 1981.
6. Сурмин Ю. П. Теория общественного мнения. К., 1999.

КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

*Коротяєв С. І., кандидат історичних наук
Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки
життєдіяльності Черкаської області;
Чубіна Т. Д., доктор історичних наук, професор
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Пізнання реального життя суспільства неможливе без вивчення культури. Це пояснюється тим, що розвиток будь-якого суспільства, його складових елементів, в першу чергу людини, здійснюється під визначальним впливом культури, яка, в свою чергу, вплетена у свідомість людей. Поза культурою поведінка і діяльність людини, соціальних спільностей втрачають доцільність, спрямованість розвитку, сенс існування, оскільки саме в ній виражені способи людського буття, міра освоєння суб'єктами нагромадженого

людського досвіду, традицій, цінностей і механізми їх реалізації на практиці. Будь-який вид людської діяльності поза культурною формою і змістом перетворюється на стадне, рабське існування. Тому найнебезпечніший дефіцит суспільства, людини – дефіцит культури. Стан культури – це обличчя, душа, найбільш характерна і загальнозначуща цінність, а рівень культури – вирішальна умова прогресу суспільства й людини.

Термін «культура» походить від латинського слова *colere* – щось вирощувати, доглядати, обробляти землю. А вже звідси *culturare* – вирощений, оброблений людською працею, доведений до досконалості. В міру історичного розвитку цей термін почав вживатися не лише для позначення сільськогосподарської діяльності людини, але й набув універсального значення, став категорією, яка синтезує та позначає важливу атрибутивну ознаку людини – духовно-практичну діяльність. Так, давньоримський оратор Цицерон основний зміст культури вбачав у розвитку розумової діяльності людини, вдосконаленні її духовного світу.

В епоху середньовіччя поняття культури набуває світоглядно-морального змісту. Німецький філософ С. Пуфендорф у 1684 р. вперше вживає слово «культура» як самостійний термін для означення духовного світу людини, що відрізняє її від звичайного тваринного існування. Культура пов'язується із світосприйняттям, світобаченням, світовідчуттям того чи іншого народу, який займає певний географічний простір. З умовами природного середовища пов'язуються його вірування, духовна атмосфера. Наприклад, на культуру наших далеких предків мали великий вплив природні ландшафти, які визначали як зміни в культурному обличчі народу, так і безперервність культурної традиції.

В епоху Відродження та Просвітництва поняття культури набуває ще ширшого змісту, їй відводиться вирішальна роль у суспільному розвитку, доводиться, що розвиток культури того чи іншого народу залежить від розміру території держави, від клімату, географічного середовища, ґрунту. Вважалося, що культуру в суспільстві можна утвердити шляхом піднесення рівня освіти народу, звільнення його від усяких забобон, релігійних вірувань, фантазій, утопічних уявлень з метою побудови «розумної держави» і встановлення таких же суспільних відносин.

Але з часом мислителі побачили проблему суперечностей у культурному прогресі людства. Ф. Шиллер (1759–1805 рр.) досить влучно зауважив суперечність між природою та культурою, однобічність людини, яка відірвалася від природи і замкнулася у штучно витвореному нею світі культури. Саме з осмислення суперечностей між культурою та цивілізацією розпочинається сучасний підхід до культури як складного суспільно-історичного явища.

Існує безліч визначень культури, кожне з яких має свої плюси і мінуси, пов'язані з тим, що сучасна культура – явище надзвичайно

складне, суперечливе, багатопланове і багатофункціональне. За підрахунками американських вчених, в 50-х рр. ХХ ст. існувало 170 визначень поняття «культура», на початку 90-х рр. ХХ ст. – близько 250, а зараз – понад 500.

Незважаючи на багатоманітність визначень і підходів до культури, у них всіх є більш-менш загальний знаменник: вони завжди пов'язані з людиною, з якісною її характеристикою. В соціології культура вивчається і розкривається як процес перетворення людини в суб'єкт історичного процесу, а її змістом є розвиток самої людини як суспільного індивіда, розвиток його творчих сил, відносин, потреб, здатностей, форм спілкування і т.д. Культура народжується із становленням людської особистості, коли людина виділяє себе з оточуючої природи, відособлюється від неї і усвідомлює цей розрив та свою протиставленість природі. Поміж природою і людиною, на відміну від явищ природи та живих істот, існує специфічне утворення – культура, яка розвивається за рахунок перетворення і природи, і самої людини.

На протязі всієї історії розвитку культури її змістом залишалось постійне прагнення перебороти безодню між безконечністю природи і коротким існуванням окремого людського життя, його обмеженістю. Саме прагнення зрозуміти, охопити в єдиному уявленні весь світ, перебороти протиріччя принципово несумісних думки та смерті, рухало людиною, коли вона створювала міфи, релігії, космологічні та етичні системи. За допомогою різноманітних засобів відновлення рівноваги людини із світом – від соціально-політичних до етичних та естетичних – ці протиріччя осмислювались і вирішувались в культурі.

У широкому розумінні слова культура охоплює всю сукупність матеріальних і духовних цінностей, які вироблені впродовж історії людства. І тому з соціологічної точки зору культура – це соціальний механізм взаємодії (методи, способи, зразки, засоби взаємодії) особистості, спільноти з життєвим середовищем (природним та соціальним), який забезпечує передачу досвіду і розвиток форм та способів діяльності.

У вузькому значенні слова – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, властиві певній соціальній групі, певному суспільству. Як правило, поняття культури у широкому та вузькому значеннях не протиставляються, бо культурою є не самі по собі цінності чи норми, а цінності, норми як засоби, які забезпечують реалізацію людської діяльності та її розвиток. В цьому розумінні культура становить, нескінченний процес творення людством власного світу, «другої природи» з усією її красою та зручністю для життєдіяльності суспільства. Тому в загальному розумінні цього слова культура – це системна інтегративна властивість суспільства, що виражає рівень його розвитку. Таким чином, під культурою завжди розуміють явища, процеси, відносини, які якісно відрізняють суспільство і людину від природи, є результатом соціальної взаємодії,

тобто сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії.

Культура – це спосіб і одночасно результат людської діяльності, що відтворює особистісне й суспільне буття в усій гамі їх складових. Залежно від сфери суспільного життя, а отже, виду людської діяльності, виділяють основні види культури: економічну, соціальну, політичну, духовну, екологічну. Це горизонтальний поділ видів культури, який проте не є єдиним критерієм класифікації культурної діяльності. Сфера культури охоплює всі основні галузі суспільного й особистого життя і виступає також вертикальним зрізом людської діяльності й водночас цілісним утворенням суспільства й людини, механізмом регуляції відносин між спільностями людей, між окремими особами та суспільством в цілому.

Культура – це специфічна система цінностей і уявлень про життя, способів, форм, зразків поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя, які вони виробляють в процесі спільного співіснування для підтримання діяльності та спілкування. У цьому розумінні про культуру можна говорити як про складне динамічне утворення, яке має соціальну природу і виражає соціальні відносини, спрямовані на створення, засвоєння, збереження та розповсюдження предметів, ідей, ціннісних уявлень, які забезпечують взаєморозуміння людей в різних соціальних ситуаціях.

Культура організовує людське життя і в значній мірі виконує ту ж функцію, яку в житті тварин виконує генетичне запрограмована поведінка. В зв'язку з тим, що культурні надбання не передаються генетичне, кожне наступне покоління відтворює їх і передає нащадкам, певним чином модифікуючи, вдосконалюючи чи спрощуючи. На оволодінні культурою ґрунтується процес соціалізації: в результаті засвоєння цінностей, вірувань, норм поведінки та ідеалів відбувається формування особистості, взаємодія членів суспільства, внаслідок чого культура в значній мірі регулює поведінку індивідів.

Культура виступає об'єктивним фактором по відношенню до різних соціальних систем та особистостей: кожне нове покоління людей знаходить культуру вже існуючою. В той же час саме люди породжують, підтримують та змінюють ті чи інші частини свого соціального і культурного оточення, культуру в цілому, притаманну даній соціальній системі. В результаті культура як система норм та цінностей даної суспільної підсистеми або соціальної спільності функціонує, розвивається та змінюється, а разом з нею змінюються норми та цінності людей. Культура породжується матеріальними потребами, інтелектуальними, моральними, естетичними запитамі, практичними інтересами різних соціальних спільностей та систем (класів, соціальних груп, соціальних інститутів, сфер життєдіяльності і т. д.) та окремих людей, які входять до їх складу, і водночас виступає як незалежна від них сила.

В соціології виділяють три основні *сфери прояву людської культури*.

По-перше, ставлення людини до навколишнього середовища, тому що в сучасних умовах культура і особистість, культура та суспільство вимірюються мірою усвідомлення тієї ситуації, при якій людина повинна так ставитися до середовища проживання, щоб попередити негативні наслідки своїх дій. Культура людського суспільства – у гармонії його взаємозв'язків з природним середовищем, що проявляється в способі самореалізації людини в природі, культурних традиціях, життєвому досвіді, моральних почуттях та моральній оцінці ставлення людини до природи.

По-друге, культура – це ставлення людини до інших людей, тобто міжособистісна культура, яка відповідним чином впливає на клімат в сім'ї, колективі тощо.

По-третє, культура – це і ставлення людини до самої себе, тобто постійне самовиховання, самопізнання, самодисципліна. Рівень культури особистості проявляється у виробленні позитивного ставлення до набуття знань, у формуванні моральних принципів, в розвинутому почутті краси тощо.

Розглядаючи структуру культури, її можна поділити на три підсистеми:

1) природно-екологічну, що відображає адаптацію суспільства до біофізичного оточення;

2) суспільно-екологічну, що відображає впорядкованість відносин суспільства з іншими суспільствами;

3) соціально-регулятивну, спрямовану на підтримання самої соціальної системи як єдиного цілого.

І хоча нині культура тлумачиться неоднозначне, але ця розбіжність стосується скоріше смислових меж цього поняття, а не спрямованості його галом. Крім того, сама культура має чимало вимірів та форм втілення нерідко зумовлює розбіжність та плутанину в її дефініції. Ряд дослідів. відносять до терену культури певні способи організації та розвитку людської життєдіяльності, представлені в продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм та настанов, у духовних цінностях. Але у кожному конкретному випадку сутність тієї чи іншої культури розкривається через:

- специфіку діяльності;

- предметну ділянку, тобто засоби та наслідки людської діяльності;

- ціннісне значення виробів;

- спосіб задоволення людських потреб.

У кінцевому підсумку культура постає як історично усталені форми діяльності та її наслідки (продукти), які є смислосначимими для людини, мають певну життєву цінність.

Культура складається з ряду елементів, до яких відносять: мову, цінності, норми, традиції, звичаї, обряди, вірування, знання та переконання.

Мова має особливе значення в системі культури, вона є першоосновою будь-якої культури, так як нею неможливо оволодіти

поза соціальною структурою суспільства, тобто без спілкування з іншими людьми. І хоча процес соціалізації в значній мірі оснований на імітації жестів, мова є основним засобом передачі культури. Ще однією важливою рисою мови є те, що рідною мовою практично неможливо розучитися говорити, якщо її основний словниковий запас, правила мови і структура засвоєні у 8–10 років, хоча багато аспектів життєвого досвіду людини можуть бути повністю забуті. Це свідчить, як стверджує Н. Смельзер, про високий ступінь пристосованості мови до потреб людини, бо без неї спілкування людей здійснювалось би значно примітивніше.

Мова бере участь також у процесі набуття та організації досвіду людей. Багато понять здаються нам зрозумілишими лише тому, що вони вкорінилися в нашій мові. Дуже часто в одній мові є слова, які повністю відсутні в інших мовах, і для перекладу даних слів необхідно шукати чи певні синоніми в іншій мові, чи знаходити зовсім інші слова для того, щоб пояснити це поняття. В українській мові, наприклад, речення будуються досить довільно, тобто немає визначеності, де має бути підмет, присудок і т. д. Тоді як в інших мовах це строго регламентується. Все це має пряме відношення до культури, адже саме через поняття людина сприймає оточуючий світ, виробляє загальноприйняті значення.

Спільна мова підтримує також згуртованість суспільства, допомагає людям координувати свої дії, відображає загальні знання людей про традиції, сучасні події тощо. Іншими словами, мова сприяє формуванню почуття групової єдності, групової ідентичності.

Серед соціологів сформувалися дві позиції у сприйнятті мови як елемента культури, засобу її творення та передачі. Ряд авторів (в основному зарубіжних) відстоюють самоцінність мови як базового елемента національної культури, який не лише забезпечує формування всього культурного комплексу, але й визначає його сутність. Інша група соціологів (це стосується, в першу чергу, деяких сучасних українських та російських соціологів) сприймають мову як засіб ретрансляції культури, або просто комунікації. Але соціальна практика, особливо кінця ХХ ст., показує, що за сприятливих умов, навіть досить сильно асимільована етнічна група, прагне до відродження власної національної мови для забезпечення оптимального розвитку своєї культури і добивається на цьому шляху значних результатів (як приклад, можна навести Ізраїль). З соціологічної точки зору це ще раз підтверджує, що роль мови в системі не може бути зведена лише до виконання ретрансляційних та комунікативних функцій.

Мова є хребтом національної культури, служить засобом людського спілкування, мислення і самовираження у різноманітних формах духовного виробництва і споживання. Крім того, мова – специфічний національний засіб збереження і передачі соціокультурної інформації, управління поведінкою людей. Чим ширша сфера застосування національної мови у всіх ділянках

суспільного життя, тим сильніший культуротворчий потенціал народу, тим вищий його духовний розквіт. Тотальна русифікація в Україні в роки радянської влади витіснила національну мову на периферію суспільного життя, сприяла денаціоналізації народу, руйнації цілісності культури, результатом чого на даному етапі ми маємо так званий «суржик» та вперте небажання ряду «українців» розмовляти або навчитися розмовляти рідною мовою. «Мова, – як вірно підкреслював Іван Огієнко, – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я...»

Цінності виступають фактором, який відіграє вагомий роль у регуляції соціальних взаємозв'язків. Цінності – це загальноприйняті переконання відносно цілей, до яких людина повинна прагнути, якими вона керується свідомо чи підсвідомо. На думку соціологів, саме цінності є ядром культури, її визначальним елементом. Цінності – своєрідний соціальний механізм, який виявляє, систематизує, впорядковує, відтворює, зберігає, захищає, розвиває та передає все корисне у суспільстві. З точки зору соціології їх розглядають як стандарти, зразки, еталони соціальної поведінки. Для того, щоб те чи інше явище стало цінністю, воно повинно мати певні якості, які б були корисні для індивіда, так як поза-людиною категорія цінності немає змісту. Різні культури віддають перевагу різним цінностям (героїзму, аскетизму, художній творчості), і кожний суспільний лад встановлює, що є для них цінністю.

Цінності не лише фіксують певні переконання з приводу мети життя, але й шляхи та засоби, якими їх можна реалізувати. Акумуляуючи весь досвід спільноти, цінності одночасно мають свою типологію відповідно до тих галузей суспільного буття, які вони регулюють. Якщо ж всі відомі цінності розподілити за мірою їх значимості для людського існування, то вийде класифікація у вигляді ієрархії цінностей, яка буде побудована за принципом субординації, де кожна цінність по відношенню до вище означеної буде відігравати роль засобу або умови. Вищі цінності буття – людина і людство, а всі інші цінності є такими лише тому, що вони забезпечують існування та еволюцію людства. Соціальний механізм, за допомогою якого відбувається виявлення, систематизація, відтворення та розвиток цінностей, і складає людську культуру.

Норми – це певні правила, які регулюють поведінку людей у відповідності з цінностями даної культури. Вони дають змогу здійснювати соціальний контроль і демонструють зразки поведінки. Існують як правові норми, які вимагають безумовного дотримання законів і визначаються державними актами, так і моральні, які регулюються як суспільством в цілому, так і його окремими групами. Дотримання моральних норм, які дуже часто мають рекомендаційний характер, забезпечується впливом громадської думки, колективним

тиском, усвідомлюванням людиною своїх моральних обов'язків. Оптимальним варіантом забезпечення дієвості моральних та правових норм є взаємна відповідність, взаємозв'язок, закріплення у свідомості людей, які з часом перетворюються у звичаї, традиції та обряди, які деякими соціологами також розглядаються як окремі елементи культури.

Поняття «традиції» в культурі вживається у двох основних значеннях: традиція як процес і механізм передачі від покоління до покоління встановлених зразків діяльності, поведінки, норм, ідей та ідеалів та культурна традиція того чи іншого регіону як сукупність належних йому форм духовної та матеріальної діяльності, поведінки, ідеалів, цінностей, ідей. Традиція одночасно є й умовою буття культури, і її втіленням. Вона належить лише людині як члену людської спільноти, яка зберігає і передає певним чином інформацію, що не входить в біологічну спадковість. Цей специфічно людський механізм – універсальний як необхідна приналежність культури взагалі, але в той же час в кожній етнічній культурі процес передачі цієї культури має різні форми, характеристики в залежності від змісту, образу культури, який передається. Саме культурна чи матеріальна спадщина, яка перевірена загальнолюдськими критеріями, освоєна, накопичена утворює традицію. Традиції з самого початку призначалися насамперед не для безпосереднього споживання, а для акумуляції людського досвіду. Традиція формує ставлення людини до середовища лише як суспільного індивіда, як члена групи. І змістовно, і як механізм соціального наслідування та збереження пам'яті культури, традиція завжди належить етносу (народності) і є важливим засобом її самоорганізації та саморегуляції. В свою чергу колектив підтримує традиційні норми та звичаї заради збереження своєї цілісності, єдності, свого культурного обличчя. Коли народ втрачає, забуває свої традиції, він перестає бути народом, перетворюючись просто в населення певної території.

Обряди – колективні символічні дії, які виконуються з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу. Чим нижчий рівень матеріального виробництва, тим сильніший зв'язок людини з природою, тим більшу частку серед феноменів його духовного життя займає «природна магія» обряди та символи, пов'язані з господарською діяльністю, з намаганням вплинути на природні сили. Для цієї стадії розвитку характерна наявність великої кількості звичаїв та ритуалів, пов'язаних з біологічним життєвим циклом людини, яка відчуває себе частиною природи. Але поступово, з ростом матеріального виробництва і розвитком групової та особистісної самі свідомості, магичні обряди, ритуали, вірування і заборони відриваються в і безпосередньо господарського та біологічного циклу, кристалізуються пам'яті колективу у звичаї – більш широкі норми взаємовідносин всередині групи та відносин з природою. З часом втрачається пам'ять про конкретні екологічне значення ритуалу і він зберігається звичаєм як соціокультурна і характеристика групи. Таким

чином, *звичай* – це усталений спосіб людської діяльності або правило поведінки, характерне для етнічної групи чи народу.

Взаємодіючи між собою, ці складники національно-побутової культури відтворюють безперервний процес передачі сутності, доцільності, корисності тих чи інших людських дій, створюють духовний та культурний образ індивіда.

Одним з елементів культури є *вірування*. Саме в них в аксіоматичній формі сконцентровані фундаментальні уявлення про природу і сутність світу, суспільства, людини. У віруваннях домінує емоційний компонент, і вони не потребують, у більшості випадків, логічного доведення чи підтвердження фактами, сприймаються як істина і не ставляться під сумнів. Вірування, (які з розвитком суспільства здійснюються через релігію та церкву), виконують роль морального регулятора суспільних відносин, інтегрують всі духовні чинники національного життя в єдине ціле, що складає ядро національного характеру, роль хранителя народних звичаїв і традицій, захисника національних інтересів у найтяжчі періоди історії. Історія нашого народу переконливо показує, що українська православна церква була не лише культуротворчою силою нації у її визвольних змаганнях XVI–XVII ст. Релігійна ідеологія, будучи в ті час домінантним фактором національної культури, зуміла всеосяжно відобразити національні інтереси та потреби, спрямувати національно-визвольний рух у русло самостійницького державотворення. Те саме можна сказати і про роль греко-католицької церкви в Галичині: саме завдяки їй значною мірою вдалося зберегти національну ідентичність. звичаї, а загалом і самотутню культуру.

Знання та переконання – також базові елементи культури зосереджується те, до чого люди прагнуть, чим керуються у повсякденному житті, що втілюють у зразках, нормах та звичаях, об'єктивно відображають природну та соціальну суть реальності. Однак самі знання не завжди можуть служити єдиною основою дій та вчинків людей. В силу певних обставин, як особистісних, так і соціальних, індивіди, навіть володіючи вичерпними знаннями про об'єкт власної дії та наслідки, до яких може привести ця дія, свідомо, а інколи несвідомо обирають не найкращі (з точки зору науки, логіки) варіанти поведінки. Наприклад, знаючи закони функціонування і правила поведінки у таких малих соціальних групах як сім'я чи студентська група, її члени можуть їх порушувати, наражаючись на відповідні санкції, небезпеку зруйнування відносин тощо.

Таким чином, елементи культури, їх роль та стійкість відображають не лише ставлення колективу до природи, але й історію соціального регулювання традицій, історію суспільства. Чим більше розвинуте в господарському плані суспільство, тим яскравіше видно сліди соціального відбору в системі його культурних традицій. Багато зразків культурної поведінки, які генетично є нормами, що регулюють взаємовідносини людини з природою перетворились у культуру

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21
суспільства, явище етнічної психології, феномен лише духовної культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Витаньї И. Общество, культура, соціологія. М.: Прогресс, 1984.
2. Лісовий В. Культура та цивілізація // Філософська і соціологічна думка. 1993. №1.
3. Чубіна Т. Соціологія. Курс лекцій. Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2012.
4. Якуба О. Соціологія. Харків: Константа, 1996.

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЦІ

Косяк С. М., кандидат історичних наук;

Горіла К. В.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Проголошення Україною незалежності, обрання демократичного шляху розвитку та формування громадянського суспільства активізувало діяльність різних суб'єктів політики. Боротьба за владу між окремими кандидатами та різноманітними політичними партіями вимагає знання механізмів, які впливають на поведінку людей, формують їхнє ставлення до претендентів та зрештою, зумовлюють певний вибір електорату. Засоби масової інформації та політичні партії паралельно з інформуванням, просвітництвом, залученням громадян до політичного процесу, все активніше застосовують методи та технології прихованого управління масовою політичною свідомістю та поведінкою громадян. Із розвитком та вдосконаленням виборчого законодавства еволюціонує і процес застосування методів систематичного впливу на перебіг і результати волевиявлення громадян. У науковій літературі це отримало назву політичні технології. Особливе місце серед них посідають технології емоційного та психологічного впливу на електорат, тобто – маніпулятивні технології [1, 124]. Їхня мета – завуальовано спрямувати суспільну думку в певному напрямку. Виокремлення та вивчення даних технологій є важливим та актуальним завданням у наш час.

Проблеми політичного маніпулювання, аналіз особливостей застосування різноманітних маніпулятивних технологій та механізми програмування поведінки громадян висвітлюють у своїх працях багато українських науковців: М. Варій [2], М. Головатий [3], Ю. Каплан [4], Л. Климанська [5], Л. Кочубей [6, 7], Ю. Шайгородський [8] та інші.

Метою даної розвідки є дослідження основних маніпулятивних технологій цілеспрямованого впливу на громадську думку та поведінку людей, задля досягнення політичних цілей.

У наш час досить поширеною стає така форма впливу на свідомість громадян, як маніпулювання. Існує велике розмаїття маніпулятивних прийомів, їх варіантів та видозмін. Описати всі в одному дослідженні досить складно. Саме тому, ми ставимо за завдання виділити певну їх частину, яка складає «ядро» технологічних елементів системи маніпулятивного впливу, використовуючи комплексний критерій, який ґрунтується на поєднанні трьох основних параметрів: частоти використання прийомів у різних маніпулятивних технологіях; широти їх застосування в різноманітних інформаційно-комунікативних ситуаціях; ступеню дієвості, пов'язаної з підвищенням ефекту маніпулятивного впливу на людину.

З урахуванням даного комплексного критерію можливо виділити групи маніпулятивних прийомів, що мають найбільш універсальний характер, з високою частотою зустрічальності в різних маніпулятивних технологіях, що мають сферу застосування у таких інформаційно-комунікативних ситуаціях, як публічні дискусії та групові обговорення, виступи на мітингах і демонстраціях, в засобах масової комунікації, в міжгрупових і міжособистісних конфліктах, характеризуються досить високою дієвістю і впливом на психіку людини. Дані прийоми характеризуються високим ступенем вираженості по всім трьом параметрам виділеного комплексного критерію.

Однією з перших спроб систематизації прийомів інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість за допомогою пропаганди, став опис у ряді зарубіжних і вітчизняних джерел технологій «стереотипізації» і «великої брехні», а також виділення наступних семи основних прийомів інформаційно-психологічного впливу, відомих як «абетка пропаганди»:

- «Приклеювання або навішування ярликів» (name calling);
- «Сяючі узагальнення» або «блискуча невизначеність» (glittering generality);
- «Перенесення» або «трансфер» (transfer);
- «Посилання на авторитети», «за рекомендацією», «свідчення» або «засвідчення» (testimonial);
- «Свої хлопці» або «гра в простонародність» (plain folks);
- «Перетасовка» або «підтасування карт» (card stacking);
- «Загальний вагон», «загальна платформа» або «фургон з оркестром» (band wagon) [9, 17].

Дамо коротку характеристику вище зазначених прийомів.

«Приклеювання або навішування ярликів» (name calling). Даний прийом полягає у виборі образливих епітетів, метафор, назв, імен, так званих «ярликів», для позначення імені людини, назви організації, ідеї, будь-якого соціального явища. Ці «ярлики» викликають емоційно-негативне ставлення, асоціюються з ним низькими, безчесними вчинками або поведінкою і, таким чином, використовуються для того, щоб зганьбити особистість, висловлювані ідеї та пропозиції, певну організацію, соціальну групу.

«Сяючі узагальнення» або «блискуча невизначеність» (glittering generality). Цей прийом полягає в заміні назви, позначення певного соціального явища, ідеї, організації, соціальної групи або конкретної людини більш загальним родовим ім'ям, яке має позитивне емоційне забарвлення і викликає доброзичливе ставлення оточуючих. Він ґрунтується на експлуатації позитивних почуттів та емоцій людей до певних понять і слів, наприклад, таким як «свобода», «демократія», «патріотизм», «співдружність», «світ», «щастя», «любов», «успіх», «перемога», «здоров'я» і т. п. Такого роду слова, що несуть позитивний психоемоційний вплив, застосовуються для «протягування» рішень і поглядів, оцінок і дій, потрібних для конкретної особи, групи або організації.

«Перенесення» або «трансфер» (transfer). Сутність даного прийому полягає у майстерному і непомітному для більшості громадян поширенні авторитету та престижу того, що ними цінується. Застосовується також і негативний «трансфер», тобто спонукання до асоціацій з явно негативними поняттями і соціально неприйнятними явищами, подіями, фактами, людьми. Він використовується для дискредитації конкретних осіб, ідей, ситуацій, соціальних груп і організацій.

«Посилання на авторитети», «свідчення» або «засвідчення» (testimonial). Зміст цього прийому полягає у приведенні висловлювань особистостей, що володіють високим авторитетом або ж навпаки, таких, які викликають негативну реакцію у категорії людей, на яких спрямовується маніпулятивний вплив. Використовувані висловлювання зазвичай містять оціночні судження стосовно людей, ідей, подій, програм, організацій і висловлюють їх осуд чи схвалення. Таким чином, у людини, як об'єкта маніпулятивного впливу, ініціюється формування відповідного ставлення – позитивного або негативного, в залежності від поставлених завдань.

«Свої хлопці» або «гра в простонародність» (plain folks). Мета даного прийому полягає у спробах встановлення довірчих відносин з аудиторією, як з близькими за духом людьми на підставі того, що комунікатор, його ідеї, пропозиції, висловлювання хороші, так як належать пересічним громадянам. Здійснюється ініціювання асоціативних зв'язків особистості комунікатора та його суджень з позитивними цінностями через їх близькість до народу і його самого, як «вихідця» з простих, звичайних людей.

Досить часто цей прийом використовується для створення позитивного ставлення до конкретної людини, що є в даному випадку об'єктом рекламно-інформаційного просування, пропагандистської кампанії по формуванню спроектованого (сконструйованого) для нього іміджу «людини з народу» та формування довіри до нього і позитивного ставлення.

«Перетасовування» або «підтасування карт» (card stacking). Зміст даного прийому полягає у відборі і тенденційній подачі тільки позитивних або тільки негативних фактів при одночасному

замовчуванні протилежних. Його основна мета, використовуючи односторонній добір та подачу фактів, свідчень, доказів, підкреслити привабливість чи навпаки неприйнятність певної точки зору, програми, ідеї то що.

«Загальний вагон», «загальна платформа» або «фургон з оркестром» (band wagon). При використанні даного прийому здійснюється підбір суджень, висловлювань, фраз, що вимагають одноманітності в поведінці, що створюють враження, ніби так роблять усі. Повідомлення, наприклад, може починатися словами: «Всі нормальні люди розуміють, що...» або «жодна розсудлива людина не стане заперечувати, що ...».

У сучасному політичному просторі сформувалися й інші прийоми інформаційного впливу. Так, за допомогою прийому «спільної платформи» у людини викликається почуття впевненості в тому, що більшість членів групи, певної соціальної спільності і, зокрема, з якою він себе ідентифікує або думка якої значима для нього, приймають конкретні цінності, ідеї, програми, поділяють пропоновану точку зору. Відбувається некритичне прийняття викладених в повідомленні оцінок та суджень.

Для ілюстрації використання вище зазначених прийомів в умовах політичної боротьби в сучасному світі наведемо характерний приклад. У передвиборчу кампанію випущено календар, на лицьовій стороні якого видрукувано елементи: у верхній частині – назва рекламowanego суспільно-політичного руху, у центрі – кольорове зображення лідера руху, що виступає в якості об'єкта рекламно-пропагандистського просування, у нижній частині висловлювання з двох коротких суджень: «МИ НЕ ЛІВІ І НЕ ПРАВІ. МИ НОРМАЛЬНІ. ЯК І ВИ». У біографічній довідці, опублікованій в агітаційних матеріалах руху вказується: «... Народився ... в робітничій сім'ї. ... Жив у підвалі і комуналці, всього добивався сам. ... Обраний депутатом ... по робочому району з важкою соціально-економічною ситуацією» [10, 61].

У сучасному політичному просторі склалися і широко використовуються маніпулятивні техніки. Так, при застосуванні «висміювання», нападу можуть піддаватися як конкретні особи, так і погляди, ідеї, програми, організації та їх діяльність, різні об'єднання людей, проти яких ведеться боротьба. Вибір об'єкта висміювання здійснюється в залежності від цілей і конкретної інформаційно-комунікативної ситуації. Ефект дії даного прийому ґрунтується на тому, що при висміюванні окремих висловлювань та елементів поведінки людини, формується жартівливе і несерйозне ставлення до неї. При фаховому неодноразовому використанні даного прийому можливе формування за конкретною особистістю іміджу «несерйозної та некомпетентної людини», чії пропозиції і висловлювання не заслуговують на увагу. Таким чином, даний метод виступає як механізм формування «програмованих» стереотипів сприйняття.

Слід відзначити високу дієвість методу «висміювання», який може виступати і як техніка, і як маніпулятивна технологія. Його

висока ефективність, пов'язана з дією на підсвідомі психічні явища, де знижений психологічний захист особистості. Там де пряма критика і негативний вплив блокується психологічними бар'єрами на дію в жартівливій формі, захисні реакції особистості різко знижуються.

«Метод негативних груп віднесення» ґрунтується на тому, що лише певна сукупність поглядів оголошується правильною. Всі ті, хто поділяють ці погляди, володіють якимись цінними якостями і в певному плані кращі тих, хто є прихильником інших поглядів (часто протилежних або принципово відмінних від пропагованих).

Наприклад, релігійні люди чесні, чуйні і справедливі. Так створюється позитивне ставлення до певної групи людей, ніби лише вони володіють цінними людськими якостями і опосередковано, не прямо – негативне, підозріле, сумнівне ставлення до тих, хто не належить до жодної з конфесій.

«Повторення гасел» або «повторення шаблонних фраз». Умовою ефективності використання цієї техніки є перш за все «відповідне гасло», тобто коротке гасло, сформульоване таким чином, щоб привертати увагу і впливати на уяву і почуття читача або слухача. При його конструюванні використовуються психолінгвістичні підходи. Гасло має бути пристосованим до особливостей психіки тієї групи людей, на котрих спрямовано вплив. Користування прийомом «повторення гасел» передбачає, що слухач або читач не буде замислюватися ні над значенням окремих слів, ні над правильністю всього формулювання в цілому, а буде «зачарованим» звучанням, або ритмом певним чином підібраних словосполучень.

«Емоційне підстроювання». Цю техніку можна визначити як спосіб створення настрою з одночасною передачею певної інформації. Настрій формується у групі людей за допомогою різних засобів (відповідне зовнішнє оточення, певний час доби, освітлення, легкі збуджуючі засоби, різні театралізовані форми, музика, пісні, тощо). На цьому тлі передається відповідна інформація. Найчастіше ця техніка використовується у театралізованих виставах, ігрових і шоу-програмах, релігійних (культових) заходах, тощо.

«Просування через медіаторів» – дана техніка ґрунтується на тому, що процес сприйняття значущої інформації і, зокрема певних цінностей, поглядів, ідей, оцінок має найчастіше двоступінчастий характер. Це означає, що ефективний інформаційний вплив на людину здійснюється не безпосередньо через засоби масової комунікації, а через авторитетних людей. У якості медіаторів у різних ситуаціях і для різних соціальних груп та прошарків можуть виступати неформальні лідери, політичні діячі, представники релігійних конфесій, діячі культури, науки, мистецтва, спортсмени, військові.

Вибір «кінозірок» та інших популярних осіб для передач рекламно-пропагандистського характеру, участі у виборчих кампаніях обумовлений перш за все тим, що вони мають досить широку аудиторію шанувальників, багато з яких не схильні обтяжуватись оцінкою компетентності своїх кумирів не тільки в політичних, але й

інших питаннях, з яких вони дають свої оцінки або здійснюють рекламне просування (наприклад, товарів, якими самі особисто можуть і не користуватися). Маніпулятивний ефект посилюється за рахунок вкраплення в розважальні програми, інтерв'ю, прямих або опосередкованих оцінок політичних лідерів, подій, що сприяє реалізації бажаного впливу на підсвідомому рівні людини.

«Уявний вибір» – сутність даної техніки полягає в тому, що слухачам або читачам повідомляється кілька різних точок зору з певного питання, але так, щоб непомітно подати у найбільш вигідному ракурсі ту, яка має бути сприйнятою аудиторією. Для цього використовуються ще декілька додаткових прийомів.

По-перше, включення до пропагандистських матеріалів так званих «двосторонніх повідомлень», які містять аргументи за і проти певної позиції. «Двосторонні повідомлення» ніби випереджають аргументи опонента і при вмілій критиці сприяють створенню імунітету проти них.

По-друге, дозуються позитивні і негативні елементи. Як ми вже зазначали вище, для того, щоб позитивна оцінка стала більш правдоподібною, до характеристики відстоюваної позиції додається трішки критики. Тоді ефективність засуджування зменшується, а позитивне зміцнюється.

По-третє, здійснюється підбір фактів посилення або ослаблення висловлювань. Висновки не входять в текст наведених повідомлень. Їх повинні зробити ті, для кого призначена інформація.

По-четверте, відбувається оперування порівняльними матеріалами для посилення важливості, демонстрації тенденцій і масштабності подій, явищ. Усі використовувані критичні зауваження, фактичні дані, порівняльні матеріали при цьому підбираються таким чином, щоб необхідний висновок був досить очевидним.

«Ініціювання інформаційної хвилі» – це одна з ефективних технік інформаційного впливу на великі групи людей. Сутність її – проведення пропагандистської акції такого характеру, яка змушує висвітлити її в ряді засобів масової комунікації, та спонукати інші ЗМІ коментувати початкові повідомлення, тим самим багаторазово посилюючи потужність інформаційного впливу. Відбувається широке розповсюдження інформаційного повідомлення. Тобто створюється «первинна» інформаційна хвиля яка провокує створення «вторинної» інформаційної хвилі з набагато ширшою аудиторією.

У сучасній практиці ми є свідками численних форм штучного залучення уваги до конкретних персон чи подій, в тому числі за допомогою скандалів, як способу створення інформаційних хвиль. Для представників мистецтва – це гучні заяви про відхід зі сцени, про те, хто з ким розійшовся або сходиться, це таємна участь у підготовці будь-яких матеріалів про себе, а потім скарги на автора. Певна частина осіб, бажаних «засвітитися» в політиці, намагаються спровокувати будь-який помітний конфлікт з владою шляхом дії, висловлювання, екзотичного ритуалу або іншого способу, який стане помітною подією.

Слід зазначити, що виокремлені вище маніпулятивні прийоми та техніки дозволяють переконати більшість людей в певній потрібній інформації. Безумовно, застосовуючи їх можна досягти бажаних результатів, особливо якщо це здійснюється за ретельно спланованою, обґрунтованою і довготривалою програмою із залученням висококваліфікованих компетентних фахівців та розрахованих на малопідготовлену аудиторію. Проте, використання маніпулятивних прийомів та технік, включаючи комплексне та масоване їх застосування, має значно менший ефект в аудиторії поінформованій, зі стійкою системою обґрунтованих поглядів.

Таким чином, технології маніпулювання передбачають використання багатого арсеналу прийомів та технік впливу на свідомість людей. Проблема політичного маніпулювання особливо гостро постає в наш час, оскільки виступає надзвичайно ефективним інструментом політичного впливу. Маніпулювання в тих чи інших формах притаманне будь-якому суспільству, має різнопланові характеристики, і тому з ними потрібно обов'язково рахуватися. Отже, якщо застосовується політичне маніпулювання, воно має бути спланованим, організованим з урахуванням усіх можливих наслідків, оскільки несе в собі потенційні ризики для суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Костельнюк М. М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний ін-струментарій // Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. Т. 21. №5. С. 123–132.
2. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології. Київ, 2016. 400 с.
3. Головатий М. Мистецтво здобувати владу // Політичний менеджмент. 2014. №1. С. 49–58.
4. Каплан Ю. Політичні технології в Україні: особливості адміністративного ресурсу президентських виборчих кампаній // Віче. 2016. №2. С. 4–14.
5. Климанська Л. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної «кухні». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. 332 с.
6. Кочубей Л. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2016. 280 с.
7. Кочубей Л. Виборчі технології як механізм політичного результату // Людина і політика. 2015. №4. С. 56–62.
8. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу. К.: Знання України, 2009. 400 с.
9. Fraser L. Propaganda. London: Oxford University Press, 1957. 230 p.
10. Доценко Е. Психологические манипуляции. М., 1997. 344 с.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКИХ МАС-МЕДІА

Котляр Д. О.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Тенденції розуміння та ставлення до соціальних проблем в українському суспільстві неперервно змінюються. Якщо ще у радянські часи друковані мас-медіа висвітлювали лише проблеми, які було дозволено висвітлювати, незважаючи на важливість донесення соціально важливої інформації до населення, сьогодні ж ситуація докорінно змінилася.

Але, незважаючи на майже тридцять років незалежності України заангажованість деяких ЗМІ та політика замовчування досі присутня в нашій країні. Особливо в деяких регіонах.

Тому актуальним вважаємо дослідити проблему регіональних друкованих мас-медіа радянської епохи, їх впливу на масову свідомість та особливості висвітлення соціальної проблематики.

У контексті визначення основних рис радянських ЗМІ необхідно вказати на прагнення партійно-радянських структур через пресу вирішити паралельно кілька взаємопов'язаних цілей. По-перше, знищити чи принаймні вихолостити історичну пам'ять. На думку В. Масненка, найлегшим варіантом навіювання є пропагандистська робота з аудиторією з невисоким рівнем особистісної історичної пам'яті [11, 52]. Для цього у періодиці поступово замінювався історико-культурний національний субстрат (до рівня етнографічних особливостей), який поглинався інтернаціональною і загальносоюзною риторикою. По-друге, за низького рівня історичної пам'яті газетно-журнальними виданнями нав'язувалися замітники у вигляді марксистсько-ленінської ідеології, політики атеїзму, класової боротьби. Цікаво, що такі видання були односторонніми, бо вони не передбачали міркувань і дискусій. Саме цей аспект є важливим у формуванні критичного мислення людини, яке було не потрібне за часів диктатури.

Преса відігравала у цьому багатоструктурному процесі вагомую роль. Звичайно, не можна оцінювати роль радянської преси виключно з негативних позицій. Друкована преса сприяла розширенню кругозору, виконувала освітні, інформативні, розважальні функції.

Отже, основними рисами радянських мас-медіа можна вважати:

1. Залежність ЗМІ від держави. Тоталітарний режим як одержавлене суспільство не допускав у журналістиці (та в інших сферах) політичної самостійності, забороняв вихід за ідеологічні межі. Преса не лише формувала переконання мас, а й намагалася досягти гармонізації офіційної політики й «народних прагнень». Журналісти, як і партійні працівники, комсомол, піонерія, всебічно сприяли цьому. Підвладний статус української преси проявлявся й у функціонуванні Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ). Занепокоєння з цього

приводу висловлювала редакція газети «Закарпатська правда»: «Можна зразу сказати, що свого національного обличчя РАТАУ не має... РАТАУ так побудував роботу, що своєю діяльністю поставив газети, що виходять українською мовою, в другорядне становище. ... агентство передає всі офіційні документи російською мовою на кілька годин раніше, ніж українською, і цим іноді викликає затримку виходу в світ українських газет... Дуже часто РАТАУ передає матеріали з припискою «передаем только на русском языке». Причому з такою припискою передаються матеріали «Там, где отбывал ссылку Тарас Шевченко» та інші, де мова йде про Україну» [11, 217].

2. Суб'єкт-об'єктні відносини між державою (та підпорядкованими засобами масової інформації) та людиною. Суб'єкт-об'єктні відносини (де людина не вважається суб'єктом, а є лише об'єктом впливу) – не як частина можливих стосунків у інформаційному просторі та у інтерсуб'єктному контексті, а як єдино можливі стосунки між засобами масової інформації та громадянином, – починають панувати у тоталітарних державах, і це є однією з найсуттєвіших їхніх ознак. Приведення різноманітного за своєю суттю світу до узагальненого, одноманітного середовища становища неможливе без широкого застосування практики насильства. І така практика була характерною, невід'ємною рисою усіх тоталітарних режимів [18, 53].

3. Політика русифікації, що проводилася у всіх радянських республіках. Потрібно зазначити й те, що значна частина українського друкованого слова була низької якості, адже тільки 1% україномовної продукції видавався поліграфічними підприємствами з державним знаком якості [19, 108].

4. Політика уодноманітнення. Уодноманітнення – це процес, який відповідав намірам диктаторів та спочатку давав очікувані результати. Але, як ми можемо спостерігати, в історичній перспективі уодноманітнення переконливо довело свою хибність. Як зазначає В. Владимиров, виявилось, що «уодноманітнення» та «урізноманітнення» – це діаметрально протилежні способи дії тоталітаризму та демократії в масштабах усього суспільства – та, зокрема, у світі засобів масової інформації [18, 52].

5. Маніпулювання свідомістю громадян. Г. Вичуб дає наступну характеристику цьому явищу: «Одні звертаються до преси, сподіваючись на гласність її впливу на свідомість, інші – з огляду на її безпосередній зв'язок з диктатурою, треті – вірячи в її авторитет тощо. При цьому для частини журналістів, що працюють у тоталітарній державі, публікація не є необхідною, їм байдужий спосіб здійснення їхньої мети, інші ж розраховують лише на гласність, як на вирішальну умову, що може забезпечити успіх – тобто, здійснити вплив» [20, 7].

6. Цензура. Цензура була важливою складовою політики тоталітарної держави і, вилучаючи «політично шкідливу» інформацію, ефективно створювала потрібну ціннісно-сміслову модель інформаційного простору УРСР. Ключовими засадами її реалізації

фігурували: жорсткий контроль за ідейнополітичним змістом друкованих видань, ефірних програм радіомовлення та телебачення, нетерпимість до альтернативних суджень, недопущення критики комуністичної ідеології й практики, викорінення національних ідеалів та проявів «національного фанатизму», розмивання національних почуттів та політико-ідеологічне цькування українськості [5, 94].

7. Окозамилювання. Окозамилювання – створення позитивного образу системи за допомогою засобів масової інформації. Це повідомлення про виробничі успіхи, про листи, що надійшли в редакцію, трудящих з підтримкою курсу партії й уряду, або з осудом тих, хто виступає проти цього курсу [3, 220]. Як зазначає В. Карасик, офіційне ставлення влади до окозамилювання-рапорту завжди буває негативним. Директорів заводів знімали з посади за показуху, у фейлетонах дійсність була відполірована, тема боротьби з окозамилюванням постійно перебувала в центрі уваги, що свідчило про те, що це явище було розповсюдженим. Окозамилювання-плакат є офіційна позиція влади, тому критика цього типу інституціонального обману була можлива у вигляді анекдотів або зовнішніх оцінок з-за кордону [4, 11].

8. Боротьба з релігією і церквою. Неодмінною складовою змісту радянської преси була боротьба з релігією і церквою та проведення науково-атеїстичної пропаганди. Однак слід відзначити, що редактори і дописувачі газет нерідко за викриттями і висміюванням релігійних пережитків отримували зворотній ефект.

Одним з найбільш масових засобів формування «образу ворога» у роки Холодної війни була саме преса, яка істотно впливала на закріплення нею же створених стереотипів. Преса займала особливе місце в ідеологічному протистоянні, бо: по-перше, вона була потужним ресурсом поширення офіційної інформації; по-друге, преса була загально розповсюдженим і легкодоступним засобом отримання інформації. Висвітлюючи інформацію стосовно США, радянські автори акцентували увагу на негативних рисах протилежної держави. Зокрема, у багатьох публікаціях наголошувалось на антидемократичності США, де представники влади не переймаються становищем, умовами життя свого народу, рівнем їх культурного розвитку.

Слід також зазначити, що важливою рисою радянської преси було перекручування фактів.

Д. Майерс вказує, що ця особливість – це «упередження проти доказів». На його думку, «люди не схильні шукати інформацію, яка може спростувати, заперечити те, у що вони вірять» [10]. За таких умов створюється психологічний, емоційний комфорт для людини.

Складовою негативного образу Америки у радянській пресі була характеристика занепаду західної культури [2, 2]. І така маніпуляція підносила СРСР у очах багатьох громадян. По суті, саме зіставлення такого типу є маніпуляцією.

Партійно-радянська пропаганда, заповнюючи інформаційний простір, діяла безвідмовно, охоплюючи всіх. Популяризуючи компартійні рішення, преса, радіо, телебачення виступали важливим чинником маніпулювання свідомістю. Ю. Колісник систематизував і методи впливу на емоційний стан громадян через засоби масової інформації, які використовувалися у радянські часи. Автор визначив наступні методи: вплив на емоції та відчуття; метод прямого атаки співрозмовника; метод гарантій; метод соціальної настанови; метод «димової завіси»; формування нових потреб; апелювання до «вищих інтересів» [6, 85–88].

Застосовувані Сталіним і його оточенням методи здійснення колективізації, жорстокість і насильство викликали незгоду у деяких громадських діячів і вчених, прагнення запобігти масові репресії, переселення. У пресі з'являються статті Г. Камінського, В. Кондратьєва, В. Чаянова [16], в яких виражалося незгоду з політикою, що проводиться по відношенню до куркуля і середняка, пропонувалися альтернативні шляхи колективізації. Однак їх ідеї були відкинуті, а самі вони зараховані до розряду тих, хто встав на захист ворогів соціалістичного ладу [16].

Отже, радянська журналістика брала активну участь у створенні культу особи Сталіна. Вихваляючи на всі риси його особистості – «прозорливість, мудрість в досягнутих перемоги в роки перших п'ятирічок», вона стверджувала у свідомості мас незаперечність його авторитету.

За рахунок людей, звинувачених у ворожій діяльності, в політичній неблагоннадійності зростала кількість мешканців ГУЛАГу. Їх життя проходило в виснажливій праці, в якому держава бачило головна умова їх перевиховання. Так, одна з гулагівських газет «Перековка», яка виходила на будівництві каналу «Москва-Волга», використовувала всі прийоми ідеологічного і організаційного впливу для того, щоб в напівголодного багатотисячної масі ув'язнених з'явилися свої ударники, послідовники стахановського руху. «Табірник! – закликала «Перековка» – На 150 відсотків виконаємо земляні роботи!» [6, 85–88].

Журнальна періодика УРСР безперервно та інтенсивно нав'язувала ідею боротьби з капіталістами, антикомуністичною інтелігенцією, буржуазними націоналістами тощо.

Загальними рисами преси радянського часу можна назвати: залежність преси від правлячої еліти, її політичну спрямованість, наявність методів психологічного та емоційного впливу на громадян, цензуру, використання технік маніпуляції та конструювання свідомості, окомиллювання тощо.

У період польської окупації західноукраїнських земель на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі виходили, здебільшого загальнополітичні, господарські та релігійні україномовні пресові видання: «Волинська громада» (від 1920 р., під редакцією

М. Черкавського), холмське «Наше життя» (1920, 1922–28 рр., під редакцією А. і П. Васеленчуків) тощо.

Поряд з парт. в Галичині розвивалася комерційна преса. Так, створене І. Тиктором видавництво «Українська преса», що до 1933 мало тісні зв'язки з УНДО, поступово комерціалізувалося і намагалося охопити якнайширше коло читачів. Воно випускало три газети: «Новий час» (з 1923 р. друкувалася двічі на тиждень, від 1932 р. – щодня); «Народну справу» (ілюстрована газета, почала друкуватися 1928 і за короткий час зажила значної популярності, мала 30 тис. передплатників); «Наш прапор» (ілюстрована газета, виходила з кін. 1932 р.).

На Буковині, яка, як і Бессарабія, була під владою румун, 1936 р. виходило всього 10 пресових видань (за даними А. Животка), частина з них – українською.

В Бессарабії українських пресових видань зовсім не було. Політичний режим Румунії проводив політику румунізації українського населення, і тому не підтримував розвиток української преси. В різні роки тут виходили газети: «Воля Народу», «Робітник» (1919–1923 рр.), «Вперед» (1923 р.), «Громада» (1923 р.) тощо.

На Закарпатті тиску на українську пресу не було. Боротьба тут точилася передусім між національною українською пресою та москвофільською, причому остання поступово втрачала свої позиції.

Провідною газетою була відновлена в 1919 р. «Наука» О. А. Волошина, з 1922 р. вона виходила під назвою «Свобода» (під час укр. державності 1938–1939 рр. була перейменована на «Нову свободу»). Друкувалися також газети: «Русин» (Ужгород, 1920–1922 рр.), «Руська нива» М. Брацайка, «Народ» (1920–1923 рр.) [1].

В ході ліквідації буржуазної преси і інших опозиційних видань тривав процес по створенню радянської партійної журналістики. Вже на третій день після взяття більшовиками влади 28 жовтня (10 листопада) в Петрограді почав видаватися офіційний орган Ради Народних Комісарів «Газета Тимчасового робітничого і селянського уряду». Редактором першого урядового органу Радянської Росії був затверджений П. Красилов [7].

Значним числом видань була представлена червоноармійський друк. У 1918–1919 рр. виходило близько 90 фронтних, армійських, дивізійних газет. З 25 газет Східного фронту особливою популярністю користувалася газета 5-ї армії «Червоний стрілець», активно працював в якій Ярослав Гашек, який опублікував в лютому 1919 р на її сторінках фейлетон «Армія адмірала Колчака» [7]. Кінець 20-х-30-ті рр. характеризуються значним посиленням партійного контролю над засобами масової інформації. Тільки в 1928 р. в прийнятих численних постановках ЦК ВКП (б), в тому числі «Про відділ партійного життя» Правди», «Про заходи щодо поліпшення юнацької друку», «Про реорганізацію радіомовлення», «Про обслуговування книгою масового читача незмінно підкреслювалося, що головним завданням засобів масової інформації є комуністичне виховання трудящих, впровадження

в середу читачів «бойових традицій більшовицької партії», що ЗМІ – це «найгостріше більшовицьке знаряддя на ідеологічному фронті».

Публіцистика кінця 20-х – 30-х рр. придбала виключно важливе значення не тільки в духовному житті суспільства, а й у вирішенні конкретних завдань політики. Завдяки публіцистиці сухі, абстрактні цифри інформаційних повідомлень, що подаються в багатьох газетах під загальним заголовком «З фронту індустріалізації», а на радіо в передачах «Останніх вістей», ставали зримими, пов'язаними з самовідданою працею людей. Натхненне слово публіцистів дозволяло читачеві бути поруч з ними, бачити, як споруджуються Дніпрогес, Магнітка, Кузнецьк і Донбас, Харківський і Челябінський тракторні заводи, сприймати їх як символи нового життя [12, 81].

Якщо перенестися в кінець 1930-х років, то можна побачити таку картину співіснування преси і суспільства. Репресії, які розгорнулися в СРСР в 1937–1938 рр., були масовими. І сьогодні, коли згадують 1937 р., асоціації виникають у першу чергу з в'язницями та розстрілами. У цю м'ясорубку попадали як прості люди, так і представники правлячої верхівки. Той, хто ще вчора був героєм і вірним соратником, сьогодні оголошувався зрадником і ворогом народу. І це потрібно було якось пояснювати. Чим і займалася в той період радянська преса, яка перетворилася насамперед у знаряддя пропаганди. У тому числі й у знаряддя пропаганди кривавих чищень [13].

Одразу після окупації гітлерівцями в роки Великої вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945 рр. українських земель вцілілі від більшовицьких репресій українські журналісти почали організовувати незалежні пресові видання. Проте невдовзі гітлерівська військова окупаційна адміністрація ліквідувала всі друковані засоби інформації, що проводили незалежну від неї політ. лінію. Зокрема, були закриті газети «Сурма» та «Українські вісті» у Львові, «Українське слово» в Києві. Редакторів та співробітників цих органів, зокрема в центр. та східних землях, було заарештовано, а деяких навіть фізично знищено.

Більш-менш незалежним від гітлерівців органом, що залишався в руках українців, були «Краківські вісті» (1940–1945 рр.), що могли поширюватися на тер. Генеральної губернії. Видання, що поширювалися в Центральній та Східній Україні, вихваляли гітлерівський режим та агітували населення, передусім молодь, виїздити на роботу до Німеччини.

Усі редактори цих видань призначалися німецькими властями. Для українських робітників («Ostarbeiter») та українців – військовополонених Червоної армії (див. Радянська армія) – в Німеччині видавалися газети «Голос» (1940–1942 рр.) [2].

Як тільки Червона армія почала звільняти окуповані гітлерівцями української землі, там одразу ж у крупних населених пунктах було налагоджено випуск газет. Вони тиражувалися у військових друкарнях у двохполосному варіанті. Передовиці цих газет зверталися до українців як до «нащадків славних і хоробрих запорозьких козаків», закликали їх битися «за Україну» та за

відродження щасливого довоєнного радянського життя. В умовах підпілля УПА випускала бюлетені «Осередок пропаганди й інформації при проводі ОУН», «Бюро інформації УГВР», журнали «До зброї», «Самостійність», «За Волю України».

У післясталінську добу радянська преса являла собою розгалужену систему видань. В структурі радянської преси можна виділити газети та низову пресу: республіканські; обласні; районні, міські, багатотиражні (стінна газета, світлова кіно-газета і фото-кіно газета) [3, 212–213].

За архівними даними, станом на 1959 р. в Україні видавалося 1 248 газет, зокрема 49 обласних (35 партійних і 14 комсомольських), 659 районних, 57 міських (в тому числі, 21 районно-міська і 36 міських), 483 багатотиражних газет, а також 57 журналів [3, 213].

В 1954 р. з України за кордон експортувалося 2 289 прим. газети «Радянська Україна», 702 прим. «Правды Украины», «Літературної газети», а також 5 223 примірників журналів «Україна», «Вітчизна», «Дніпро», «Радянська жінка», «Барвінок», «Вісник Академії наук УРСР», «Автоматическая сварка», «Украинский математический журнал», «Ботаничний журнал», «Український біохімічний журнал», «Украинский химический журнал» й ін. [3, 215].

Особливу увагу українська преса за часів СРСР приділила розвиткові масових багатотиражних газет. Популярними з 1950-х рр. в робітничих колективах стали газета Харківського тракторного заводу «Темп», багатотиражка Каховської гідроелектростанції, київські газети «Арсеналець», «Дарницький вагонно-ремонтник», «Медичні кадри» та багато інших друкованих органів низової преси [14, 645].

Особливо широко у 1950-х рр. висвітлювалося в періодиці святкування 300-річчя Переяславської ради. Найбільше публікацій з цієї теми, понад 70%, було надруковано в пресі в 1954 р. Звісно, публікації були присвячені святу возз'єднання та критиці національного руху.

Тогочасні публікації на тему «300-річчя «возз'єднання» України з Росією» можна умовно поділити на кілька груп джерел: матеріали, які стосуються коментування рішень державних органів з цього питання; публікації, які стосуються ходу урочистостей, проведення урочистих зборів, концертів, фестивалів; матеріали, які відбивають питання українсько-російської дружби в історичній площині.

Зокрема, у публікаціях того часу наголошувалося, що першорядним і найважливішим завданням радянської преси має бути пропаганда ідеї дружби народів [14, 650].

Розвивався і експорт преси у цей час. Наприклад, серед видань, які надходили з Англії, більшість становила періодика, присвячена виробництву, науці: «Хімія пластмас», «Інженерна металургія», «Кондиціонування повітря і рефрижерація», «Шліфування і чистова обробка», «Підшипники кочення». Єдиним суспільно-орієнтованим виданням можна вважати «Американський журнал по кінематографії» [3, 215].

У грудні 1956 р. до ЦК КП України звернувся секретар Київського обкому КП України П. Шелест, який просив припинити розповсюдження в м. Києві югославських газет «Борба» і «Політика», а також журналу «Америка», а секретар Львівського обкому просив вирішити питання про обмеження продажу польських газет у Львові [17, 189].

Станом на 1963 р. в Україні зменшилася кількість періодичних видань. На 1963 р. звітні дані виглядають наступним чином: 17 республіканських, 78 обласних, 78 міських, 583 низових багатотиражних, 214 колгоспно-радгоспних газет [14, 3]. Але, вже через п'ять років кількість періодичних видань в Україні збільшилася. П. Шелест у листі до ЦК КПК про збільшення кількості періодичних видань в Україні від 17 грудня 1968 р. зазначав: «В 1910 р. на Україні виходило 89 журналів. Зараз у республіці видається тільки 78 журналів, що жодним чином не задовольняє все зростаючих потреб» [8, 813].

1960-ті рр. дещо розхитали сталінську систему. Монолітність партії була під загрозою. Але друковані видання в цілому залишилися на боці консервативних сил. Щодо системи управління та політики інформаційних агентств, вона також не зазнала змін. Як і раніше, не можна було засновувати видань, які б знаходилися поза державним контролем, а використання поліграфічних потужностей і паперу строго обліковувалося. «Хрущовську відлигу» відчули лише центральні московські та ленінградські видання: газети «Известия», «Комсомольская правда», «Литературная газета», журнали «Новый мир», «Москва», «Нева», «Юность». Українські ж видання в цілому майже не змінилися, хоча деякі київські та львівські пресові органи й дозволили собі більшу різноманітність тем, зокрема і з питань української історії та культури.

Після того, як КПК очолив Л. Брежнєв, «хрущовська відлига» скінчилася. У 1968 р. політбюро ЦК КПК ухвалило постанову «О повышении роли районных газет в коммунистическом воспитании трудящихся». Цей документ був орієнтований на посилення контролю за засобами масової інформації. В наступні роки (1970-ті рр.) були ухвалені ще кілька документів, які стосувалися питань розвитку преси в СРСР: 1973 р – «Об освещении вопросов социалистического соревнования Литовской ССР»; 1975 р. – «О мерах по улучшению подготовки и переподготовки журналистских кадров»; 1977 р. – «О руководстве Томского обкома КПСС средствами массовой информации и пропаганды»; 1979 р. – «О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы» [2].

У 1970-х рр. в УРСР вільною українською пресою була лише підпільна самовидавча преса. І з самвидавом активно боролися. Першим таким виданням став журнал «Український вісник», редагований В. Чорноволом. Тут оприлюднювали свої твори В. Симоненко, В. Стус, М. Холодний, І. Калинець, С. Тельнюк, В. Голобородько.

У 1989 р. за газетними публікаціями відчувався початок змін, що призвели до переходу від тоталітарного до демократичного суспільства. Газета почала по-іншому висвітлювати поточні події. Журналісти освітлювали участь рівнян у Всеукраїнському референдумі, розповідали про погіршення економічної ситуації в області, ринкові перетворення в економіці, зі шпальт газети пролунали такі нові поняття, як приватизація та іноземні інвестиції [9, 122].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранник М. В., Голобуцький П. В. Історія преси в Україні : у 10 т.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3 672 с.
2. Енциклопедія історії України Ред. В. А. Смолій. Інститут історії України. К.: В-во Наукова думка. 2003, Т. 1. 688 с.
3. Калганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. №38. С. 213–225.
4. Карасик В. И. Концепт как индикатор эпохи (очковтирательство). Политическая лингвистика. 2009. №30. С. 9–13.
5. Кіндрачук Н. М. Радянські засоби масової інформації як ідеологічне знаряддя руйнації національної ідентичності українців: кінець 50-х – 70-ті рр. ХХ ст. Література та культура Полісся. 2016. №83. С. 90–97.
6. Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2015. №5. С. 278–295.
7. Кузнецов И. В. История отечественной журналистики (1917–2000): учеб. Пособие. М.: Флинта, 2012. 640 с.
8. Лист до ЦК КПРС про збільшення кількості періодичних видань в Україні. 17 грудня 1968 р. П. Шелест: Справжній суд історії ще попереду. Заг. ред. та вступ Ю. Шаповала. К.: АДЕФ-Україна, 2011. С. 813–815.
9. Любовець О. М. Національна пам'ять в Україні: регіональний аспект. Національна та історична пам'ять. 2013. №6. С. 117–125.
10. Майерс Д. Социальная психология. СПб. : Питер, 1997. 688 с.
11. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування історичної свідомості. Український історичний журнал. 2002. №5. С. 49–62.
12. Матвиенко С. Ведущие публицисты советской прессы в годы первой пятилетки (1928–1932). М., 1977. 107 с.
13. Натрое Н. Пустое множество социальной информации. Пчела. 2002. № 2. С. 20.
14. Сарбей В. Синтез сучасності. Вітчизна. 1971. №7. С. 158–163.
15. Улучшать и развивать пропаганду научных знаний! Правда. 29 июня, 1948. №181. С. 2.
16. Чайнов А. К. К теории организации сельскохозяйственной массы крестьянских хозяйств. Правда. 1928. 18 августа.

17. Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4262. 218 с.

18. Владимиров В. М. Преса тоталітарної моделі: насильство над свободою інтерпретації. Наукові записки Інституту журналістики. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. Т. 5. С. 52–61.

19. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01; Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди. К., 2007. 222 с.

20. Вычуб Г. С. Письма трудящихся в системе массовой работы газеты. М.: Издательство МГУ, 1980. 39 с.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МЕТАМОДЕРНОГО ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ В ОСВІТІ

Кретов П. В., кандидат філософських наук, доцент;

Кретова О. І., кандидат педагогічних наук, доцент

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького

Сучасна потужна соціокультурна динаміка, що обумовлює фундаментальні зміни побутування форм культури та зміни масової й індивідуальної свідомості та колективної уяви (Ч. Тейлор) окремих спільнот, націй, культур і людства загалом, може бути назгала охарактеризована як парадоксальним чином водночас синкретична та дефрагментована. Маємо на увазі насамперед той позірно неочевидний факт, що інформаційно-комунікативні технології, які гранично трансформують життєсвіт (Е. Гуссерль), змінюють також систему мотивацій, ціннісних орієнтацій, маркерів ідентичності та власне фундаментальні смисли людського існування, які лежать в основі як змісту, так і механізмів самоусвідомлення [1]) людини та її картини світу (М. Гайдеггер). Ідеться про постання услід за цифровою комунікацією (П. Вацлавік) і соціальним конструктивізмом (Б. Латур, Н. Луман) чи енактивізмом нової моделі рецепції соціальної реальності, ґрунтованої на великих даних (big data), яка суттєво відрізняється від моделей, що можуть бути умовно позначені як модерна та постмодерна. Концептуалізація новітньої парадигми метамодернізму в сучасній науковій, популярній літературах, медіа, мистецтві, формах спілкування на інформаційно-комунікаційних платформах (на які давно перетворилися світові соціальні мережі) змушує ставити питання про нові форми трансляції та привласнення (як олюднення, за К. Марксом) інформації людиною. Надзвичайно актуальною в цьому контексті видається проблема історичного наративу, його тяглості, структури, модусів співвідношення частин у межах цілого (відношення адитивності), використання стилістичних засобів, дискурсивної цілісності тощо. Зайвим буде доводити, що уявлення про соціальну реальність згідно з фундаментальними когнітивними налаштуваннями людської свідомості будуються в опорі на набутий у процесі соціалізації досвід і ноетично (Е. Гуссерль) привласнену

інформацію, і її особистісно пережитий смисл, що означає опертя на простий принцип аналогії, тобто на методи неповної індукції та дедукції. Це стосується насамперед уявлень про історичний процес і загалом історію людства як таку систему знань, що є насамперед соціальним конструктором, а не укорінена в об'єктивній актуальності та фактуальній даності природних явищ. Отже, проблематизується не просто рецепція історії, але і сам її зміст, і генеровані нею смисли. Необхідність з'ясування цього питання обумовила актуальність цієї розвідки.

Метою статті є компаративний розгляд інтерпретації функціонування історичних наративу й дискурсу в метамодерній парадигмі, а також з'ясування інтенціоналу цього процесу.

Дослідженням дотичних до теми нашої роботи питань займалися такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Р. Колінгвуд, Е. Касіпер, С. Лангер, Ю. Габермас, Н. Луман, Ц. Тодоров, П. Рікер, М. Блок, А. Ассман, Р. Козеллек, І. Бойченко, Ю. Павленко, І. Ковальчук, та ін.

З'ясуємо фундаментальне для нашого дослідження поняття темпорального режиму, що знаходить своє відображення в дискурсі та наративі. Звісно, окреслити дескриптивно, а тим паче феноменологічно, увесь спектр наукових досліджень, пов'язаних із часом і часовістю, навряд чи можливо, оскільки сприйняття та накопичення досвіду відбувається в часі, поняття часу так чи інакше екстраполюється і на сферу свідомості, а точніше – мислення. Тому можна говорити про цілу традицію темпоральних досліджень від малих сократиків, Платона, Аристотеля, Аврелія Августина, Томи Аквінського через Гегеля, Канта, неогегельянців і неокантіанців до розуміючої психології В. Дільтея та філософії життя А. Бергсона, феноменології Е. Гуссерля, проекту фундаментальної онтології М. Гайдеггера, до кінця 1 третини ХХ ст.; у ХХ ст. (завдяки постанову філософії екзистенціалізму та парадигми аналітичної філософії і постмодернізму) та у ХХІ ст. з його маніфестом мета модернізму. Ця традиція підкреслює укоріненість проблематики темпоральності в самій природі людської суб'єктивності. Отже, феноменологічна або філософська темпоральність інтерпретована нами як процесуальна сутність явищ, що протікають суб'єктивно у межах людської свідомості різних ступенів загальності – від індивідуальної до групової. Класичне гегелівське поняття *Zeitgeist*'у, оскільки дух часу є метафорою переживання й осмислення специфічної темпоральності людиною, в цьому контексті вказує на не менш класичне поняття пізньої феноменології Гуссерля – *lebenswelt*, життєсвіт людини. Явища умовно об'єктивні, такі, наприклад, як фізична реальність або уявлення про історичний процес як здійснену актуальність предметності, сукупність фактів, певною мірою протистоять суб'єктивній темпоральності, але при цьому нею ж таки детермінуються, тобто між ними присутня складна кореляція. Сучасні феноменологічно орієнтовані психологія та соціологія, вже не кажучи про соціальну філософію, використовують поняття темпоральності для опису динамічного аспекту таких феноменів, як особистість, соціальна група, нація, суспільство, цінність,

мотив, гештальт, філософема, ідеологія тощо. Тому ми будемо розуміти словосполучення темпоральний режим (ТР) як базову для певної історико-культурної епохи, групи, нації, особистості і т. ін. модель смислогенерації в межах суб'єкт-об'єктної природи людського мислення. Принагідно до нашої теми історичний наратив, дискурс, сам концепт Історії у цьому контексті має суб'єктивно-об'єктивну природу: як результуюча діяльності, активності і мислення множини суб'єктів (у сучасній конструктивістській термінології – агентів) історії вони питома суб'єктивні, але їх кінцевий результат, чи то як логофоноцентричний гранднاراتив (еталонним зразком якого може вважатися гегелівський панлогізм), чи то як ліотарівський диференд (le differend), тобто нескінченна сукупність рівноправних малих наративів, вони є об'єктивними явищами, зовнішніми і репресивними щодо свідомості як сліпа уніфікуюча сила (гайдеггерівське *das man*), які детермінують картину світу здебільшого на рівні ідеології.

Наприкінці ХХ ст., після руху реідеологізації (Р. Арон.), формування концептів «кінця ідеології» (З. Бжезинський) та «кінця історії» (Ф. Фукуяма), з'ясувалося, що інерція постмодерної неґації, заперечення метафізичних як системотвірних підстав дискурсу назагал проблематизує можливість порозуміння як такого. Тобто комунікація позбувається мети генерувати новий смисл, а починає функціонувати за принципом калейдоскопа, безкінечно комбінуючи та рекурсивно примножуючи наявні рівноправні малі дискурси. Для історичного дискурсу подібна ситуація є кризовою, оскільки гранично наближає його зміст і соціальну функцію або до відвертого ідеологічного маніпулювання свідомістю, або до формальної абсолютизації наратотвірних характеристик людської культури, до маскультурного *storytelling*'у, або ж до наративної онтології (В. Руднєв), яка розглядає історію лише як засіб, але не як мету. Експоненціальний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, становлення філософії інформації, концепції AI (Artificial intelligence), формування цифрового простору комунікації та феномену віртуальної реальності наприкінці ХХ – у перше десятиліття ХХІ століть обумовили системну аксіологічну кризу, пов'язану з відсутністю інтегративного дискурсу для різноманітних культурних, субкультурних, етнічних, політичних, економічних, насамкінець антропологічних дискурсів як описів реальності. Таким чином, відсутність окресленого ідеологічного підґрунтя поставила під сумнів просвітницький наратив гуманізму, що гранично ускладнило формування уявлень про ідентичність та позиціонування людини у системі «Я – світ». Формується так званий метамодернізм як відповідь на цей виклик історії (якщо буде дозволено цей мимовільно іронічний перифраз відомого концепту А. Тойнбі) [1]. «Нова технологія дозволяє одночасно переживати й відтворювати події з різних позицій. /.../ Ці мережі, що виникають, сприяють демократизації історії, висвітлюючи шляхи розгалуження, за якими її великі наративи можуть рухатися тут і тепер», – стверджує Люк Тернер у 6 параграфі «Маніфесту метамодернізму», опублікованому у 2011 р. [11]. Ідеологи руху

Т. Вермюлен і Р. ван ден Аккер зауважують: «Якщо модернізм передбачає тимчасове впорядкування, а постмодерн – просторовий безлад, то метамодерн має розумітися як простір-час, котрий водночас знаходиться ані в порядку, ані в безладі. Метамодернізм замінює межі теперішнього на межі безперспективного майбутнього» [2]. При цьому той же Л. Тернер, хоча і вказує на близькість нового інтелектуально-мистецького та соціального руху, що претендує на статус парадигми, деяким новітнім філософським течіям, як-от спекулятивний реалізм (К. Мейясу), об'єктно орієнтована онтологія (Г. Гарман) або деяким екстремістським соціальним рухам (оскуру) все ж спеціально підкреслює, що «метамодернізм сам по собі не задумується як філософія чи мистецький рух, оскільки він не визначає і не розмежує замкнену систему думки і не диктує певний набір естетичних цінностей чи методологій» [3]. У контексті нашої теми видається значущим акцентування відмови від розмежування дискурсивних практик, будь-яких наборів цінностей чи методологій за одночасної реабілітації гранднарративу. Базові патерни та смислові атрактори метамодерну постають як спроба переосмислення ситуації (Ж.-Ф. Ліотар) та ТР постмодерну за відмови їх трансформування. Постмодерна іронія змінюється метаіронією, яка парадоксально має об'єднувати в собі щирість та іронізм ($irony + sincerity = ironesty$) [4]; гранднарративу повертаються права на концептуалізацію поняттєвих підвалин реальності (новий утопізм); політика й ідеологія оголошуються простором меметики, повністю вільним від будь-якої опори на фактуальність дискурсу чи нарративу (політичний віртуальний проєкт Hansi Freinacht [5; 6]. Що це може означати для історичних дискурсу та нарративу, для ТР? На нашу думку, метаіронія як ознака нової якості дискурсу, наукового в тому числі, яка умовно фіксує інтенцію та настанову щирості, видається простою семантичною антиномією, оскільки щирість за умов її поєднання з іронічністю є мовним оксюмороном. Модус іронічності від початку передбачає об'єктне ставлення, а отже, вище згадувану модерну традицію інтерпретації трансцендентального суб'єкта у західній філософії, тоді як щирість як комунікативна настанова, що може бути дискурсивно виражена, апелює скоріше до містичної, емпатичної, діалогічної (в контексті філософії діалогу Ф. Розенцвайга та М. Бубера) філософії, яка не претендує на дескрипцію реальності та побудову гранднарративу, оскільки спирається на питомий символізм, алегоричність і метафоричність мови та релігійну картину світу. Інакше кажучи, метамодерний історичний дискурс, якби і міг існувати, тобто набути формального виразу, то в жодному разі не міг би бути трансльованим, оскільки досягнення розуміння в герменевтичному сенсі (Г. Гадамер) було б неможливим. Саме тому, до речі, метамодерн насамперед апелює до мистецтва з його творчою свободою та можливістю елімінації жанрових фреймів (у контексті рецепції мотивів і образів історії метамодерном можна було б навести приклад номінанта на «Оскар» 2020 р. фільму «Кролик Джоджо», в якому уявним другом головного персонажа, маленького хлопчика, є А. Гітлер,

що розкриває колізійність сюжету стрічки через принципове змішування й еkleктичність етичних та історичних акцентів). Інакше кажучи, новітня «щирість» метамодерну означає добре відому людству втечу від реальності, але забезпечену технологічно, а не через опії ідеології, оскільки ця «щирість», хоча і постулює певний гранднартив, але від початку тлумачить його як умовний, ігровий, такий, що легко піддається версифікації та трансформації в межах ТР. «Щирість» заперечує ясність, оскільки постає як втеча від складності через спрощення. Т. Вермюлен і Р. ван ден Аккер намагаються віднести метамодерну трансформацію ТР та історичного дискурсу, уявлень про історію в масовій свідомості до кантівської традиції, яку тлумачать як «негативний» ідеалізм на протигагу постмодерному тяжінню до гегелівської традиції «позитивного» ідеалізму принагідно до філософії історії [7]. Припустимо, що вони мали на увазі під позитивним ідеалізмом гегелівську впевненість у тому, що історія як система може бути кінечною, хоча це і суперечить його діалектичному методу. У такому разі якщо кінець історії, оголошений постмодерном, полягав у повній експлікації ліберальних цінностей та історичної моделі, притаманної більшості розвинутих західних демократій, ентелехії (Аристотель) як повноті оформлення історичного задуму та його можливостей, то метамодерн заново «запускає історію», оскільки фіналізувати її постмодерн зміг, лише відмовившись від гранднартиву, Точніше, постмодерн розглядає історичний гранднартив як музейний експонат, який цілком фіналізований і стабільний, цілком придатний до фрагментування на безкінечну кількість малих нартивів як рівноправних мовних практик. Метамодерн же, у відповідності зі своїм ТР, легітимізує гранднартив відповідно до кантівської «етики обов'язку», але позбавленої суворості етатизму та раціональності пієтизму. Виходить такий собі умовний спосіб light версії гранднартиву, в якій все віддалене культурно та хронологічно більш ніж на мінливий крок покоління переживається як плюсквамперфект: «як би я був описав історичні події...», причому в ігровій формі. Звідси мотив осциляції, коливання між модерном і постмодерном, який нібито властивий метамодерну. Принагідно до історичного дискурсу це означає доволі сумнівну спробу вищезгаданою «іронічною щирістю» подолати антиномічність гранднартиву та диференду, логоцентризму та паратаксису, сутності й симулякра. Тому йдеться, як визнають самі творці концепції, про новий утопізм, про безкінечний рух до мети, яка при цьому знаходиться в протилежних напрямках. Маємо наразі сполучення двох метафор – класичної метафори Буриданового віслюка та метафори про морквину та віслюка. Іронія ситуації в тому, що оскільки ironesty доволі ірраціональна, то регулювати раціональний дискурс не спроможна ані змістовно, ані формально, що означає для віслюка хаотичний рух поза напрямками. Феноменологічно Буриданів віслюк стоїть на місці, метамодерний – несамовито гасає за морквиною, яка хитається перед його носом, не керуючись жодними раціональними міркуваннями. Зрозуміло, що за такого тлумачення осциляція

метамодерну в царині історичного дискурсу та гранднаративу робить його повністю незахищеним перед ідеологічними та будь-якими іншими маніпулятивними техніками. Тому такий підхід видається відверто ескапістським і доволі безвідповідальним з точки зору гуманістичних антропоцентричних цінностей західної цивілізації. Бачимо, як бунт проти розуму постмодерної традиції і спроба розчинити метафізику в плюральному дискурсі призводить до втечі від реальності в метамодерній, яка пропонує вдати, що гранднаратив існує ніби не насправді і що можна легко варіювати модерну категоріальність і постмодерний імітаційний ігровий режим. Таким чином, метаксис як існування поміж інтерпретується метамодерном водночас як підстава онтології та епістемології ТР. Для історичного дискурсу та гранднаративу це означає насамперед, що події, віддалені більш ніж на 20 років (можливі варіанти – 10, 5 років залежно від того, який критерій вважати основним у зміні кроку покоління) у свідомості не лише молоді, але й у масовій уяві назагал зливаються в єдиний фон, плюсквамперфект, давноминулий час, тобто час і пам'ять починають функціонувати в принципово іншому режимі. ТР метамодерну редукує колективну й індивідуальну пам'ять. Якщо продовжити в сучасному контексті інтенціонал досліджень Ю. Гайзінги та У. Еко («Середньовіччя вже почалось», 1994), то метамодерн є маркером трансформації колективної культурної свідомості людства в бік нового цифрового Середньовіччя, яке вже не буде «культурою безмовної більшості» (П. Гуревич), а постає як егалітарна культура уніфікації ідентичності, історичної насамперед, в інформаційно-комунікаційному віртуальному просторі.

Висновки

1. Принагідно до нашої теми можемо визначити кореляцію між модерним та постмодерним ТР в межах метамодерного як коливання між продукуванням гранднаративу модерном і деконструкцією дискурсивної цілісності постмодерном на основі метаіронії й метаксису як епістемологічної та онтологічної стратегії водночас.

2. ТР метамодерну, опертий на новітні інформаційно-комунікативні технології, нові форми рецепції та оперування інформацією, обумовлює трансформацію моделей соціальної колективної й індивідуальної пам'яті та уяви, насамперед це стосується сфери освіти. Таким чином детермінуються зміни історичних наративу й дискурсу, формування новітнього гранднаративу потребує переосмислення метафізичних підстав історичного дискурсу, форм його трансляції та модусів розуміння.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Dember, G. After Postmodernism : *Eleven Metamodern Methods in the Arts*. URL: WiM on Med. 2018. Apr, 17. URL: <https://medium.com/what-is-metamodern/after-postmodernism-eleven-metamodern-methods-in-the-arts-767f7b646cae> .

2. Маніфест метамодернізму. URL: <http://www.metamodernism.org/>

3. Vermeulen, T., van den Akker, R. Notes on Metamodernism. *ResearchGate*. 2010. 2 November. URL: https://www.researchgate.net/publication/233894749_Notes_on_Metamodernism

4. Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction. *Notes on metamodernism*. 2015. 13 January. URL: <http://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/>

5. Ironesty. URL: <http://www.icoinedthewordironesty.com/>

6. Metamoderna. URL: <https://metamoderna.org/>

7. Van den Akker, R., Gibbons, A., Vermeulen, T. *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism (Radical Cultural Studies)*. Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield Publishers, 2017. 260 p.

СТРУКТУРА ТА АНТИСТРУКТУРА: КОММУНІТАС КОЛЕКТИВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ

*Мацшина І. В. доктор політичних наук, доцент
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

На сьогоднішній день питання комунітас представляє широкий інтерес у зв'язку з розвитком цифрових технологій. Коли користувачі соціальних мереж здатні утворювати спільноти, які мають амбівалентну структуру, проблематика ситуативних новоутворень набирає своєї актуальності. І не тільки тому, що їх складно прогнозувати з боку дослідників та важко контролювати з боку влади. А більше як цікавий механізм об'єднань та мотивація учасників структур до самостійного визначення власного статусу у таких спільнотах.

Комунітас традиційно розглядається через роботи М. Бубера, Е. Дюркгейма, К. Леві-Строса, В. Тернера. Досліджуючи ритуали та міфи, В. Тернер та К. Леві-Строс розуміли важливість дослідження практик, які впливають на спроможність об'єднуватися спільноти. Але, якщо для К. Леві-Строса на першому місці були міфи, у яких бінарні опозиції визначали світосприйняття, то для В. Тернера міфи знищують внутрішній процес розвитку спільнот. Для нього міфи вже є певними маркерами світу, тому його гіпотеза полягає в тому, що бінарні опозиції не можуть визначати структуру спільноти. Будь-яка опозиція потребує наявності «третього», який не завжди експлікований. Він може і не бути в середині опозиції, але він завжди буде, навіть якщо буде непомітним. Тому В. Тернер усунув акцент дослідження у бік ритуалів, які, за його думкою, впливають на формування комунітас.

Е. Дюркгейм комунітас розглядав через сакральне, в якому трансгресивне колективне розчиняє індивідуальність. М. Бубер розумів спільноти по-іншому: на його думку завдяки діалогу між індивідуальностями формується колективне сутнісне «ми». Таким чином, комунікаційні координати між учасниками спільнот, їх ритуальні дії та статус, можуть бути основними властивостями

комунітас. Це впливає на внутрішній рівень групових розмежувань та зовнішню форму стійкого/нестійкого стану.

Звертаючись по поняття «ритуалу» В. Тернер у своїй роботі «Символ та ритуал» наголошує на тому, що через ритуал спільнота отримує можливість перейти зі звичайного простору у сакральний простір. Його концепція підлягає критиці як релігійне та ідеологічне спрямування, що важко довести або заперечити. А сама властивість комунітас не має чіткого визначення та має слабкі зв'язки з ритуалом у концепції дослідника. Але у цьому дослідженні важливість комунітас може бути цікавою з точки зору антиструктури. Для цього ми розглянемо три властивості структури: статус, кордони, лімінальність. Відсутність яких може створювати антиструктуру.

Статус. Комунітас В. Тернера відрізняється від солідарності Е. Дюркгейма тим, що є поняття «свободи». Його розуміння такої спільноти більше схоже на моральність А. Бергсона, де протиставлення між самими спільнотами відсутнє (у Е. Дюркгейма «солідарність» базується саме на протиставленні внутрішніх органічних відносин спільноти до зовнішніх відносин як до ворожих). На думку В. Тернера комунітас можна розуміти спільнотою через ставлення до структури. Якщо одиницею виміру структури є відносини між статусами, то чи можливий стан спільноти без структур, а разом з тим, і без статусів?

Вчений виділяє три форми комунітас:

- 1) екзистенційну (або спонтанну) – як взаємне всепрощення;
- 2) нормативну – потреба мобілізувати та розподіляти матеріальні ресурси, необхідність соціального контролю;
- 3) ідеологічну – як ярлик, що прикріплюється до екзистенційних комунітас.

Комунітас, на його думку, це антиструктура, оскільки саме ритуали утворюють порядок структури. Іноді статус з'являється, іноді він зникає, що вказує на зникнення кордонів не тільки у середині спільноти, але й між спільнотами. Таким чином, і учасники спільноти є як структурними, так і неструктурними суб'єктами спільноти. Коли маргінал, наприклад, символізує або надає сигнали прагнення до добра, до людяності – то є загроза для комунітас. Комунітас швидше виникає там де немає соціальної структури. «Я віддаю перевагу «спільноті» латинське слово *communitas*, – пише В. Тернер, – щоб виділити цю модальність соціальних відносин зі «сфери повсякденного життя». Розрізнення між структурою і комунітас – не просто звичне розрізнення між «секулярним» і «сакральним» або, наприклад, між політикою та релігією. Деякі фіксовані посади у племінних суспільствах мають багато сакральних властивостей; кожна соціальна позиція володіє, по суті, деякими сакральними особливостями» [1, 170].

Кордони. У комунітас, де немає статусів, суб'єкт спільноти сприймає Іншого без наявності соціальних параметрів розмежування. Так спонтанно виникає солідарність, яку складно спрогнозувати або проконтролювати. Тому перший рівень комунітас, екзистенційний,

В. Тернер і уточнює як «спонтанний», коли статус ніщо у порівнянні з самим суб'єктом.

Однією з важливих відмінностей антиструктури від структури є не тільки відсутність статусу, але й відсутність кордонів. Коли спільнота не встановлює лінію розмежування між «ми» та «вони», або «я» та «ти». Тому вчений неодноразово наголошує на тому, що комунітас це більше ніж спільнота. Коли під час ритуалу суб'єкт вступає у комунікацію з іншими суб'єктами спільноти, він проживає спільне життя (екзистенційний рівень). «У таких обрядах нам дається «мисть в часі і поза ним», а також всередині і поза секулярної соціальної структури, яка виявляє, хоча і швидкоплинно, визнання (в символі, а то й завжди в мові) загального соціального зв'язку» [1, 170]. Під час такого стану суб'єкт проживає життя спільноти як одне ціле.

Лімінальність. Термінологія Арнольда ван Геннепа, ідеї якого мали великий вплив на В. Тернера. Як і ван Геннеп, Тернер вважав ритуали як перехід з одного стану в інший (або як зміна статусів). Перехід може відбуватися через три фази: (separation), коли відбувається відкріплення суб'єкта або групи від соціальної структури; (limen, що означає «пори́г»), перехідний стан; (reaggregation) завершальний перехід. Приділяючи увагу другому поріговому рівню, В. Тернер вказує на діалектичний процес. Як послідовне переживання високого та низького, комунітас та структури, гомогенності та диференціації. Перехід від низького до вищого, як він пише, відбувається через пустелю безстатусності. Протилежності формують протилежності. Так відбувається у розвитку політичної або соціальної системи, коли через революції та реформи суспільство опиняється у стані переходу через перезавантаження категорії статусу. У стані лімінальності слабкий може стати сильним, а той хто має владу може опинитися у стані слабкого.

Структурний підхід говорить про стійку систему суспільства яка диференційована та ієрархічна. З набором законів, прав, обов'язків та інститутів, які мають контролювати та захищати внутрішню диференціацію, така структурна модель суспільства завжди буде породжувати статусні ролі, навіть в ідеальному демократичному політичному режимі. А тому завжди є групи, які будуть висловлювати незадоволення встановленим правилам та зафіксованим статусам. Друга модель суспільства, антиструктурна, у період лімінального порігового переходу буде утворювати безстатусну комунітас, або навіть спільноту рівних особистостей, що підкорюються верховній владі ритуалу. «Друга модель представляє суспільство як недиференційоване гомогенне ціле, в якому люди взаємодіють один з одним інтегрально, а не «сегментовано» за статусами та ролями» [1, 241]. Тому тих суб'єктів, які підтримують прояви комунітас, влада сприймає як небезпечну силу, що загрожує змінами системи. Звідси політичні інститути захищають себе заборонами та попередженнями, щоб вберегти власний статус як право на владу.

Час від часу *communitas* розриває структуру, в її обмеженості, соціальних вимірах, в маргінальності, у неповноцінності. Такі симптоми можна побачити у культурних фольклорних текстах, міфах, ритуалах. Уявлення про те, що між людьми існує загальний зв'язок і спільні почуття, впливає на публічні протестні акти проти структури. Але парадокс полягає в тому, що як тільки пройдено стан лімінальності, на місці зруйнованих статусних відносин виникають нові. У політичному вимірі це називається як зміна політичних еліт. Можна говорити про те, що криза структури настає часто під час виборчих перегонів, а закінчується умовно внаслідок т.зв. «100 днів» нової влади.

Наголошуючи на значенні ритуалу у лімінальності, як перехід з одного соціального виміру в інший, можуть бути різні типи самої лімінальності. В. Тернер вказує на два: перший, коли під час ритуалу один статус змінюється на інший; другий, відбувається лише на рівні ритуалу. Тобто, у першому типі лімінальності завдяки ритуалу відбувається підвищення статусу у реальному житті, після того, як ритуал закінчується. Другий тип лімінальності виявляється лише у ритуалах «зміни статусу». Тут ті, хто має владу, на деякий час її позбавляються, а потім знов повертаються до влади. Можна говорити, що у першому типі сильні стають сильнішими, а у другому випадку слабкі залишаються слабкими.

Звідси ритуал, як символізм, може як підвищити владу, так і позбавити її, але лише на уявному рівні. Тут дослідник виявився правий, оскільки не можна говорити про універсальну модель спільнот та рівень їхньої зміни. Від рівня культури, традицій та політичного режиму залежить і рівень готовності зміни статусу. І якщо на індивідуальному рівні (через фольклорні тексти це можна побачити) і є готовність та прагнення позбавитись влади, то на колективному рівні такої готовності немає. Тому комунітас є короткочасною формою єднання, яка існує на рівності всіх до кожного. Вона закінчується формуванням нової структури, де виникають нові статусні ролі, кордони та лімінальність другого типу через ритуали уявного позбавлення влади.

Ідеалізація комунітас провокує максимізацію протестів проти структури, що, в свою чергу, породжує революційні прагнення до оновлених комунітас. Політична історія будь-якого суспільства має багато доказів такого коливання, коли лідер перетворюється на диктатора. Протиставлення комунітас, як антиструктури, до чіткої політичної структури суспільства, є певним ритуальним досвідом. Що свідчить про вплив пралогічного мислення як віру в існування спільноти без влади та статусів. І цей досвід залишається нестійким, короткочасним та спонтанним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Тернер В. Символ и ритуал. М.: Наука, 1983. 277 с.

ДИНАМІКА ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ОСОБОВОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

*Процишин В. М., кандидат філософських наук, доцент
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького*

Інтерес вчених-гуманітаріїв до проблематики людського спілкування мав місце протягом усієї історії розвитку людинознавства, але особливо помітним він став у другій половині ХХ ст., насамперед, серед європейських філософів, що дало підстави говорити про початок комунікативного повороту у ній та про зміну світоглядно-методологічних парадигм в гуманітаристиці загалом. Проте безпосередні передумови цього повороту визріли ще у ХІХ ст., набувши найбільш виразного вигляду у «Основних положеннях філософії майбутнього» Л.Фоєрбаха, де прогнозувалася не лише радикальна зміна предмета філософування (ним мало стати відношення Я до Ти), а й була запропонована нова модель розуміння природи соціально-особового буття людини в цілому. Прогноз значною мірою виправдався і ось вже близько півтораєста років тема спілкування, діалогу, міжсуб'єктності практично не зникає з порядку денного різноманітних наукових конференцій та симпозіумів, присвячених обговоренню найактуальніших гуманітарних проблем і є предметом сучасних наукових розвідок. Звісно, протягом цього часу до найзагальніших, програмних положень філософії Фоєрбаха додалася ціла низка ідей, часто взаємовиключних, які лягли в основу формування двох основних підходів до розуміння спілкування: інформаційно-інструментального, де спілкування здебільшого осмислюється як різновид інтеракції (взаємодії між суб'єктами), та екзистенційно-феноменологічного (діалогічного), при якому увага фіксується на внутрішньо-особистісних вимірах спілкування, емоційно-психологічних станах людини та її переживаннях в момент її зустрічі з іншими. Як правило, рух думки в межах першого підходу веде до актуалізації в тому або іншому вигляді соціально-філософської проблематики, тоді як для другого підходу більш властиве тяжіння до філософії та психології особистості. Таке розмежування дослідницьких візій є достатньо комфортним для теоретиків, проте все частіше сьогодні дають про себе знати й його вади: бачення спілкування як передовсім соціальної взаємодії неминуче обертається його деперсоналізацією та технологізацією, а акцентування уваги на емоційно-особистісних характеристиках спілкування веде до його надмірної психологізації.

Одним із прикладів односторонності цих двох підходів є узвичаєне як у філософській, так і психологічній літературі протиставлення спілкування та самотності, при цьому самотність переважно витлумачується як вкрай небажаний, хоча й типовий для сучасної людини стан, шляхи подолання якого намагаються віднайти як теоретики, так і практики – фахівці з людинознавства. При цьому

найчастіше йдеться про необхідність повернути людині втрачені внаслідок причин різноманітного характеру (впливу нових технологій, тотального знеособлення, тощо) комунікативні навички, тобто про інтенсифікацію спілкування як такого. Однак, характерним тут є те, що саме спілкування найчастіше потрактовується суто інструментально, а саме як обмін інформацією, думками, емоціями, переживаннями. При цьому, цитуючи Г. Батищева, «справа виглядає так, ніби самотніми є лише інститути, соціальні відносини, сили, а людина себе дезонтологізувала, вона позбавлена власного людського буття, відтак зустріч між людьми – це щось аж ніяк не онтологічне, не зустріч должиттів у всій повноті їх безумовно-ціннісної значущості разом із віртуальними, прихованими потенціями, не самовкорінення у взаємній спільності, а всього лиш доторкування «свідомостей-тіней», відголосків та відблисків. Отже, сформувалось деонтологізоване уявлення про спілкування, позбавлене будь-якої буттєвісної глибини» [1, 7]. Можна стверджувати, що й самотність здебільшого розглядається як втрата суто зовнішніх, хай навіть і необхідних ознак спілкування – відсутність сім'ї, друзів, однодумців, тощо. Що ж до внутрішнього, духовного аспекту самотності, далеко не завжди тотожного психологічному, то він береться до уваги зазвичай лише в екзистенціальних дослідженнях.

«Хрестоматійний» варіант подолання крайнощів соціологізму та психологізму у цьому питанні був запропонований К. Ясперсом в його вченні про екзистенційну комунікацію. Саме тут міститься формула, що діалектично поєднує спілкування та самотність: «Спілкування завжди відбувається між двома людьми, котрі об'єднуються, проте залишаються самими собою, вони приходять один до одного із самотності, усвідомлюючи цю самотність лише тому, що вступають у спілкування. Щораз, коли спілкування долає самотність, саме воно створює умови для появи нової самотності. Цей процес нескінченний... «Я» має хотіти бути самотнім, якщо бажає бути собою, і завдяки цьому воно може вийти на найбільш глибокий рівень спілкування» [2, 161].

Спираючись на запропоновану Ясперсом модель, у якій наполягається на тому, що глибинний рівень спілкування може бути досягнутий лише за умови переживання його учасниками своєї тотальної самотності, що є умовою буття Самості кожного із них і в якій спілкування та самотність постають як діалектичні протилежності, котрі, «врівноважуючи» одна одну, створюють простір людського спілкування, спробуймо з'ясувати, якою є динаміка (рушійні механізми) спілкування в ситуації відношення Я-Ти (діалогу) та чи є конструктивним для їх репрезентації протиставлення спілкування та самотності, в якому вони постають своєрідними антиподами-субстанціями, і чи можливе подолання такого «дуалізму». Це і буде головною метою даної розвідки.

Як вже зазначалося, переосмислення проблематики людського спілкування пов'язане передовсім із парадигмальними змінами в

сучасній гуманітаристиці, котрі не оминули і вітчизняну філософію. В цьому зв'язку слід відзначити праці українських дослідників Т. Аболіної, В. Малахова, А. Єрмоленка, В. Хамітова, російських – Г. Батищева, М. Кагана, В. Гладишева, В. Соковніна та ін., чий доробок у дослідження проблематики спілкування та самотності є вельми вагомим.

Насамперед, слід підкреслити, що самотність така ж багатогранна, як і спілкування. Однак, на відміну від спілкування, вона, на нашу думку, не має субстанційної природи, а є, скоріше, певною характеристикою спілкування з точки зору його якості. Самотність – це не відсутність спілкування, а його поверхневість, неповнота, формальність. Знайомство з провідними концепціями самотності та спілкування дає підстави для висновку про те, що в добу індивідуалізму антиномічно протистоять один одному передусім цілком усталені уявлення про онтологічний статус самотності як метафізичної характеристики людського існування та ідея того, що людина онтологічно перебуває у спілкуванні, що вона «приречена» на спілкування.

Якщо скористатись найзагальнішим визначенням спілкування як взаємопроникнення відокремленого (С. Франк), то логічним буде припустити, що в останньому імпліцитно міститься і уявлення про самотність. Оскільки спілкування можна витлумачити і як «єдність окремішності та взаємопроникнення» [3, 373], що цілком актуалізується в актуальній рівновазі (хоча завжди нестійкій), то самотність означає, що рівновага порушена та відокремленість переважає над взаємопроникненням. Зростання відокремленості є посиленням самотності. Однак і поглиблення взаємопроникнення аж до повного взамоглинання так само є руйнівним для спілкування. Ідеологічними відповідниками цих крайнощів є індивідуалізм та колективізм. При цьому, як зазначає, М. Бубер, «якщо індивідуалізм знає лише частину людини, то колективізм знає людину лише як частину чогось. До людської цілісності, до людини як такої не проривається ні індивідуалізм, ні колективізм: індивідуалізм бачить людину лише в її відношенні до себе, а колективізм взагалі не бачить людину, він бере до уваги лише суспільство; в індивідуалізмі обличчя людини спотворене, а в колективізмі воно відсутнє» [4, 54].

Тож, можна вважати, що ні спілкування, ні самотність окремо взяті, ще не є засадничими фактами людської екзистенції. Водночас, і самотня людина, яка вступає у життєве відношення з іншою самотньою людиною, і спільнота, котра будується на ґрунті життєвих відносин між людьми, створюють передумови для виникнення екзистенції, аналога якої в природі як такої не існує. Бубер позначив її як сферу міжсуб'єктності (Das Zwischen) і саме вона є носієм міжособової співбуттєвості, де протилежність спілкування та самотності по-суті усувається. В Я-Ти і Я-Ми відношеннях, якщо користуватись термінологією цього мислителя, самотність виступає аналогом механізму зворотнього зв'язку, котрий «запускає»

комунікативну активність особи щораз, коли порушується рівновага між окремішністю та взаємопроникненням в напрямку посилення відокремленості.

Із сказано випливає, що самотність як показник якості спілкування, є іманетною йому характеристикою, латентно присутньою в єдності взаємопроникнення відокремленого. Проте «видимою» вона стає лише при порушенні згаданої вище рівноваги. Через переживання самотності стають виявленими певні деформації спілкування (недостатність одних його складників і надлишок інших) і, відповідно, його однобічність, частковість.

Можна сказати, що людина ніколи не полишає сферу спілкування остаточно. Навіть цілковите усамітнення, ізоляція від інших часто-густо бувають сповнені інтенсивної внутрішньої комунікації (мовчання не означає німоту), яка за своєю глибиною може істотно перевершувати суто зовнішню комунікативність, проявлену у компанійськості, показній приязні, балакучості тощо. Однак, навіть таке, глибинне спілкування може спричинювати розчарованість, бути спустошливим для людини за умови внутрішніх, ціннісних конфліктів, низької самооцінки, відсутності почуття власної гідності, емоційної бідності. Такі стани неминуче супроводжуються гострим переживанням самотності. (Цікавий варіант вирішення цього питання міститься в працях представників сучасного екзистенційного аналізу, зокрема у А. Ленгле) [5].

Будь-яка спроба визначення ціннісної наповненості спілкування та самотності з необхідністю виявляє антиномічний характер їх змісту. Цю антиномічність неважко простежити і в оцінці спілкування і з точки зору блага, котре воно несе, і зла, котрим воно супроводжується (згадаймо сартрове «пекло – це інші»). Ще більше це стосується самотності. Допомогти осмислити цю неоднозначність може, на нашу думку, ідея «некомунікативної комунікабельності», що була запропонована І. Кантом. Дійсно, ведучи мову про цілком конкретні прояви спілкування, зокрема, про спілкування вимушене, але вкрай необхідне в практичному плані, Кант та близькі до нього мислителі мимовільно створювали передумови для діаметрально протилежних варіантів оцінювання спілкування як такого, тобто взятого абстрактно: для абсолютизації позитивних сторін спілкування в одному випадку, і негативних – в іншому. Перші наслідки такого підходу впливали майже безпосередньо: якщо спілкування є життєво необхідним, то воно є благом; інші впливали лише опосередковано, однак завжди були результатом усвідомлення певної несвободи, обмеженості у виборі умов, кола, засобів, стилю, норм спілкування його можливого небажаного впливу на формування особистості, на її духовний стан. Услід за усвідомленням корисності цілком певних, утилітарно орієнтованих відносин спілкування, мало місце і мимовільне акцентування уваги на соціально позитивному у спілкуванні взагалі, часто-густо однозначно позитивному. В цьому разі спілкування проголошувалось найвищою цінністю, визначальною

стосовно всіх інших. Позитивний аспект спілкування був істотно посилений прагненнями багатьох мислителів різних епох аж до 20 ст. Тому більш пізні спроби визначити його сутність призвели до надмірно завищеного «стандарту» самого спілкування і відповідно до звуження його сфери. «Планка» спілкування була високо піднята над емпіричною реальністю людських стосунків, вже за своєю природою амбівалентних, а відтак, спроможних вміщувати в собі як високе, так і низьке.

Слід підкреслити, що навіть недеталізований аналіз динаміки діалогічного спілкування дає підстави говорити як про існування двох форм Я-Ти відношення, так і про два моменти, що властиві будь-якому відношенню Я-Ти: умовно позитивного і умовно негативного, котрі становлять певну єдність («єдність страху та ворожнечі з таємницею любові», за С. Франком). Якщо перша форма Я-Ти відношення з урахуванням усіх можливих небезпек, прихованих в ній (передусім, взаємопоглинання), виводить людину із самотності її існування, то Я, котре протистоїть не-Я, тобто об'єкту а ним може бути все, що здатне чинити опір), залишається самотнім. В термінології М. Бубера, це відношення має вигляд Я-Воно. Тому вільне прагнення до Я-Ти відношення у другій, такій привабливій для кожної особи формі, послаблюється страхом можливої зустрічі з об'єктом замість очікуваного суб'єкта, Ти. Не менше лякає людину і перспектива її перетворення в об'єкт маніпуляцій з боку Ти, перспектива наразитися на ставлення до себе як до Воно. Подібні страхи породжують невпевненість у спілкуванні й прагнення, наскільки це можливо, уникати його в тих формах, умовах та обставинах, які здаються людині небезпечними. Звідси, можливі деформації в структурі спілкування. Найбільш поширеними сьогодні способами уникнення контактів з іншими є захопленість квазі-спілкуванням, наприклад через соціальні мережі та спілкуванням із суб'єктивним об'єктом. Саме ці різновиди спілкування є типовими для сучасної людини і саме вони здійснюють чи не найбільший вплив на характер соціалізації, процеси регуляції та саморегуляції особи в техногенно-інформаційну добу. Однак домінування цих форм спілкування загрожує сучасній людині відчуженням від інших соціально-значущих для неї суб'єктів, втратою безпосередніх, живих контактів з іншими людьми і навіть соціопатією (особливо в умовах самоізоляції та карантинних обмежень). Під загрозою також в цьому разі опиняється і повнота її участі, ступінь залученості до предметно-практичної діяльності, здатність успішно виконувати професійні обов'язки тощо.

Однак, попри існування нерозривного зв'язку між діяльною активністю людини і спілкуванням, останньому властива тенденція до виокремлення: логіка спілкування (діалогіка) неминуче приводить до того, що воно з необхідністю динамічно переростає у цілком самостійну сферу, у відносно самостійний світ (світ спілкування), де людина віднаходить можливості для реалізації своїх різноманітних особистісних потреб, виходячи далеко за межі утилітарних цілей її

предметно-перетворювальної активності. Ця динаміка створює своєрідну надбудову над вплетеним у діяльність спілкуванням – таке собі «спілкування заради спілкування», котре конститується в особливу сферу, що має власні цілі та цінності, найчастіше означувані як етичні (моральні). Тож не дивно, що саме спілкування нині все частіше розглядається як безпосередня царина моральної культури.

Як вже зазначалося, у сучасній філософії спілкування червоною ниткою простежується тема діалогу, ціннісним стрижнем якої є діалогічна етика. За всієї близькості змістоутворювальних для цієї течії понять – спілкування та діалогу, між ними все ж існують принципові з огляду на їх динамічні характеристики, відмінності. Як зазначає В. Малахов, у понятті діалогу міститься «уявлення про дистанцію між тим, хто сприймає чужу думку, і самою цією думкою» [6, 273]. Продовжуючи цю тезу, хотілося б зазначити, що у діалозі є принциповою і наявність певної дистанційованості між власне його учасниками, адже її збереження є неодмінною передумовою їх особового буття, своєрідним запобіжником щодо можливого їх взаємного занурення у суб'єктивність один одного, запорукою здійснення діалогу як руху з певних позицій назустріч один одному, не кажучи вже про необхідний бар'єр для виникнення суто об'єктивістських редукцій його учасників. Тобто йдеться про наявність у діалозі тенденції до усамітнення, повернення до себе, «уособлення». Щодо спілкування як такого, якщо спробувати увиразнити його відмінність від діалогу, варто зауважити, що це, насамперед, процес створення спільноти, єдності його учасників, де відмінності між ними, їх особовість певною мірою поступається в аксіологічному плані можливості утворити соціальне ціле. (Як спробу подолати різноспрямованість векторів діалогу та спілкування можна розглядати ідею соборності) [7].

Отже, резюмуючи сказане, можна стверджувати, що діалогові та спілкуванню властиві протилежно спрямовані динамічні характеристики: у діалозі домінує відцентрова тенденція, а у спілкуванні – об'єднавча. Звісно, таке бачення є вельми схематичним, і має певні межі, за якими обидва ці феномени постають не як два самостійні феномени, а, скоріше, як своєрідні атрибути єдиної субстанції – соціально-особового, тобто людського буття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Батищев Г. С. Диалектика общения. М.: 1987. 315 с.
2. Jaspers K. Philosophy. Bd. 1. Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1967.
3. Франк С. Л. Непостижимое / Онтологическое введение в философию религии. М., 1990. С. 181–559.
4. Бубер М. Проблема человека // Два образа веры. М.: Республика, 1995. 464 с.
5. Ленгле А. Воплощенная экзистенция. Развитие, применение и концепты экзистенциального анализа. Материалы для психотерапии,

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21
консультирования и коучинга / Пер. с нем. Х.; изд-во «Гуманитарный центр», 2019. 462 с.

6. Малахов В. А. Етика. Підручник для вузів. К., 1996. 304 с.

7. Процишин В. М. (2018) Соборність як феномен діалогічного спілкування: буттєві засади та мисленнєві репрезентації. Вісник Черкаського університету. Серія Філософія (№2). С. 45–52.

ПРОВЕДЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРЕДМЕТАМИ ФАЛЕРИСТИКИ РАДЯНСЬКОЇ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Солодовніков І. В.

*Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний
центр МВС України*

Експертиза творів мистецтва є важливою складовою у справі збереження культурних цінностей України. Щодня через кордон нашої держави зловмисники намагаються вивезти рідкісні та унікальні нагороди часів Другої світової війни.

Радянські військові нагороди часів цього періоду вважаються найбільш коштовними серед інших нагород світу (використання дорогоцінних металів та каменів, складні конструктивні особливості, ювелірна досконалість та інш.). Вони є носіями не тільки високої матеріальної цінності, але й відносяться до категорії культурних цінностей. Відповідно до законодавства України культурні цінності це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні, а саме: предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва, рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування [1].

Перед експертами-мистецтвознавцями постійно постає проблема дослідження та віднесення об'єктів фалеристики до культурних цінностей, і на сьогодні науковці не можуть дійти єдиної думки щодо цього питання. Існує ряд невирішених проблем, щодо віднесення саме предметів фалеристики до культурних цінностей. Для їх вирішення проведено ряд досліджень, семінарів, круглих столів та зустрічей з провідними фахівцями-фалеристами Національного музею історії України, Національного військово-історичного музею України та Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України. На основі спільного досвіду було розроблено чіткий алгоритм дій експерта під час дослідження таких об'єктів, який допоможе мінімізувати затрачений час і підвищити рівень якості роботи експерта у мистецтвознавчих дослідженнях.

Як результат проведеної роботи, у цьому році вийшли друком методичні рекомендації під авторством завідувача відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Черкаського НДЕКЦ МВС Солодовнікова І. В. та завідувача сектору мистецтвознавчих та психологічних досліджень відділу фототехнічних, портретних, мистецтвознавчих, психологічних досліджень, досліджень звуко- та відеозапису лабораторії досліджень у сфері інформаційних технологій ДНДЕКЦ МВС Новікової К. В. – «Дослідження предметів фалеристики радянської нагородної системи та Третього рейху за часів Другої світової війни», схвалені науковою радою Експертної служби МВС України, протокол від 27.12.2019 №62 [2]. Це перша спроба узагальнити досвід фахівців з дослідження нагород часів Другої світової війни. Головною метою було окреслити весь шлях вивчення об'єктів фалеристики – починаючи з їх атрибуції, визначення автентичності та завершуючи віднесенням їх до культурних цінностей.

Визначити автентичність, означає встановити справжність, достовірність. Дослідник повинен вірно атрибутувати той чи інший предмет дослідження, встановити його автора, місце та час створення, цільність зібраної речі, функціональне призначення на підставі аналізу розпізнавальних, стилістичних і технологічних особливостей. Іншими словами вміти розпізнати імітацію, репліку, копію. Експерту в першу чергу необхідно звернути увагу на:

- цілісність елементів та складових виробу (форма, розміри, матеріал виготовлення: гвинта, гайки, з'єднувального кільця, колодки і т.п.). Наявність сторонніх, заміненних складових;

- характер виготовлення (штамп, литво). Найчастіше копії виготовляються литвом. Характерними ознаками якого є: каверни, недоливи, характерні пустоти, округлість, зглаженість букв, елементів рельєфу, кривизна, випуклість, нанесення гурту у двох площинах (накатка замість обтиску), місце литника, невідповідність малюнку при порівнянні з оригіналом) та інше;

- метод нанесення серійного номеру. Методом гравірування: почерк гравера, відмінність його по партіям виготовлення, характер нанесення цифр за допомогою штихелю. Методом штампу: розміри шрифту, відстань між цифрами, відповідність шрифту, відповідність серійного номера загальним ознакам нагороди, нанесення літер штампом на дублікатах);

- форму, розміри, розташування та метод нанесення клейм. Встановлення відповідності клейма монетного двору серійному номеру та загальним ознакам нагороди;

- характер з'єднання конструктивних елементів нагороди. Цілісність з'єднувального кільця, форма вушка у медалей: вушко виготовлене за допомогою пайки, за допомогою штампу – цільноштамповане П-подібне, пласке та кругле. Характер пайки гвинта, інших елементів, срібний припій. Відсутність чи наявність темних чи жовтих облямівок при перепалюванні;

- характер заклепок: розташування, форма, методи кріплення при порівнянні з оригіналами;

- характер патини: колір, розташування;

- конструкцію колодки нагороди. Відповідність типам та варіантам, що характерні певному періоду виготовлення;

На етапі дослідження встановлюються ознаки культурних цінностей. Дослідження про приналежність представлених об'єктів до культурних цінностей виконувалося шляхом порівняння ознак об'єктів з визначеннями, які представлені в науковій літературі й правових документах.

В статті 1 Розділу 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (Відомості Верховної Ради, 199, №48), вказано, що «культурні цінності є об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

- предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва».

- рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування...» [4].

Поняття «рідкісний» за тлумачним словником – це такий, що «трапляється, буває рідко; незвичайний. Який вирізняється з-поміж інших своїми якостями, властивостями». Крім того, поняття рідкісний є словом-синонімом «унікальний» (словник синонімів сучасної української мови), який визначається як надзвичайний у якомусь відношенні, рідкісний, винятковий, неповторний, небачений тощо. Відповідно до Інструкції про порядок визначення оціночної та сторохової вартості пам'яток Музейного фонду України «унікальність – визначення ознак, які дають змогу розглядати даний предмет як своєрідний, неповторний серед інших, що зберігся в однині або таких предметів існує незначна кількість».

Відповідно до п. 2.3. Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання (наказ Міністерства культури і мистецтва України №653 від 25.10.2001 р.) «основними критеріями експертизи цінності пам'яток є:

- походження (історична цінність) – визначення ролі і значення пам'яток, їх авторів, фондоутворювачів як джерела інформації, значущості подій, явищ, які знайшли відображення у пам'ятках, їх зв'язок з історичними подіями, певним історичним середовищем, видатними особами, часом і місцем створення, побутуванням і знаходженням;

- зміст – основні знаки, що визначають назву, авторство, хронологію і географію створення і побутування, матеріал і техніку виготовлення, меморіальність, повторюваність в інших пам'ятках;

- наукова цінність – значення пам'ятки як джерела історико-культурної, природничо-наукової та будь-якої іншої інформації при вирішенні науково-дослідних завдань музею;

- художня цінність – урахування значущості пам'яток, що встановлюється в процесі виявлення їх художніх особливостей, рівня художньої якості (особливості стилю, композиції, колориту, оригінальності, техніки виготовлення, загальної майстерності виконання);

- зовнішня особливість урахування оригінальності, наявності чи відсутності написів, підписів, марок, клейм, художніх, палеографічних та інших особливостей пам'яток, їх фізичного стану – ступеня збереження, пошкоджень, втрат [5].

Методичні рекомендації забезпечать єдиний підхід до проведення дослідження об'єктів фалеристики радянської нагородної системи та Третього рейху за часів Другої світової війни.

У роботі викладено загальні положення, основні терміни, описано конструктивні елементи, історію та технологію виготовлення нагород, алгоритм визначення автентичності об'єкта. Наведено найпоширеніші приклади підробок, зображення нагород, а також таблицю із визначенням належності їх до культурних цінностей.

З урахуванням інформації, що була обговорена стосовно визначення та віднесення предметів фалеристики до культурних цінностей, було сформовано єдині науково-обґрунтовані принципи та поняття. Виділено загальні ознаки, за якими пропонується відносити ту чи іншу військову нагороду до культурних цінностей.

Тому, основними ознаками культурних цінностей нагород СРСР часів Другої світової війни є: рідкісність, унікальність; автентичність (справжність); зв'язок з видатною історичною особою; стан збереження; тиражованість (відносна кількість); першопочаткові примірники (ранні типи) [5].

Отже, до культурних цінностей можна віднести такі військові ордени та медалі СРСР: Орден Леніна (тип 1, 2, 3), орден «Перемога», орден Червоного Прапора (тип 1, 2; тип 3, варіант 1; повторні нагородження, ордени з цифрами на картуші 2, 3, 4, 5, 6, 7), орден Суворова (1 та 2 ступеню), орден Кутузова (1 та 2 ступеню), орден Богдана Хмельницького (1 та 2 ступеню), орден Олександра Невського (тип 1,2), орден Ушакова (1 та 2 ступеню), орден Нахімова (1 та 2 ступеню), орден Вітчизняної війни (1 ступеню-тип 1; 2 ступеню-тип 1, варіант 1-Краснокамського монетного двору; тип 1, варіанти 1,2,3-Московського монетного двору), орден Червоної Зірки (тип 1; тип 2, варіант 1, різновид 1 (серія 814-1767); тип 2, варіант 1, різновид 2 (серія 1649-1805); тип 2, варіант 2, різновид 3 (серія 7076-8934), орден Слави (1 ступеню), медаль «Золота Зірка», медаль Ушакова, медаль Нахімова, медаль «XX років Робітничо-Селянській Червоній Армії» (тип 1), медаль

«Третя річниця Великої Жовтневої Соціалістичної революції».

Вищеперелічені предмети фалеристики є рідкісними, коштовними, мають незначну тиражованість, відносяться до першопочаткових примірників, а тому належать до категорії нагород, що мають культурну цінність, підлягають збереженню та забороні на право вивезення за межі держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999.

2. Новікова К. В., Солодовников І. В. Дослідження предметів фалеристики радянської нагородної системи та Третього рейху за часів Другої світової війни: методичні рекомендації. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2020. 45 с.

3. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: закон від 21.09.1999 № 1068-XIV // База даних «Законодавство України» / ВР України. – URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>.

4. Про затвердження Порядку занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання: наказ Міністерства культури і мистецтв від 25.10.2001 №653 // База даних «Законодавство України» / ВР України. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0144-02>.

5. Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження: матеріали II-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (10–11 жовтня 2019 р., упоряд.: д. і. н., проф. В. М. Лазуренко, к. і. н., доц., І. Ю. Стадник, к. і. н., доц. О. О. Яшан) / М-во освіти і науки України, Черкас. Держ. Технол. Ун-т. Черкаси; ФОП Гордієнко Є. І. 2019. 260 с.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

*Стадник І. Ю., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет*

Перед сучасними вищими закладами вищої освіти стоїть непросте завдання – по завершенню навчання отримати не лише кваліфікованого фахівця, людину зі сформованими професійними компетентностями, а й свідомого громадянина, особистість з адекватним розумінням морально-етичних цінностей, розвиненим світоглядом. В зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення досвіду не лише провадження сучасними закладами вищої освіти, освітньої діяльності, а і виховної роботи. Одним із провідних закладів вищої освіти Черкаської області є Черкаський державний технологічний університет – багатогалузевий технологічний заклад

вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Аналізуючи напрями діяльності Черкаського державного технологічного університету варто відзначити активну роботу співробітників закладу вищої освіти в сфері виховної роботи. Поняття «виховання» розуміємо в широкому соціальному значенні слова, долучаючи до його змісту навчання, виховання, розвиток, формування і самовдосконалення особистості вихованця [1, 293]. Виховання – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників [1, 323]. Стратегія розвитку Черкаського державного технологічного університету на 2019 – 2024 рр. регламентує поєднання в освітньому процесі навчальної, наукової, інноваційної та виховної діяльності [2].

Виховну діяльність науково-педагогічні працівники ЧДТУ здійснюють передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у позааудиторний час, під час проведення співбесід, кураторської роботи, керівництва гуртками, роботи в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, на власному прикладі. Залучені до виховної роботи також адміністрація, педагогічні працівники (вихователі в гуртожитках, керівники гуртків), співробітники університету.

Важливим документом, що окреслює мету, напрями, підходи та принципи виховання є затверджена «Концепція національно-громадянського виховання студентів в Черкаському державному технологічному університеті» складена на основі Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст., Концепції національно-патріотичного виховання молоді та Закону України «Про вищу освіту» [3].

Задля координації виховної роботи в ЧДТУ було створено посаду проректора з гуманітарно-виховних питань, яку обіймає д.і.н., проф. Лазуренко В. М. В підпорядкуванні проректора функціонує Відділ студентського розвитку та культурних програм – підрозділ, що об'єднує всі напрями виховного процесу: навчальний, позанавчальний та соціально-психологічний. З-поміж основних завдань даного структурного підрозділу зазначені і наступні: формування у молоді національно-світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань; виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу; укорінення у свідомості молоді загальнолюдських моральних цінностей; виховання соціального оптимізму та впевненості кожного громадянина у своєму майбутньому та інші [4].

Для вирішення основних питань діяльності університету у виховному напрямку було також створено Раду з організації виховної

роботи – дорадчий орган Черкаського державного технологічного університету, до складу якої входять проректор з гуманітарно-виховних питань (голова Ради), відповідальні за виховну роботу на факультетах, працівники Відділу студентського розвитку та культурних програм, голова студентського самоврядування університету (за згодою), представники від громадських та студентських об'єднань університету, делеговані члени профкому (за згодою) [5].

Кожний із напрямків виховної роботи, яка проводиться в ЧДТУ, має свої цілі і завдання, методи їх реалізації. Щорічно складається та затверджується план роботи університету, складовою частиною якого є виховна робота. Щотижневий план оприлюднюється на засіданнях ректорату, деканських нарадах, засіданнях кафедр та на офіційному сайті ЧДТУ [6]. Виховна робота в ЧДТУ в навчальний час включає в себе також і співпрацю співробітників Відділу студентського розвитку та культурних програм з деканами, відповідальними за виховну роботу на факультетах, завідувачими гуманітарних кафедр, кураторами, відповідальними за виховну роботу на кафедрах, викладачами, Студентською радою ЧДТУ.

Основними напрямками виховної роботи в Черкаському державному технологічному університеті є:

- національно-патріотичне виховання;
- розумове виховання;
- правове і превентивне виховання;
- морально-етичне;
- естетичне;
- виховання здорового способу життя (фізичне);
- трудове;
- екологічне;
- економічне виховання тощо.

Процес *національно-патріотичного виховання* особистості здобувача вищої освіти значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх дисциплін. Особлива роль тут належить предметам гуманітарного циклу: історії та культурі України, діловій українській мові, правознавству, сучасній українській мові, філософії, соціології, політології, основам мовної комунікації, етиці ділового спілкування, екології, а тому – між кафедрами соціально-гуманітарного циклу і Відділом студентського розвитку та культурних програм ЧДТУ налагоджено тісну співпрацю. Загалом національно-патріотичне виховання є вагомою складовою виховного процесу в університеті і його головною метою є набуття здобувачами вищої освіти соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави. Наприклад, з метою вдосконалення національно-патріотичного виховання здобувачів, формування високої моральності, шанобливого ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом та до ветеранів та дітей Другої світової війни, воїнів-

афганців, воїнів АТО, відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання молоді, в університеті активно реалізовувався План заходів з героїко-патріотичного виховання студентської молоді, діяв створений в 2014 році Центр національно-патріотичної гідності, одним із пріоритетів діяльності якого було виховання національно і патріотично свідомої студентської молоді [7, 2]. Адже утвердження української національної ідеї і здійснення на її основі процесів державотворення вимагають підготовки висококваліфікованих спеціалістів, з високими моральними якостями, розвиненими почуттями патріотизму, громадянської та національної гідності, виховання громадян з активною життєвою позицією. В університеті щорічно відбуваються національно-патріотичні виховні заходи, заходи державного обов'язкового проведення в освітніх закладах: День захисника України, День козацтва, День Гідності та Свободи України, Диктант національної єдності, День визволення території України від нацистських загарбників, День української писемності та мови, День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, День Збройних сил України, День Героїв Небесної Сотні, заходи з нагоди дня народження Т. Шевченка, В. Симоненка, заходи з нагоди Дня перемоги у Другій світовій війні, День Конституції України, День Незалежності, День Прапора та інші заходи, які проводяться згідно з рекомендаційними листами Міністерства освіти і науки України [8]. Окрім того, вже традиційними стали такі заходи, як «Плекаймо мир», приурочений до Міжнародного дня миру, спортивно-патріотичне свято «Козаків славні сини», присвячене Дню захисника України, заходи у м. Каневі з нагоди перепоховання праху Т. Г. Шевченка, патріотично-просвітницький захід «Ви – перемогли! Ми – пам'ятаємо!», присвячений визволенню України від нацистських загарбників, патріотично-просвітницький захід «Україна: територія гідності та свободи», присвячений Дню Гідності та Свободи захід-реквієм «Україна пам'ятає – світ визнає!», присвячений Дню пам'яті жертв голодоморів патріотичний захід « проводилися заходи по роз'ясненню ідейної суті державних символів і правил їх використання у навчально-виховному процесі, «Тиждень української мови», «Тиждень історії», «Тиждень права»; зустріч з відомими діячами культури України тощо. Університет також долучається і до міських національно-патріотичних виховних заходів [7].

Ще одним напрямом виховної роботи в ЧДТУ є *розумове виховання*. цілеспрямоване й систематичне управління розвитком розуму і пізнавальних здібностей через пробудження зацікавлення та інтелектуальної діяльності, озброєння знаннями, методами їх набуття і використання на практиці, розвиток культури розумової праці. Розумове виховання орієнтоване на розвиток інтелектуальних здібностей людини, зацікавлення пізнанням навколишнього світу й себе [1, 329]. Велику роботу, пов'язану із розумовим вихованням здобувачів вищої освіти проводить наукова бібліотека ЧДТУ, яка регулярно організовує різноманітні тематичні книжкові виставки. При

кафедрі філософських і політичних наук активно діє Центр сучасної філософської думки, філософський клуб, до участі у яких залучаються здобувачі усіх спеціальностей та галузей знань, при кафедрі історії та права діють студентські наукові гуртки «Борисфен», «Кліо», метою діяльності яких є також виховання здобувачів вищої освіти в дусі патріотизму, любові до своєї малої Батьківщини через докладне вивчення історії Черкащини.

Адміністрація університету також активно сприяє розвитку пізнавального інтересу здобувачів вищої освіти, зокрема організовує зустрічі з потенційними роботодавцями, які розповідають про перспективи працевлаштування ти, хто відповідально ставиться до навчання.

Важливою складовою виховного процесу в ЧДТУ є *правове і превентивне* виховання, спрямоване на формування у здобувачів вищої освіти правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки, виховання поваги до Конституції, законів України, державних символів (герба, прапора, гімну); формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадською відповідальністю; прищеплення поваги до прав і свобод людини й громадянина; негативне ставлення та протидія випадкам порушення законів.

Активізація цього напрямку виховної роботи пов'язана з кризою духовності, що виникла внаслідок економічної нестабільності, соціальної незахищеності молоді, відсутності дієвих законів, нормативних актів з питань правових відносин молоді і суспільства. Все це закономірний процес, що виник внаслідок трансформації суспільного ладу, але він зумовлює невпевненість у майбутньому і призводить до таких негативних явищ, як загострення криміногенної ситуації, алкоголізації, наркотизації, що, безумовно, не обминуло і студентську молодь [9].

При кафедрі історії та права функціонує також науковий гурток «A priori», діяльність якого сприяє формуванню правової культури здобувачів вищої освіти тощо.

Ще одним важливим напрямом виховної роботи в ЧДТУ є *морально-етичний*, спрямований на формування у здобувачів вищої освіти стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності. Наприклад в університеті щорічно відбуваються заходи спрямовані на профілактики поширення ксенофобських та расистських проявів серед молоді. Цікавими є і інші проекти, спрямовані на розвиток у здобувачів вищої освіти моральних почуттів: порядності, тактовності, чесності, доброти, милосердя тощо. Так ще у жовтні 2015 р. було започатковано волонтерський соціально-мистецький проект: здобувачі вищої освіти та викладачі щотижня відвідували в обласному госпіталі бійців, які проходять реабілітацію після бойових дій на сході України. Ініціатором і організатором зустрічей став заслужений художник України Віктор Андрійович

Афонін за активного сприяння викладачів кафедри дизайну Олени Галицької, Тетяни Куліш, Олександра Шепенькова. Бійці АТО отримували загальні знання з історії мистецтва, розширювали світогляд, отримували навички самовираження мистецькими засобами. Логічним продовженням цієї роботи стало відкриття Черкаському обласному художньому музеї виставки робіт бійців АТО «Мистецтво жити. Світ очима воїна» [9].

Важливою складовою сучасного виховного процесу є усвідомлення необхідності відповідально ставитися до процесу навчання, дотримуватися академічної доброчесності, цей напрям діяльності є одним із пріоритетних на сучасному етапі розвитку ЧДТУ, що знаходить своє підтвердження в нормативних документах навчального закладу [10].

Складовою виховного процесу в ЧДТУ є і *естетичне виховання*, адже, як зазначається у офіційних документах Міносвіти і науки України, серйозне занепокоєння викликає зниження інтересу молоді до художньої літератури, класичної музики, театру, живопису, інших витворів високого мистецтва, невміння організувати активне і змістовне дозвілля. За роки навчання студенти майже не знайомляться з історичними і архітектурними пам'ятниками міст, де навчаються. Однак зрозумілим є той факт, що неможливо забезпечити виховання гармонійно розвиненої, соціально свідомої людини, активного громадянина без ознайомлення його з історико-культурним надбанням свого народу, із всесвітньою культурою і внеском наших співвітчизників в її розвиток. В ЧДТУ щороку проводиться ціла низка просвітницьких заходів: літературно-краєзнавчі вечори, просвітницько-літературні заходи, вечори пам'яті, екскурсії здобувачів до музеїв міста Черкаси (Черкаського обласного краєзнавчого музею, Обласного художнього музею та інш.), Черкаської області, м. Київ тощо. Активною є також співпраця ЧДТУ з обласною філармонією та драматичним театром. Згадані заклади культури постійно надають пільгові квитки для активістів студентського життя та співробітників ЧДТУ на різного роду заходи, що проходять у філармонії.

Студентський клуб Відділу студентського розвитку та культурних програм ЧДТУ відкриває студентські аматорські об'єднання, студій та гуртки, сприяє розкриттю творчих здібностей здобувачів, вихованню гармонійно розвиненої, соціально активної й національно свідомої особистості, відновленню та впровадженню традицій і цінностей української культури. На базі університету відбуваються заходи обласного рівня, зокрема Обласний Фестиваль-конкурс юнацької творчості «Крила» тощо.

Вагомою складовою виховного процесу в Черкаському державному є *виховання здорового способу життя (фізичне)*, спрямоване на формуванням фізичного і психічного здоров'я особистості, позитивного ставлення до здорового способу життя, виховання відповідального ставлення до зміцнення свого здоров'я тощо. В ЧДТУ створена кафедра фізичного виховання та здоров'я людини (завідувач

кафедри – к.м.н., Загородній В. В.), яка окрім проведення за розкладом занять з фізичної культури, ведуть велику просвітницьку та організаційну роботу. Наприклад, щорічно проводиться спортивно-патріотичне свято «Козаків славі сини», в університеті проводиться різноманітні спортивні змагання, спартакіади тощо.

При гуртожитках університету працюють студентські вітальні, спортивні кімнати, лікувально-оздоровчий центр, психолог, є можливість займатися настільним тенісом. Традиційними є зустрічі з лікарями. Традиційною є співпраця з Черкаським обласним центром «Здоров'я», завдяки чому ЧДТУ отримало чималу кількість наочності з питань профілактики алкоголізму, тютюнокуріння, наркоманії, звичайного грипу, туберкульозу, тощо. Наочність з питань тютюнокуріння надана центром «Здоров'я» розміщена у всіх корпусах та гуртожитках навчального закладу, розповсюджувалась серед здобувачів вищої освіти під час місячника боротьби з палінням.

Приділяється увага в ЧДТУ і *трудовому вихованню*, як процесу спрямованому на вироблення відповідних навичок та вмінь професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин, гордості за свою професію.

З метою формування у здобувачів екологічної культури в руслі *екологічного виховання* при кафедрі екології ЧДТУ діє Центр з ековиховання та екологічної безпеки, який проводить відповідні заходи, присвячений Дню чистоти, екологічні акції «Батарейкам – утилізація!», прибирання прибережної території Дніпра тощо.

Приділяється в університеті увага і *економічному вихованню*, спрямованому на вироблення у здобувачів економічного мислення, бережливого ставлення до індивідуальної, колективної і суспільної власності, умінь застосовувати здобуті економічні знання у повсякденному житті та діяльності.

З метою атестації виховної роботи на факультетах ЧДТУ було прийнято Положення про кращу виховну роботу в Черкаському державному технологічному університеті, яким регламентується моральне та матеріальне заохочення суб'єктів виховного процесу [11].

До можливих перспектив підвищення ефективності виховного процесу в ЧДТУ можемо віднести створення наглядової студентської ради, до компетенції якої входив би контроль за дотримання здобувачами вищої освіти норм, передбачених Кодексом академічної доброчесності ЧДТУ, Статутом ЧДТУ та іншими нормативними документами ЧДТУ; активізація превентивного виховання студентства, зокрема запобігання вживання алкогольних та наркотичних речовин; підвищення рівня інформованості студентської молоді щодо запобігання ВІЛ/СНІДу, захворювань, які передаються статевим шляхом та розвиток концепції здорового способу життя тощо.

Отже, реалії сучасного світу ставлять перед закладами вищої освіти цілу низку вимог, адже рушійною силою розвитку України є формування потужного освітнього потенціалу нації, досягнення

найвищої якості підготовки фахівців у всіх галузях. Черкаський державний технологічний університет, працюючи на ниві підготовки кваліфікованих фахівців ще з 1960 року, проводить значну навчально-виховну роботу задля формування сучасного фахівця, особистості та громадянина.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

2. Стратегія розвитку Черкаського державного технологічного університету на 2019–2024 рр. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/15349-stratehiya-rozvytku-cherkaskoho-derzhavnoho-tekhnohichnoho-universytetu-na-2019-2024-rr>.

3. Концепція національно-громадянського виховання студентів в Черкаському державному технологічному університеті. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/14229-kontseptsiya-natsionalno-hromadyanskoho-vykhovannya-studentiv-u-chdtu>.

4. Відділ студентського розвитку та культурних програм. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/student/culture>.

5. Положення про Раду з організації виховної роботи в ЧДТУ. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/14330-polozhennia-pro-radu-z-orhanizatsii-vykhovnoi-roboty-v-chdtu>.

6. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua>.

7. Звіт про проведену виховну роботу в Черкаському державному технологічному університеті у 2015/2016 навчальному році // Поточний архів Центру студентського розвитку та культурних програм Черкаського державного технологічного університету. 40 с.

8. Щорічний звіт ректора Черкаського державного технологічного університету Григора Олега Олександровича щодо виконання умов контракту за період роботи 01.12.2019 – 01.12.2020. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/publicna-informatsiya/item/14950-shchorichnyu-zvit-rektora-za-period-roboty-z-01-12-2019-01-12-2020>.

9. Національно-патріотичне виховання в Черкаському державному технологічному університеті // Поточний архів Центру студентського розвитку та культурних програм Черкаського державного технологічного університету. 14 с.

10. Кодекс академічної доброчесності Черкаського державного технологічного університету. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/15714-kodeks->

akademichnoyi-dobrochesnosti-cherkaskoho-derzhavnoho-
tekhnologichnoho-universytetu-zi-zminamy-23-12-2019.

11. Положення про кращу виховну роботу в Черкаському державному технологічному університеті. Офіційний сайт Черкаського державного технологічного університету. URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/15051-polozhennya-pro-krashchu-vykhovnu-robotu-v-cherkaskomu-derzhavnomu-tekhnologichnomu-universyteti>.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

*Сухарева А. О., кандидат юридичних наук
Одеський державний університет внутрішніх справ*

В усі часи в усіх цивілізованих суспільствах політика держави повинна бути спрямована на забезпечення життєдіяльності населення, створення захисту та попередження негативного впливу наслідків надзвичайних ситуацій, техногенних катастроф, стихійного лиха, епідемій, що можуть призвести до матеріальних та людських втрат. Пріоритетним завданням держави є рятування життя та збереження здоров'я людини та громадянина, а також захист довкілля від аварій техногенного та природного характеру. Безпека держави у цьому спрямуванні залежить саме від організації діяльності та професіоналізму фахівців службова діяльність яких пов'язана з ліквідацією надзвичайних ситуацій. Максимально ефективно використовувати сили та засоби, які призначені для запобігання надзвичайних ситуацій. А у разі виникнення вищезазначених ситуацій, зробити усе можливе щодо збереження життя, здоров'я людей, мінімізувати матеріальні збитки та максимального послаблення ступеня їх негативного впливу.

На сьогоднішній день Державна служба України з надзвичайних ситуацій є саме тим державним формуванням що забезпечує реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту.

Перші згадки про пожежно-рятувальні служби в Україні беруть свій початок з часів Магдебурзького права. У 1494–1497 рр. Києву було надане Магдебурзьке право, що надало можливість здійснювати самоврядування в місті. Саме у цей час виникає пожежно-сторожова охорона, завданням якої було уберегти місто від вогню. Однак тільки з 1781 р. пожежній справі почала приділятися належна увага, зі сторони представників влади здійснювався контроль за протипожежними заходами. На горах, церковних дзвіницях та спорудах Магістрати почали створювати пожежні варти. Поступово з'являються водозаливні труби. Однак через те що більшість споруд були побудовані з деревини, кількість пожеж зростала, наслідки були катастрофічні, не вистачало протипожежних заходів для гасіння

пожеж. Перші служителі пожежної справи з'явилися в Києві на початку 30-х років XIX століття. В 1832 році затверджується постійний штат поліції і поліцейської пожежної частини. Пожежники знаходилися в підпорядкуванні поліції і базувалися при поліцейських дільницях. 8 січня 1841 року затверджуються штати Старокиївської пожежної частини /брандмайор, унтер-офіцер, 23 рядових пожежних/. Ця дата вважається датою організації професійної пожежної охорони в місті Києві. До 70-х років 19 століття, в Києві було 4 пожежних частини: Печерська, Дворцова, Старокиївська й Подільська. Велику допомогу частинам Києва в гасінні багатьох пожеж приносили добровольці Київського вільного пожежного товариства, яке виникло в 1896 році і при ньому вільна пожежна дружина, яка виїздила на пожежі. У 1926 році пожежна охорона Києва вже складалась із 6 пожежних частин, двох пожежних резервів і чотирьох добровільних пожежних дружин. В 1929 році в Києві вже нараховувалось 9 пожежних частин. Під час Великої Вітчизняної війни фашистські загарбники нанесли місту величезний збиток, також постраждала й пожежно-рятувальна техніка, споруди. З повоєнних часів починається Новітня історія пожежної охорони. У 90-ті роки XX століття після проголошення в Україні незалежності багато чого змінилось в організації роботи пожежної охорони [1].

Державна служба України з надзвичайних ситуацій вперше в Україні була заснована Президентом України у 1991 році. ДСНС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ.

В Україні 16 грудня 2015 року Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. В ньому закріплені основні положення, а саме: правова основа діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС); конкретизований перелік завдань та функцій ДСНС; затверджені права та обов'язки ДСНС щодо виконання покладених на неї завдань; взаємодія ДСНС з іншими державними органами, допоміжними органами і службами під час виконання покладених на неї завдань; структура апарату ДСНС [2].

Основними завданнями ДСНС є:

1) реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;

2) здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб;

3) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах;

4) реалізація в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності [3].

Політика ДСНС спрямована на співпрацю з міжнародними організаціями. Для більш ефективної діяльності у сфері цивільного захисту ДСНС України здійснює активне співробітництво на двосторонньому рівні з іншими міжнародними країнами шляхом підписання міжнародних угод про співробітництво та взаємну допомогу в галузі попередження катастроф, стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків відповідно до положень 23 міжурядових Угод, 7 Меморандумів про взаєморозуміння і Спільних декларацій про наміри, а також відповідно до Планів спільних дій, розроблених на виконання міжурядових Угод. У рамках транскордонного співробітництва діяльність територіальних Управлінь ДСНС зосереджено на виконанні положень Планів спільних дій між ДСНС та відповідними державними структурами сусідніх держав, а також співпраці в рамках Програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту Сусідства та Партнерства. Так, наприклад, 16.01.2003 р. була підписана Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво та взаємну допомогу в галузі попередження катастроф, стихійних лих, інших надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків [4]; 19.10.1999 р. – Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво та надання взаємної допомоги галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків [5]; 13.05.2013 р. Угода з профілактики і гасіння природних пожеж на прикордонних територіях держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав тощо.

ДСНС України забезпечує реалізацію державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції; спільна активна діяльність з організаціями системи ООН; співробітництво з Всесвітньою метеорологічною організацією; з Європейським Союзом. Співробітництво з Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) здійснюється в рамках реалізації проектної діяльності Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Також, Верховною Радою України на обмежені та необмежені терміни дії було ратифіковано близько 50-ти міжвідомчих угод та угод з міжнародними організаціями у сфері компетенції ДСНС з такими країнами як Грузія, Республіка Молдова, Республіка Казахстан, Словацька Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Азербайджан, Литовська Республіка, а також Меморандум про співробітництво з ITF у сфері протимінної діяльності; Меморандум між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Міністерством внутрішніх справ Чеської Республіки – Генеральним директором Пожежно-рятувальної служби про співробітництво у сфері попередження надзвичайним ситуаціям і ліквідації їх наслідків тощо.

Основна мета вищезазначених угод полягає у тому, що у разі надзвичайної ситуації, що виникла на території держави будь-якої сторони, одна з сторін може звертатися з проханням про надання допомоги до іншої сторони. Сторона, що надає, згідно з своїми можливостями, допомагає стороні, що запитує, групами з надання допомоги, оснащенням та вантажем допомоги, які призначені для запобігання та/або ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

ДСНС у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України та іншими спеціальними нормативно-правовими актами.

В умовах сьогодення світовою проблемою є здійснення протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню коронавірусної інфекції. Одним з суб'єктів хто уповноважений здійснювати такі заходи є рятувальники ДСНС. Отже, поряд з вищезазначеними завданнями, з метою недопущення поширення коронавірусної інфекції на території нашої держави, фахівці Служби порятунку проводять дезінфекцію у населених пунктах України в місцях масового скупчення людей. Також рятувальники здійснюють дезінфекційні заходи у потенційно небезпечних, з точки зору можливості розповсюдження інфекції, об'єктах соціальної сфери: зупинках громадського транспорту, дитячих та спортивних майданчиках, а також дорогах, тротуарах, приміщеннях різного призначення і на прилеглих територіях. Під час виконання завдань за призначенням, бійці ДСНС перебувають у спеціальних костюмах, масках, окулярах, а також одноразових захисних рукавицях. Це необхідні заходи, адже санітарна обробка таких місць дозволить запобігти поширенню коронавірусної інфекції.

Також однією з функцій ДСНС в умовах COVID-19 є превентивні заходи. Співробітники проводять бесіди з населенням стосовно запобігання коронавірусної інфекції. Акцентують увагу на правилах, що допоможуть зберегти здоров'я, надають громадянам листівки інформаційного характеру, де вони ознайомлюються з діями як себе захистити від вірусних інфекцій. Так, в середньому за добу підрозділами ДСНС оброблено 69 об'єктів на Волині, на Луганщині 135 об'єктів, на Херсонщині – 226 об'єктів, 2 одиниці техніки та 5 км. автодоріг. Загалом, з початку виконання протиепідемічних заходів силами ДСНС вже оброблено 97 тис. 219 об'єктів, 49 тис. 297 од. техніки та 50 тис. 485 км автодоріг [6].

Існують наявні проблеми в діяльності ДСНС:

1) Гендерні проблеми. На сьогоднішній день існує гендерна нерівність в кадровому апараті ДСНС. Непоодинокі випадки коли представниці жіночої статі обмежені щодо кар'єрного зростання у службі, переважна більшість кадрового забезпечення складають чоловіки. Так, наприклад, у підрозділах ДСНС в Дніпропетровській області перебуває 3 377 співробітників рядового, начальницького

складу та вільного найму з яких загальна кількість 91,7% – чоловіки та 8,3% – жінки. Особи рядового і начальницького складу: чоловіки – 87,3%, жінки – 12,7%. Вільнонаймані працівники: чоловіки – 29,6%, жінки – 70,3%. Вищезазначені дані свідчать присутній дисбаланс кадрового забезпечення. Щодо кар'єрного зростання статистика наступна: особи рядового і начальницького складу: чоловіки – 96%, жінки – 4%, вільнонаймані працівники: чоловіки – 50%, жінки – 50%. Це свідчить про те що одним з ключових векторів розвитку силових структур ДСНС є укріплення гендерної рівності для чоловіків та жінок [7].

2) Ще однією з проблем, якою стикаються працівники ДСНС під час виконання покладених на них службових обов'язків, полягає у тому що у період перевірок об'єктів із масовим перебуванням людей, закладів охорони здоров'я зі стаціонарним лікуванням, а також шкіл, садочків, ТРЦ тощо зі сторони посадових осіб, об'єкти яких перевіряють, здійснюється недопуск співробітників ДСНС до перевірок. По даних фактах спільно з Національною поліцією доводиться складати акти, які скеровані до суду для забезпечення перевірки.

3) Віддаленість державних пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС від окремих населених пунктів у сільській місцевості, що призводить до несвоєчасного надання ними допомоги населенню під час виникнення надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій.

4) Невідповідність матеріально-технічного забезпечення сил цивільного захисту, які входять до системи ДСНС, сучасним вимогам (понад 80 відсотків одиниць спеціальної техніки експлуатуються більш як 30 років та підлягають заміні), застарілий парк авіаційної техніки і відсутність сучасних рятувальних морських суден, що ускладнює виконання Україною міжнародних зобов'язань щодо авіаційних робіт з пошуку і рятування у зоні, яка включає територію України та акваторію Чорного і Азовського морів, у межах якої Україна забезпечує авіаційний пошук і рятування, відсутній резерв техніки, матеріальних та технічних засобів для створення спеціальних формувань ДСНС на особливий період [8].

Однак існує багато позитивних аспектів в професійній діяльності ДСНС. Так, наприклад, дуже велику увагу у пожежно-рятувальних службах приділяють постійній професійній підготовці особового складу. При цьому досвідчені професіонали пожежно-рятувальної справи навчають молодих фахівців якими способами та методами ліквідувати стихію та рятувати людське життя. Окрім того що фахівці ДСНС отримують та удосконалюють теоретичні та практичні знання, вони також покращують свої фізичні навички. Багато уваги приділяють фізичним навантаженням. В багатьох містах України є навчально-тренувальні комплекси, де співробітники мають можливість проходження димокамери, виконувати нормативи у теплокамері.

Співробітники гарнізонів приймають участь з пожежно-прикладного спорту. Наслідком систематичних, наполегливих тренувань є перемоги спортсменів з вищезазначеного виду спорту. Так, у 2013 році збірна України з пожежно-прикладного спорту зайняла 1 місце на Чемпіонаті Світу в Південній Кореї. Вважаємо, що держава повинна приділяти увагу щодо належного матеріального забезпечення працівників ДСНС, підтримувати спортсменів з пожежно-прикладного спорту, які вдало приймають участь як у національних змаганнях так і у змаганнях міжнародного рівня.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Головне управління ДСНС України у м. Києві. Історія. URL: <https://kyiv.dsns.gov.ua/ua/Istoriya.html?PRINT>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. №1052.
3. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій від 16 грудня 2015 р. №1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>.
4. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво. Угоду ратифіковано Законом №3535-IV від 15.03.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_063#Text.
5. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво та надання взаємної допомоги галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків. Угоду ратифіковано Законом №1163-XIV від 19.10.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_141#Text.
6. З початку виконання протиепідемічних заходів рятувальники ДСНС провели санітарну обробку вже більш ніж 97 тисяч об'єктів та 50 тис. км автодоріг. URL: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Ostanninovini/116399.html>.
7. Гендерні проблеми сектору безпеки. URL: <https://dp.dsns.gov.ua/files/2019/10/18/>.
8. Стратегія реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій від 25 січня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2017-%D1%80#Text>.
9. Кодекс цивільного захисту України. 2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

**ГЕНЕЗА ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ:
ВІД МОДЕРНИХ ДО НОВІТНІХ ДИСКУРСІВ**

Усов Д. В.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

На початку ХХІ століття проблема толерантності набула особливої актуальності. Процеси глобалізації, прагнення людей до справедливості та свободи, поглиблені постійними трансформаціями та кризовими явищами сучасного суспільства, релігійні, національні та етнічні конфлікти різних культур і народів актуалізують осмислення місця і ролі толерантності в сучасному соціумі. Універсальність категорії толерантності проявляється в тому факті, що визначити її сутність намагалися мислителі різних епох. У цьому контексті виявляється доцільним історико-філософське осмислення місця і ролі толерантності в процесі переходу від модерного до постмодерного філософського проекту. Сучасний глобальний стан розвитку суспільства, стрімкий процес інтеграції й асиміляції культурних ідентичностей вимагає від особистості високого рівня моральних якостей і відповідної політичної культури, щодо порозуміння з іншими. Формування сучасного громадянського суспільства неможливе без цілеспрямованого поширення провідних фундаментальних цінностей демократичного співіснування. Однією з таких «базових» цінностей є усвідомлення великої кількості поглядів на проблему та визнання права інших на дотримання своїх переконань. Значущість ідеї толерантності проявляється у функціонуванні суспільного буття загалом як спільноти громадян, якій властива можливість вільного обговорення та зміни нагальних суспільних проблем, готовність до діалогу.

В. Гете в «Максимах та рефлексіях» стверджує, що толерантність мусить вести до визнання, адже лише терпіти означає ображати [3, 99]. В концепції співіснування толерантність обіймає місце прагматично-інструментального засобу вирішення конфліктів та досягнення власних намірів, а не постає у вигляді певної самоцінності. Така толерантність може бути кроком до вирішення нових чи застарілих міжкультурних, міжетнічних конфліктів. Терпіння іншості іншого замість вбивчого, все руйнівного знищення. Тільки при поступовому загоєнні нанесених ран, образ та руйнувань може виникнути повага людей одне до одного, до сусідніх етносів та культур. Прикладом подібних дій можуть бути взаємини співіснування німців і французів в Ельзасі та Лотарингії після Другої світової війни. Спілкування, відсутність чітких, принизливо-визначених кордонів, культурні і господарські зв'язки уможливили забуття старих драм та образ. Іншими словами, необхідно пам'ятати, по-перше, про складну суперечливість нашого світу (особливо в умовах вітчизняних суспільно-політичних реалій), світу епохи після Модерну, який ставить під сумнів розважливі погляди та спокійні теоретичні схеми, в межах

яких філософи намагаються його осмислити. Аргументи про повагу та шанобливе визнання забуваються, коли стріляють гармати, і бракує не просто справедливого розподілу матеріальних благ, бракує елементарного – житла, води, їжі, одягу. Як наголошує М. Фуко: «Світ після Модерну – це дисенсус, а постмодерністський соціум – суспільство «роз'єднаних» і «відокремлених». В ньому переважає дисгармонія і нерівновага. Рівновага – це лише момент в його існуванні. Несумісність має місце і в людських стосунках, і в людському існуванні. Конфлікт засвідчує себе як екзистенційний вимір буття, як архетип існування людини і суспільства» [3, 109]. У зв'язку з цим, важливим кроком до справедливості виступає примирення: через примирення – до толерантності і справедливих взаємин. На якому рівні це не сталося – персональному чи міждержавному, міжкультурному.

Важливою для розуміння толерантності постала теорія О. Гьофе про чуття справедливості та толерантності. Проте ці роздуми все ж більше стосуються не конфліктного, замученого війною та злиднями, а впорядкованого демократичного суспільства, суспільства, де люди (в межах і реальної, і формальної рівності) відчують себе громадянами, які (через вибори та інші механізми) впливають, можуть впливати на перебіг подій в своїй країні. В класичній праці «Демократія в епоху глобалізації» в розділі під назвою «Від підданого до громадянина», О. Гьофе стверджує, що лише толерантне, вкорінене в розумінні, відчутті відмінності між справедливим та несправедливим) ставлення людей та культур одне до одного може примирити, визнати в якості так само значущих та важливих як ми самі чи наша спільнота, культура. Необхідно зазначити, що саме О. Гьофе наголошує у своїх роздумах на трьох важливих речах: необхідності та вмінні демократично приборкувати владу, визначає (через поняття свободи, гідності, прав людини) межу толерантності в демократичному суспільстві [1, 189], а також визначає толерантність в якості чесноти, але (як і справедливість) особливої, зумовленої вмінням людини відмовлятися (хоча під тиском обставин, якщо не власного сумління) від агресивного, часто несправедливого просування власного світогляду.

Для повноцінного функціонування сучасного демократичного суспільства О. Гьофе, спираючись на розуміння справедливості як соціальної моралі взаємного боргу, наполягає на необхідності виховання чуття справедливості та толерантності. Але вони властиві лише вільним та рівним громадянам: «Сучасним суспільствам притаманні співіснування та взаємна протидія різних підходів. Визнання їх рівноправними вимагає специфічного чуття справедливості – толерантності» [1, 184].

Толерантність в демократичному суспільстві заснована, на думку О. Гьофе, на почутті власної гідності, але має певну межу – це порушення людської свободи. Тому сучасним демократичним суспільствам потрібні «не просто толерантність та здатність до

компромісів, але й здатність в ім'я справедливості приборкувати владу і вплив одних груп і зміцнювати інших» [1, 189].

Толерантність як чеснота справедливості розглядається О. Гьофе як властивість людини до добровільної відмови від здійснення власних бажань та здатність до справедливих добрих вчинків. О. Гьофе наголошує на важливій думці про те, що «люди завдячують своєю правосвідомістю не урядам або органам влади, не судам, навіть не парламентам, а насамперед самим собі. Вони формуються як особи права, де однаково важливими є як автор, так і адресат. Відповідно до співвідношення прав людини та її обов'язків, люди надають собі права на свободу, відмовляючись від дикої свободи» [1, 60–61].

Саме цю ідею продовжує інший німецький філософ Е. Тугендгат, який розвиває теорію «універсальної та рівної поваги до всіх» [7]. Він вважає, що тільки на засадах існування в усіх громадян спільних моральних уявлень (чуття справедливості) можлива реальна розбудова справедливого суспільства. Якщо таке ставлення до інших не буде свідомим та добровільним, то навіть страх перед зовнішнім покаранням не стане на заваді несправедливих вчинків. Тому моральне людяне ставлення до інших вимагає особливих чеснот, передусім, чуття справедливості, толерантності та поваги до людської гідності.

Е. Тугендгат продовжує ідею про те, що саме справедливості належить чільне місце серед моральних та соціальних цінностей. Вона не просто моральна цінність яка існує поруч з іншими цінностями. Головна ідея полягає в тому, що всі мають рівні моральні права, а кожен член моральної спільноти має як права, так і обов'язки щодо інших. Кожен громадянин моральної спільноти вільно визнає цю систему взаємних санкцій коли є впевненим що й інші роблять те ж саме.

Відповідаючи на запитання про те, чому ми мусимо підпорядковувати свою поведінку, зрештою, своє життя системі моральних норм та цінностей, Е. Тугендгат стверджує, що мораль – це вільна нормативна система, а приналежна до моральної спільноти людина вільно визнає цю систему взаємних санкцій, за впевненості, що й інші роблять те саме. Розмірковуючи далі, Тугендгат конкретизує свої роздуми в тезі про те, що первинність рівності стосується не якоїсь особливої моралі, а моралі загалом, і є істотною для останньої. Адже мораль – це така нормативна система, яка ґрунтується не на насильстві та покараннях, а є внутрішньо визнаною: «кожен член моральної спільноти добровільно визнає взаємні внутрішні санкції» [7, 15].

Обстоюючи права людини як моральні права, Е. Тугендгат акцентує увагу передусім не на договірному (хоча, безумовно, його визнає), а на екзистенційному вимірі справедливості. Саме йому належить теза про те, що сором та провина є свідченнями несправедливої поведінки. Наголошуючи на персональному вимірі справедливості, Тугендгат не просто продовжує відому ідею Аристотеля про основні людські чесноти, він прагне витлумачити справедливість як спосіб здійснення людського буття в його

індивідуальному та суспільному вимірах та втілення не стільки правового, скільки морального обов'язку.

Отже, справжня толерантність ґрунтується на взаємозв'язку прав та обов'язків, повазі до них, що є значнішим ніж примусове виконання суспільних норм та зовнішнє визнання моральних цінностей.

Розуміння, визнання іншого, толерантне ставлення до нього, як свідчать праці Ю. Габермаса та його учнів та послідовників – А. Гонета та Р. Форста, відбувається не лише в комунікації, але й у різних вимірах буття, з можливістю та правом для кожного з людей бути іншим. І справжня толерантність вкорінена не стільки в домовленостях, скільки в існуванні загальних спільних поглядів.

Щодо розуміння сучасних вимірів проблеми толерантності та місця в ній проблеми свободи, необхідно звернутися до праці А. Гонета «Право свободи: нарис демократичної моральності», в якій ґрунтовно досліджено перехід від історичного дискурсу свободи до «дійсної, соціальної свободи». У вступі до роботи під назвою «Теорія справедливості як суспільній аналіз» [6, 14–43]. А. Гонет зазначає, що умови справедливості (як і людська свобода) можуть бути вкорінені, втілені у належних способах спілкування, дій та вчинків, соціокультурних практик буденного життя.

Загалом А. Гонет наголошує на необхідності осмислювати суспільство за допомогою трьох основних моделей свободи: негативної, рефлексивної і соціальної. Ігнорування хоча б одного з цих вимірів веде до соціальних патологій, адже вже наше індивідуальне самообмеження потребує дотримання певних угод.

А. Гонет всебічно розробляє алгоритми зв'язку чуття справедливості та толерантності на засадах ідеї, що справедливість соціальних взаємин зумовлена не стільки способом розподілу матеріальних благ, скільки процесами суспільного та індивідуального визнання.

Морально автономним, вважає А. Гонет, можна назвати того, хто в своїй комунікації орієнтується не на універсальні принципи моралі, а того, хто вміє відповідно застосовувати ці принципи до конкретних обставин. Тому, лише свідома відмова від власної необмеженої свободи може стати підґрунтям визнання природності такої відмови за іншими людьми.

Особливістю філософського дискурсу проблеми толерантності в роздумах А. Гонета є визначення визнання в якості фундаментальної цінності людського буття. Порушення механізму взаємних очікувань визнання людьми один одного як моральних та суспільно значущих особистостей може призвести до незворотних несправедливих наслідків. На думку А. Гонета люди вважають несправедливим той суспільний лад, за якого зневажають їхні права, які вони вважають невід'ємними.

Деструктивною та болісною для сучасної людини стає індивідуальна несправедливість, що виявляється у неможливості здобуття визнання на рівні її конкретних здобутків та індивідуальних

властивостей і супроводжується втратою людиною особистої гідності та неможливістю мати адекватну її самосвідомості самооцінку. На думку А. Гонета, не стільки матеріальна скільки моральна напруга соціальних конфліктів стає засадою колективної боротьби за справедливість та визнання.

Сучасний німецький дослідник толерантності Р. Форст розглядає взаємну толерантність і взаємну терпимість як це ситуацію «взаємної поваги». Толерантність як вимога «взаємності» та «взаємної поваги» дає змогу кожній із сторін бути Іншим. Це «взаємне визнання, взаємна повага до Іншого як Інакшості дають право бути іншому як Інакшості» [4, 301].

Р. Форст поділяє основні концепції толерантності на дві групи – на толерантність співіснування та толерантність поваги. Першій властива відсутність взаємності, адже одна сторона мусить терпіти іншу, пануючу, через притаманну останній силу та владу. Але толерантність повинна привести до визнання, адже лише терпіти – це, скоріше, образити. В концепції співіснування визначаються взаємини однаково сильних, конкуруючих між собою індивідів чи груп. Таким чином, концепція толерантності як поваги принципово відрізняється від толерантності співіснування і є, на противагу останній, «морально вкоріненою формою взаємної поваги окремих індивідів чи груп» [5, 127], згідно з якою учасники процесу толерантності визнають один одного в якості автономних особистостей, незважаючи на відмінність їх етичних переконань та культурних контекстів. Йдеться, на думку Р. Форста, про взаємне визнання за суб'єктами толерантності права на етично-автономне творення власного життя, а в сенсі морально-правової рівності – на справедливий розподіл соціальних ресурсів.

Толерантність, визнання та рівність неможливо розглядати без поняття справедливості, адже толерантність інтерпретується як чеснота справедливості. Саме на цьому наголошує Р. Форст: «Нормативні засади справедливого суспільного буття, тобто чесної участі всіх громадян в основних суспільних структурах, є одночасно нормативними засадами взаємної толерантності, а нетолерантна поведінка є глибоко несправедливою» [5, 131]. Адже справедливість порушується свавільним та однобічним нехтуванням правами та шансами різноманітних етичних та культурних спільнот.

За сучасних умов варто вирізняти толерантність як ситуацію взаємної поваги та толерантність як «ситуацію мирного співіснування», «паралельного існування» в ситуації відсутності згоди, порозуміння, конфлікту. Адже толерантність прагматичного сенсу та цілераціонального інтересу розважливо погоджується на мирне співіснування, яке є лише способом взаємного компромісу. Таке хитке примирення, така толерантність часто «сприймається як страждання, а там, де є страждання, можливе і насильство; вона не створює стабільного соціального стану, в якому будуть розвиватися взаємна довіра і взаємна повага, адже за такого стану речей владні відносини можуть змінюватися на користь тієї чи іншої групи, а це фактично підриває суттєву основу для толерантності» [2, 263].

Таким чином, важливого теоретичного та практичного сенсу набуває виокремлення різних типів, форм толерантності та постулювання значущості толерантності як поваги для мирного співіснування людей з різними етосами та «життєвими світами». Проблема толерантності виникає зі спроб мирними засобами вирішити культурні, етнічні та інші конфлікти і суперечності, пом'якшити ситуацію кризи ідентичності для окремої людини, соціальних груп або суспільства в цілому. Завдяки творчості таких мислителів як П. Рікер, Ю. Габермас, А. Гонет, Е. Тугендгат, Р. Форст толерантність постає не лише як особлива чеснота справедливості, але як одне з актуальних поняття сучасної соціальної та політичної філософії. Коли йдеться про відсутність толерантності, то йдеться про несправедливе суспільство. Вихід за межі цієї несправедливості потребує усвідомлення значущості для мирного співіснування людей, для їх життя та свободи поваги до моральної автономії особистості, її поглядів, навіть тоді, коли вони видаються нам несумісними з нашими уявленнями та переконаннями.

Варто також наголосити на тому, що плідне осмислення проблеми толерантності, в її генезі від модерних до новітніх дискурсів, можливе лише в межах послідовного дослідження проблеми культурної, національної та персональної ідентичності. Адже толерантність, як і людська гідність та інші людські та громадянські чесноти, можуть існувати та розвиватися лише в просторі свободи як справжнього, дієвого синоніму права на самовизначення та поваги до особливості, індивідуальності інших людей і культур. В означеному контексті толерантність постає як діалогічне, вільне визнання цінності іншого буття або ж буття Іншого як рівноправної, автономної національної, культурної цінності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / Пер. з нім. Ситніченко Л., Лозінської О. К.: ППС-2002, 2007. 436 с.
2. Ковадло Г. Духовність і моральність: антропокультурні виміри філософії моралі. К.: Інститут філософії імені Г.Сковороди НАН України, 2014. 332 с.
3. Ситніченко Л. Толерантність, рівність, справедливість у сучасному філософському дискурсі // Толерантність та діалог в сучасному світі. К., 2013. С. 98–111.
4. Forst R. Toleranz im Konflikt. Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs. Frankfurt a.M., 2006. 816 S.
5. Forst R. Toleranz, Gerechtigkeit und Vernunft // Toleranz. Philosophische Grundlagen und gesellschaftliche Praxis einer umstrittenen Tugend. Frankfurt/ Neu York, 2000. S. 119–143.
6. Honneth A. Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit. Frankfurt/M., 2013. 628 S.
7. Tugendhat E. Das Problem einer autonomen Moral // Ernst Tugendhats Ethik. Einwaende und Erwiderungen. München, 2006. S. 13–31.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Федоренко Я. А., доктор історичних наук, доцент;

Крічкер О. Ю., кандидат історичних наук

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Особливої актуальності в умовах розбудови сучасного громадянського суспільства, вибору власної лінії поведінки та творенні особистого щастя набувають проблеми гендерного розвитку особистості. З огляду на зазначене вище, досить важливим аспектом виступає гендерна соціалізація. Адже, засвоєння особистістю гендерних ролей як соціально обумовлених моделей статево-рольової поведінки відбувається в контексті дуже важливого процесу, який називається соціалізацією.

Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань з приводу цих ролей, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям і гендерним ідеалам суспільства. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі і з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою і гендерною ідентичністю.

Гендерна соціалізація відбувається завдяки двом основним механізмам: диференціальному підсиленню і диференціальному наслідуванню.

Гендерна соціалізація особи відбувається на різних рівнях. З одного боку, структура того або іншого суспільства пропонує і навіть «нав'язує» чоловікам і жінкам типові для їх статі види діяльності, соціальні статуси, соціальні ролі.

З іншого боку, спілкуючись в певній малій групі, особа засвоює через спілкування і взаємодію з іншими певні соціальні норми і установки, що стосуються поведінки чоловіків і жінок.

І, нарешті, на індивідуальному рівні гендерна роль похідна від особливостей самої особи, її усвідомлених або неусвідомлених установок, стереотипів, життєвого досвіду.

Класичними теоріями гендерної соціалізації є теорія психоаналізу; теорія соціального навчання і теорія когнітивного розвитку [1].

Однією з перших теорій, в якій глибоко (з врахуванням несвідомого) аналізувалися механізми статевої соціалізації, а основна роль в статевій диференціації приписувалася біологічним чинникам є психоаналітична теорія Зігмунда Фрейда. «Анатомія – це доля» – вислів Фрейда, що здобув широку популярність і згодом піддавався серйозній критиці з боку феміністів. Розвиток особи розумівся ним як, перш за все, психосексуальний розвиток.

Фрейд виділяв 4 найбільш важливі стадії, які впливають на психічний розвиток дитяти, – оральна (до 1 року), анальна (1–3 роки),

фалічна (4–6 років) і генітальна (пубертатний вік). Основним психологічним механізмом засвоєння статевої ролі, на думку психолога, є процес ідентифікації дитини з батьками. Центральне місце у формуванні гендерної ідентичності відіграють події генітальної стадії, коли хлопчик починає асоціювати себе з батьком на основі наявності у нього чоловічого органу. Теорія З. Фрейда дуже важлива, оскільки вона зробила величезний вплив на розуміння формування сексуальності, на масові уявлення про мужність і жіночність.

Теорія соціального навчання витікає з ідей біхевіоризму і постулює, що ми можемо навчитися різним типам поведінки шляхом спостереження за людьми і за тим, як караються або заохочуються їхні дії. У основу теорії покладені ключові поняття біхевіоризму, такі як навчання, позитивне і негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки.

Батьки і дорослі, що оточують дитину, заохочують (позитивно підкріплюють) хлопчиків і дівчаток, коли вони поведуться згідно із зразками традиційної гендерної поведінки, і засуджують (дають негативне підкріплення), коли вони використовують моделі поведінки, властиві протилежній статі. Даній теорії докоряють в механістичності, дитина виступає в ній швидше як об'єкт, ніж як суб'єкт соціалізації. Крім того, з цих позицій важко пояснити всю варіативність поведінки хлопчиків і дівчаток.

З позицій сформульованої Колбергом теорії когнітивного розвитку, вся інформація, що стосується гендерної поведінки, відбивається у нас в свідомості у вигляді гендерних схем. У них міститься все, що дана людина знає про гендер. Акцентуючи нашу увагу на окремих речах, гендерні схеми впливають на переробку інформації і, крім того, впливають на пам'ять, оскільки легше запам'ятовується та інформація, яка вписується в рамки вже наявних схем.

Теорія когнітивного розвитку пояснює появу уявлень у дітей про їх статеві ролі активною структуризацією дітьми власного досвіду, когнітивної інформації, що отримується дитиною, і розумінням своєї статевої приналежності. Спочатку дитя засвоює свою статеву ідентичність, визначаючи себе як хлопчика або дівчинку. А організовують отримувану інформацію когнітивні структури свідомості дитини, статеворольові стереотипи, що функціонують як схеми, за допомогою яких організовується і структурується відповідна інформація.

У цій теорії зроблена спроба синтезувати як ідею імітації поведінки, так і підкріплення. У ній припускається, що уявлення дитини про відповідну її статі поведінку залежить як від її власних спостережень за поведінкою чоловіків і жінок, що слугують для неї зразками, так і від схвалення або несхвалення її вчинків людьми, що оточують.

Процес гендерної соціалізації залежить від агентів, які пливають на дитячу психіку. Хоча існує багато агентів соціалізації, на першому місці все ж знаходиться сім'я, система батьківського впливу на дитину,

стиль родинного виховання. На гендерний розвиток і гендерну самореалізацію дитини істотно впливають власні гендерні стереотипи і цінності батьків, їх життєві сценарії, характер стосунків подружжя і стосунків між батьками і дітьми [2, 37].

Особливості впливу батьків на дітей:

- Батьки більш диференційовано відносяться до дитини залежно від її статі, ніж матері. Матері, проте, більш поблажливі і терпимі до синів і дозволяють їм більшою мірою проявляти агресію відносно батьків й інших дітей, ніж до дочок.

- Відсутність батька позначається на тому, що хлопчики з неповних сімей стають більш залежні і агресивні, ніж хлопчики з повних сімей, їм важче дається засвоєння чоловічих статевих ролей, вони частіше перебільшують свою маскулінність, проявляючи грубість і забіякуватість.

- Відсутність батька впливає на статево-рольову орієнтацію дитяти у віці до 4-х років сильніше, ніж відсутність батька в більш старшому віці.

- Батьки схильні засуджувати несамотійність хлопчиків. Хлопчики засвоюють принцип, що слід розраховувати на свої власні досягнення, аби знайти самоповагу.

- Батьки дозволяють дівчаткам бути залежними від інших і навіть схвалюють це. В результаті самоповага дівчаток більшою мірою залежить від того, як до них ставляться інші.

- Гендерній соціалізації хлопчиків батьки приділяють увагу раніше, ніж гендерній соціалізації дівчаток.

- На хлопчиків чинять сильніший тиск, аби їхня поведінка не суперечила статево-рольовим стереотипам і вимогам; більше підкреслюється цінність чоловічої статевої ролі.

- Оточуючі вимагають від хлопчика відповідності його гендерній ролі, не пояснюючи, як потрібно поводитися. У поєднанні з недоліком рольових моделей такий тиск приводить до того, що хлопчик вимушений будувати свою статево-рольову ідентичність в основному на негативній підставі – не бути схожим на дівчаток, не брати участь в жіночих видах діяльності.

- Окрім сім'ї на особливості гендерної соціалізації впливають інші формальні і неформальні соціальні інститути. Фактично всі групи і стосунки, в яких перебуває людина, дають особистий досвід, так або інакше, що впливає на її гендерну ідентичність. Особливо активно в цій ролі виступають підлітки.

Дослідження показали, що існують наступні тенденції впливу однолітків на гендерну соціалізацію дитини [3, 25]. Серед них можна відзначити наступні:

- З 3-х літнього віку діти підкріплюють (схвалюють або засуджують) типову або не типову для певної статі поведінку один одного. Активніші в цьому хлопчики.

- Фемінінні хлопчики не сприймаються маскулініними, але їх охоче приймають дівчатка, а маскулінінних дівчаток легше приймають хлопчики, ніж дівчатка. Проте ставлення дівчаток до маскулінінних

дівчаток залишається позитивним, тоді як хлопчики різко негативно оцінюють фемінінних однолітків.

- Орієнтація на думку однолітків в певні вікові періоди стає вирішальною для вибору професії та стилю життя. Потреба в самоствердженні в колі однолітків може штовхати індивідів на відмову від своїх здібностей, на зміну життєвих цілей і планів.

- З раннього дитинства дівчаток орієнтують на міжособистісні стосунки, на зв'язок з іншими людьми. Унаслідок підвищеної чутливості обдаровані дівчатка рано засвоюють ці установки і демонструють високу соціальну адаптивність, яка часто заставляє їх в більш старшому віці свідомо маскувати свої розумові здібності.

Велике значення для ґендерного розвитку має також система суспільного виховання, перш за все – школа. Науковцями встановлені такі тенденції впливу вчителів на ґендерну соціалізацію дітей:

- У дошкільній установі відбувається активне засвоєння традиційних соціостатевих ролей в ігровому і пізнавальному полі. Застосовується технологія «нав'язування» поведінкових стереотипів за статевою ознакою (вибір ігор, іграшок для хлопчиків і дівчаток, зміст дитячих свят і так далі).

- Хлопчикам приділяється більше уваги з боку педагогів. Вчителі в середньому відводять дівчаткам на 20% часу менше, ніж хлопчикам.

- Вчителі чекають від хлопчиків вищих результатів, особливо там, де потрібне абстрактне мислення, і вище оцінюють їх роботу.

- Хлопчиків хвалять частіше, ніж дівчаток. Хлопчиків хвалять за їх знання і за правильні відповіді, а дівчаток – за слухняність і старанність. Засуджують хлопчиків із-за невміння поводитися, а дівчаток – за помилки у відповідях.

- Вчителі по-різному пояснюють погані успіхи учнів різної статі: неуспіх дівчаток – відсутністю здібностей, неуспіх хлопчиків – недоліком працьовитості, зусиль; хлопчиків стимулюють працювати більше, аби добитися успіху.

- Ґендерні відмінності виявляються при виборі професії, побудові життєвої стратегії хлопцями і дівчатами. На це впливають існуючі ґендерні стереотипи, носіями яких є і вчителі.

- Дослідження показують, що з перших років навчання в школі хлопчики більш тісніше залучаються до позитивніших стосунків з вчителем, ніж дівчатка, отримують більш індивідуалізоване навчання, більше підтримки і зворотного зв'язку. Стиль спілкування з дівчатками – авторитарний. Вчителі схильні просто давати дівчаткам вказівки і перевіряти їх виконання. Педагоги ставлять хлопчикам складніші питання, глибше аналізують їх відповіді.

- Часто в українських підручниках відтворюється стереотипне зображення чоловіків як активних і успішних, а жінок як невидимок (вони просто не представлені) або маргінальних, пасивних і залежних [4, 122]

Окрім сім'ї і освіти на засвоєння ґендерних ідеалів і ролей впливають книги (у тому числі казки), телебачення, журнали, тобто, засоби масової інформації та комунікації.

Проаналізувавши дитячу літературу минулих років, можна зробити висновок, що переважна більшість героїв дитячих книг – чоловіки [5]. Вони виконують активні, інструментальні ролі. Жінки, як правило, змальовані удома, працелюбно і віддано чекають своїх чоловіків. Однак, сьогодні легко можна знайти книжки, в яких головними героями змальовані сильні незалежні дівчатка.

Щодо художніх фільмів про взаємини чоловіків і жінок можна, то їх можна розділити на 2 типи – романтичні і родинні. У романтичних історіях дії справжнього чоловіка спрямовані на людей і об'єкти довкола нього. Дії жінки спрямовані лише на її саму: вона зайнята самопрезентацією. Другий тип історій – родинні. Спрямовані на показ ідеальних стосунків між чоловіком і дружиною. У них чоловік також займається справами за межами сім'ї, де досягає успіху. А вдома його чекає дружина. Тут він користується її працею і при нагоді заохочує її. Справжній чоловік виступає в ролі спостерігача-контролера. Справжня дружина вчасно лікує дітей «правильними пігулками», пере білизну «правильними» миючими засобами, смачно готує і чекає чоловіка, з нетерпінням виглядаючи у вікно.

Таким чином, можна зробити висновок, що формування майбутньої жіночності та мужності у дітей значною мірою відбувається під впливом таких важливих соціальних інститутів як сім'я, колектив, освіта та виховання, а також засоби масової інформації та комунікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карнаух Л. П. Проблема гендерної соціалізації особистості в зарубіжних та вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.45. С. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.45_14.
2. Марценюк Тамара Олегівна. Гендерна соціалізація як процес формування маскуліних та фемініних ознак гендерної ідентичності // Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки. 2004. Т. 32. С. 33–42.
3. Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. пед. наук: спец. 13.00.01 Загальна педагогіка та історія педагогіки. К., 2011. 43 с.
4. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді: монографія. НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 331 с.
5. Вілкова О. Проблема гендеру крізь призму взаємин // Практика управління закладом освіти. URL: <https://edirshkoly.mcfra.ua/510476>.

СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

*Чубіна Т. Д., доктор історичних наук, професор
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Маруш І. В.
Черкаська медична академія*

Соціалізація людини відбувається в соціальних групах, організаціях. Впливи цих угруповань не лише доповнюють, але певною мірою суперечать один одному. Процес соціалізації є інтеграцією особистості в групу і часто пов'язаний із соціальними, соціально-психологічними та психічними ускладненнями, які сприяють виникненню суперечливих тенденцій між процесами адаптації і соціалізації індивіда. Провідними протиріччями виступають:

- різні стартові соціальні можливості (освіта, культурний розвиток, професійна підготовка тощо);
- комунікативна некомпетентність, невміння вирішувати спірні питання, долати психологічні та соціально-психологічні бар'єри;
- індивідуальні властивості: пасивність, завищена чи занижена самооцінка, деіндивідуалізація тощо.

Стабільність/нестабільність розвитку суспільства та індивідуальні особливості людей можуть привести до різноманітності ліній соціальної поведінки і варіантів життєвого шляху індивідів. Класифікація цих варіантів – справа надзвичайна складна. Можна виділити чотири основні варіанти соціалізації:

- соціалізація особи, що знаходиться у стадії активності, творчості, в стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії кризи, в стабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії активності, творчості, в нестабільні періоди розвитку суспільства;
- соціалізація особи, що знаходиться у стадії кризи, в нестабільні періоди розвитку суспільства.

Поєднання стабільності суспільного розвитку з індивідуальним піднесенням особи (перший варіант) дає в більшості випадків, позитивну – соціально-активну, зважену позицію; професійне зростання; досягнення високих показників; збереження існуючих соціальних відносин і контактів; груповий рівень ідентичності; взаєморозуміння у спілкуванні, спроби вирішувати проблеми шляхом обговорення, аналізу, вивчення, діалогу; рефлексивність, активність особи; негативні – постійну експлуатацію потенційних можливостей, втому; на тлі експлуатації потенцій виникають психоневротичні зриви, падає активність; формується звичка до «соціального затишку» гальмується здатність адаптуватися до змін.

Поєднання стабільності розвитку суспільства з індивідуальною кризою (другий варіант) може дати такі зразки соціальної поведінки особи як-от: позитивні – «м'яке» проходження кризового періоду

розвитку людини за рахунок соціального захисту; запобігання проявам індивідуальних неладів; негативні – поглиблення апатії; відмова від прояву індивідуальності; особовий застій, стагнація.

Основним елементом будь-якої соціальної системи є люди. Їх розвиток, і буття в суспільстві реалізуються у соціальних групах, соціальних організаціях, які транслюють прийняті в суспільстві стосунки, норми, цінності, традиції, культурну спадщину.

Таким чином, людина стає водночас і суб'єктом і об'єктом процесу соціалізації. Формується той чи інший рівень соціалізованості, який можна вимірити балансом адаптованості (*адаптованість – рівень фактичного пристосування людини, рівень її соціального статусу, який суб'єктивно відображається як відчуття задоволеності або невдоволеності собою і своїм життям*) й уособлення в суспільстві, засвоєнням соціальних норм, залученням до культурної спадщини, ступенем розвитку індивідуальних здібностей. Р. Робертсон вважає, що наявність антагоністичної взаємодії між вимогами процесів адаптації і соціалізації дає змогу виділити соціалізацію адаптивну та дезадаптивну.

Адаптивна соціалізація – це процес соціалізації, в наслідок якого формуються нормативні форми поведінки.

Про міру адаптованості людини в суспільстві свідчить ряд ознак:

- відповідність ролевим очікуванням, притаманним суспільній практиці в різних сферах життєдіяльності (сімейній, професійній, соціальній та інших), а також певна сума знань, умінь, установок, необхідних для їхньої реалізації;

- наявність і міра оформленості реалістичних у даному суспільстві життєвих цілей та уявлень про соціально-прийнятні шляхи і способи їх досягнення, тобто міра узгодженості самооцінок і домагань людини з її можливостями та реаліями соціального середовища;

- необхідний рівень освіти.

Дезадаптивна соціалізація – це процес, який провокує розвиток асоціальних і антисоціальних форм поведінки та сприяє формуванню певної категорії людей – жертв несприятливих умов соціалізації.

Надбані людиною фізичні, соціально-психологічні характеристики, які перетворили або можуть перетворити її на жертву несприятливих умов соціалізації називаються віктимністю або віктимогенністю. Процес формування віктимності отримав назву віктимізації.

Сьогодні вже окреслилися певні напрями психології віктимності:

- віктимологія залежної та девіантної поведінки;
- віктимологія осіб, залучених до деструктивних культів;
- віктимологія жертв травмувальних і катастрофічних подій;
- кримінальна віктимологія.

В умовах сучасного розвитку суспільства особлива увага до психології віктимності пояснюється:

- зростання питомої ваги насильницьких злочинів;
- асоціальними і антисоціальними тенденціями у середовищі неповнолітніх;
- поширенням організованої злочинності і корупції.

Найбільш поширеними чинниками віктимізації є:

- природно-кліматичні умови, екологічні чинники, які сприяють утворенню геопатогенних зон, де зростає чисельність випадків психосоматичних захворювань, депресивних станів, підвищується рівень агресивності;

- умови соціалізації і життя незахищених верств населення;

- специфічні особливості конкретних мікросоціумів, як-от: економічні умови життя, виробнича, рекреативна інфраструктури, соціально-професійна і демографічна структура населення (так, якщо серед мешканців більше 30% безробітних, то зростає кількість маргіналів, правопорушників, віктимів);

- культурний рівень, соціально-психологічний клімат соціальної групи (низький культурний рівень сприяє алкоголізації, проявам аморальної і протиправної поведінки);

- асоціальні або антисоціальні групи однолітків (не лише підліткові і юнацькі, але й групи сусідів або товаришів по службі, групи пенсіонерів, що сприяють, наприклад, алкоголізації);

- соціальне середовище, яке зумовлює відхилення (девіації) поведінки індивіда від норм суспільства; в таких умовах віктимність є наслідком специфічної соціалізації, «продуктом соціального навчання»;

- неблагополучні сім'ї, де може сформуватися певний тип жертви (так, в неповних сім'ях може утворитися певний психічний стереотип поведінки, який позбавить дітей можливості створити благополучні сім'ї).

Окрім перерахованих чинників на процес віктимізації впливають вікові характеристики людини. Існують певні періоди розвитку і спаду людської агресивності. У підручнику «Кримінологія» Е. Сатерленд вказує, що найбільша вірогідність стати жертвою вбивства зафіксована у осіб у віці 25–30 років, незалежно від статі та раси.

В історії різних суспільств періодично спостерігаються катастрофи, війни, стихійні лиха; дискримінація соціальних і етнічних груп, внаслідок чого віктимізація охоплює широкі верстви населення. Заручниками цих явищ стають як особи, безпосередньо ними охоплені, так і декілька поколінь нащадків – «продуктів соціального навчання», які засвоюють батьківський набір віктимних поведінкових реакцій. Ці процеси сприяють втраті соціальної й особистої ідентичності, сенсу життя і перспектив, формуванню комплексу провини (наприклад, у німців після війни), комплексу жертви (наприклад, у вірмен після геноциду на початку ХХ в.).

Завершуючи характеристику об'єктивних чинників віктимізації, слід нагадати, що в останній час в науковому співтоваристві сформувався концепт так званого андеркласу, якому притаманний високий відсоток жертв несприятливих умов соціалізації, зростання чисельності цього прошарку збігається із світовою тенденцією до зростання процесів віктимізації.

Під андеркласом розуміють прошарок населення, економічні умови життя якого значно гірше ніж у більшості членів суспільства. Кен Аулетта вважає, що в андерклас входять «індивіди, яким не

вистачає досвіду й умінь, які або тривалий час звідують безробіття, або не входять до складу робочої сили; індивіди, що беруть участь у кримінальній діяльності, а також ті, чия поведінка відхиляється від норми у будь-якій іншій формі». В андерклас включають такі прошарки населення:

- пасивні (люди, які упродовж тривалого часу отримують державну допомогу, наприклад, матери-одиначки);
- агресивні (люди, які існують за рахунок дрібних крадіжок чи шахрайства);
- активні, зайняті в тіньовій економіці й, в окремих випадках, у злочинній діяльності.

Існування андеркласу обумовлено:

- програмами соціального захисту незаможних осіб;
- просторовою сконцентрованістю у неблагополучних кварталах або районах;
- формуванням різних видів девіантної і залежної поведінки;
- волоцюги, психічні хворі особи.

Досягнення оптимального, збалансованого стану адаптованості й уособлення індивіда залежить від численних чинників, які впливають не на окрему людину, а на певну сукупність осіб. Такі стабільні впливи формують у відповідь однотипні реакції людей на ці подразники.

Набір стійких індивідуальних реакцій, які відображають найбільш суттєві властивості, особистісні характеристики, притаманні певній сукупності людей, дозволяють вирізнити певні соціально-психологічні моделі – *психологічний тип особистості*. Під час впливу травмувальних соціально-психологічних чинників формуються психічні ознаки жертви несприятливих умов соціалізації, або *віктимів*. Їх можна умовно поділити на потенційних і латентних жертв.

До *латентних жертв* несприятливих умов соціалізації відносять людей, які не мають можливості реалізувати свої здібності за об'єктивних соціальних обставин. Так, з якою б частотою не народжувалися потенційні генії, їх розвиток і реалізація значною мірою визначається соціальними чинниками.

Потенційними жертвами несприятливих умов соціалізації виступають певні категорії населення: інваліди; особи з різними дефектами й відхиленнями в розвитку; сироти, що знаходяться під опікою держави або громадських організацій; особи з акцентуаціями характеру, пограничними психічними станами; іммігранти і мігранти з регіону в регіон, з села у місто та з міста у село; метиси; діти з неблагополучних сімей.

Безумовно, як справедливо зауважує Д. Ривман, у потенційних жертв є базові, непомітні індивідуальні особливості. Вельми часто первинний дефект, відхилення від норми або якась об'єктивна життєва обставина сприяють подальшим змінам в розвитку людини, призводять до переосмислення життєвої позиції, формують неадекватне або негативне ставлення до світу і до себе. Прикладом може слугувати доля випускників дитячих будинків – соціальних сиріт. Серед них до 30% стають безхатьками, до 20% – правопорушниками, а до 10% закінчують життя самогубством.

Одні особисті ознаки і соціальні обставини відрізняються постійністю (сирітство, інвалідність), інші з'являються на певних етапах життєвого шляху (соціальна дезадаптація). Деякі з цих обставин непереборні (інвалідність), іншим можна запобігти (несприятливі соціальні умови). Так, кількість жертв несприятливих умов соціалізації серед іммігрантів і мігрантів залежить від толерантності (терпимості) суспільства до їхніх культурних і соціально-психологічних особливостей, а також від системи захисту, економічної підтримки, соціальних заходів, спрямованих на соціально-психологічну та культурну адаптацію до нових для них умов життя.

Психічним стрижнем віктимізації є *вивчена безпорадність* особистості – психічний стан, що розвивається при систематичних зовнішніх травмувальних впливах, уникнути яких не вдається. Цей стан сприяє формуванню емоційних розладів, генералізації страхів, обумовлених соціальним контекстом, психічними особливостями людини, негативними впливами на неї інших людей, завдяки чому особа перестає вирішувати навіть реальні для неї завдання.

Подолання страхів розглядається психологами як спосіб розвитку особи, вирішальний чинник формування різноманітних нормальних і патологічних процесів в психічній і поведінковій сферах. За Ф. Ріманом, основними формами страхів є:

- страх перед втратою «Я», що сприймається як залежність;
- страх перед стагнацією «Я», що відчувається як беззахисність і ізоляція;
- страх перед змінами, що проявляється як невпевненість;
- страх перед необхідністю, що суб'єктивується як несвобода.

Як правило, люди достатньо легко долають ті чи інші страхи, за винятком страхів, акумульованих у дитинстві, підкріплених особовим досвідом віктимізації, психічним зараженням.

Криміногенне значення подібних реакцій буде розглянуто що пізніше. Відзначимо, що страхи на відміну від обережності, як правило, є ірраціональними переживаннями. У найбільш гострих формах вони виявляються у безпорадності, пригніченості, уникненні соціальних контактів, тужному настрої, дратівливості, стражданнях, аморфній поведінці, неадекватних реакціях, суїцидальній активності, панічних реакціях, застрягаючих станах, депресивній нечутливості, агресивно-шизоїдних фобіях. Культурно обумовлені страхи пов'язані із рикошетною віктимізацією близьких, віктимною субкультурою, синдромом ізгоїв.

Основна риса особистого профілю жертви – дефіцит життєвості. Віктимна поведінка пов'язана із «заборонаю на життя» і несвідомо програмує людину до зазнавання дискомфорту і нещастя у своєму житті. Така особа уходить від реалій світу у власні фантазії, а відчуження викликає агресивність, провокує війну «проти всіх», тому зіткнення з дійсністю часто бувають фатальними.

Віктимізація на індивідуальному рівні детермінована:

- ускладненнями при прийнятті рішень;
- очікуванням, що інші люди будуть розпоряджатися їх життям;

- відчуттям безпорадності, дискомфорту і готовності встановлювати навіть деструктивні контакти;
- намаганням бути незамінними;
- намаганням за всіляку ціну зберегти позитивне ставлення до себе;
- залежністю від оцінки оточення;
- страхом самотності;
- надмірною атракцією, позасвідомим пошуком людини, без якої не можна вижити;
- хибним почуттям відповідальності за емоції, стани іншої людини;
- бажанням бути «хорошим»;
- потайливістю;
- самостигматизацією, неефективною адаптацією до соціального життя.

I. Гофман виділяє три типи стигм:

- фізична стигма (природжені аномалії і тілесні каліцтва);
- дефекти волі (алкоголізм, наркоманія, душевні хвороби);
- расові стигми («чорні»).

Віктимні форми поведінки пов'язані з інтеріоризацією певних норм групової субкультури, а саме:

- прагненням до нерозважливого ризику задля ейфорії;
- провокацією критичних і конфліктних ситуацій;
- обмеженістю у спілкуванні та соціальних контактах.

Віктому притаманна низка комплексів:

- особливості комплексу прихильності або залежності від інших людей, можна виявити у відповідях на питання: «Чи зацікавлені Ви у спілкуванні та спільній діяльності з іншими?»

- особливості комплексу зацікавленості висвітлюються у відповідях на питання: «Які у вас інтереси, як Ви обираєте інформацію, чи прагнете отримати нові враження?»

- особливості комплексу обробки інформації виявляються у відповідях на питання: «Як Ви приймаєте і виконуєте рішення?»

- особливості комплексу активації і енергонасиченості простежуються у відповідях на питання: «Як часто Ви виконуєте свої рішення, завдання і реагуєте на дії інших?»

- особливості комплексу стабільності, ригідності оцінюють за відповідями на запитання: «Наскільки стійкі Ваші бажання і тривалі ваші реакції?»

- особливості комплексу агресивної поведінки відображені у відповідях на питання: «Як Ви оцінюєте себе й інших, свою роботу і роботу інших?»

Взагалі соціальні психологи виокремлюють такі типи жертв.

- *Універсальний тип* має високу потенційну уразливість у відношеннях з оточуючими.

- *Вибірковий тип* уразливий лише у певних формах взаємодії. Віктимна схильність обумовлюється типовими формами реагування на ті чи інші конфліктні ситуації.

- *Ситуативний тип* стає жертвою унаслідок збігу ситуаційних чинників, небезпека яких для особи була несподіваною або нездоланною.

- Віктимність жертв *професійного типу* пов'язана з їх професійною діяльністю.

Основні ідеї психологів з приводу віктимних інцидентів зводяться до такого:

- поведінка жертви провокує агресивну поведінку оточення, оптимальна поведінка може унеможливити агресію, посягання або звести їх вірогідність до мінімуму чи, принаймні, дозволити уникнути серйозних негативних наслідків взаємодії з агресивною особистістю;

- віктимність є характеристикою конкретного індивіда, соціальної ролі та соціальної ситуації, які провокують агресора.

Кожна середньостатистична людина має певний досвід жертви. Але віктим є сценарною жертвою – у нього досвід жертви повторюється знову й знову за тим самим сценарієм.

У психологічному профілі людини віктимність корелює:

- з неадекватно низькою самооцінкою, нездатністю, а деколи і небажанням відстоювати власну позицію й брати на себе відповідальність за прийняття рішення в проблемних ситуаціях;

- з надмірною готовністю приймати позицію іншого як поза сумнівом правильну;

- з неадекватним, а іноді патологічним потягом до підпорядкування;

- з невиправданим почуттям провини.

Один з найбільш відомих і яскравих прикладів таких проявів отримав назву «*стокгольмського синдрому*». Жертви на певному етапі емоційно починають переходити на сторону тих, хто змусив їх страждати, починають співчувати їм, виступати на їх стороні, іноді навіть виступають проти своїх рятівників (наприклад, при спробі звільнення заручників).

Особистісна віктимність досить часто актуалізується у формі відверто провокаційної поведінки потенційних жертв, які не усвідомлюють, що їх поведінкова активність по суті підштовхує оточення до насильства.

У транзактному аналізі виділяють три варіанти негативного переживання емоцій і нераціональних витрат енергії у сценарних жертв:

1) в дорослому житті людина приховує свої справжні почуття, заміщує їх почуттями, які їй дозволялося виявляти в дитячому віці;

2) людина принагідно використовує дитяче почуття заздрості, триумфу, злості, роздратування, туги чи безпорадності;

3) людина «зациклюється» на насичених негативними емоціями ситуаціях минулого і постійно переживає стресові ситуації, пережиті в минулому.

Інтеріоризація віктимогенних норм, правил поведінки, гострі конфлікти, фрустрація можуть зіграти суттєву роль у формуванні віктимних стереотипів і станів. Поведінка, пов'язана з переживанням

власних невдач і неприємностей як детермінованих виключно особистісними якостями або, навпаки, ворожим оточенням, сприяє розвитку сценарної поведінки.

Сценарій по суті є типовим стилем взаємодії. Е. Берн визначає сценарій життя як «несвідомий життєвий план», який утворюється в дитинстві у формі драми і має чітко визначені *початок, середину і кінець*. Вхідження у свій життєвий сценарій і життя за сценарієм жертва зазвичай не усвідомлює, що пояснюється стереотипністю сценарної поведінки. Проте вона поступово рухається до фінальної сцени, визначеної в дитинстві.

Не можна точно визначити, коли людина увійде до свого сценарного процесу. Але є два чинники, які сприяють такому входженню:

- чим вищий ступінь стресу й більш значуща ситуація, тим швидше людина увійде до свого сценарію.

- чим більше збігів має поточна та стресова ситуації дитинства, тим швидше людина увійде до свого сценарію.

Будь-яка доросла людина має власний життєвий сценарій, заснований на одній з чотирьох нижче наведених позицій (таблиця 1).

Таблиця 1. Віктимні сценарії

Депресивна позиція. Основна дія – відхід, втеча: «Я – не ОК, а ти ОК».	Здорова позиція. Основна дія – співробітництво: «Я ОК, і ти ОК».
Неконструктивна позиція. Основна дія – вичікування: «Я – не ОК, і ти не ОК».	Параноїдальна позиція. Основна дія – позбавлення: «Я не ОК через те, що ти не ОК/ ти ОК».

Життєвий сценарій акумулює реакції дитини у відповідь на сценарні послання батьків про себе, інших людей та життя. Сценарні послання можуть передаватися у формі прямих наказів: «Не заважай!»; «Роби, що кажуть!»; «Швидше!»; «Не вередуй!»; «Якщо у тебе щось не виходить, зроби це ще і ще раз!». Іноді оцінки можуть передаватися опосередковано, наприклад коли батьки розмовляють про свою дитину в її присутності, однак більшість послань батьки передають невербально.

За змістом такі сценарії поділяють на три групи: сценарій переможця, переможеного і не-переможця. Берн визначив переможця як «того, хто легко досягає поставленої мети». Переможений – це «людина, яка не досягає поставленої мети». Сценарій не-переможця – сценарій людини, «яка день і ніч несе важку ношу свого життя. Вона не ризикує, на роботі, не стає начальником, але її й не звільняють з роботи».

Боб і Мері Гулдінг виявили, що в основі дитячих негативних сценаріїв постійно, в основному невербально, повторюються теми: не живи (згинь, помри); не будь самим собою; не будь дитиною; залишайся маленьким; не будь успішним; не роби (нічого не роби); не будь першим (не будь лідером, не висовуйся); не належ; ні з ким не будь близьким; не будь здоровим (не почувайся добре); не думай; не відчувай.

Для активації віктимної поведінки необхідна взаємодія жертви (віктима) й агресора. У цьому випадку поведінка одного партнера доповнює поведінку іншого, тобто є комплементарною. У комплементарних стосунках можна виділити дві протилежні позиції. Один партнер займає позицію ведучого, а інший підпорядковану позицію веденого. Поведінка кожного з партнерів провокує відповідну поведінку іншого. У взаємодії жертви (віктима) і агресора виділяють чотири варіанти:

агресивні особи | турботливі особи

.....|.....

віктимні особи | інфантильні особи

На початку 70-х років ХХ ст. клінічний психолог Т. Кейлер щомити записував слова, тон голосу, жести, рухи тіла, вираз обличчя своїх клієнтів і виявив існування певного набору поведінкових реакцій, які людина демонструє перед тим, як увійти до свого сценарію. Т. Кейлер та його колеги склали список з п'яти таких наборів поведінкових реакцій («стань кращим», «поквапся», «будь стриманим», «радуй інших», «старайся»), які вони назвали *драйверами*.

Драйвери були названі посланнями, які формують зміст сценарію і запускають сценарну поведінку. Під час реалізації сценарної поведінки людина покладається на закладену в сценарії стратегію, яка ніби поза її волею буде реалізована та демонструє один з чотирьох типів пасивності: неробство, нададаптацію, збудження, безпорадність.

На індивідуальному рівні досліджений переважно зв'язок віктимності із злочинною поведінкою. Кримінальна віктимологія висуває ідею про існування взаємозалежності між певною категорією злочинців і певним типом жертви. Пильну увагу учених викликали віктимологічні аспекти таких злочинів, як шахрайство, розбійні напади, насильство, хуліганство, зґвалтування.

Аналіз типології поведінки жертви встановив, що жертвам злочину притаманні:

➤ необачність;	➤ нерішучість;
➤ конфліктність;	➤ тривожність;
➤ агресивність;	➤ інфантильність;
➤ егоцентризм;	➤ довірливість;
➤ ексцентричність;	‘

Встановлено, що різні види злочинних дій пов'язані із різними типами жертв.

Поведінці жертви кримінальних злочинів притаманні *необґрунтована довіра* або *помилки* необережної поспішності, недостатньо сильного опору домаганням.

Жертв вбивств характеризує необачність, надмірно ризикована поведінка, конфліктність, схильність до агресії, егоцентризм, зловживання спиртним. Часто жертви були знайомі із злочинцем;

Жертви зґвалтувань нерозбірливі у знайомствах, ексцентричні, або, навпаки, нерішучі, не мають досвіду стосунків певного типу, інфантильні.

Жертви насильств у більшості випадків знайомі із злочинцем та соціально залежать від нього (дружина, коханка, дитина, мати). Вони часто слабовільні й не мають стійких життєвих позицій, сформованих інтересів, деколи ведуть аморальний спосіб життя, нерідко їхній соціальний статус вищий за статус агресора.

Жертви шахраїв надмірно довірливі, некомпетентні, легковірні, у ряді випадків жадібні або зазнають матеріальних труднощів, марновірні.

Підставами для формування віктимної поведінки є відношення в системі внутрішньої регуляції соціальної поведінки людини – диспозиції – готовність людини до певних форм реагування, цілеспрямованої діяльності. Як елемент диспозиційної системи поведінка розглядається на різних рівнях.

На першому рівні вчинок або звична дія містить ряд поведінкових актів і встановлює «відповідність між простою соціальною ситуацією і соціальною потребою (або потребами) суб'єкта». На цьому рівні жертва реалізує потребу в безпеці, детерміновану несвідомим рівнем психічної активності. Вона виявляється в експресивних несвідомих діях.

Специфічна реакція суб'єкта на актуальну наочну ситуацію формує окремі поведінкові акти, культурно й соціально обумовлені. Особа використовує такі форми поведінки в конкретних життєвих ситуаціях.

Цілеспрямована послідовність вчинків утворює цілісну стратегію поведінки. Засвоєні форми поведінки стають домінуючим типом реагування жертви. У подальшому інтерналізація засвоєних соціальних норм знижує вибірковість і самоконтроль свідомості у регуляції поведінки та закріплює прояви віктимності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Джеймс М. Рожденные выигрывать: Трансакцион. анализ с гештальт упражнениями: пер. с англ. Б. Е. Волынского / М. Джеймс, Д. Джонгвард; общ. ред. и послесл. Л. А. Петровской. М.: Прогресс-Универс, 1995. 332 с.

2. Кон И. С. Социологическая психология. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО: МОДЭК, 1999. 560 с.

3. Мейерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс. М.: Прайм-Еврознак, 2001. 512 с.

4. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии. 3-е изд. Милграм. СПб: Питер, 2000. 336 с.

5. Туляков В. А. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы. Одесса: Юридична література, 2000. 283 с.

6. Уайнхольд Б. Освобождение от созависимости: пер. с англ. А. Г. Чеславской / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд; под ред. В. М. Бондаровской, Т. В. Кульбачки. М.: Класс, 2008.

ЗНАЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Чумак Н. В.

Харьковский кооперативный торгово-экономический колледж

История – как наука о прошлом человечества является неотъемлемой составляющей мировоззрения человека настоящего времени. Забвение истории приводит не только к разрыву между поколениями, но и к искажению реальной картины мира.

Историческая наука страдает проблемой переоценки исторических событий, связанной со сменой власти и господствующей идеологии. Поэтому в современном обществе выработалось, в какой-то степени, скептическое отношение к изучению истории. Фальсификация советской истории стала шоком для старшего поколения, привыкшего к ясным историческим оценкам исторических событий, четким пониманием «образа врага» (буржуазия, монархия, «кулаки» и т.п.) и верой в «светлое будущее», к которому приведет коммунистическая партия. Политика гласности, стартовавшая в эпоху перестройки, была многообещающей для исторической науки. Казалось, что наконец-то теперь народ узнает правду о своем прошлом и создаст правильную систему ценностей.

Однако действительность показала неприглядную картину. Общество, утратившее христианские ценности и получившее серьезную «прививку» безбожия, не смогло устоять перед шквалом хлынувшей западной идеологии, точнее отсутствием каких либо высоких нравственных идей и сводившейся к примитивной психологии потребления. История в данной ситуации тоже стала товаром, который можно заказать и продать. Политическая разобщенность восточнославянских народов (украинцев, русских и белорусов) привела вначале к непониманию, а потом и открытой вражде между ними. Созданные независимые государства нуждались в новой истории, которая бы обосновывала их историческое право на независимость от других братских народов. Духовное единство в православной вере; единые государственные истоки, берущие начало в Киевской Руси; общность мировоззренческих и ценностных установок не принимались в счет. Новая идеология сделала заказ на новую историю, то есть интерпретацию исторических событий в свете национальных идей, потребительской морали и новых геополитических приоритетов. Для людей, имеющих представление об истории и обладающих критическим мышлением, данная ситуация вызвала глубокое неприятие и отчуждение от отечественной истории, что привело к разрыву между поколениями в области передачи исторического наследия. Поэтому неудивительно, что современная молодежь, оказавшись в информационном океане фактов, не может в них разобраться и выбирает более легкий путь: отказ от изучения истории, тем более, что старшее поколение, создававшее историю, не верит в нее и утратило свои жизненные и ценностные ориентиры.

Данную позицию можно оправдать, ссылаясь даже на авторитетные высказывания подобного характера:

История – это ряд выдуманных событий по поводу действительно совершившихся (Ш. Монтескье).

Главный урок истории заключается в том, что человечество необучаемо (У. Черчилль).

На бескрайних просторах океана клеветы, зовущегося «историей», одна волна, даже большая, особого значения не имеет (М. Арнолд).

История – это квинтэссенция сплетни (Т. Карлейль).

Исходя из этого, вопрос изучения истории и ее практической звучит довольно веско и актуально. И все же хотелось бы привести и другие мысли, касающиеся суда над историей:

У истории, как и у природы, есть свои законы (Л. Фейхтвангер).

Народ, не знающий или забывший свое прошлое, не имеет будущего (Платон).

Всемирная история – это всемирный суд (Ф. Шиллер).

Что такое человек, можно узнать не путем размышлений над самим собой и даже не посредством психологических экспериментов, а только лишь из истории (В. Дильтей).

Нравственность – душа истории (Ж. Жубер).

Учитывая сложившуюся ситуацию отсутствия четких ценностных ориентиров у молодежи, разорванность исторической преемственности поколений и нахлынувший поток лжеистории, важным видится изучение истории именно с нравственной позиции, которая может стать критерием истины в понимании исторических процессов. В данном контексте основным аргументом в изучении истории является выше приведенное высказывание В. Дильтея. Поэтому важным и актуальным становится вопрос об изучении истории в ее духовно-нравственном аспекте, что дает возможность подрастающему поколению и молодежи не только разобраться в историческом прошлом и, таким образом, ощутить свои корни и связь со старшим поколением, но и понять сущность человека, выйти на путь поиска истины и смысла человеческой жизни, что обязательно приведет к пониманию истинных ценностей.

Понять истинность причин и следствия исторических процессов может далеко не каждый. Поэтому историческая наука в большей степени, чем остальные отрасли научного знания, подвержена манипуляциям и искажениям фактов. Такие исторические понятия как концепция мирового заговора, образ врага, светлое будущее в виде различных систем от «непобедимого Рима» и до «коммунизма» дают слишком примитивное представление о прошлом и будущем. Попытка таким образом объяснить исторические процессы зачастую находит отклик у народных масс, утративших духовно-нравственную опору в жизни и неспособных видеть истинные движущие силы исторического процесса.

Знание нравственных добродетелей позволяет человеку определить свое место в конкретном историческом месте и понять

смысл происходящих исторических процессов. Биографии выдающихся исторических деятелей подтверждают мысль о бренности и бессмысленности человеческого существования, если оно не наполнено нравственной добродетелью и святостью.

Современному человеку внушается мысль о его самости, важности отстаивать свое «я». Потребительская психология сделала желания и интересы человека первостепенными, жертвенность и скромность ей чужды. Современные люди потребляют не только товары, но и сами становятся товаром. Эгоистическая любовь разрушает семьи, так как детей не учат беззлобю и тихости, как составляющих такой добродетели как кротость. Призыв уповать только на свою собственную самость в качестве основы и смысла жизни приводит, по мнению В. Слободчикова, к разрушению форм культурной, исторической и духовной идентификации человека [1]. Непонимание исторической идентификации современным человеком говорит о нарушении целостного мировоззрения, связи с прошлым и утрате духовно-нравственных ценностей.

Изучение истории, как важной составляющей в системе образования, должно способствовать формированию целостного мировоззрения, пониманию своей ответственности перед будущим поколением и прошлым. Именно благоговейное отношение к историческому наследию, знание подвига наших предков, имеет огромное значение в духовно-нравственном воспитании здорового в духовном смысле поколения.

Добродетель милости противостоит духу стяжательства, господствующему в нашу эпоху. Сытое общество, не пережившее голод и лишения, забывающее свою трагическую историю, становится не способным к милости. Эту добродетель необходимо воспитывать и возвращать, так как она является условием нашего помилования Творцом.

Сохранить чистоту сердца для того, чтобы понять истинный смысл происходящих событий, в настоящее время крайне сложно. Борьба за помыслы и пленение души происходит уже в детстве. Влияние телевидения, гаджетов, рекламы, СМИ разрушающе действует на сознание человека, загрязняя его пошлостью, завистью и эгоизмом. История становится тем полем битвы, где сталкиваются различные идеологии в борьбе за человеческие души и сознание. Поэтому сохранить чистоту сердца, целомудрие и приоритет духовных ценностей является первоочередной задачей семьи и государства в духовно-нравственном воспитании.

Только человек, обладающим миром душевным, может быть миротворцем. Предшествующая атеистическая эпоха дала нам жестокий урок и пример наказания за отступления от веры. Немногие оказались способны быть гонимыми за правду и за веру, но они были, и их подвиг для нас должен быть показательным, так как мы должны быть готовы к тому, что это может повториться, учитывая массовое богоотступничество. Первые века христианства и XX век стали для многих христиан временем испытания и закаливания их веры.

Отечественная история эпохи большевизма и сталинизма еще требует своего духовного переосмысления.

Понятие «целомудрие» практически утрачено в современной нравственной культуре, однако оно является необходимой составляющей целостного мировоззрения. Рассеянное мышление, засоренность сознания ненужной информацией, которую человек потребляет в чрезмерном количестве через гаджеты, делает невозможным сохранять целомудрие, именно как чистоту и неповрежденность мышления. Знание исторической правды тоже, в какой-то степени, является залогом целомудренного мышления, так как позволяет сохранить народную память о пережитом страдании, сформировать правильную систему духовных ценностей и укрепить веру.

Актуальность духовно-нравственного фактора в изучении истории в современном мире особенно очевидна в силу агрессивного воздействия на сознание различного рода информационных технологий, целью которых является не развитие человека, а скорее, наоборот, его одурманивание. Без духовно-нравственного стержня человек перестает быть свободной личностью, а становится управляемой и легко внушаемой «человеком-массой» (Х. Ортега-и-Гассет). Примеры забвения истории и утраты своего личностного начала и духовного стержня демонстрируют тоталитарные государства, в которых человек становится «винтиком», «игрушкой», «биомассой», то есть опредмечивается и становится объектом манипуляции.

Современная культура, тяготеющая к западным ценностям, во главу угла ставит материальные ценности и гедонистические установки. Человек, не имеющий христианского мировоззрения, оказывается неспособным противостоять навязываемых ему жизненных стандартов: материального благополучия как условия счастливой жизни; плотских удовольствиях, как вершине наслаждений; развлечениях как способу отдыха и т.п. Аскетика телесная, духовная борьба, искоренение страстей становится не только не под силу такому человеку, но и непонятной и не имеющей смысла. Поэтому неудивительно, что чистота сердечная становится фактически недостижима в силу поврежденности и слепоте ума. История может стать как учителем, так и растлителем для современных людей. Именно наличие нравственного закона в процессе познания исторического прошлого является критерием истины.

Современный человек, разнеженный комфортом и городским бездельем (городской образ жизни противоестественен для здорового образа жизни человека), становится рабом своего тела, не приученного к труду с детства и защищенному от физических неудобств. И в данном случае история может выступить как один из важных воспитательных факторов, являя примеры мужества, героизма и самоотверженности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Слободчиков В. И. Духовные проблемы человека в современном мире // Педагогика. 2008. № 9. С. 33–39.

Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Проблеми професійної підготовки спеціалістів у ЗВО. Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність.

MOTYWACJA UDEKACJI NA POLSKICH UCZELNIACH UKRAIŃSKICH ABITURENTÓW

*Czubina Tetyana, doktor habilitowany, profesor
Czerkaski Instytut bezpieczeństwa pożarowego im. Bohaterów Czornobyla
Narodowego Uniwersytetu Obrony Cywilnej Ukrainy;
Lytwyn Tawdina
Akademia Finansów i Biznesu Vistula (Warszawa)*

O studiach za granicą marzy prawie połowa młodych Ukraińców. Przynajmniej wykształcenie zagraniczne dla swoich dzieci w 2013 r. chcieli 49% rodziców, 2014 – 57%, 2015 – 63%, 2019 – 71%/ Do 2025 roku, zgodnie z oszacowaniem Instytutu Edukacji Międzynarodowej, studio oszacowaniemac za granicą będą około 8 milionów studentów.

Co motywuje młodzież ukraińską do wstąpienia na polskie uczelnie? Próbowaliśmy odpowiedzieć na to pytanie «ustami» 17-letnich miniosobowości. Poza standardowymi odpowiedziami «Czym jestem gorszy?», «Co tu robić?» «Nie jesteśmy ostatnimi ludźmi na wsi», okazało się, że ich motywują do edukacji za granicą takie czynniki.

Szeroki wybór nowoczesnych specjalności.

Polskie uczelnie przyciągają ogromną liczbą nowoczesnych, postępowych, perspektywicznych i ciekawych specjalności, których niestety wciąż brakuje na Ukrainie. Na przykład, Społeczna Akademia Nauk w Warszawie, przy okazji, instytucja, która specjalizuje się nie tylko na jednym kierunku, na Wydziale Technologii Informacyjnych oferuje następujące specjalności: efekty specjalne, komputerowe systemy wizualizacji, tworzenie stron internetowych, interfejsy dla środowisk mobilnych dotykowych, grafika prezentacyjna, wirtualna rzeczywistość, sztuczna inteligencja w grach, projektowanie interfejsu gry, grafika komputerowa w mediach, teleinformatyka, technologia informacyjna w logistyce. Taki wybór zasadniczo poszerza poszukiwanie, jednak kiedy jest dużo do wyboru, to wybierasz najlepsze.

Samodzielne życie w Europie.

Życie za granicą, szczególnie w okresie integracji europejskiej, jest marzeniem nie tylko młodych ludzi, ale także dorosłych. Marzenie o czystych ulicach, przyjaznych mieszkańcach, bezpiecznych dzielnicach i pełnej wolności umysłu i działań sprawia, że uczenie się za granicą jest środkiem do osiągnięcia tego celu.

Komunikacja

Zdobycie wykształcenia za granicą jest idealne dla osób, które nie mogą żyć bez przyjaźni i nowych znajomości. Za granicą możesz zaprzyjaźnić się ze studentami z różnych krajów i poznać kulturę różnych narodów. Istnieje możliwość podróżowania, uczestnictwa w programach wymiany studentów, zagranicznych stażach. Ponadto jest to świetna okazja, aby poprawić poziom znajomości języka, a nawet nauczyć się nowego.

Niski budżet

Według statystyk i elementarnej arytmetyki koszty nauki na polskich uczelniach i ukraińskich uniwersytetach są prawie takie same, ale perspektywy zatrudnienia po ukończeniu studiów i możliwość zarobku podczas studiów dają nadzieję na «zwrot kosztów».

«Prawdziwe życie studenckie».

Nastolatki wychowani na filmach europejskich i amerykańskich wytworzyły sobie obraz życia studenta za granicą, gdzie student nie tylko się uczy, ale ma również możliwość podróżowania, komunikowania się z przyjaciółmi, chodzenia na imprezy. Podczas komunikacji ze starszymi przyjaciółmi, którzy studiuje na ukraińskich uniwersytetach, model ten niszczy się, ponieważ, niestety, młoda ukraińska edukacja nie całkowicie odeszła od kanonów starej «szkoły radzieckiej». Co więcej, studia w innym kraju, z ich tradycjami i mentalnością, oczywiście robią to bardziej niezależnie – jak pokazuje praktyka, dzieci żyjące oddzielnie od rodziców dojrzewają wcześniej. Zgadźcie się, że samodzielnie człowiekowi o wiele łatwiej dostosować się do każdej sytuacji i radzić sobie z różnymi problemami.

«Odruch masowy».

Jeszcze kilka lat temu za prestiżowe uważane były studia na uniwersytetach w stolicy. Obecnie szkolenia na prywatnych, nawet peryferyjnych uniwersytetach w Polsce są uważane za przywilej, osiągnięcie, dają pewien status. I nie tylko uczniu, ale często jego rodzinie. Cokolwiek to może zabrzmieć sarkastycznie, ale rzeczywistość pokazuje, że większość uczniów i ich rodziców motywuje się banalną frazą «a czy jestem gorszy?»

Według centrum analitycznego CEDOS w 2014 r. ponad 40 tysięcy ukraińskich studentów studiowało za granicą. W ciągu ostatnich dwóch lat liczba takich studentów wzrosła o 6000. Większość z nich studiuje w Polsce, również popularne wśród Ukraińców Czechy, USA, Niemcy, Włochy i Kanada.

Podsumowując, studiowanie za granicą jest światowym trendem. Ogólnoukraińska motywacja – jechać w poszukiwaniu lepszego kształcenia i wyższego standardu życia, a co dotyczy nowoczesnej progresywnej młodzieży, to jest ona zainteresowana przede wszystkim możliwością życia w Europie, wyborem ciekawej specjalności, zdolnością samodzielnego rozwoju, i oczywiście lepszą jakością życia.

SPIS LITERATURY

1. Примачук Ю. Українські студенти дедалі масовіше виїжджають за кордон. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27012279.html>.

2. Чому українська молодь іде вчитися до Польщі? URL: http://osvita.ua/abroad/higher_school/poland/21757/.

3. Рой В. Європейський диплом: чому українська молодь марить освітою за кордоном? URL: <https://portal.lviv.ua/news/2017/03/17/evropeyskiy-diplom-chomu-ukrayinska-molod-marit-osvitoyu-za-kordonom>.

КОМПОНЕНТИ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ І СТРАТЕГІЯ НАВЧАННЯ

*Єремеева Н. Ф., кандидат філологічних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Протягом останніх років сталися значні якісні зміни у навчанні іноземних мов у вищих навчальних закладах технічного спрямування. Уточнення мети навчання зумовило переорієнтацію його на забезпечення практичного, професійно-спрямованого володіння предметом, що передбачає вміння курсантів, студентів та слухачів спілкуватися за допомогою іноземної мови. В такому розумінні поняття практичного володіння включає щонайменше три компоненти:

1. Знання (запам'ятовування) певної кількості мовного матеріалу, що подається в системі. Граматичний та лексичний матеріал, при цьому обмежується тематикою, визначеною програмою для усного мовлення і читання.

2. Навички оперування мовним матеріалом та вміння здійснювати мовну діяльність у навчальних, переважно імітованих чи умовних ситуаціях.

3. Комунікативні вміння, тобто поєднувати свої мовні дії з різними видами немовної – трудової чи пізнавальної діяльності [1, 4–5]. Ці три компоненти представляють фактично різні об'єктивно існуючі аспекти мовлення: лінгвістичний, психологічний і соціальний, що запускаються в процесі спілкування і діють як одне ціле. Питання засвоєння мовного матеріалу і формування навичок і вмінь належною мірою висвітлені в навчально-методичній літературі. Закономірності формування навичок і розвитку вмінь вивчаються загальною психологією насамперед стосовно різних видів трудової і навчальної діяльності людини. Такими є, наприклад, діяльність пожежника, рятувальника, водія, вченого, спортсмена або лікаря. Оволодіння цими видами діяльності (професіями) передбачає формування специфічних для кожного з них професійно-орієнтованих навичок та вмінь. Слід зазначити, що мовний матеріал, тобто система мови тісно пов'язана з мовними навичками та вміннями, які в свою чергу формують певні комунікативні вміння [1, 6–7]. Відповідні закономірності переносяться і на процес засвоєння мови. Так, породження мовлення, або побудова речень і більш складних мовних єдностей, також ґрунтується на

відповідних мовних навичках і вміннях. Але при цьому слід врахувати, що мовлення на відміну від інших видів діяльності людини практично ніколи не виступає самостійно, як незалежний вид діяльності [1, 8]. Адаже людина ніколи не говорить задля того, щоб говорити. Винятком тут є хіба що процес навчання іноземної мови, коли курсанти та студенти займаються мовною діяльністю для того, щоб навчитись породжувати мовлення. Природна функція мовлення полягає в тому, що воно включається як складова частина в діяльність більш високого рівня, підпорядковується їй, обслуговує її і визначається нею. Люди розмовляють з якоюсь немовною метою, виходячи з певних життєвих потреб. До речі, як вказує О. О. Леонтьєв, навіть сам термін «мовна діяльність» з огляду на це є некоректним. У своїй природній функції мовлення є скоріше засобом, інструментом праці чи навчання [4, 25–26]. З огляду на це, його доцільніше розглядати як послідовність мовних дій, що входять складовою частиною в діяльність вищого рівня. Такий погляд на функцію мовлення має вирішальне значення для методики навчання іноземних мов. Якщо людина, яка засвоїла навички і вміння вести машину, може сісти за кермо і розпочати свою діяльність, то мовних навичок і вмінь для здійснення спілкування їй ще недостатньо. Потрібні також вміння включити свої мовні дії в певну немовну діяльність, поєднати і узгодити їх з потребами і характером цієї діяльності [1, 9–10]. Це виразно простежується на практиці, коли людина, яка навчалась у вищому навчальному закладі, опинившись перед необхідністю комунікації, вимушена навчатися додатково, пристосовувати свої знання, навички та вміння до конкретних життєвих потреб, пов'язаних з професійно-орієнтованими потребами. Така ситуація часто супроводжується побоюванням включатися в процес спілкування. В зв'язку з цим суттєво уточнюється і розуміння практичної мети навчання: сформувавши в курсантів та студентів навички та вміння будувати (породжувати) мовлення, викладач повинен вести їх далі і забезпечити ще вміння підпорядковувати своє мовлення реалізації якоїсь позамовної мети, тобто діяльності з допомогою мовлення. Передбачене програмою вищих навчальних закладів навчання курсантів та студентів іноземною мовою означає, що вони повинні вміти уточнювати з її допомогою свої стосунки з співрозмовником – щось суттєве повідомляти, обговорювати, сперечатись, доводити, чогось вимагати, також користуватися мовою як засобом пізнання явищ і фактів, не пов'язаних з нею [1, 11].

Здатність користуватись мовленням як інструментом діяльності є показником повноцінного володіння ним і свідчить про наявність у людини комунікативного вміння. Воно забезпечує експромтну готовність мовця до спілкування в несподіваних, непланових ситуаціях і повну відсутність відчуття розгубленості і страху перед початком процесу спілкування, що ми можемо часто спостерігати. Таким чином, ми можемо зазначити, що комунікативне вміння є компонентом володіння мовою, який не може вважатись тотожним ні знанню мовного матеріалу, ні сформованості мовних навичок та вмінь. З цього випливає також, що це вміння повинно бути предметом окремої уваги.

Кожний з названих вище компонентів можна розглядати як етап у послідовному оволодінні мовою. Це видається цілком логічним, адже спочатку запам'ятовується мовний матеріал, потім на його основі формуються навички та вміння і, нарешті, розвивається здатність комунікації. Проте, як свідчить історія методів і практика навчання, кожний з цих компонентів може також стати базовим, вихідним для побудови окремої стратегії навчання, творення певного підходу до вирішення поставлених практичних завдань. При цьому кожен із них дещо по-різному трактує шляхи для досягнення кінцевої мети і користується своєю методичною технологією, або своєю системою вправ і прийомів їх застосування. Розглянемо послідовно усі три підходи [1, 11–12].

Перший підхід до навчання іноземної мови базується на засвоєнні мовного матеріалу. Відповідно до цього викладач має ретельно опрацювати фонетичні, морфологічні, лексичні, граматичні елементи мови. Слід зазначити, що часто потрібно опиратися на граматичні правила і вимагати від курсантів та студентів запам'ятовування професійно-орієнтованої лексики. В останні роки для опрацювання пропонуються не окремі елементи мови, а мовні зразки, де фонетичний, морфологічний, лексичний та граматичний матеріал виступає в єдності. Проте і так зване опрацювання структур за певних умов можна вважати елементом такого підходу.

Звичайно передбачається, що домігшись засвоєння певного матеріалу, викладач може перейти до формування навичок та вмінь, а відтак і до вироблення в курсантів та студентів здатності до комунікації. Таким чином, теоретично це шлях послідовного засвоєння всіх трьох компонентів володіння іноземною мовою [2, 328–329].

Проте практика вносить в цю, здавалось би правильну схему, свої поправки, що робить такий підхід малоефективним. Практичним досвідом доведено що трьох етапний підхід дуже розтягує процес засвоєння мови. Саме через це довести курсантів та студентів до рівня комунікативного володіння нею не вдається через брак часу, відведеного для практичного заняття. В кращому разі два інших компоненти засвоюються непослідовно та поверхово. До того ж викладачі, які обирають такий шлях, здебільшого витрачають дуже велику кількість часу на засвоєння мовного матеріалу. Запам'ятовування базової, професійно-спрямованої лексики з кожної теми та засвоєння граматичних моделей і правил побудови розповідних, заперечних та питальних речень у певній видо-часовій формі і закріплення цього матеріалу шляхом виконання великої кількості усних та письмових вправ займає багато часу на практичному занятті. Слід зазначити, що для викладачів таке навчання є порівняно легким, бо дає можливість постійно спиратись на підручник і застосовувати письмо. Для курсантів та студентів – навпаки. Матеріал, позбавлений комунікативної функції, ізольований від процесу мовлення, засвоюється з великими труднощами. Набуті знання носять формальний характер. Цей підхід має ще й інші недоліки. Оскільки в його основі лежить система мови, його правомірно назвати системно-

мовним. У гіршій своїй формі він був поширений у період розквіту граматико-перекладного методу. Проте рецидиви його ми можемо спостерігати і у наш час, особливо серед викладачів, які недостатньо володіють навичками усного мовлення [3, 57–58].

Другий підхід до навчання іноземної мови характеризується тим, що увага викладача і курсантів та студентів відразу ж зосереджується на формуванні навичок та вмінь. Останнє здійснюється, як правило, на ситуативній основі в межах професійно-спрямованого мовного матеріалу. При цьому підході робиться спроба імітувати і реальне мовлення, тому, крім ситуації, сюди іноді включають й інші позамовні комунікативні заходи, як наприклад, адресованість і модальність мовлення, інтонацію, міміку, жести.

Здебільшого такі намагання підпорядковуються не реальній потребі спілкування, а необхідності засвоєння певного матеріалу і вироблення на його основі відповідних навичок і вмінь. Ситуацію та інші позамовні засоби штучно «підганяють» до потреб засвоєння мовної системи, що робить навчальне мовлення дуже бідним і невиразним в комунікативному відношенні. Основою методичної технології такого підходу до навчання іноземних мов є вправи на формування навичок та вмінь. Звичайно, при такому підході не знімається і питання засвоєння мовного матеріалу. Але тут запам'ятовування його проходить практично одночасно з формуванням навичок і у процесі мовної діяльності. У зв'язку з цим деякі викладачі-методисти пропонують надавати вправам з розвитку мовлення аспектного спрямування і протиставляють їх системно-мовним вправам [1, 11–12].

Курсанти та студенти йдуть не шляхом «запам'ятовуй і дій», а діючи, запам'ятовуй. Практичний досвід показує, що засвоєння мовного матеріалу у такий спосіб полегшує процес запам'ятовування, ніж спосіб механічного вивчення ізольованих слів і граматичних та морфологічних правил. При цьому значно ущільнюється і скорочується процес оволодіння мовою, за рахунок чого викладач має більше можливостей вивести тих, хто навчається на рівень комунікативного володіння мовою.

Орієнтація на засвоєння іноземної мови в процесі навчальної діяльності є домінуючою в сучасні методиці і практиці вузівського навчання. Звичайно, цей підхід теж має свої недоліки. Штучність умов і ситуацій призводить до того, що курсанти і студенти засвоюють переважно псевдо комунікацію, гру в мовлення. Вони іноді можуть впевнено розмовляти на основі умовних ситуацій, але виявляються безпорадними в несподіваних життєвих ситуаціях. Це трапляється тоді, коли викладач не зміг вивести своїх учнів на рівень повноцінної комунікації, що буває не так вже й рідко. Вищезгаданий підхід ми можемо назвати як умовно-комунікативний. Існує ще й третій підхід, який передбачає засвоєння мови безпосередньо в її комунікативній функції, тобто в процесі діяльності з позамовною метою. Цей підхід пов'язаний з прямим виходом в комунікацію. Практично це означає, що викладач зосереджує увагу курсантів та студентів не стільки на

засвоєнні мовних засобів чи розвиткові навичок та вмінь, скільки на діяльності, в процесі якої застосовується мова [3, 58].

Так, скажімо, у темі «Пожежна тактика» акцент ставиться не лише на активній лексиці чи на потрібних граматичних формах та моделях, а й на навчанні курсантів та студентів того, як гасити пожежу, якими методами користуватися, залучаючи до цього водночас мовлення іноземною мовою. Робота при такому підході починається з формування у курсантів та студентів потреби мовної дії. Як відомо мова і виникла саме тому, що у людей виникала потреба сказати щось один одному. Реалізація якихось практичних потреб є вирішальним фактором і тоді, коли дитина засвоює рідну мову. На цьому ж ґрунті формується і мотивація у навчанні іноземної мови. Така мотивація є, за загальним визнанням, вирішальним чинником посилення процесу оволодіння мовою. Цілком зрозуміло, що при такому підході, який звичайно називають комунікативним, здійснюється також засвоєння мовного матеріалу і формування навичок і вмінь. Цей процес проходить паралельно з комунікативною діяльністю і на її фоні, при цьому слід пам'ятати, що засвоєння нового на основі раніше сформованих потреб здійснюється успішніше. Описані вище три можливі підходи до навчання іноземної мови є загалом автономними і можуть до певної міри характеризувати роботу того чи іншого викладача [2, 329].

Проте в практиці навчання вони тісно взаємодіють. Елементи їх часто перетинаються, і тоді навчальну стратегію вчителя необхідно оцінювати диференційовано, тобто кожний прийом окремо.

Слід зауважити, що своєрідність технології різних підходів значною мірою стосується навчання говоріння. Щодо читання і аудіювання, то рівень комунікативності роботи зумовлюється тут насамперед змістом текстів, що не завжди залежить від викладача. На наш погляд, умовно-комунікативний підхід є домінуючим при навчанні іноземної мови у вищих навчальних закладах технічного спрямування. Він цілком прийнятний і дає можливість сформувати у курсантів та студентів основи практичного володіння іноземною мовою, як цього вимагає програма навчання. Зрештою, ця націленість не може бути категоричною, так як умови, в яких працюють різні викладачі не однакові. Слід, проте, підкреслити, що наявність різних підходів є свідченням об'єктивного розвитку методики, що йде від малоефективного маніпулювання елементами мови до ствердження комунікативної спрямованості практичного заняття. І, власне, на цій основі треба шукати нових шляхів і прийомів навчання. Якщо викладач прагнутиме досягти якнайкращих результатів, він обов'язково зорієнтується на комунікативний підхід як основний у своїй роботі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вишневецький О. І. Довідник учителя іноземної мови. К.: Вища школа, 2007. С. 4–12.
2. Жинкін М. І. Механізми мовлення. К.: Вища школа, 2000. С. 328–329.

3. Лазарчишин В. К. Основи загальної методики навчання іноземних мов. К. С. 57–58.

4. Леонтьев А. А. и др. Основы теории речевой деятельности. М., 1974. С. 25–26.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Боровик Т. М.;

Шеревеня А. Д.

Черкаський державний бізнес-коледж

На сьогодні відбуваються радикальні перетворення у галузі освіти, які зумовлені переходом країни на новий щабель економічного розвитку, вимогою часу відповідати кращим традиціям освіти країн Європи і США та налагоджуванням партнерських зв'язків з провідними світовими освітніми закладами з метою тісної співпраці, обміну досвідом у сфері освіти, науки, фундаментальних та прикладних досліджень. Сучасна система освіти України зазнала кардинальних змін, набуває провідного значення гуманізація освітнього процесу, відбувається переосмислення освітньої парадигми: перехід знаннево-предметної (кваліфікаційної) парадигми до компетентної. Компетентний підхід змінює систему цінностей і характер взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу, який передбачає наявність студентоконцентрованої концепції освіти, впровадження інноваційних освітніх технологій. Стрімкий поступ у сфері інформаційних технологій, що залучаються в освітній процес, вносить зміни як в процес навчання так і в систему контролю знань студентів. Розширюється доступ до освіти через систему дистанційної освіти, яка набуває все більшого поширення та впровадження у Вузівську практику, це і навчання через систему модульного середовища, яке пропонує опанування електронних навчальних курсів. Виклики пандемії-2020 зумовили формування нового інформаційного поля в освіті та перехід на дистанційну форму навчання освітніх закладів усіх рівнів. І найголовніша освітня інновація сучасності – це можливість створювати освітньо-наукові кластери, що забезпечує можливість провадження освітньої, наукової, виробничої діяльності з залученням промислових підприємств, навчальних закладів, органів влади, але питання забезпечення контролю якості освіти у відповідності з Державними стандартами освіти, Законом України «Про вищу освіту» залишається актуальним. Комплекс цих змін торкнувся оновлення змісту освіти та перегляду системи оцінювання якості знань.

В останні роки ми спостерігаємо глибинну модернізацію системи освіти, яка охопила всі її ступені. Початком стало запровадження зовнішнього незалежного оцінювання якості знань випускників загальноосвітніх шкіл з профільючих предметів у 2002 році у вигляді

експериментальних досліджень. А починаючи з 2008 року було змінено умови прийому до вищих навчальних закладів – замість традиційних вступних іспитів абітурієнти мали подати сертифікати ЗНО з дисциплін, які є пріоритетними при вступі до ЗВО. Такий підхід поліпшив прозорість системи вступу до ЗВО і сприяв об'єктивному оцінюванню навчальних досягнень абітурієнтів.

У світі практика проведення незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників шкіл є досить давньою, вперше в Європі було застосовано незалежне тестування як шкільний випускний іспит у 1788 році, а в 1884 році у США було видано перший збірник тестових матеріалів, що містив завдання, відповіді та рекомендації з оцінювання математики, історії, граматики, навігації та приклади текстів творів. У деяких країнах зовнішнє тестування має давню традицію. Наприклад, в Америці воно застосовується вже близько ста років, у Великій Британії – понад п'ятдесят, у Польщі – понад 10 років. Система тестування також діє в усіх країнах Болонського процесу [1]. Мають свої особливості і органи, які уповноважені проводити даний вид контролю. Так, наприклад, у США існує дві організації, які проводять тестування взагалі і повністю його контролюють. Це Рада коледжів та Американська комісія тестування для вступу до вищих навчальних закладів [2]. У Польщі зовнішнє оцінювання учнів проводять Центральні та окружні екзаменаційні комісії. У Франції ці функції покладаються на спеціально створений державний орган – Комітет національної оцінки якості. У Німеччині традиційно контроль якості освіти здійснюється міністерствами федеральних земель, які виробили власні стандарти. У Великій Британії відповідальність за організацію процесів оцінювання ефективності внутрішнього механізму гарантії якості несе Агентство з забезпечення якості освіти – недержавний орган, до функцій якого входять організація та проведення експертизи з якості освіти [4]. В Україні такими установами є Український центр оцінювання якості освіти та дев'ять регіональних центрів. Сьогодні зовнішнє оцінювання стає невід'ємною частиною й важливою умовою здобуття вищої освіти для випускників шкіл нашої країни, а також поліпшило прозорість системи вступу до ЗВО і сприяє об'єктивному оцінюванню навчальних досягнень абітурієнтів.

Іншим стратегічним напрямом розвитку вищої освіти стало приєднання України у 2005 році до Болонського процесу, що зумовило зобов'язання внести відповідні зміни у національну систему освіти з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти. Однією з цілей даного процесу є сприяння академічній мобільності викладачів та студентів з метою навчання, викладання, проведення досліджень або підвищення кваліфікації. Для цього необхідно, щоб рівні вищої освіти в усіх країнах-учасницях були максимально наближені, а присудження відповідного ступеня вищої освіти – найбільш прозорими і легко співставними. З цього часу в навчальний процес усіх вишів було запроваджено європейську систему трансферу

оцінок (ECTS), яка змінила методика визначення річного навантаження студентів і, саме головне, змінюється система оцінювання досягнень студентів у відповідності з європейськими вимогами, відбувся перехід на кредитно-модульну систему організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій та використанні залікових одиниць.

Суттєвим кроком. Який спростив взаємовідносини у сфері контролю стало впровадження Єдиної державної електронної бази з питань освіти, яка «є автоматизованою системою збирання, реєстрації, оброблення, зберігання та захисту відомостей та даних з питань освіти» [5].

Прийняття Закону України «Про вищу освіту» у 2014 році дало новий поштовх у напрямі модернізації вищої освіти, адже Закон чітко прописує обсяг освітньо-професійної програми, яку має опанувати здобувач вищої освіти на кожному ступені вищої освіти. У 2015 році Постановою Кабінету міністрів України затверджено Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність, яке розширює межі і кордони освітнього процесу та забезпечується мобільність між вищими навчальними закладами та державами, а також прописує порядок перезарахування кредитів при переході на навчання до європейського Вузу. З лютого 2019 року офіційно розпочало свою діяльність Національне агентство забезпечення якості освіти на яку покладаються функції реалізації державної політики у сфері вищої освіти та було розроблено його Стратегію до 2022 року. Починаючи з 2021 року Державною службою якості освіти України визначається Ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері вищої освіти через систему ЄДЕБО тощо.

Отже, сучасна система освіти перебуває на стадії модернізації, яка здійснюється досить тривалий час, але на жаль ще не наближається до завершення, потребує узгодження законодавчо-нормативний супровід цих перетворень. Але що стосується вищої освіти то відмічається стабільність у визначених пріоритетах і основні кроки вже зроблено: впроваджено інноваційні освітні технології, оновлено зміст освіти, приведено у порядок нормативну базу з питань забезпечення якості освіти, відпрацьовано механізм оцінювання якості навчальних досягнень студентів, дотримуються положення академічної мобільності, спрощується система доступу до вищої освіти та здійснення контролю при вступі, навчанні та державній атестації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ворон А. Міжнародна практика зовнішнього тестування. URL: http://osvita.ua/test/test_article/1865/print/ (дата звернення 11.03.2021 р.).

2. Говард Еверсон: Чим краще освічені люди, тим менше вони піддаються контролю. URL https://osvita.ua/vnz/high_school/8733/ (дата звернення 11.03.2021 р.).

3. Про вищу освіту: Закон України від 0.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення 26.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 15.03.2021).

4. Шпарик О. М. Моніторингові дослідження китайських науковців у галузі забезпечення якості загальної середньої освіти у країнах Європи. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/3534/> (дата звернення 11.03.2021).

5. Про ЄДЕБО. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua/about/> (дата звернення 19.03.2021 р.).

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО

*Ілляшенко Ю. Ю., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет*

У сучасних умовах глобалізації світу, трансформації його окремих сфер, зростання динаміки життя суспільства постають нові потреби та виклики, пов'язані з необхідністю набуття нових знань та професійних навичок, освоєння нових спеціальностей шляхом отримання якісної освіти. Цим вимогам повністю відповідає система дистанційного навчання, що досить стрімко увійшла до освітнього простору й на сьогоднішній день є невід'ємною складовою навчального процесу. Особливої актуальності дистанційне навчання набуло в непростих умовах сьогодення, коли, з огляду на епідеміологічну ситуацію, світовий освітній простір змушений був миттєво переорієнтуватися на єдино можливу та безпечну – дистанційну форму навчання задля підтримки безперервності навчального процесу на всіх його рівнях. Як засвідчує практика, існує нагальна потреба в постійному та системному набутті досвіду роботи в системі дистанційного навчання кожним із його суб'єктів. Лише в цьому випадку можна розраховувати на позитивний результат. Саме тому можемо констатувати, що дистанційне навчання має власні переваги та потужний потенціал для подальшого розвитку й нагромадження досвіду з метою його практичної реалізації, а також значні перспективи в сучасній освіті як надзвичайно ефективна й універсальна форма навчання.

Законодавче поле України включає значний за обсягом масив нормативно-правових актів, на основі яких здійснюється регулювання освітнього процесу та забезпечується його ефективність. Невід'ємною складовою вітчизняного законодавства в галузі освіти є офіційні документи, що виокремлюють дистанційне навчання як повноцінну форму отримання академічних знань, засвідчуючи наявність вітчизняного цифрового освітнього простору. Уперше про дистанційне навчання на офіційному рівні зазначено в Законі України «Про вищу освіту» (2002 р.; утратив чинність у 2014 р.): у статті 42 «Форми навчання у вищих навчальних закладах» перелічені форми, за якими може здійснюватися навчання у вищих навчальних закладах і серед

яких названа дистанційна (поряд із денною, вечірньою, заочною, екстернатною) [1].

У грудні 2000 р. постановою МОН України затверджено «Концепцію розвитку дистанційної освіти в Україні», у якій детально обґрунтовано доцільність запровадження нової форми навчання, яка «рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання». Згідно з документом, метою створення системи дистанційної освіти є «забезпечення загальнонаціонального доступу до освітніх ресурсів шляхом використання сучасних інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж і надання умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту» [2].

Наступними правовими документами у сфері дистанційної освіти стали: Наказ Міністерства освіти і науки України «Про створення Українського центру дистанційної освіти» від 07.07.2000 р. №293, Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 21.01.2004 р. №40, Наказ Міністерства освіти і науки України «Про створення Координаційної ради з розвитку системи дистанційного навчання при Міністерстві освіти і науки» від 26.04.2004 р. №335, Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України «Про стан і перспективи розвитку дистанційного навчання в Україні» від 23.06.2005 р.

Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30.09.2010 р. №926/2010 засвідчив зміцнення позицій дистанційного навчання у вітчизняній системі освіти, оскільки одним із зазначених у документі завдань є «впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій». Загалом положення Указу визначають єдину мету: «забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій», реалізація якої можлива саме шляхом застосування технологій дистанційного навчання як найбільш доступної та універсальної форми набуття знань та отримання освіти [3].

Ще одним нормативно-правовим актом, що визначає базові принципи дистанційного навчання, став Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 25.04.2013 р. №466 (зі змінами), де чітко визначено типи закладів, у яких може здійснюватися дистанційне навчання (загальноосвітні, професійно-технічні, вищі навчальні заклади, заклади післядипломної освіти або структурні підрозділи ВНЗ, наукових і освітньо-наукових установ, що здійснюють післядипломну освіту), шляхи реалізації дистанційного навчання та їхні особливості, а також окреслено спектр науково-методичного забезпечення цієї форми навчання. У документі зазначено, що «під дистанційним

навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається, в основному, за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Саме це формулювання дистанційного навчання є визначальним у процесі створення та координування дистанційного освітнього середовища закладами освіти [4].

Як свідчить аналіз наведених вище офіційних документів, в Україні наявна нормативно-правова база, яка охоплює всі аспекти функціонування системи дистанційного навчання та здійснює регулювання процесом упровадження такої форми навчання у вітчизняний освітній простір. Відображені в офіційних документах соціально значущі аспекти діяльності освітньої сфери в напрямку запровадження дистанційного навчання потребують детального теоретичного пояснення та наукового обґрунтування. Саме тому виникла необхідність у виробленні якісного категоріального апарату, що задовольнив би однаковою мірою потреби суспільства в доступі до відкритої інформації стосовно особливостей процесу дистанційного навчання, надавши об'єктивні знання щодо його основних дефініцій та характеристик.

Аналізуючи правове поле дистанційного навчання, ми з'ясували значення цього терміну, хоча науковці в галузі дистанційної освіти пропонують власні варіативні форми визначення дефініції «дистанційне навчання». Так, у посібнику В. Ю. Бикова, присвяченому технології створення дистанційного курсу, подано таке трактування: «Дистанційне навчання (ДН) – форма організації і реалізації навчально-виховного процесу, за якою його учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) здійснюють навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіально (тобто на відстані, яка не дозволяє і не передбачає безпосередню навчальну взаємодію учасників віч-на-віч, інакше, коли учасники територіально перебувають поза межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії та коли у процесі навчання їхня особиста присутність у певних навчальних приміщеннях навчального закладу не є обов'язковою)» [5, 9]. У наукових розвідках О. Г. Корбут зустрічаємо визначення поняття «дистанційне навчання» як «сукупність технологій, що забезпечують доставку студентам основного обсягу навчального матеріалу, інтерактивна взаємодія студентів і викладачів у процесі навчання, надання студентам можливості самостійної роботи з навчальними матеріалами, а також у процесі навчання» [6].

У своїх дослідженнях автори подають також характеристику видів та категорій дистанційного навчання. У вищезгаданому навчальному посібнику В. Ю. Бикова акцентовано увагу на видовому структуруванні дистанційного навчання. Також здійснено поділ цього виду навчання на дві категорії: традиційне, у ході якого «взаємодія між

учасниками та ініціаторами навчального процесу проходить у часовому вимірі асинхронно, при цьому активно застосовують транспортну систему постачання навчального об'єму й інших інформаційних об'єктів системи телефонного, телеграфного або поштового зв'язку», та е-дистанційне (е-ДН) навчання, що «передбачає в основному індивідуалізовану взаємодію між організаторами та учасниками навчального процесу як синхронно в часі, так і асинхронно, принципово і переважно вживаючи електронні транспортні системи доставки навчального матеріалу та інших інформаційних об'єктів, комп'ютерні мережі Internet / Intranet, ІКТ» [5, 9]. Крім того, указано на типову помилку вживання терміну «е-дистанційне навчання» як синоніма «е-дистанційної освіти» (е-ДО), аргументуючи це тим, що технології е-ДН є лише засобом підтримки електронної дистанційної освіти, яка покликана комплексно забезпечувати організацію освітнього та навчально-виховного процесів, реалізуючи в такий спосіб принципи відкритості освіти [5, 10].

В інформаційному бюлетені «Академічна доброчесність», окрім традиційного дистанційного навчання, виділяються також інші види дистанційного навчання. Одним із них є онлайн-навчання, яке передбачає здійснення всіх видів навчання та семестрового й підсумкового контролю за їх виконанням лише за допомогою інтернету. Ще одним видом дистанційного навчання є гібридне ДН, що передбачає проведення аудиторних занять у форматі, опосередкованому комп'ютером та інтернет-середовищем. При цьому зберігається традиційний час проведення занять, який використовується на опрацювання теоретичного матеріалу та виконання практичних завдань у дистанційному режимі. Екзаменаційна ж сесія здійснюється офлайн, тому присутність кожного учасника навчального процесу є обов'язковою в освітньому закладі на час складання іспитів [7].

Питання гібридного, або ж змішаного, навчання розглядає В. Кухаренко, наголошуючи на тому, що на сьогодні – це одна з найпопулярніших технологій, оскільки його використання дає змогу структурно об'єднати гнучкий та зручний дистанційний курс з елементами традиційного навчання, послуговуючись перевагами кожної з цих форм навчання [8].

Оскільки змішане дистанційне навчання набуває дедалі більшої популярності в освітньому просторі, варто звернутися до досвіду не лише вітчизняних, а й зарубіжних науковців, напрацювання яких здійснюються в площині аналізу особливостей та характеристик навчання в гібридній формі. Розгляньмо результати їхньої роботи, спираючись на комплексне дослідження Л. Гаврілової та Ю. Катасонової, які засвідчують, що Д. Пейнтер, Р. Шанк, Д. Кларк розглядають гібридне навчання як інтегрування традиційних засобів навчання (відвідування лекцій, виконання практичних занять) із неформальними (листування за допомогою електронної пошти, вебінари, інтернет-конференції), унаслідок чого засвоєння

теоретичного матеріалу здійснюється самостійно, шляхом опрацювання електронного навчального курсу, тоді як робота на аудиторних заняттях спрямована на закріплення та узагальнення знань, закріплення умінь та навичок шляхом вирішення практичних завдань, дискусій, обговорення проблем, пов'язаних із засвоєнням нового матеріалу, тренінгів тощо. В. Пурніма висловлює думку про те, що змішане навчання є системою комбінування різних способів подання навчального матеріалу (наприклад, курсів, побудованих на основі веб-технологій) та методики керування знаннями, а також формою, що поєднує очне, онлайн електронне навчання та самонавчання на робочому місці. К. Р. Грехем характеризує змішане навчання як поєднання традиційного та дистанційного спілкування, у результаті чого утворюється інтегроване навчальне середовище. З огляду на аналіз зазначеної категорії дистанційного навчання, Л. Гаврілова та Ю. Катасонова констатують, що «змішане навчання можна визначити як гібридний вид, що поєднує в собі новітні технології з традиційними формами навчання» [9].

Проаналізувавши нормативно-правову базу дистанційного навчання та з'ясувавши сутність його основних дефініцій, доходимо висновку, що така форма навчання – це невід'ємний компонент сучасної освіти, який посідає власну нішу в освітньому процесі, оскільки є універсальним та відкритим для кожного способом отримання знань.

Динаміка суспільного життя у XXI столітті спонукає до активних і постійних змін у всіх сферах, і насамперед – у системі вищої освіти, яка покликана задовольняти потреби людини в отриманні якісних фахових знань, набутті професійних навичок та компетентностей, практичного досвіду з огляду на вимоги часу. Тому завдання закладів вищої освіти полягає в підготовці висококваліфікованих фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці. Вирішення цього завдання можливе лише за умови готовності навчального закладу до змін, гнучкості й адаптивності до освітніх інновацій, миттєвої орієнтації на виклики сучасності, пошуку та використання ефективних форм навчання, зокрема – дистанційного.

Розгляньмо процес запровадження дистанційного навчання в закладі вищої освіти на прикладі Черкаського державного технологічного університету. Історія становлення та розвитку дистанційного навчання в ЧДТУ бере свої початок від 2010 р. – з часу запровадження тут системи підтримки навчального процесу на базі навчальної платформи Moodle. Освоєння та застосування нової на той час технології потребували не лише теоретичних знань і практичних навиків, а й значної матеріально-технічної бази, закладення якої стало одним із перших кроків у цьому напрямку. У 2011 р. створено Центр дистанційної освіти ЧДТУ та розроблено його сайт, здійснено роботу з підготовки та затвердження відповідних нормативних документів, необхідних для офіційного впровадження дистанційної форми навчання в університеті: «Положення про дистанційну освіту в ЧДТУ»,

«Положення про Центр дистанційної освіти ЧДТУ», «Положення про нормування часу для планування і обліку роботи науково-педагогічних працівників, що задіяні у навчальному процесі з використанням дистанційних технологій» та інші [10].

Будь-який вид освітньої діяльності вимагає від працівника, що його здійснює, відповідних компетентностей, про що, власне, йдеться в Наказі Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 р. №40 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», розділі 6 «Особливості організації навчального процесу за дистанційною формою навчання», пункті 6.1, підпункті 6.1.3: «Працівники навчальних закладів, що забезпечують навчальний процес за дистанційною формою навчання, повинні мати необхідний кваліфікаційний рівень з технологій дистанційного навчання та відповідні документи, що це підтверджують» [11]. На вимогу часу в березні 2012 р. Центром дистанційної освіти ЧДТУ були організовані та проведені курси підготовки з «Основ дистанційного навчання», а також спільно з Університетом менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ) – курси підвищення кваліфікації, які проходили очно та дистанційно, в обсязі 72 годин. Ці заходи регламентувалися розробленою Центром дистанційної освіти ЧДТУ «Програмою курсу підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників університету «Основи дистанційного навчання» на 72 години лекційних і тренінгових занять» [10]. У результаті спільної роботи 120 науково-педагогічних працівників Черкаського державного технологічного університету без відриву від навчального процесу отримали свідоцтва державного зразка, підвищивши кваліфікацію за категорією викладачі-тьютори дистанційного навчання ВНЗ III–IV рівня акредитації. Тоді ж, у 2012 р., науковцями факультету інформаційних технологій і систем (ФІТІС), які брали безпосередню участь у процесі впровадження системи дистанційного навчання в освітній процес ЧДТУ, видано навчальний посібник «Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE». Його автори Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук здійснили ретельну роботу, деталізувавши кожен аспект дистанційного навчання й надавши користувачам покрокову інструкцію з роботи в системі [12]. Посібник став у нагоді кожному викладачеві, залученому до процесу дистанційного навчання.

Надалі робота в системі підтримки навчального процесу ЧДТУ здійснювалася в таких напрямках: забезпечення традиційного навчання на денній і заочній формах; підвищення кваліфікації викладачів університету, зокрема з технологій дистанційного навчання; отримання другої вищої освіти (з квітня 2012 р. розпочалася робота з підготовки до впровадження дистанційної форми навчання зі спеціальностей «Економіка підприємства», «Облік і аудит», «Фінанси», а з вересня 2013 р. – за напрямами «комп'ютерні науки», «економіка підприємства», «фінанси і кредит» згідно з вимогами МОН України; у зв'язку з реалізацією цього напрямку було створено Систему

підтримки дистанційного навчання для Центру післядипломної освіти ЧДТУ та розроблено відповідні нормативні документи); доуніверситетська підготовка (у квітні 2013 р. було створено систему підтримки дистанційного навчання для Центру доуніверситетської підготовки, розпочато роботу з наповнення навчальними матеріалами електронних курсів із математики, фізики, біології, хімії) [9]. З метою належного забезпечення дистанційного навчального процесу електронною методичною і навчальною літературою в ЧДТУ інтегровано системи підтримки дистанційного навчання факультетів з Електронно-бібліотечною системою університету [13].

Протягом наступних років система дистанційного навчання функціонувала, зазнаючи певних змін (особливо в тому сегменті, що стосується структурних підрозділів університету, відповідальних за дистанційне навчання та його підтримку, – вони були неодноразово реорганізовані, що не найкращим чином позначилося на подальшому впровадженні нової форми навчання; втратили чинність певні нормативні документи), її елементи досить активно використовувалися в процесі навчання студентів-заочників та представників інклюзивного освітнього середовища, а також під час перепідготовки фахівців.

Спираючись на власний досвід роботи зі студентами зазначених категорій, можемо засвідчити наявність значного потенціалу та переваг дистанційної форми навчання. Заочне навчання за своїм внутрішнім змістом є дистанційним. Сучасні освітні можливості руйнують застарілі стереотипи стосовно цієї форми отримання знань та набуття освітніх компетенцій, адже вона нічим не відрізняється від стаціонарної в плані доступу до навчальних та методичних матеріалів із кожного предмету в межах навчального плану з певної спеціальності, оскільки всі вони завантажені до системи підтримки дистанційного навчання ЧДТУ. Moodle є досить зручною платформою для створення комфортного освітнього середовища навіть для студентів, які не мають досвіду роботи з технологіями дистанційного навчання, її чітка система структурування навчальної інформації дає змогу швидко зорієнтуватися й віднайти необхідні матеріали та працювати з ними в індивідуальному режимі. Система дозволяє встановити двосторонній зв'язок між викладачем та студентом за допомогою форуму, який дає можливість окреслити навчальну задачу, зорієнтувати стосовно конкретних вимог щодо виконання практичних завдань, терміну їх подання на перевірку тощо.

На нашу думку, перевагою Moodle є можливість виконання студентами тестових та інших видів завдань у власних віртуальних кабінетах, а також відображення в журналі результатів після оцінювання цього виду роботи викладачем. Оскільки кожен здобувач вищої освіти має можливість формувати індивідуальну освітню траєкторію, то й у площині дистанційного навчання він є вільним у виборі найбільш зручних форматів виконання завдань та подання їх на перевірку, таких як електронна пошта чи інші засоби комунікації. Так,

наприклад, обов'язковим видом роботи студента заочної форми навчання є написання контрольної роботи. У цьому випадку за допомогою системи підтримки дистанційного навчання студент може обрати тему контрольної роботи (перелік тем, методичні настанови до її виконання, список літератури та джерел подано в методичних рекомендаціях до виконання контрольних робіт із навчального предмету; як правило, тема контрольної роботи обирається згідно з останньою цифрою номера залікової книжки). Як правило, студент особисто подає роздрукований варіант на кафедру й залишає на перевірку викладачеві або надсилає в електронному форматі. Але презентувати виконану роботу в системі підтримки дистанційного навчання у форматі відеоконференції здобувач не має змоги, оскільки така можливість не надана розробником платформи Moodle.

Те ж саме можна сказати й про можливість дистанційного навчання для здобувачів вищої освіти з особливими потребами, що перебувають в інклюзивному освітньому просторі: вони так само мають повноцінний доступ до всіх навчально-методичних матеріалів і рівні для всіх освітні можливості. Однак слід пам'ятати, що в певних ситуаціях такі студенти можуть потребувати індивідуального підходу. Так, у минулому навчальному році нами набуто досвіду роботи зі студенткою, що належить до категорії осіб з особливими потребами: у цьому випадку навчання відбувалося у форматі, не визначеному як окрема категорія дистанційного навчання, але найбільше він підпадає під категорію гібридного, оскільки лекційний матеріал опрацьовувався та засвоювався студенткою дистанційно, виконані тестові та практичні завдання надсилалися на перевірку електронною поштою, а складання тем семінарських занять та іспиту з дисципліни відбувалися наживо, в аудиторіях університету. Вибір студенткою саме такого формату повністю відповідав її потребам не лише в отриманні знань, а й у безпосередньому, живому спілкуванні з викладачем у процесі навчання, що в підсумку дало відмінний результат.

У березні, а потім і в жовтні 2020 р., на час вимушеного карантину, усі, без винятку, учасники освітнього процесу в Черкаському державному технологічному університеті (як і в інших ЗВО країни) перейшли на дистанційну форму навчання. Реалії 2019–2020 та 2020–2021 навчальних років дали змогу отримати ще один досвід у плані набуття практики роботи в умовах тотального дистанціювання навчання, коли виникла необхідність у повній перебудові професійної діяльності, адаптації до нових умов здійснення навчального процесу. Усе це стало серйозним випробуванням як для викладачів, так і для студентів, перевіркою їх готовності до прийняття альтернативних форм навчання. І в такій ситуації дистанційне навчання виявилось найкращою альтернативою традиційній аудиторній формі навчання. Навчальний процес було повністю переведено в дистанційну площину, що вимагало пошуку нових видів роботи для забезпечення безперервності навчального процесу.

Наведемо такий приклад: якісне засвоєння лекційного матеріалу здобувачами вищої освіти, як правило, потребує пояснення складних моментів викладачем, звернення до додаткових прикладів, здійснення узагальнень та аналізу тощо. Звичайного надання студентам курсу лекцій в електронному варіанті для самостійного вивчення не достатньо. Тому використання сервісів Microsoft Teams, Google Meet, Zoom, Skype та ін. виявилось найкращим варіантом для проведення лекцій, адже в такому режимі існує можливість двостороннього діалогу між викладачем та студентами, що дозволяє миттєво відреагувати на питання, які виникають у ході заняття, а також здійснити експрес-опитування й проаналізувати рівень засвоєння матеріалу.

Оскільки науково-педагогічний колектив у повному складі вимушено перейшов на суто дистанційну форму навчання, постала потреба в координуванні його роботи, особливо під час проведення літньої заліково-екзаменаційної сесії. У зв'язку з цим рішенням вченої ради ЧДТУ від 18.05.2020 р. затверджено нормативний документ «Порядок проведення семестрового контролю та атестації здобувачів вищої освіти з використанням технологій дистанційного навчання в Черкаському державному технологічному університеті», у якому визначено вимоги стосовно всіх компонентів контролю якості знань студентів; указано способи проведення заліків та іспитів, а також засоби для їх проведення на базі системи підтримки дистанційного навчання ЧДТУ; регламентовано такі види контролю, як оцінювання результатів обов'язкових індивідуальних робіт, захист курсових проектів (робіт), проведення заліково-екзаменаційної сесії, захист кваліфікаційних робіт, проведення кваліфікаційного іспиту [14]. Цей документ є чинним лише на час заборони на відвідування закладів освіти її здобувачами, відповідно до Постанови КМУ від 11.03.2020 №211 (що зазначено в його прикінцевих положеннях), однак засвідчує системність підходу навчального закладу до дистанційної форми навчання, визнання її важливості та пріоритетності в умовах сьогодення. У вересні 2020 р. в закладі вищої освіти затверджено «Порядок організації освітнього процесу в Черкаському державному технологічному університеті на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)», яким регламентовано всі складові освітнього процесу в дистанційному режимі [15].

Отже, з'ясувавши окремі аспекти впровадження системи дистанційного навчання на прикладі Черкаського державного технологічного університету, доходимо висновку про доцільність та ефективність використання дистанційної форми навчання в ЗВО. Адже саме дистанційне навчання надає широкі можливості для отримання вищої освіти незалежно від віку, фізичних можливостей, місця проживання, наявності значної кількості вільного часу тощо. Ця форма навчання побудована на принципах демократичності, відкритості, доступності, безперервності освіти, вона орієнтована на особистісну

потребу студента в самоосвіті та, як наслідок, самореалізації в професійній сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про вищу освіту: Закон України від 17 січня 2002 р. №2984-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 28.03.2021).

2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні / М-во освіти і науки України. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> (дата звернення: 28.03.2021).

3. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні: Указ Президента України від 30 вересня 2010 р. №926/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926/2010> (дата звернення: 28.03.2021).

4. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 24 квітня 2013 р. №466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 28.03.2021).

5. Технологія створення дистанційного курсу: навч. посіб. / Биков В. Ю. та ін. ; за ред. В. Ю. Биков. К.: Міленіум, 2008. 324 с.

6. Корбут О. Г. Дистанційне навчання: моделі, технології, перспективи URL: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1123> (дата звернення: 29.03.2021).

7. Академічна доброчесність. Інформаційний бюлетень Випуск №9. Квітень 2020 р. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Integrity-bulletin-09.pdf> (дата звернення: 30.03.2021).

8. Кухаренко В. М. Системний підхід до змішаного навчання. Інформаційні технології в освіті. 2015. №24. С. 53–67.

9. Гаврілова Л., Катасонова Ю. Теоретичні аспекти впровадження дистанційного навчання в Україні. *Освітосоціологічний дискурс*. 2017. №1–2 (16–17). URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/433> (дата звернення: 29.03.2021).

10. Триус Ю. В. Досвід використання системи Moodle у дистанційному навчанні і мережній підтримці навчального процесу в ЧДТУ. URL: <http://2014.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=22&lang=ru> (дата звернення: 29.03.2021).

11. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 р. №40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04> (дата звернення: 30.03.2021).

12. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук / За ред. Ю. В. Триуса. Черкаси. 220 с.

13. Електронно-бібліотечна система ЧДТУ. URL: <http://lib.chdtu.edu.ua/resursi/elektronni/item/16-elektronno-bibliotechna-systema> (дата звернення: 30.03.2021).

14. Порядок проведення семестрового контролю та атестації здобувачів вищої освіти з використанням технологій дистанційного навчання в Черкаському державному технологічному університеті : затв. рішенням Вченої ради ЧДТУ. Протокол №13 від 18.05.2020 р. URL: <https://chdtu.edu.ua/regulations/item/14183-poriadok-provedennia-semestrovoho-kontroliu-ta-atestatsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-z-vykory> (дата звернення: 30.03.2021).

15. Порядок організації освітнього процесу в Черкаському державному технологічному університеті на період карантину у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19). URL: <https://chdtu.edu.ua/normative/regulations/item/14716-poriadok-rhanizatsii-osvitnoho-protsesu-v-cherkaskomu-derzhavnomu-tekhnolohichnomu-niversyteti-na-period-karantynu-u-zv-iazku-z-poshyrenniam-koronavirusnoi-khvoroby-sovid-19> (дата звернення: 30.03.2021).

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Лисенко А. І., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет*

Досить активні процеси інформатизації суспільства, які в ХХІ столітті набули значних масштабів, викликали незворотні трансформаційні зміни у багатьох сферах життєдіяльності суспільства, і, відповідно, зумовили й необхідність інноваційної діяльності педагога.

Виклики сучасності, пов'язані з активним розвитком саме інформаційного суспільства, диктують необхідність розуміння того, що інформація поступово й невинно стає важливим і значимим виробничим ресурсом. В процес життєдіяльності інформаційного суспільства активно включаються й педагоги, так як інформатизація освіти визначається сьогодні як один з пріоритетних напрямків реалізації сучасних вимог освіти і є важливим і необхідним кроком у підвищенні й якості навчального процесу, у побудові якісно нових відносин між його учасниками: здобувачами вищої освіти та педагогами, які забезпечують даний процес.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій диктує необхідність постійного дослідження форм і методів запровадження засобів інформаційних технологій в початковий процес, що й обумовлює актуальність проблематики, яка знайшла висвітлення в даній роботі. Доцільність вибору теми щодо аналізу й характеристики використання інформаційних технологій (далі – ІТ) в освітній діяльності педагога закладу вищої освіти (далі – ЗВО) пояснюється й тим, що дистанційне навчання набирає масовості і потребує постійного аналізу його ефективності. Для демонстрації важливості дослідження

виокремленої в роботі проблематики було проаналізовано досвід практичного застосування системи підтримки дистанційного навчання на прикладі конкретного ЗВО, а саме Черкаського державного технологічного університету (далі – ЧДТУ).

Стрімка інформатизація суспільства сьогодні є важливою тематичною нішою в проблематиці сучасних наукових досліджень. З огляду на обрану нами тему маємо зауважити, що достатня кількість наукових розвідок, посібників, підручників стосується саме впровадження інформаційних технологій в освітню діяльність. Серед авторів, які приділяють значну увагу безпосередньо ролі, місцю й значенню інформаційних технологій в початковому процесі, провідні позиції займає Р. Гуревич, автор низки монографій, навчальних посібників та підручників, в яких розкриваються важливі питання щодо використання інформаційних технологій у навчальному процесі, навчання у телекомунікаційних освітніх проектах, щодо інноваційного підходу у застосуванні інформаційних технологій навчання [1–4].

Серед напрацювань інших дослідників вартими уваги є роботи О. Пінаєвої [5], В. Бикова [6], О. Торубари [7], в яких предметом дослідження стали питання інформатизації освіти та її застосування в навчальному процесі, впровадження моделей організаційних систем відкритої освіти, застосування новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі закладів вищої освіти тощо. Характерною ознакою значної низки досліджень є те, що в них розкриваються не лише проблемні питання теоретико-методологічного характеру, але й суттєвою складовою цих робіт є висвітлення практичного досвіду роботи з впровадження інформаційних технологій в освітню діяльність на конкретних експериментальних майданчиках.

Наявність значної кількості публікацій з даної проблематики ще раз підкреслює її актуальність в сучасному соціумі. Тому ми звернемо увагу на розкриття важливості ролі ІТ в навчальному процесі як необхідної складової сучасної освітньої діяльності.

Насамперед, маємо дати визначення поняттям «інформатизація освіти» та «інформаційні технології». Найбільш комплексним і узагальнюючим визначенням суті поняття «інформатизація освіти» є його трактування Р. Гуревичем. Автор визначає інформатизацію освіти як сукупність процесів, складовими яких є взаємопов'язані організаційно-правові, соціально-економічні, навчально-методичні, науково-технічні, виробничі та управлінські аспекти, поєднання в єдине органічне ціле яких спрямоване на задоволення інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб як учасників навчального процесу, так і тих, хто цим процесом керує та його забезпечує [1, 33].

Щодо змістовного наповнення поняття «інформаційні технології», то більшість фахівців суголосно відзначають, що в його основі лежить чітка сукупність різноманітних інформаційних процесів, правильне і цілеспрямоване поєднання яких дає можливість постійного доступу до різноманітних джерел інформації незалежно від

місцезнаходження останніх. О. Торубара, досліджуючи застосування новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі ЗВО, достатньо обґрунтовано визначив, що складовими інформаційних технологій є чотири ключових середовища: технічне, програмне, предметне та методичне [7].

Масштабність процесів інформатизації сфер життєдіяльності соціуму диктує нагальну потребу у збільшенні кількості висококваліфікованих фахівців на ринку праці, необхідними професійними якостями яких є розуміння важливості застосування інформаційних технологій у будь-якій галузі народного господарства, освіти, культури та ін. Мова йде про те, щоб сучасні фахівці були компетентними у вмінні пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

Відповідно, посилюються вимоги до педагогів, так як саме їх професійна діяльність спрямована на те, щоб передати знання майбутнім фахівцям. Мова йде про те, щоб педагог чітко усвідомлював важливість використання ІТ в освітній діяльності, що, таким чином, диктує необхідність наявності у педагогів знань, вмінь і навичок щодо використання засобів інформаційних технологій у навчальному процесі. Адже, як показує практика, саме сучасні інформаційні технології навчання, використання яких в навчальному процесі є в сучасних умовах досить об'ємним, значною мірою сприяють розв'язанню актуальних проблем активізації навчально-пізнавальної діяльності [8].

Використання інформаційних технологій в навчанні має ряд відчутних переваг. Серед таких переваг насамперед варто виокремити те, що викладач є сьогодні технологом сучасного освітнього процесу, що сприяє зменшенню непродуктивних витрат живої праці педагога. Також серед переваг варто виокремити те, що засоби інформаційних технологій гарантують безперервний зв'язок у відносинах «слухач-викладач» та сприяють індивідуалізації навчальної діяльності. Остання передбачає можливість диференціювати темпи навчання, важкість і об'ємність навчальних завдань в залежності від здібностей здобувача вищої освіти. Відповідно, і слухач певного начального курсу має в умовах інформатизації навчального процесу вибирати власну, відповідну саме йому траєкторію навчання, яка дасть можливість розвитку інтелектуальних здібностей, творчого мислення тощо [8].

Окрім того, використання ІТ дозволяє педагогу продуктивно реалізувати ряд функцій, серед яких ми, насамперед, виокремимо ключові: освітню, педагогічну та організаційну. Що стосується реалізації освітньої функції, то педагоги прищеплюють здобувачам вищої освіти вміння та навички ефективного використання засобів інформаційних технологій в процесі отримання ними знань. Розв'язання ряду питань у площині реалізації педагогічної функції полягає в тому, що використання ІТ допомагає студенту швидко і якісно засвоювати навчальний матеріал; унаочнює навчальний процес; індивідуалізує навчання [7].

Відносно організаційних питань, то використання комп'ютерної техніки забезпечує ряд переваг в організації навального процесу: це і забезпечення можливості одночасного тестування значної кількості студентів та економія часу викладача на перевірку вирішених тестових завдань, так як обчислення результатів проводить машина. Сюди ми відносимо й комп'ютерний контроль за якістю роботи та її економний облік тощо. Постійна розробка програмно педагогічних продуктів відчутно допомагає інтенсифікувати навчальний процес, створює сприятливі умови для самостійної роботи здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню комфортного середовища навчання.

Для забезпечення ефективного функціонування інформаційно-освітнього середовища необхідним елементом є засоби інформаційних технологій. Мається на увазі масштабне використання сучасних можливостей комп'ютерів, програмного забезпечення, можливостей мережі Інтернет тощо. Фахівці по різному класифікують засоби інформаційних технологій, але досить часто використовують їх загальний поділ на апаратні та програмні. До апаратних засобів ІТ відносяться персональний комп'ютер і його основні складові, локальні та глобальні мережі, сучасне периферійне обладнання. Що стосується програмних засобів ІТ, то вони є системні, прикладні, інструментальні [9, 182].

Якщо більш детально проаналізувати складові апаратних і програмних засобів ІТ, то ми маємо наступну картину. Апаратна складова включає пристрої вводу-виводу інформації, пристрої для перетворення інформації, засоби архівного зберігання великих обсягів інформації, засоби і пристрої маніпулювання текстовою, графічною, аудіовізуальною інформацією, мультимедійні засоби. Програмна складова включає системи машинної графіки, програмні засоби навчального призначення, інформаційні мережі, сучасні засоби зв'язку на локальному і глобальному рівнях, операційні системи та пакети прикладних програм [10, 108].

Дана класифікація засобів інформаційних технологій і дає нам можливість визначити, які засоби ІТ доречно використовувати в системі освіти. Насамперед, звичайно, мова йде про технічні засоби, тобто комп'ютери, комп'ютерні комплекси, мультимедійні проектори, сенсорні дошки, апаратні гаджети: графічні планшети, смартфони тощо. Далі мова йде про програмні засоби, а саме системні засоби, засоби загального призначення, прикладне програмне забезпечення, у тому числі навчального призначення.

Також необхідним є вміння педагога постійно розвивати власні ІТ-компетенції й використовувати засоби для під'єднання до Інтернету та забезпечення повноцінної можливості роботи в ньому. Мова йде, насамперед, про сервери, лінії зв'язку, модеми, програми пошуку різноманітних даних в мережі Інтернет тощо.

В сучасних умовах, коли дистанційне навчання набуває значного поширення, необхідним є для кожного закладу вищої освіти загалом і педагога, який забезпечує навчальний процес з конкретних дисциплін

зокрема, мати спеціально створене для системи освіти інформаційне наповнення (контент) в Інтернеті. Важливим також є процес розробки і поширення серед педагогів вищої школи джерел з методичного забезпечення стосовно використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій [11, 59].

Вище зазначені засоби ІТ сприяють налаштуванню ефективного інформаційно-освітнього середовища. Так, за допомогою програмного забезпечення загального призначення, зокрема, текстових редакторів, програм обробки графічних зображень, табличних процесорів, програм обробки, нарізки відтворення звуку й відео педагог забезпечує навчальний процес різноманітними текстовими файлами, презентаціями, відеофайлами, аудіофайлами, графічними зображеннями, електронними таблицями та ін.

Щодо використання сервісів Інтернету, то тут можливості педагога постійно розширюються. Мова йде не лише про електронну пошту (e-mail), яка одночасно виступає як сервісом Інтернету, так і засобом спілкування в цій мережі [10, 112]. До сучасних інтернет-сервісів ми відносимо й веб-конференції, соціальні мережі, месенджери, блоги (мережні щоденники), соціальні сервіси збереження мультимедійних ресурсів (прикладом може слугувати популярний відеосервіс YouTube), різноманітні пошукові системи (наприклад, Google).

Важливим сучасним сервісом є хмарні технології (наприклад, хмарна платформа gooleDrive). Перевагами хмарних технологій в сучасному режимі організації освітнього процесу є те, що постійний доступ до інформації, яку на них завантажено, дає можливість забезпечення безперервності та доступності навчання в будь-який час і на будь-яких територіях. Перевагами доступу до хмарних сховищ є те, що взаємодія може відбуватись з будь-якого пристрою (це може бути комп'ютер, планшет, мобільний телефон і т.п.), на якому встановлено браузер із можливістю підключення до глобальної мережі Інтернет. Як зазначає О. Романишина, здобувач вищої освіти може почати виконувати завдання в аудиторії, а продовжити роботу вдома без необхідності копіювати частину виконаного завдання на будь-який носій інформації завдяки тому, що вся необхідна інформація зберігається у хмарі (центрі обробки інформації) на віддаленому сервері [9, 181].

Інформаційно-освітнє середовище в сучасних умовах також характеризується можливістю користуватись як педагогам, так і здобувачам вищої освіти електронними підручниками, електронними бібліотечними каталогами. Вартими уваги є вміння педагога володіти програмами, які дозволяють формувати базу онлайн-тестів. Це сприяє ефективнішому використанню часу педагога на інші види діяльності, так як обрахунок результатів тестового опитування та, відповідно, й забезпечення кінцевого результату (оцінки за виконане завдання) виконує безпосередньо конкретна програма.

Таким чином, засоби інформаційних технологій є ефективною складовою навчального процесу (звичайно, ми не применшуємо роль традиційних методів навчання, зокрема безпосередньої взаємодії «педагог – студент») так як їх постійне комплексне використання дає доступ до різноманітної інформації; сприяє удосконаленню навичок самостійної роботи здобувачів вищої освіти в інформаційному середовищі; дає можливість покращити контроль за одночасним виконанням групою студентів певних видів робіт; забезпечує особистісно-орієнтований, диференційований підхід по навчання; підвищує пізнавальну активність студентів. Для педагога вкрай важливим в сучасному просторі вміти функціонально, ефективно та раціонально організувати інформаційно-освітнє середовище з метою забезпечення високоякісного навчального процесу.

Інформатизація освітнього простору навчальних закладів відбувається досить потужно. Тому продемонструємо процес функціонування інформаційного освітнього середовища на прикладі конкретного ЗВО. Мова йтиме про систему підтримки дистанційного навчання в Черкаському державному технологічному університеті (ЧДТУ), яка створена і використовується з 2010 р. Сьогодні система підтримки дистанційного навчання ЧДТУ є достатньо активною платформою. Серед причин, які спонукали до активізації процесів впровадження дистанційного навчання, став загальнодержавний карантин.

Як зауважив розробник даної платформи Ю. Триус, аналізуючи досвід використання системи Moodle у дистанційному навчанні і мережній підтримці навчального процесу в ЧДТУ, «серед інноваційних технологій, на основі яких у ВНЗ повинно створюватися нове навчальне середовище, де студенти можуть отримати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і в будь-якому місці, є технології електронного (дистанційного, мобільного) навчання, використання яких зробить навчальний процес більш привабливим, демократичним, комфортним і стимулюватиме студентів до самоосвіти та навчання протягом усього життя» [12].

На сучасному етапі освітньої діяльності ЧДТУ система Moodle є вільно поширюваною системою управління навчальним контентом, вона дає можливість забезпечення достатнім рівнем інформації, яка задовольняє як потреби студентів, так і викладачів, тай й навчального закладу загалом. Система підтримки дистанційного навчання в ЧДТУ розроблена таким чином, щоб охопити всі складові і форми навчального процесу в університеті. Вона є зручною як для викладача, так і для слухача конкретного курсу. Її перевагами є те, що кожен викладач має персональні сторінки для кожного свого курсу і має можливість редагувати всі структурні елементи, щоб вони якнайповніше відображали інформаційно-методичне забезпечення дисципліни.

Складовими даної системи є:

Загальний розділ, де слухачі і керівник курсу мають можливість обмінюватись важливими новинами, в ньому ж розміщено анотацію до

вивчення дисципліни. Наступний розділ «Нормативні документи». В ньому викладач розміщує програму навчальної дисципліни та робочу програму навчальної дисципліни. Важливим розділом платформи є «Теоретико-навчальний матеріал». Його позиції включають наступне: «Підручник», «Конспект лекцій», «Глосарій» та ін. Методичні вказівки до виконання різного виду робіт (практичні заняття, семінарські заняття, самостійна робота ЗВО, написання курсової роботи тощо) розміщуються в розділі «Навчально-методичне забезпечення дисципліни».

Для зворотного зв'язку студентів з викладачем (маємо на увазі розміщення в системі виконаних завдань, передбачених програмою дисципліни), є розділ «Звіти виконаних робіт». Контроль за роботою студентів викладач реалізує через розділи «Поточний контроль» і «Семестровий контроль». Відслідковувати свої набрані бали за результатами виконаних завдань студенти мають можливість, ввійшовши в опцію «Журнал оцінок».

Позитивним моментом системи підтримки дистанційного навчання є також те, що кожен розділ містить опцію «Додаткові початкові матеріали й ресурси». Це дає можливість, насамперед, не лише розмістити в системі гіпер-посилання на різноманітні навчальні матеріали, з якими кожен слухач курсу може бути ознайомленим, отримавши доступ до них на хмарній платформі Google Drive, а й можливість педагогу створити власні складові структури курсу, щоб зберігати в системі інформаційні ресурси і надавати інформаційні послуги здобувачам вищої освіти. Серед видів діяльності є «Семінар», «Форум», «Чат», «Тест», «Завдання», «Файл», «Тека».

Варіантів додаткових видів діяльності та ресурсів є значна кількість. Це можуть також бути відео- та аудіозаписи лекцій, мультимедійні лекційні матеріали, презентації для супроводу подачі матеріалу, пакети тестових завдань для проведення тестування із автоматизованою перевіркою результатів, термінологічні словники та ін.

Якщо оцінити критерії даного ресурсу як складової інформаційного освітнього середовища ЧДТУ, то ми візьмемо до уваги останні результати його активного використання в умовах навчання в режимі самоізоляції. Дані результати, відповідно, продемонстрували, що Moodle є надійною системою, яка дає можливість забезпечити високу якість інформаційного середовища. Ми, як безпосередні користувачі даної системи, можемо відмітити, що вона характеризується наявністю всіх потрібних функцій. Мова йде про простоту її впровадження, про інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, про зосередження всіх потрібних інструментів в одному ресурсі. Система характеризується також тим, що в ній зберігаються всі напрацювання для їх подальшого використання. Для керівництва університету є важливою функція можливості фіксування роботи викладачів в системі. Також дана платформа має незаперечний позитивний момент – це «близькість підтримки». Загалом вважаємо, що керівництво

університету на сьогодні вдало розв'язує проблематику інформатизації освітнього процесу в закладі, сформувавши дієву організаційну структуру, в якій можуть накопичуватись інформаційні ресурси; створивши потужну матеріальну базу, необхідну для забезпечення життєдіяльності інформаційно-освітнього середовища в університеті та зробивши певну низку кроків для того, щоб постійно підвищувати інформаційну грамотність учасників даного середовища.

Проаналізувавши роль інформаційних технологій у освітній діяльності педагогів ЗВО, ми можемо стверджувати, що дані технології є важливою складовою ефективності навчального процесу, а їх постійне і цілеспрямоване впровадження дозволяє підвищити якість та ефективність освіти. Впровадження інформаційних технологій в освітнє середовище як закладу вищої освіти загалом, так і в діяльність педагога ЗВО зокрема, сприяє: по-перше, створенню розширеної комунікативної інфраструктури, що підвищує якісний і кількісний рівень спілкування в площині «педагог – студент»; по-друге, зменшенню часового проміжку в обміні інформацією між учасниками освітнього процесу; по-третє, дієвій підготовці студентів до життя в умовах інформаційного суспільства; по-четверте, формуванню вмінь для успішної соціалізації майбутніх фахівців у сучасному інформаційному суспільстві.

З'ясовуючи результативність формування і впровадження в практику освітнього простору інформаційних технологій в ЧДТУ, ми можемо констатувати, що при створенні інформаційного освітнього середовища в ЧДТУ було враховано всі необхідні вимоги, було гармонійно поєднано всі його складові: фізичну, психологічну та інтелектуальну, що дає повноцінну можливість успішного впровадження інформаційних технологій в освітній простір університету на всіх рівнях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.

2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів післядипломної освіти. Вінниця: ООО «Планер», 2005. 366 с.

3. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Бадюк Ю. В., Шевченко Л. С. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі (з досвіду роботи експериментального педагогічного майданчика у ВПУ №4 м. Вінниця): для педагогічних працівників ПТНЗ, ВНЗ і слухачів навчальних закладів та установ післядипломної освіти. Вінниця: ТОВ «Діло», 2006. 300 с.

4. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Навчання у телекомунікаційних освітніх проектах (з досвіду роботи): навчально-методичний посібник для педагогічних працівників ПТНЗ,

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 21
загальноосвітніх шкіл, ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної освіти.
Вінниця, 2007. 138 с.

5. Пінаєва О. Ю. Інформатизація освіти та її застосування в навчальному процесі. *Актуальні проблеми трудової і професійної підготовки молоді*. Вінниця, 2004. Вип. 10. С. 150–151.

6. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія. Київ: Атіка, 2009. 684 с.

7. Торубара О. М. Застосування новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі вищих навчальних закладів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Педагогічні науки. 2013. Вип. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_20 (дата звернення: 23.03.2021).

8. Муц Л. Б. Роль інформаційних технологій в освіті. *Advanced technologies of science and education*: матеріали XIV Міжнародної наукової інтернет-конференції. URL: <http://intkonf.org/muts-lb-rol-informatsiynih-tehnologiy-v-osviti/> (дата звернення: 25.03.2021).

9. Романишина О. Я. Огляд інформаційних технологій та засобів їх реалізації у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 29. С. 179–183.

10. Дегтярьова Г. А. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку ІК-компетентності вчителів філологічних дисциплін. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Том 56. №6. С. 107–120.

11. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України: монографія / за наук. ред. проф. В. Ю. Бикова. Київ: Педагогічна думка, 2010. 160 с.

12. Триус Ю. В. Досвід використання системи Moodle у дистанційному навчанні і мережній підтримці навчального процесу в ЧДТУ. URL: <http://2014.moodleoot.in.ua/course/view.php?id=22&lang=ru> (дата звернення: 27.03.2021).

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДАХ ДСНС УКРАЇНИ

*Ненько Ю. П., доктор педагогічних наук, професор,
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Акцентування на особливостях освітнього середовища зумовлене специфікою організації професійної підготовки майбутнього офіцера с.ц.з в закладах вищої освіти ДСНС України порівняно з підготовкою будь-яких інших фахівців (медиків і вчителів, економістів, психологів тощо).

Підготовка персоналу для органів, служб та підрозділів служби цивільного захисту України здійснюється у межах галузевої системи

відомчої освіти ДСНС України [1, 55]. Остання забезпечує належну професійну підготовку майбутніх працівників органів і підрозділів цивільного захисту з питань проведення профілактичних заходів із забезпечення пожежної й техногенної безпеки виробництв, захисту населення від НС, пов'язаних із хімічним, радіологічним, біологічним та іншим забрудненням навколишнього середовища, проведення аварійно-рятувальних робіт на воді, зруйнованих, висотних та хімічно-небезпечних об'єктах, а також психологічного супроводження діяльності персоналу ДСНС України та психологічної роботи з населенням під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [2].

Галузеву систему закладів вищої освіти ДСНС України за відповідними напрямками та спеціальностями утворюють: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Національний університет цивільного захисту України (м. Харків), Львівський державний університет безпеки життєдіяльності.

Для рівномірного географічного розподілу абітурієнтів в основу розташування закладів вищої освіти ДСНС України покладено принцип регіонального розміщення.

За висновками керівництва ДСНС України, сучасна система відомчих закладів освіти сприяє повноцінному комплектуванню органів та підрозділів цивільного захисту кадрами з вищою освітою та уможлиблює безперервне підвищення рівня їхньої професійної освіти [3, 27].

Згідно з Законом України «Про професійно-технічну освіту» заклад вищої освіти цивільного захисту – це «освітня установа зі специфічними умовами навчання, що здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу для задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту» [4].

Відомчі заклади вищої освіти ДСНС України є складовою частиною загальної системи освіти України, підпорядковуються основним її закономірностям і діють в її законодавчому полі [5]. Водночас на законодавчому рівні заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання виокремлено з-поміж інших, що зумовлює необхідність дослідження особливостей професійної підготовки фахівців у них.

Професійна підготовка майбутніх офіцерів с.ц.з. у відомчих закладах вищої освіти регламентується такими законодавчими актами та нормативно-правовими документами з питань професійно-технічної освіти кадрів для сфери цивільного захисту: Положенням про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. №910 [6], Дисциплінарним статутом служби цивільного захисту, Порядком організації внутрішньої,

гарнізонної і караульної служб в органах управління і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та ін.

За результатами наукового пошуку можна виокремити певні особливості професійної підготовки у відомчих закладах вищої освіти. По-перше, відомчі заклади вищої освіти є винятково державними, а, отже, вони несуть відповідальність за організацію навчально-виховного процесу, наукових досліджень, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів.

По-друге, професорсько-викладацький склад, співробітники, курсанти перебувають на службі, тобто належать до постійного та перемінного атестованого особового складу. Отже, управлінська, навчально-методична, наукова, виховна діяльність здійснюються на підґрунті розвиненої відомчої нормативної бази.

По третє, у відомчих закладах вищої освіти, на відміну від цивільних, орієнтованих на підготовку фахівців широкого профілю, здійснюється підготовка фахівців для конкретних сфер діяльності с.ц.з. Цьому відповідає перелік спеціальностей, яких набувають курсанти в процесі підготовки у освітніх закладах: «Пожежна безпека», «Цивільна безпека (цивільний захист)», «Цивільна безпека (охорона праці)», «Психологія (практична психологія)», «Екологія (екологія та охорона навколишнього середовища)», «Кібербезпека (управління інформаційною безпекою)», «Транспортні технології (транспортні технології (автомобільний транспорт))», «Цивільна безпека (інженерне забезпечення саперних, піротехнічних та вибухових робіт)» тощо.

Аналіз досліджень науковців (О. Бикової, А. Каплі, В. Гори, В. Покалюка, М. Кришталя, О. Іващенко, Л. Мохнар, М. Козяра та інших) дає підстави зробити висновок, що для професійної підготовки майбутніх офіцерів с.ц.з. в умовах профільного закладу вищої освіти характерним є:

- особливий соціальний статус курсанта;
- постійне перебування в курсантських колективах, що відзначаються спеціальною організацією, своєрідним побутом, статутними відносинами;
- чітка регламентація всієї життєдіяльності;
- службово-професійна спрямованість – підготовка фахівців до виконання спеціальних обов'язків із захисту населення і територій від НС і їх наслідків.

Проаналізуємо їх.

Особливий соціальний статус курсанта. Перш за все, вважаємо за необхідне надати обґрунтування поняття «курсант». У військовому енциклопедичному словнику зазначено, що курсант – це «військове звання військовослужбовця, який навчається у військово-навчальному закладі та не має офіцерського військового звання» [7, 807].

Поняття «курсант» окреслено й у нормативно-правових актах – Законі України «Про вищу освіту», «Положенні про вищі навчальні заклади МВС», «Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ України» тощо. Згідно з цими документами «курсантом» визначено особу, яка в установленому порядку зарахована до військового закладу

вищої освіти (або закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання) для здобуття вищої освіти за певним ступенем. Заклади вищої освіти ДСНС України належать до категорії закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

У Положенні про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу зазначено, що статус курсанта невійськового закладу вищої освіти надається громадянам, яких в установленому порядку зараховано до закладів вищої освіти за денною формою навчання для здобуття вищої освіти за певним ступенем (освітньо-кваліфікаційним рівнем) і яким присвоєно спеціальні звання рядового і молодшого начальницького складу [6].

Саме це визначення найбільш глибоко розкриває відмінності між поняттями «курсант» і «студент». Перш за все, відмінності між курсантом і студентом полягають у їх правах, по-друге, в їх обов'язках.

За законом України «Про вищу освіту» і студент, і курсант мають такі права:

- користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою закладу вищої освіти;

- участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах, подання своїх робіт до публікацій;

- участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідній роботі, призначенні стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення;

- моральне та (або) матеріальне заохочення за успіхи в навчанні та активну участь у науково-дослідній роботі;

- захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства;

- безкоштовне користування у закладах вищої освіти бібліотеками, інформаційними фондами, послугами навчальних, наукових, медичних та інших підрозділів закладу вищої освіти;

- безпечні і нешкідливі умови навчання, праці та побуту [8].

Крім зазначеного переліку, студенти мають право обирати навчальні дисципліни в межах, передбачених освітньо-професійною програмою підготовки та робочим навчальним планом, брати участь у формуванні індивідуального навчального плану, обирати форму навчання. Перераховані права є й у курсантів, але ті самі права дещо обмежені іншими відомчими нормативно-правовими документами та потребують обов'язкового узгодження вибору курсанта з керівництвом закладу або факультету [4].

Для студента існують ще права за Законом «Про вищу освіту», тоді як для курсантів існує обмеження цих прав іншими нормативно-правовими документами, а саме: студенти мають право на участь в об'єднаннях громадян, курсантам участь у будь-яких об'єднаннях заборонено законом України «Про міліцію» (ст. 3). Крім цього студенти мають право на трудову діяльність у позанавчальний час, проте курсантам заборонено здійснювати будь-яку оплачувану або підприємницьку діяльність безпосередньо або через інших осіб [8].

Зовсім іншу тенденцію простежено під час порівняння обов'язків студентів та курсантів. За Законом України «Про вищу освіту» обов'язки всіх осіб, які навчаються, обмежені. До їх основних обов'язків входить тільки виконання законів, статуту та правил внутрішнього розпорядку закладу вищої освіти і графіку навчального процесу та вимог навчального плану. Перелік обов'язків курсантів, які визначено у відповідних нормативних документах, набагато більший, а саме:

- виконувати вимоги законів України, Кодексу цивільного захисту України, Дисциплінарного статуту служби цивільного захисту, Присяги, контракту, накази командирів;
- захищати життя, здоров'я та майно громадян у разі виникнення НС;
- бути чесним, відважним і дисциплінованим;
- стійко переносити всі труднощі та обмеження, пов'язані із службою, не шкодувати сил під час виконання поставлених завдань;
- постійно вдосконалювати професійну майстерність, підвищувати свій професійний рівень;
- дотримуватись професійної та службової етики, не вчиняти дій, що можуть призвести до неналежного виконання службових обов'язків;
- бути готовим у будь-який час надати допомогу людям;
- сприяти зміцненню службової дисципліни, з повагою ставитись до старших за званням, бути ввічливим, дотримуватись правил внутрішнього розпорядку, носити встановленої форми одяг;
- берегти та підтримувати в належному стані передані у користування майно і техніку [9; 10; 11].

За зразкове несення служби курсанти підлягають заохоченню, а за порушення службової дисципліни – несуть дисциплінарну відповідальність згідно із Дисциплінарним статутом, а також цивільну, адміністративну, кримінальну відповідальність згідно із законом [9].

Отже, коло прав студента набагато більше за коло обов'язків, тоді як у курсантів все навпаки.

Перебування курсантів у колективах, що мають спеціальну організацію, своєрідний побут, статутні відносини.

У період навчання курсанти перебувають на державному утриманні, тобто у закладі (крім канікулярного періоду, вихідних та святкових днів, коли курсанти можуть перебувати у закладі за бажанням), проживання у гуртожитках казарменого типу (на молодших курсах), носіння спеціальної форми та безоплатне забезпечення харчуванням.

Досліджуючи особливості курсанта як суб'єкта педагогічного процесу, слід зауважити, що курсанти стикаються з різними соціально-побутовими (великі фізичні навантаження, звантаженисть по службі, дефіцит особистого часу, побутова невпорядкованість) та психологічними труднощами (труднощі, пов'язані з молодшими командирами й офіцерами, необхідність діяти суворо за Статутом, укладатися в розпорядок дня).

Курсанти відрізняються від студентів ще й способом життя, що впливає на їх індивідуальну та колективну діяльність. Адже найважливішим середовищем навчання й виховання курсанта є колектив закладу вищої освіти загалом, факультету, курсу, навчального взводу й ті соціальні відносини і процеси, що властиві цим групам.

За період навчання курсант «проживає» у колективі закладу вищої освіти значний етап становлення особистості, набуває фахових знань, умінь, навичок [8]. У колективі відбувається формування важливих особистісних якостей курсанта, його світогляду, фахової компетентності майбутнього офіцера с.ц.з. Відносини, що складаються в курсанта в колективі, відіграють важливу роль у його адаптації до фахового середовища [12]. Особливістю взаємин у курсантському колективі є їх типовість, регламентованість основними вимогами законів України та підзаконними актами у сфері діяльності ДСНС України, обмеженість в особистісному спілкуванні та домінування моностатевого спілкування.

У продовження думки Л. Мандрик вказує, що в курсантському колективі існує двобічна система внутрішніх взаємовідносин – формальна (офіційні стосунки між курсантами, що визначаються принципом дотримання суворої субординації, регламентуються відповідними статутами, наказами, інструкціями, розпорядженнями і здійснюються шляхом нормування поведінки) і неформальна (стосунки, зумовлені існуванням неформальної структури колективу, наявністю неформальних груп, як соціально позитивних, так і соціально негативних) [13, 4].

Серед аналізованих особливостей варто виокремити високий рівень колективності професійного спілкування курсанта у закладі вищої освіти: курсант постійно перебуває в середовищі однокурсників, в умовах переплетіння індивідуальних моделей спілкування, утвердження домінантної моделі особистісного спілкування, розвитку стратегії професійного спілкування під впливом лідера групи [14].

Крім того, особливістю професійної підготовки курсантів є соціально-референтна депривація: обмеження безпосереднього контакту із соціально значущими людьми – батьками, родичами, друзями [15].

Погоджуємося із авторитетною позицією В. Гори, що такі умови ускладнюють активність курсантів стосовно висловлення власної думки, що варто визнати своєю особливістю професійної підготовки, зокрема, підготовки до професійно орієнтованої комунікативної діяльності [14].

В умовах суворої регламентації й режиму, безумовно, формується дисциплінованість, самоорганізованість, відповідальність курсантів, однак з іншого боку, як слушно зазначає Л. Фрідман: «...традиційна педагогіка розглядає і вирішує питання виховання й навчання не конкретних суб'єктів, які мають свій темперамент і характер, а абстрактних об'єктів педагогічного впливу, які покійно виконують усі вказівки вчителів» [16, 5].

У цьому контексті С.Кравець вважає, що «... превалювання «повинності» породжує внутрішній супротив особистості, обмежуючи її свободу щодо вибору способів задоволення внутрішніх потреб, гальмує розвиток позитивної «Я-концепції», мотивації досягнення успіху, професійної мотивації, деформує самооцінку тощо». Означені індивідуально-психологічні утворення, власне, і є рушіями, основою, адже забезпечують позитивну динаміку рівнів розвитку професійної компетентності як у межах навчальної діяльності, так і поза нею – у професійному саморозвитку й навчанні впродовж життя [17, 47].

Чітка регламентація всієї життєдіяльності.

Важливо наголосити, що професійна підготовка особового складу у закладах вищої освіти ДСНС України ґрунтується на кількох організаційних засадах військової сфери – єдиноначальність, субординація (централізація), статут, службова дисципліна, особиста відповідальність, а тому дуже схожа на діяльність інших силових структур: внутрішніх військ, внутрішніх справ, прикордонників тощо [18]. Специфіка організації навчально-виховного процесу характеризується режимністю, дотриманням уставу, обмеженням певних свобод, притаманних іншим категоріям студентів тощо.

Характерною особливістю системи загальної професійної підготовки курсантів у закладах вищої освіти ДСНС України є регламентоване Положенням про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу, Дисциплінарним статутом служби цивільного захисту, Порядком організації внутрішньої, гарнізонної і караульної служб в органах управління і підрозділах оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та іншими законодавчими та нормативно-правовими актами імперативно-правове регулювання взаємин у закладі вищої освіти.

Так, загальні права та обов'язки курсантів відповідно до їх спеціального звання та службового положення визначаються згідно з законами України, загальновійськовими статутами, дисциплінарним статутом ДСНС України, іншими нормативними актами, що втілює принцип єдиноначальності й декларативності спілкування.

Єдиноначальність полягає в праві командира особисто ухвалювати рішення, віддавати накази, розпорядження, забезпечувати їх виконання. Необхідно наголосити на вимозі беззаперечного підпорядкування наказам командирів.

Професійна підготовка і спілкування курсантів відбуваються в умовах суворої регламентації й чітких часових інтервалів. Розподіл часу від підйому до відбою жорстко структурований розпорядком дня, порушення якого є порушенням дисципліни та призводить до дисциплінарної відповідальності. Особливий режим організації життєдіяльності, виконання різних видів чергування в умовах жорсткої регламентації сприяє розвиткові навичок і вмінь внутрішньої самоорганізованості, відповідальності курсанта, уміння правильно й раціонально планувати час для всіх видів професійної діяльності.

Специфіка професійної підготовки курсантів полягає також в обмежених можливостях для добровільного вибору навчальних і поза навчальних видів діяльності, самореалізації, творчого розвитку.

Службово-професійна спрямованість.

Перш за все, слід відзначити, що завдання та функції служби цивільного захисту обумовлюють особливості відбору кандидатів на навчання та змісту освітньо-професійної підготовки. Відбір кандидатів на навчання до закладів освіти покладається на апарати по роботі з особовим складом ДСНС України, тому комплектуючі органи забезпечують їх попередній професійно-психологічний відбір, проходження лікарської комісії. Відбір до закладів вищої освіти ДСНС України здійснюється комплексно, ретельно, за багатьма соціально-моральними та психологічними параметрами, на основі психофізіологічного обстеження з урахуванням моральної та інтелектуальної сфер, а також фізичного розвитку. Результати вивчення та перевірок залучаються до особових справ кандидатів [19].

Така система відбору спрямована на те, щоб з самого початку формувати якісний особовий склад. Курсанти приймають присягу, мають звання, забезпечені правовим захистом і несуть всю повноту відповідальності, виконуючи функції цивільного захисту населення. Їх залучають до вирішення оперативних завдань як за місцем дислокації закладів вищої освіти, так і за необхідності в інших регіонах України. Крім того, кожний навчальний заклад з урахуванням чисельності особового складу оснащено спеціальними засобами, автомобільним парком, яким слід забезпечити спеціальні умови для зберігання.

Система навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти ДСНС України спрямована на максимально ефективну адаптацію випускників до умов служби, що, своєю чергою, визначає специфіку викладання кожного блоку дисциплін навчального плану. Під час стажування курсанти залучаються до діяльності основних органів та підрозділів органів цивільного захисту, ознайомлюються з наказами, рішеннями колегій ДСНС України, опановують нові методи забезпечення пожежної безпеки та цивільного захисту, закріплюють набуті під час навчання знання.

Отже, фахова підготовка у відомчих закладах вищої освіти передбачає органічну єдність теоретичної й практичної підготовки, а також зумовленість цілей і завдань служби соціальним замовленням суспільства і закріплення їх у законах, статутах і наказах.

Навчальна діяльність не є для курсанта єдиною, центральною і найбільш значущою сферою. Професійна підготовка майбутнього офіцера с.ц.з поєднує низку аспектів:

- навчання (заняття за програмою професійної підготовки),
- праця (різні види господарських робіт),
- несення служби,
- спортивні заняття та практика бойових дій в екстремальних умовах із порятунку людей, гасіння пожеж, ліквідації аварій на промислових підприємствах, в інших надзвичайних ситуаціях.

Спектр діяльності курсантів є більш широким за спектр діяльності студентів, адже курсант займається не тільки навчальною діяльністю, а й службовою. В умовах закладів вищої освіти ДСНС України службову діяльність (несення служби у складі добових нарядів із забезпечення діяльності закладу вищої освіти та його структурних підрозділів) розглядають як один із видів навчальної діяльності та практичної підготовки курсантів до майбутньої професії [8]. Курсанти постійно несуть службу, поєднують службу і навчання, що зумовлює менше вільного часу та часу на самопідготовку, ніж у студентів.

Професійна підготовка курсанта ускладнена щоденним навчальним і фізичним навантаженням, що виявляється в багаторазовому моделюванні екстремальних ситуацій, як-от: гасіння пожеж, розмінування, реагування на НС техногенного та природного походження різного рівня складності [20].

Невід'ємною складовою частиною практичної підготовки курсантів є практика в органах та підрозділах ДСНС. Перелік видів практики для кожного напряму, їх форми, тривалість і терміни проведення визначаються у робочих навчальних планах, а зміст – відповідними програмами практик. Основними видами практик майбутніх офіцерів с.ц.з. є ознайомча практика, навчальна практика, стажування. Додатковими видами практики є участі у перевірках протипожежного та техногенного стану об'єктів, несення служби в оперативно-рятувальних підрозділах ДСНС України. Так, наприклад, курсанти, що навчаються за спеціальністю «Пожежна безпека», проходять навчальну практику на посаді пожежного-рятувальника, навчальну практику на посаді начальника караулу, інспектора державного пожежного нагляду, переддипломну виробничу практику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гриця Т. Г. Значення відомчої освіти для підготовки працівників ОВС України. *Право і безпека*. №4. 2002. С. 55–59.
2. Перспективи підготовки кваліфікованих кадрів для сфери цивільного захисту. Формування ринкової економіки: зб. праць. К., 2011. С. 204–210. URL: http://www.big-lib.com/book/79_Formyvannya_rinkovoi_ekonomiki/7691_PERSPEKTIVI_PIDGOTOVKI_KVALIFIKOVANIH_KADRIV_DLYa_SFERI_CIVILNOGO_ZAHISTY_.
3. Система підготовки кадрів для сил безпеки України: проблеми та перспективи розвитку: аналітична доп. / С. В. Сьомін, О. О. Резнікова; за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2016. 50 с.
4. Закон України «Про професійно-технічну освіту» в редакції від 05.03.2017 №103/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>.
5. Максименко С. Д., Пелех О. М. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності). Рідна школа, 1994. №3–4. С. 68–72.
6. Про затвердження Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу

та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. №593. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/593-2013-%D0%BF>.

7. Военный энциклопедический словарь в 2-х т. / редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев, В. М. Карев и др. М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2001. 848 с.

8. Мухіна Г. В. Про особливості соціального статусу курсанта вищого навчального закладу МВС України. Вісник Запорізького національного університету. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/80/14005-pro-osoblivosti-socialnogo-statusu-kursanta-vishhogo-navchalnogo-zakladu-mvs-ukra%D1%97ni.html>.

9. Закон України «Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту» від 05.03.2009 р. №1068-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-17>.

10. Кодекс цивільного захисту України в редакції від 01.01.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

11. Про удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців у сфері цивільного захисту: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №874. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/874-2001-%D0%BF>.

12. Судебные и правоохранительные органы Украины: учеб. для студ. высш. учеб. зав. / наук. ред. Бандурка А. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 350 с.

13. Мандрик Л. М. Формування гендерної культури майбутніх фахівців пожежної безпеки у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Переяслав-Хмельницький, 2015. 25 с.

14. Гора В. А. Особливості системи професійної підготовки курсантів у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. №14, 2013. С. 107–111.

15. Ненько Ю. П. Професійно орієнтована комунікативна підготовка майбутніх офіцерів служби цивільного захисту: сучасний стан, проблеми, суперечності. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2016. С. 144–150.

16. Фридман Л. М. Психопедагогика общего образования: пособие для студентов и учителей. М.: Издательство «Институт практической психологии», 1997. 288 с.

17. Кравець С. Г. Психолого-педагогічні основи проектної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. праць. Вип. 11. Ін-т проф.-тех. освіти НАПН України / ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін. К.: Міленіум, 2016. С. 44–54.

18. Демент М. О. Сформованість професійної мотивації в ході педагогічного експерименту майбутніх офіцерів Державної служби

України з надзвичайних ситуацій. Вісник Львівського університету безпеки життєдіяльності. №7, 2013. С. 254.

19. Наказ МНС України «Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту» від 01.07.2009 р. №444. К.: МНС України, 2009. 17 с.

20. Хлипавка Г. Г. Формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів служби цивільного захисту в процесі професійної підготовки. Вісник ЛДУ БЖД. №13, 2016. URL: http://ldubgd.edu.ua/sites/default/files/3_nauka/visnyku/visnyk/13/13_34.pdf.

ЩОДО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

*Спіркіна О. О., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Сучасне суспільство поставило перед вищою школою всіх країн нове глобальне завдання – необхідність забезпечення доступу до вищої освіти все більш широких верств суспільства, оскільки для будь-якої країни ступінь її економічного і технологічного розвитку, добробуту суспільства пропорційні середньому рівню знань, умінь, навичок і кваліфікацій її активного населення [1]. Люди з високою кваліфікацією краще пристосовані до можливих змін профілю роботи, менш вразливі у випадках її втрати, спроможні оновлювати і підвищувати рівень своїх знань і компетенцій. Поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов.

Під дистанційним навчанням розуміємо сукупність найсучасніших освітніх технологій із найсучаснішими методиками навчання, технічними засобами зв'язку та передачі інформації, що забезпечують доставку інформації в інтерактивному режимі за допомогою використання ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій) від тих, хто навчає (викладачів), до тих, хто навчається (студентів).

Дистанційне навчання – це така форма організації освітнього процесу, основою якої є самостійна робота людини, яка навчається. Воно дає змогу навчатися у зручний для людини час та у віддаленому від викладача місці (тому дистанційне) [2]. Цей тип навчання дає змогу отримати освіту широкому колу людей, які мають певні обмеження задля очного навчання: працюючі, військовики строкової служби, інваліди та інші. Дистанційне навчання передбачає таку організацію навчального процесу, коли студент навчається самостійно за розробленою викладачем програмою і віддалений від нього у просторі

чи часі, однак може вести діалог із ним за допомогою засобів телекомунікації [1].

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі роботи, надання студентам можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід у процесі дослідницької діяльності. Основну роль у здійсненні дистанційного навчання відіграють сучасні інформаційні технології.

В Україні дистанційна форма освіти впроваджується вже майже двадцять років. У 2002 р. Міністерством освіти і науки України був запроваджений експеримент з дистанційного навчання. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. за №1494 була затверджена перша Програма розвитку системи дистанційного навчання 2004–2006 рр. [3]. На виконання цієї Програми було розроблене перше Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 21 січня 2004 р. за №40. З розвитком технологій у 2013 р. було затверджене нове Положення про дистанційне навчання.

У зв'язку із пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, в Україні широко застосовується дистанційне навчання як у школах, так і в ЗВО.

Правильне застосування Інтернет-технологій у навчальному процесі сприяє організації самостійної роботи студентів, розвитку навиків самостійної діяльності, якісному засвоєнню матеріалу, що вивчається, та застосуванню його на практиці, що приведе до підвищення якості вищої освіти. У такому разі можна говорити про дистанційну освіту як про новий етап розвитку усієї освітньої системи. Відповідно до вищевказаного, вважаємо дистанційну освіту як освіту, що відбувається у ситуації просторового розділення викладача і студента або студентів один від одного. Принципова його відмінність від заочного типу навчання полягає в організації індивідуального спілкування і навчання за допомогою використання всесвітніх та локальних комп'ютерних мереж (Інтернету).

Отже, студенти дистанційної форми навчання мають змогу:

- навчатися у зручний час, у зручному місці;
- навчатися незалежно від місця проживання, стану здоров'я;
- одночасно навчатися і працювати, не залишаючи основне місце роботи.

У сучасному світі обов'язковою складовою успішного оволодіння професією та просуванням по кар'єрним сходам є знання іноземної мови, тому її вивчення у закладах вищої освіти (ЗВО) є необхідним і доцільним. Згідно державним освітнім стандартам, метою навчання іноземній мові у ЗВО України в контексті реалізації компетентнісного підходу є формування у студентів комунікативної компетенції, тобто розвиток не лише мовленнєвих умінь та мовних навиків, а й засвоєння лінгвокраїнознавчих і соціокультурних знань.

Варто звернути увагу на те, що істотний вплив на реалізацію компетентнісного підходу відіграє скорочення аудиторного

навантаження з дисципліни «Іноземна мова» у ЗВО технічного спрямування. Через зменшення аудиторного часу виникла проблема покращення ефективності навчання, рішенням якої займаються викладачі іноземних мов. Звичайно, це потягнуло за собою перегляд навчальних програм та, як результат, пошук нових підходів та прийомів з метою оптимізації процесу навчання у нових умовах. Варто додати, що процеси інтеграції та розширення світового освітнього простору потребують розробки і впровадження нових методів та технологій професійної освіти в цілому і навчання іноземній мові зокрема.

Грамматично-перекладацький метод, який протягом десятиліть був основою викладання іноземних мов у ЗВО країни, втратив свою актуальність. Наразі необхідно впроваджувати в навчальний процес сучасні освітні технології з метою підвищення якості навчання за рахунок інтенсифікації навчального процесу та активізації самостійної роботи студентів [4].

Використання комп'ютерних технологій для навчання на відстані цікавить багатьох науковців. Були спроби застосування телекомунікаційних технологій і у навчання іноземним мовам. Ця практика має достатні для цього підстави, оскільки дозволяє:

- передавати на відстані інформацію будь-яких об'ємів та будь-якого виду (візуальну, звукову, статичну, динамічну, текстову, графічну);

- зберігати будь-які об'єми інформації у пам'яті комп'ютера протягом необхідного часу, редагувати її, роздруковувати тощо;

- користуватися різними інформаційними джерелами [5].

Нова форма навчання іноземним мовам не замінює очне чи заочне навчання, а доповнює його з метою поглиблення та розширення передбачених програмою знань. Всі методи дистанційної освіти базуються на самостійному отриманні знань студентами, на роботі з різними джерелами інформації.

Найпоширенішими формами навчання та контролю знань традиційної освіти під час вивчення іноземної мови є практичні заняття, контрольні роботи, заліки, іспити тощо. Розглянемо особливості відповідних видів навчання у дистанційній освіті.

Практичні заняття у дистанційній освіті є активною формою навчальних занять. Їх проводять за допомогою відеоконференцій на платформах ZOOM, GoogleMeet, Skype тощо. Вони дають змогу увійти студенту у дискусію у будь-який момент її розвитку. Викладач може оцінити засвоєння матеріалу за ступенем активності учасника дискусії. Збільшується кількість взаємодій між студентами, а викладач виступає в ролі рівноправного партнера.

Крім того, студенти мають можливість отримати від викладача список Інтернет-ресурсів для їхнього використання під час вивчення іноземної мови. Вони можуть сприймати на слух автентичні аудіо- та відеоматеріали, виконувати граматичні та лексичні вправи онлайн.

Варто зауважити, що консультації у дистанційному навчанні є однією із форм керування роботою студентів і надання їм допомоги у самостійному вивченні іноземної мови. Для цього використовують електронну пошту, звичайні засоби зв'язку (телефон, факс), Viber та платформу GoogleClass.

Контроль – це перевірка результатів теоретичного та практичного засвоєння студентом навчального матеріалу. У дистанційному навчанні виправдав себе тестовий контроль. Тести добре пристосовані для самоконтролю і дуже корисні для індивідуальних занять [1]. До речі, на основі платформи GoogleClass ефективно застосовувати тестування як спосіб контролю знань та компетенцій студента.

Варто зазначити, що ефективність дистанційного навчання вимагає взаємозв'язку багатьох факторів, а саме:

- ефективну взаємодію викладача та студента, незважаючи на фізичне розділення відстанню;
- використання освітніх технологій;
- ефективність освітніх матеріалів та спосіб їхньої доставки;
- ефективність зворотного зв'язку [6].

Унікальність дистанційного навчання в тому, що воно виключає особистісний фактор під час навчання та має можливість задіяти декілька каналів сприйняття інформації студентами, нейтралізувати суб'єктивний фактор під час проведення контролю зі сторони викладача.

Основу процесу навчання складає самостійна пізнавальна діяльність студента, яка припускає велику свободу дій та самоконтроль. Загалом, основною умовою успішності дистанційного навчання є самодисципліна, організованість та відповідальність студентів.

Вважаємо, що раціональна організація навчання може бути досягнута за рахунок активної роботи, чіткого планування самостійної роботи студентів, використання учбових програм. За обмеженої кількості аудиторних занять час повинен використовуватися головним чином для мовленнєвої практики та для навчання прийомам самостійної роботи. Викладач пояснює студентам, яким чином вони можуть досягнути задовільних результатів у своїй самостійній роботі, націлює їх на регулярне виконання домашніх завдань, повторення граматики, лексики, читання спеціальних текстів [7].

Від самого початку самостійного отримання знань студентом, який навчається дистанційно, необхідно залучити його до активної пізнавальної діяльності, що передбачає застосування мовленнєвих знань для вирішення комунікативних задач у сумісній творчій діяльності у групах. Для цієї мети особливо ефективними є сумісні проекти. Як приклад, можна застосовувати метод проектів з кожного модуля дисципліни. Так, студенти, що вивчають «Право», можуть виконувати проекти з актуальних тем, які для них цікаві, та

представляти їх у презентаційних виступах, наприклад: «Судова система в Україні», «Судді», «Присяжні» тощо.

Використання комп'ютерних технологій також відкриває можливості для автоматичного контролю на основі програмного забезпечення, для оцінки ступеня формування граматичних компетенцій, для становлення словникового запасу, для виконання індивідуальних завдань, для збору та аналізу результатів перевірки навченості та підвищення об'єктивності контролю. Вдалим прикладом є застосування комп'ютерних тестів для контролю засвоєння мовленнєвого матеріалу та перевірки сформованих умінь застосування отриманих знань у різних проблемних ситуаціях.

Таким чином, позитивними рисами дистанційного навчання, які не властиві традиційному, є:

- дистанційна освіта формує принципово новий освітній простір;
- можливість навчатися у зручній для себе час у зручному місці й темпі, нерегламентований відрізок часу для освоєння дисципліни;
- паралельне із професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва;
- можливість звертатися до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, банків даних тощо);
- спілкування через мережу Інтернет і за допомогою електронної пошти, один з одним і з викладачем;
- сконцентроване подання навчальної інформації та мультидоступ до неї підвищує ефективність засвоєння матеріалу;
- можливість витратити більше часу і зусиль на складні та важливі для студента теми з метою поглибленого їх опрацювання;
- використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що також дає змогу навчати роботі з ними;
- рівні можливості одержання освіти – незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності та матеріальної забезпеченості студента;
- допомагає оминати психологічні бар'єри, пов'язані з комунікативними особливостями людини (сором'язливість, страх перед публічними виступами тощо);
- експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг;
- розширення та оновлення ролі викладача, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно вдосконалювати свої курси, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій;
- збільшення творчого та інтелектуального потенціалу студента за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, уміння володіти комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення;
- якість дистанційної освіти не поступається в ідеалі якості очної форми одержання освіти, а поліпшується за рахунок залучення професорсько-викладацького складу найвищої кваліфікації і

використання в навчальному процесі найкращих навчально-методичних видань та контролюючих тестів з дисциплін [2].

Щодо недоліків застосування комп'ютерних технологій, потрібно віднести наступні:

- 1) недостатній рівень володіння комп'ютерними технологіями студентами, а інколи й викладачами;
- 2) недоброчесність у виконанні завдань студентами;
- 3) залежність від роботи Інтернету;
- 4) необхідність розробки зручніших, більш інтерактивних навчальних матеріалів, що потребує багато часу та зусиль з боку викладачів, але не заохочується матеріально.

Загалом, недоліками дистанційного навчання в Україні є наступні:

- низька пропускна спроможність електронної мережі для проведення навчальних чи екзаменаційних телеконференцій;
- недостатній безпосередній контакт між викладачем і студентом (відбувається менш ефективна передача знань, без особистого контакту), а також недостатній рівень спілкування між студентами для обміну досвідом;
- відсутність науково обґрунтованої та чітко сформульованої стратегії дистанційної освіти;
- невисокий рівень комп'ютеризації суспільства та системи навчальних закладів;
- відсутність або є дуже дорогими прикладні комп'ютерні програми, необхідні для підтримки WEB-сайтів та інформаційних ресурсів, адміністрування процесів дистанційного навчання;
- відсутність підготовки педагогічних кадрів до застосування у навчанні студентів телекомунікаційних мереж та інформаційних технологій;
- відсутність негайного практичного застосування отриманих знань із наступним обговоренням виниклих питань з викладачем і роз'ясненням ситуації на конкретних прикладах [2; 8].

Наразі дистанційна освіта в Україні успадкувала майже всі ознаки заочної форми навчання, тому вона поки що не виконує покладених на неї функцій. Сьогодні в Україні дистанційне навчання загалом та дистанційне навчання іноземній мові немовних спеціальностей зокрема може повноцінно розвиватися тільки за наявності таких його основних складових як:

- нормативно-правової бази;
- навчальних закладів (центрів, кафедр, факультетів, інститутів або університетів дистанційного навчання);
- контингенту студентів;
- кваліфікованих викладачів;
- навчальних програм і курсів;
- відповідної матеріально-технічної бази (апаратного і програмного забезпечення, високошвидкісних ліній зв'язку);
- фінансової підтримки;

- розробки критеріїв якості тощо [9].

Отже, лише сміливе поєднання аудиторних занять з активним використанням Інтернет-технологій та електронних навчальних ресурсів неодмінно приведе до формування іншомовної комунікативної компетенції конкурентоспроможних випускників технічних закладів вищої освіти. Незважаючи на недоліки, технології дистанційного навчання є могутнім засобом пізнання. Успішне вирішення проблеми впровадження дистанційної освіти в Україні сприятиме підвищенню якості і рівня доступності вищої освіти, інтеграції національної системи освіти в наукову, виробничу, соціально-суспільну та культурну інформаційну інфраструктуру світового співтовариства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Триндаде А. Р. Информационные и коммуникационные технологии и развитие человеческих ресурсов // Дистанционное образование. 2000. №2. С. 5–9.
2. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України // Проблеми сучасної освіти. Збірник науково-методичних праць. 2017. Вип. 4. С. 27–36.
3. Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004–2006 роки // Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF#Text>.
4. Полат Е. С. Организация дистанционного обучения иностранному языку на базе компьютерных телекоммуникаций. URL: <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/03/28/organizatsiya-distantsionnogo>.
5. Ломова С. Э. Обучение студентов иностранному языку в условиях дистанционного образования. URL: https://edit.muh.ru/content/mag/trudy/08_2011/05.pdf.
6. Левина Т. Ф. Использование ИТ (дистанционное обучение) в преподавании иностранных языков. URL: <http://gcon.pstu.ru/pedsovet2001/s/s2-3-1.htm>.
7. Тарасенко О. С. Новые методы и формы работы в условиях дистанционного обучения иностранному языку // ПИТИС: науч.-метод. журнал. Секц. Образование и педагогика. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. №2 (22). С. 74–79.
8. Переваги та недоліки денного та дистанційного навчання // Стимул. Учебный центр. URL: https://stimul.kiev.ua/articles.htm?a=perevagi_ta_nedoliki_dennogo_ta_distantsiynogo_navchannya.
9. Татарчук Г. М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект // Образование. 2000. №1. С. 63–72.

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Дулгерова О. М., кандидат історичних наук, доцент;

Кришталь Т. М., доктор економічних наук, професор

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

Одним з головних завдань державної політики України є забезпечення якісного управління всіма сферами суспільного життя, кінцевою метою якого є побудова соціальної держави – політичного устрою, де кожна окремо взята людина відчувала б себе захищеною, комфортно й упевнено. Саме тому, соціальний захист населення стає на сьогоднішній день одним з пріоритетних напрямків соціальної політики України. Основні соціальні ризики, на мінімізацію яких орієнтується соціальний захист, – це старість, вихід на пенсію, смерть годувальника, інвалідність, хвороба, вагітність, догляд за дітьми, безробіття, необхідність підтримки хворих і людей похилого віку тощо. Загальносвітова економічна криза, погіршення демографічних процесів, збільшення людей похилого віку та зменшення кількості працездатного населення є основними чинниками, що загострюють проблему реалізації соціальних гарантій. Тому завдання сучасної системи соціального захисту полягає в підтримці стабільного рівня доходів населення, наданні рівного доступу до основних соціальних послуг в ринкових умовах які ставлять нові вимоги до системи соціального захисту населення.

У Конституції України задекларовано, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1]. Словом «соціальна» підкреслюється та обставина, що така держава покликана здійснювати політику, спрямовану на забезпечення певного рівня добробуту всіх своїх громадян, підтримку соціально слабких груп населення і утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Невід'ємною частиною соціальної держави є система соціального захисту населення, необхідна для реалізації матеріального благополуччя громадян, сприяння соціальній згоді та солідарності в суспільстві. Перед Україною стоїть завдання створення такої системи соціального захисту, яка змогла б достатньо швидко і якісно підняти рівень життя соціально незабезпечених груп населення і в той же час не робити стримуючого впливу на розвиток економіки. Для успішного виконання цього завдання необхідно створювати гнучкі, здатні швидко адаптуватися в нових економічних умовах програми

соціального захисту населення, що ґрунтуються на кращих світових досягненнях і враховують національні особливості розвитку. Слід враховуючи, що «стратегічною метою України є побудова конкурентоспроможної соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграція у європейське співтовариство» [2].

Протягом останнього десятиліття в Україні відбувається активне реформування усіх форм соціального захисту населення, яке спрямоване на удосконалення системи соціального захисту відповідно до соціально-економічних викликів сьогодення. У тому числі і системи спеціального соціального захисту співробітників ДСНС.

Діяльність держави щодо спеціального соціального захисту співробітників ДСНС є беззаперечною та обов'язковою складовою функціонування сучасної держави, адже вона стоїть на шляху вступу до Європейського союзу, в країнах якого сформовані найбільш розвинені системи соціального захисту рятувальників, військовослужбовців, медичних працівників.

Неможливо досконало зрозуміти та усвідомити державну модель соціального захисту населення, не проаналізувавши зміст самого поняття «соціальний захист» та історію розвитку соціального захисту в різних сферах діяльності.

Проблемам становлення та розвитку соціального захисту присвячено велику кількість праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Зокрема, історичні аспекти виникнення та розвитку соціального захисту досліджували такі вчені, як Лібанова Е. М., Болотіна Н. Б. Трансформацію ролі держави у забезпеченні добробуту громадян відображено у працях Іванової О. Л., Макарова О. В., Злупко С. М., Радецького Й. І., які також у своїх дослідженнях приділяли увагу дослідженню теоретичних засад та історичним витокам соціального захисту населення.

Розкриваючи окреслену проблему, перш за все, слід розкрити зміст поняття «соціальний захист населення» та «право соціального забезпечення».

В юридичній і соціологічній науковій літературі є велика кількість визначень поняття «соціальний захист».

Соціальний захист населення – це система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави із забезпечення соціальних прав і гарантій громадян, дія якої спрямована на турботу держави та суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування тощо [3].

Соціальний захист визначається як комплекс організаційно-правових (створення інститутів соціального захисту та законів, що регулюють їх діяльність) та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [4].

Поняття «соціальний захист» міститься і в Конституції України (ст. 46 та ін.), інших законодавчих актах, що зумовлює різні підходи до його юридичної інтерпретації.

Аналізуючи наукову літературу, ми бачимо, що поняття «соціальний захист» розглядається у різних аспектах. У широкому розумінні соціальний захист є змістом соціальної функції держави, системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини та громадянина в державі.

На думку Є. Мачульської, у широкому значенні під соціальним захистом розуміють діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті [5].

М. Буянова вважає, що соціальний захист більш широке поняття і, хоч основні питання соціального захисту громадян належать до права соціального забезпечення, соціальний захист здійснюється також за допомогою інших галузей права – трудового, цивільного, житлового, сімейного, екологічного тощо [6], а у вузькому розумінні соціальний захист є соціально захисною діяльністю держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

На думку Н. Волгіна, – це політика та цілеспрямовані дії, а також засоби суспільства та держави, що забезпечують індивіду, соціальній групі, населенню в цілому комплексне всебічне вирішення різноманітних проблем, зумовлених соціальними ризиками, які можуть спричинити або вже спричинили повну чи часткову втрату вказаними суб'єктами можливостей реалізації прав, свобод і законних інтересів, економічної самостійності та соціального благополуччя, а також оптимального розвитку, відновлення або придбання [7].

С. Приходько вважає, що соціальний захист як функція держави є системою правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями досягнення життєвого рівня для себе та своєї сім'ї, соціальної підтримки і допомоги на випадок певних обставин, наприклад, непрацездатності, хвороби, безробіття тощо [8].

На думку О. Єрмоловської, соціальний захист – це система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками та становленням ринкової організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них [9]. Дещо іншу точку зору висловлює Н. Хом'як, яка під соціальним захистом розуміє комплекс заходів, що захищають від економічної та соціальної деградації внаслідок економічної кризи, зниження доходів, хвороб, професійного захворювання, старіння, безробіття, екологічної загрози тощо [10].

Під соціальним захистом населення розуміють також відповідні гарантії та коло зобов'язань суспільства відносно людини, будь-якої соціальної групи населення із забезпечення їм достатнього рівня життя [11].

На думку І. Сироти, соціальний захист належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [12].

Право соціального забезпечення – це система правових норм, якими регулюються суспільні відносини з соціального, матеріального забезпечення, обслуговування й утримання громадян у разі настання соціальних ризиків [13].

З давніх часів, коли люди почали усвідомлювати усі переваги самоорганізації у громади, виникла потреба у спільному захисті від різноманітних несприятливих життєвих ситуацій. Можна виділити кілька ключових періодів в історії людства, пов'язаних із намаганням обмежити вплив несприятливих життєвих обставин спільними зусиллями [14]. Зокрема, ще в законах вавилонського царя Хаммурапі передбачалось укладання угоди між учасниками торгового каравану про сумісну відповідальність за збитки, яких зазнавав будь-хто з його членів унаслідок розбійного нападу або пограбування. У Стародавній Греції практикувалися угоди купців-піратів щодо розподілу як доходів від торговельно-розбійницьких операцій, так і втрат внаслідок різноманітних морських небезпек. Як бачимо з історії, навіть пірати намагались убезпечити себе своєрідним соціальним захистом на випадок настання несприятливих обставин. У Стародавньому Римі передбачалась взаємодопомога членам римських професійних корпорацій, колегій, спілок на випадок захворювання, каліцтва, смерті, допомоги сім'ям, що втратили годувальника. В епоху Середньовіччя соціальний захист полягав у наданні соціальної підтримки як у випадку смерті, хвороби, каліцтва, що пізніше стали називати особистим страхуванням, так і для відшкодування збитків внаслідок стихійного лиха, пограбування, що стало фундаментом для майнового страхування. На нашу думку саме епоху Середньовіччя можна вважати підґрунтям для становлення сучасних форм соціального захисту. І вже у ХХ ст. відбулося запровадження формальної системи соціального захисту із наданням грошової підтримки та належного медичного забезпечення громадянам різних країн Європи.

Універсальна потреба в соціальному захисті на початку ХХ ст. була визнана світовою спільнотою як основоположне право людини. Оскільки Міжнародна організація праці (МОП) була створена у 1919 р., досягнення в сфері соціального захисту стало основою її мандату. Підхід МОП до соціального забезпечення базується на правах, тобто для реалізації права на соціальне забезпечення використовуються міжнародно-правові документи в якості відправної точки, а безпосереднє право на соціальний захист визнається як право людини в основних документах, що регулюють ці права. Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1948 р., є першим в історії міжнародних відносин актом, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у різних сферах суспільного життя, яких мають дотримуватись і поважати всі, без винятку, держави [15].

Особливу категорію працівників, які потребують спеціального соціального захисту становлять співробітники ДСНС, які в минулому тривалий час були співробітниками органів внутрішніх справ. Так, 20 грудня 1990 року Верховною Радою УРСР було прийнято Закон України «Про міліцію», яким було визначено правові основи діяльності працівників органів внутрішніх справ (статі 22, 23). Та закладено основні положення соціального захисту працівників ОВС.

Після набуття Україною державної незалежності, 24 серпня 1991 року, почався новий етап у реформуванні соціального захисту працівників органів внутрішніх справ.

Основні засади спеціального соціального захисту визначені в Законі України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року, в інших законах та нормативно-правових актах.

Зміст цих нормативно-правових актів встановлює комплекс конкретних суб'єктивних прав працівників органів внутрішніх справ та членів їх сімей на соціальний захист.

У наступні, за наведеними, періодами регулювання правових відносин у сфері забезпечення соціальних гарантій працівників ОВС здійснювалось шляхом внесення відповідних змін та доповнень до існуючих законів та нормативно-правових актів.

З відокремленням пожежної охорони, приймаються відомчі нормативно-правові акти які регулюють питання соціального захисту працівників пожежної охорони та членів їх сімей. В законі України «Про пожежну охорону» в статті 22 було зазначено, що держава гарантує соціальний захист працівникам державної пожежної охорони. Особовий склад державної пожежної охорони користується пільгами при розподілі житла, встановленні квартирних телефонів, влаштуванні дітей у дитячі дошкільні заклади.

За особами рядового та начальницького складу державної пожежної охорони, звільненими зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років, зберігається право на пільги.

Соціальний захист робітників і службовців, які уклали трудовий договір з державною пожежною охороною, забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю.

Відповідно до статті 23 цього закону у разі загибелі (смерті) особи рядового чи начальницького складу державної пожежної охорони під час виконання службових обов'язків сім'ї загиблого (померлого), а в разі її відсутності його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі десятирічного грошового забезпечення загиблого (померлого) за останньою посадою, яку він займав, в порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

У разі поранення (контузії, травми або каліцтва), заподіяного особі рядового чи начальницького складу державної пожежної охорони під час виконання службових обов'язків, а також інвалідності, що настала в період проходження служби або не пізніше ніж через три

місяці після звільнення зі служби чи після закінчення цього строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, що мали місце в період проходження служби, пов'язаного з виконанням службових обов'язків, залежно від ступеня втрати працездатності йому виплачується одноразова грошова допомога в розмірі до п'ятирічного грошового забезпечення за останньою посадою в порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України. Визначення ступеня втрати працездатності особою рядового та начальницького складу державної пожежної охорони у період проходження служби у кожному випадку ушкодження здоров'я здійснюється в індивідуальному порядку відповідно до законодавства[16].

Закон України «Про правові засади цивільного захисту», прийнятий у 2004 році, значно розширив гарантії соціального забезпечення співробітників органів і підрозділів цивільного захисту. Зокрема, Розділ 8 цього Закону встановлював соціальний і правовий захист осіб рядового і начальницького складу та працівників органів і підрозділів цивільного захисту та їх пенсійне забезпечення [17].

На зміну вищезазначеним законодавчим актам у 2013 році був прийнятий Кодекс цивільного захисту України. Цей документ узагальнив та систематизував основні соціальні гарантії осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту. В главі X даного Кодексу зазначено, що держава гарантує соціальний та правовий захист осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, працівників органів управління та сил цивільного захисту і осіб, звільнених із служби цивільного захисту. Стаття 24 цього Кодексу визначає, що держава забезпечує соціальний та правовий захист осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, працівників органів управління та сил цивільного захисту і членів їхніх сімей відповідно до Конституції України, цього Кодексу та інших законодавчих актів. Крім того в законі чітко окреслено основні положення медичного, санаторно-курортного, пенсійного забезпечення, забезпечення житлом та оплата комунальних послуг, виплата одноразової допомоги та інші соціальні гарантії[18].

Підсумовуючи вищезазначене, слід відзначити, що постійне регулювання правових відносин у сфері забезпечення соціальних гарантій співробітників служби цивільного захисту здійснюється шляхом внесення відповідних змін та доповнень до існуючих законів та нормативно-правових актів з метою їх удосконалення відповідно до вимог часу.

Хоча процес формування системи соціального захисту на території України триває вже більше двох тисячоліть, не можна стверджувати, що вона сформувалась остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем соціального захисту доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення залежно від впливу різних макроекономічних умов. Таким чином, процес розвитку системи соціального захисту в органах та підрозділах служби цивільного захисту тісно пов'язаний з процесом

розвитку соціального захисту в Україні в цілому, але має свої особливості, пов'язані з підвищеним ризиком службової діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Джига М. В., Болотіна Н. Б. Соціальний захист працівників органів внутрішніх справ за законодавством України: Навч. посібник. К.: КЮІ МВС, 2005. 169 с.
3. Нагребельний В. П., Болотіна Н. Б. Соціальний захист // Юридична енциклопедія: В 6 т. К., 1998. Т. 5.
4. Ліанова Л., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. К., 2004. 491 с.
5. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. М., 1999. 240 с.
6. Право социального обеспечения / Под ред. К. Н. Гусова. М., 1999. 344 с.
7. Социальная политика / Под ред. Н. А. Волгина. М., 2002. 736 с.
8. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян // Право України. 1999. №2. С. 22–26.
9. Єрмоловська О. Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Х., 1996. 32 с.
10. Хом'як І. К. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. К., 1996. 20 с.
11. Куницький Р. Й. Соціальний захист населення в умовах переходу до ринкової економіки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Л., 1995. 20 с.
12. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні. К., 1998. 408 с.
13. Болотіна Н. Б. Соціальний захист // Юридична енциклопедія: В 6 т. К., 2003. Т. 5.
14. Страхування: підруч. / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Р. В. Пікус та ін. К.: Знання, 2008. 1019 с.
15. Universal Declaration of Human Rights // International Human Rights Law Selected Documents. EuropaInstitut of Saarland University. Verlag Alma Mater, Saarbrucken, 2015. P. 17–22.
16. Про пожежну охорону: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, №5, ст. 21.
17. Про правові засади цивільного захисту: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №39, ст. 488.
18. Кодекс цивільного захисту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, №34–35, ст. 458.

ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ФОНДОВОЇ БІРЖИ УКРАЇНИ

*Коваленко-Чукіна І. Г., кандидат історичних наук, доцент
Уманський національний університету садівництва*

На сьогоднішній день правове становище фондової біржі передбачено Господарським Кодексом України, законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про акціонерні товариства», іншими нормативно-правовими актами.

З економічної точки зору, фондова біржа – це організаційно оформлений постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Виходячи з положень

Господарського Кодексу України (ч. 1 ст. 360) та Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», можна дати визначення фондової біржі в юридичному контексті. Фондова біржа – це юридична особа (організація), яка зосереджує попит і пропозицію на цінні папери, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства і правил фондової біржі.

Фондова біржа в силу свого характеру діяльності та нормативних умов створення і функціонування є структурним елементом фондового ринку, завдяки якій він існує і розвивається. Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – частина ринку капіталів, де здійснюються емісія, купівля і продаж цінних паперів. Фондовий ринок є абстрактним поняттям, що служить для позначення сукупності дій і механізмів, що роблять можливими торгівлю цінними паперами. Його не слід плутати з поняттям «фондова біржа» – організацією, яка надає можливість для здійснення торгових операцій і зведення разом покупців і продавців цінних паперів [2, 101].

Біржа надає можливість усім організаціям, що пройшли належну перевірку, продавати активи тим, хто хоче вкласти в них гроші. Вона відіграє важливу роль в економічному розвитку країни, оскільки сприяє поживленню економіки і здорової циркуляції капіталу.

Стаття 42 Конституції України передбачає що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [1]. Отже, кожна особа може займатися підприємницькою діяльністю, котра не заборонена законом, це передбачає існування особливих суб'єктів, тобто суб'єктів некомерційного господарювання, одним із видів яких є фондові біржі, котрі через особливий

Фондова біржа – це організований ринок цінних паперів, на якому власники фондових цінностей здійснюють угоди купівлі-продажу через членів біржі, що виступають як посередники.

Головна відмінність від позабіржових торговельних систем полягає в застосуванні жорстких процедур відбору емітентів, цінних паперів і операторів ринку. Характерними ознаками біржі є концентрація попиту і пропозиції, приуроченість торгів до певного місця і часу, регульованість, публічність і гласність торгів, підпорядкованість встановленим правилам, укладення угод без

наявності на біржі самих цінних паперів, оптовий характер торгів (партіями або лотами).

Фондова біржа являє собою елемент інфраструктури організованого ринку цінних паперів, на якому їх власники здійснюють через членів біржі операції купівлі-продажу. Тобто саме вона є місцем укладення різноманітних угод щодо цінних паперів.

Однак, фондова біржа, як свідчить світова практика, – це в першу чергу вторинний ринок цінних паперів. Фондова біржа віддзеркалює стан ділової активності держави та безпосередньо сприяє залученню додаткових інвестиційних коштів в найбільш ринкові привабливі галузі економіки та здійснює розподіл і перерозподіл фінансового капіталу. Через виокремлення різноманітних видів фондових бірж можливо більш детально розглянути їх сутність, цілі і функції. Так, за номенклатурою товарів, що є об'єктами торгів, фондові біржі бувають універсальними (торгують різними цінними паперами) і спеціалізованими (в структурі торговельного обороту домінують цінні папери одного виду [3, 291]. Отже, фондова біржа є важливим елементом, складовою фондового ринку, яка завдяки своєму існуванню формує інвестиційний показник в країні, сприяє його підвищенню та активно реагує на зміни в економіці.

Громадяни або юридичні особи, що купують цінні папери від свого імені та за свій рахунок, є інвесторами. Ними можуть бути також іноземні громадяни та юридичні особи. Ще один учасник ринку цінних паперів – інвестиційна інституція, якій надається право юридичної особи, що дає їй можливість виконувати функції посередника (фінансового брокера), інвестиційного консультанта, інвестиційної компанії, інвестиційного фонду. Інвестиційні компанії можуть займатися організацією випуску цінних паперів та видаванням гарантій щодо розміщення їх на користь третім особам, вкладати кошти у цінні папери від свого імені та за свій рахунок, у тому числі через котування цінних паперів, за якими інвестиційна компанія зобов'язується їх продавати і купувати.

Це свідчить про те, що фондова біржа відіграє значну роль у розвитку ринкових відносин та їх становленні. Згідно з законодавством, фондова біржа – це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами [5].

Завдяки порядку створення, тобто легалізації діяльності фондової біржі можливо говорити про її нормативно-господарський характер. За законодавством фондова біржа набуває статусу юридичної особи в порядку, визначеному законодавством України, та здійснює діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку у встановленому порядку [6]. Реєстрація здійснюється за Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [5].

На сьогодні біржі поділяють залежно від правового статусу і стану розвитку. Так, за правовим статусом у світі виділяють три типи фондових бірж:

1) публічно-правова організація – це фондова біржа, що перебуває під постійним державним контролем. Переважає у Німеччині і Франції, де держава бере участь у розробці Правил біржової торгівлі, контролює їх виконання, забезпечує підтримку правопорядку на біржі під час проведення торгів, призначає біржових маклерів тощо;

2) приватні фондові біржі – приватні компанії, що створюються у формі акціонерних товариств і є абсолютно самостійними в організації біржової торгівлі. Всі угоди на таких біржах укладаються відповідно до чинного в країні законодавства. Держава не дає ніяких гарантій і не бере на себе ніякої відповідальності по забезпеченню стабільності біржової торгівлі та зниженню ризику торговельних угод. Такий тип поширений в Англії і США;

3) змішані фондові біржі – створюються як акціонерні товариства, але при цьому не менше 50% їх капіталу належить державі. Керівництво такими біржами здійснюється на виборній основі, але нагляд за біржовою діяльністю здійснюється біржовим комісаром, який проводить офіційну реєстрацію біржових курсів. Цей тип бірж характерний для Австрії, Швеції та Швейцарії.

Окрім цієї класифікації, фондові біржі умовно поділяють також на «банківські» і «брокерські». У фондових бірж «банківського» типу (Німеччина, Франція) найважливішими суб'єктами біржової торгівлі цінними паперами є банки. «Брокерський» тип фондових бірж характерний для США; на таких біржах торгівлею цінними паперами займаються лише брокери, а комерційним банкам «вхід» на біржу заборонено. В Україні під час створення першої фондової біржі існувала розвинута система комерційних банків, інших же різновидів інвестиційних посередників і мережі брокерських контор ще не було. Тому саме комерційні банки взяли участь у створенні першої Української фондової біржі. У день реєстрації УФБ із 29 засновників 21 були комерційні банки [7, 120].

Основні напрямки діяльності фондової біржі можливо проаналізувати на підставі Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», стаття 20 якого говорить нам, що основними напрямками діяльності фондової біржі є: діяльність з організації торгівлі цінними паперами на фондовому ринку; створення організаційних, інформаційних, технологічних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, тощо.

Але Закон дуже звужує місце фондової біржі на ринку цінних паперів. Щоб оцінити весь об'єм завдань, що покладений на фондову біржу, треба проаналізувати її функції, які також є відображенням її напрямків діяльності. Так, в економічній літературі виділяють загальні функції фондових бірж і конкретні. Останні, як правило, визначають у статуті біржі, Положенні про функціонування фондових бірж, а також у Законах. До загальних функцій фондових бірж відносять: визначення

ринкової ціни (цінова) – це одна з найважливіших функцій біржі, оскільки ціни на цінні папери, що встановлюються на біржі, суттєво впливають на ціни інших активів, які є в обігу. Крім виявлення та встановлення ціни, частиною ціноутворювальної функції біржі є також стабілізація та прогноз цін на біржовому ринку, які передбачають встановлення допустимих змін цін на біржові активи. Цьому також сприяє діяльність співробітників біржі, які ведуть торги окремими видами цінних паперів і здійснюють у разі потреби купівлю-продаж цінних паперів від свого імені; прогнозна функція – більше властива для спеціалізованих бірж, на яких здійснюється торгівля строковими контрактами, оскільки ціни на ринку строкових угод мають суттєвий вплив на формування поточних ринкових цін; організаційна – передбачає гарантування виконання умов біржових угод; розробку системи розрахунків за укладеними на біржі угодами; організацію біржових зборів для проведення гласних публічних торгів тощо; інформаційна – забезпечує учасників ринку оперативною та аналітичною інформацією про стан і тенденції розвитку фондового ринку; регулювальна – забезпечує встановлення правил торгівлі, здійснення біржового арбітражу, порядку вирішення спірних питань між учасниками, встановлення пріоритетів, органів контролю, управління та інші.

До конкретних функцій фондової біржі належать:

- встановлення правил проведення біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;
- організація та проведення регулярних біржових торгів;
- організаційне, технологічне та технічне забезпечення проведення біржових торгів;
- встановлення процедур лістингу та делістингу, допуску до торгівлі на фондовій біржі;
- ведення переліку учасників торгів, фіксація оголошених заявок, укладених біржових угод та контроль за виконанням біржових контрактів;
- ведення переліку цінних паперів та інших фінансових інструментів, унесених до біржового списку;
- обмін інформацією з депозитарними та розрахунково-кліринговими установами для забезпечення виконання біржових контрактів;
- зберігання документів щодо укладення біржових угод і виконання біржових контрактів в депозитарній системі;
- відповідне реагування на виявлені порушення правил фондової біржі та законодавства про цінні папери, тощо [7, 225].

Згідно із ч. 4 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» діяльність фондової біржі як організатора торгівлі тимчасово зупиняється НКЦПФР у разі, коли кількість її членів стала меншою 20, а якщо фондову біржу утворено у формі дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами, – коли кількість членів такого об'єднання стала меншою ніж 20. Якщо

протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється.

Фондова біржа є специфічним суб'єктом господарювання, який представляє собою об'єднання неприбуткового фінансового характеру, діючий на засадах самоврядування та самооплатності згідно із засадами чинного законодавства. Господарсько-правовий статус фондової біржі визначається через загальний механізм створення – легалізації за відповідним законним актом, а також виокремленням її видів за певними критеріями в залежності від її місця знаходження, діяльності, мети створення, тощо [8].

Біржі й усі компанії, що їх обслуговують – брокерські фірми, інвестиційні банки, новинні фінансові агенції тощо, – дають роботу сотням тисяч осіб. Більшість таких робочих місць вирізняється чудовою зарплатнею і можливістю будувати кар'єру.

Усе це веде до зростання грошової мобільності, що сприяє розвитку економіки.

Але якщо біржі погано виконують свої обов'язки з нагляду за торгівлею акціями, інвестори починають втрачати віру в справедливість і безпеку фондового ринку. У такому разі грошова мобільність відразу зменшується, і це призводить до загального падіння економіки.

Тому завдання фондової біржі полягає в тому, щоб підтримувати баланс попиту і пропозиції, усувати шахрайство, давати усім охочим можливість інвестувати в те, в що вони хочуть, і підтримувати впевненість у чесності бізнес-процесів.

Намагаючись ефективно конкурувати на ринку фінансових послуг, фондові біржі прагнуть підвищувати ліквідність ринків і конкурентоспроможність цін активів. Використовуючи можливість віддаленого доступу, керівництво й акціонери бірж консолідують торговельні системи, котрі разом із біржами надають своїм клієнтам максимально широкий спектр послуг. Відбувається поєднання власне організації торгівлі різними фінансовими інститутами з кліринговою діяльністю, наданням послуг депозитарного та розрахункового обслуговування, широкого спектра інформаційних послуг. Таким чином, біржі перетворюються на універсальні інститути фінансового ринку. Саме через створення і функціонування фондових бірж в майбутньому будуть інвестуватись значні кошти в економіку України, активуватися зовнішньоекономічна діяльність, при цьому громадяни зможуть стати повноцінними власниками потужних прибуткових підприємств, як це має місце в ринково розвинених країнах та вийти на міжнародний фінансовий ринок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 254к/96-ВР: за станом на 30.09.2016 // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

2. Подцерковний О. П., Квасніцька О. О., Смітюх А. В. та ін. Господарське право: Підручник. Х.: Одіссей, 2010. 640 с.

3. Шевченко Л. С. Основи економічної теорії: Підручник. Х.: Право, 2008. 448 с.
4. Мозговий О. М. Фондовий ринок: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2002. 316 с.
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 №755-IV: за станом на 01.01.2017 // Відомості Верховної Ради України. 2003. №31–32. Ст. 263.
6. Еш С. М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
7. Булда О. Фондова біржа як особливий суб'єкт господарювання. Юридичний журнал. 2012. №7–8. С. 158–160.
8. Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

*Миколенко В. А., доктор юридичних наук
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
Кузнецова Л. В., кандидат юридичних наук
Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова*

Україна як суверенна держава є членом світового співтовариства, правова система якої спрямована на європейські цінності і стандарти. Тому необхідно виважено враховувати позитивний управлінський досвід, практику нормативно-правового регулювання процесів управління в інших країнах світу. Разом з цим не кожний досвід може бути застосовано в наших економічних і політико-правових умовах. Слід також враховувати те, що виникають різні поля соціальних цінностей, які в процесі публічного управління повинні одержати належну оцінку фахівцями на предмет їх можливого застосування в Україні.

З отриманням статусу незалежності, тобто з 24 серпня 1991 року було розпочато становлення та формування національної галузі державного управління. Першочерговим завданням якої стала розбудова основних інститутів держави та визначення основних засад зовнішньої та внутрішньої політики та формування власної політичної системи.

Україна одним із напрямів своєї зовнішньої політики визначила входження до Європейських структур з метою створення високорозвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, культури та демократії. Рівень забезпеченості прав і свобод людини, їх обсяг і характер свідчать про рівень демократизації громадянського суспільства.

Державно-правовою моделлю будь-якого суспільства, його основним законом є Конституція. Саме тому становлення правової державності, створення якісно нового державного механізму залежить від ступеня демократизації Конституції. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [8, 33].

Прийняття Конституції України стало початком якісно нового етапу в розвитку суспільства і держави, правової системи України, необхідною базою її реформування. Одним із завдань реформування правової системи держави є проведення адміністративної реформи. Вирішення цього завдання можливе лише на основі послідовної реалізації як національних законів, так і вимог міжнародно-правових актів.

Дієвим кроком на шляху формування галузі державного управління стала адміністративно-правова реформа. Так у 1997 році Указом Президента України була створена Державна комісія з проведення адміністративної реформи, а у 1998 році відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998 р. №810/98 [6] була розпочата адміністративна реформа. Змістом якої була з одного боку, перебудова існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя. З іншого – у розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава. Після запровадження якої почали відбуватися певні зрушення і це дало можливість говорити про реформування моделі публічного управління в напрямку нового публічного менеджменту (запровадження ринкових механізмів, конкуренції, розширення прав громадян, функціонування громадського контролю, інформатизація окремих процесів та інше).

Метою зазначеної вище адміністративно-правової реформи стало поетапне створення системи державного управління, яка мала забезпечити становлення нашої держави як правової, європейської держави, спрямованої на європейські стандарти життя.

До завдань адміністративної реформи належало в першу чергу формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління; формування сучасної системи місцевого самоврядування; запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг; організація на нових засадах державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів; запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою [1].

Таким чином, результатом адміністративної реформи в Україні, оголошеної в 1998 р. мали стати позитивні зміни у сфері виконавчої

гілки влади, у сфері місцевого самоврядування та в сфері територіального устрою держави.

Протягом тринадцяти років йде пошук оптимальної структури органів виконавчої влади, їх повноважень, постійно форматується й інститут державної служби. Всі ці процеси чи не найбільше активізувалися після обрання курсу Україною на європейську інтеграцію. Останні нормативні зміни щодо вдосконалення існуючої моделі публічного управління відобразилися в Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 р.

Вона визначала сучасні напрями реформування зазначеної сфери, а саме: формування і координацію державної політики (стратегічне планування державної політики, якість нормативно-правової бази та державної політики в цілому, включаючи вимоги щодо формування державної політики на основі ґрунтового аналізу та участь громадськості); модернізацію державної служби та управління людськими ресурсами; забезпечення підзвітності органів державного управління (прозорість роботи, вільний доступ до публічної інформації, організація системи органів державного управління з чітким визначенням підзвітності, можливість судового перегляду рішень); надання адміністративних послуг (стандарти надання та гарантії щодо адміністративних процедур, якість адміністративних послуг, електронне урядування); управління державними фінансами (адміністрування податків, підготовка та виконання державного бюджету, система державних закупівель, внутрішній аудит, облік та звітність, зовнішній аудит) [8].

Не зважаючи на тривалий період проведення адміністративної реформи, вона вже ж таки в розбудову держави привнесла певні позитивні результати. Так, на сьогодні вже сформовано законодавство у сфері: запобігання корупції; територіальної організації влади в Україні; надання адміністративних послуг; державно-приватного партнерства; державної служби.

Останніми роками була проведена значна робота в напрямку покращення якості надання адміністративних послуг. Для цього в 2013 році були створені Центри надання адміністративних послуг.

Починаючи з 2015 року почала змінюватися сфера державної служби, яка стала основою публічного управління. Так, Законом України «Про державну службу» [4] було визначено принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, визначені категорії посад державної служби та правовий статус державного службовця.

Однією з передумов сталого демократичного розвитку суспільства є інформаційна відкритість органів публічної влади. Саме прозорість дій влади є головною запорукою здійснення ефективної політики, уможливлення громадського контролю і зміцнення довіри до себе з боку людей [7, 23].

Позитивними змінами, що відбулися за останні тринадцять років реформи є впровадження електронного урядування: електронного документообігу в органах державної влади, створення можливості для отримання послуг через інтернет (Єдиний державний портал адміністративних послуг) та подання електронних петицій, впровадження системи електронного суду.

В 2015 році був прийнятий Закон України «Про публічні закупівлі» №992-VII, який передбачає порядок проведення закупівель через авторизовані електронні майданчики на веб-порталі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [5].

Інформацію про закупівлі оприлюднює самостійно замовник. Доступ до неї є безоплатним та вільним. Закупівля може здійснюватися шляхом застосування: відкритих торгів, конкурентного діалогу, переговорної процедури закупівлі.

Сьогодні закупівельні процедури проводяться через електронну систему закупівель ProZorro – це централізована база даних, до якої приєднано електронні майданчики. Особливістю цієї системи є те, що інформація (про тендери чи пропозиції від постачальників, виконавців), яка з'являється на одному з майданчиків потрапляє до центральної бази даних, а потім транслюється на всі інші майданчики.

Незважаючи на значний рух у сфері державного управління варто виокремити суттєві недоліки, що в першу чергу стосуються сфери адміністративних послуг. Як справедливо зазначають фахівці в галузі державного управління серед низки проблем, які гальмують розвиток сфери адміністративних послуг в Україні, можна виокремити наступні:

а) проблеми доступу до інформації, яка необхідна для отримання адміністративних;

б) має місце суперечливе правове регулювання, особливо локального рівня, а також недостатнє правове регулювання процедурних питань;

в) строки, встановлені для надання деяких послуг, являються необґрунтовано;

г) перекладання зобов'язань адміністративних органів по збору довідок, візуювань, погоджень на приватних осіб, хоча це є безпосередніми функціональними обов'язками органу влади;

д) проблеми віднесення окремих видів адміністративних послуг до платних, їх обґрунтованість, визначення розмірів плати за послуги, прозорість цього процесу [1].

Наразі існує гостра необхідність у прийнятті окремого спеціального нормативно-правового акту щодо адміністративних процедур. Відповідний проект Закону України розроблений та зареєстровано у Верховній Раді України. Але, на підставі висновків Головного науково-експертного управління він був повернутий на доопрацювання.

На відміну від інших країн Європейського Союзу в Україні зберігається низький рівень державно-приватного партнерства.

Державно-приватне партнерство – це інститут взаємовигідного співробітництва двох складних суб'єктів партнерських відносин, як то: держави і приватних підприємців усіх рівні, на базі якого формується симбіоз і об'єднання ресурсів, досвіду і знань обох сторін, спрямованих на вирішення суспільно-значущих соціальних і управлінських завдань в широкому спектрі областей від промислової галузі до сфери державних послуг.

Державно-приватне партнерство сприяє залученню фінансових, професійних та експертних можливостей приватного сектора при збереженні державного контролю над активами, формуючи новаторські методи державного управління, стимулюючи соціально-економічний розвиток [7, 24].

Центральним інститутом державної влади став інститут державної служби. Основним нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про державну службу» №889-19, що був прийнятий у 10.12.2015 р. [4].

Прийняття цього акту дозволило: по-перше, відмежувати політичну діяльність від професійної державної служби, розділити державні та політичні посади; по-друге, чітко регламентувати конкурсну процедуру призначення на посади, підвищення професійного рівня чиновників; по-третє, здійснити суттєве підвищення заробітної плати державним службовцям; по-четверте, запровадити вимогу щодо щорічного подання електронних декларацій.

Такі засади дають підстави говорити про перший крок Української держави до суттєвого поліпшення власної ефективності управління. З ухваленням цього закону в Україні з'являється цілком конкретні шанси створити по-справжньому професійний, політично нейтральний і стабільний державний апарат. Стане можливим знов зробити професію державного службовця престижною, вивести на новий рівень якість послуг, що надаються державою громадянам, бізнесу і самим політикам, а також повернути довіру громадян до своєї держави. Адже саме від розуміння та компетенції державного службовця і залежить великою мірою, наскільки швидко буде реалізовано наші шанси на нове, європейське, майбутнє [8, 35].

Проте, значними перепонами в утвердженні цієї моделі публічного управління та руху в напрямку моделі належного врядування є: недосконалість системи надання адміністративних послуг, а саме - відсутній єдиний закон про адміністративні процедури та внутрішні проблеми в діяльності Центрів адміністративних послуг; недосконалість процесу інформатизації в державному управлінні, що в кінцевому результаті негативно впливає на реалізацію громадянами своїх прав; низький рівень реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства; наявність корупції в державній службі.

Українській владі бракує політичної волі для швидких та незворотних реформ. Окрім того, більшість міжнародних рекомендацій

за останній рік не виконано – так пояснюють експерти українські позиції в рейтингу.

Україні необхідна чітка правова політика щодо розвитку державного апарату, в тому числі виконавчої влади, проведення адміністративної реформи, яка повинна відповідати таким вимогам: науковій обґрунтованості; системності; стабільності і передбачуваності; гласності; спрогнозованості; зорієнтованості на забезпечення пріоритету прав людини. При цьому слід враховувати, що правова політика, в тому числі в сфері реформування владних структур, може бути ефективною тільки в тому разі, якщо вона спирається на тверду, легітимну, авторитетну владу. Такою є діалектика цих процесів на думку фахівців в галузі державного управління [7, 27].

Суттєвий вплив на формування організаційно-функціональної структури державного управління на сучасному етапі справляють процеси лібералізації економічної сфери і демократизації усіх сторін суспільного життя. З одного боку, формуються організовані групи інтересів, які прагнуть впливати не лише на законотворчий процес, а й на розробку, прийняття і реалізацію державно-управлінських рішень. З іншого – органи виконавчої влади самі зацікавлені у встановленні партнерських відносин з цими групами, об'єднаннями громадян задля концентрації ресурсів на вирішенні ключових проблем соціально-економічного і культурного розвитку країни, окремих територій. На місцевому, регіональному і центральному рівнях формується система координаційних і консультативно-дорадчих органів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан та перспективи. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/508-Article%20Text-695-1-10-20190730.pdf>.

2. Гончарук Н. Т., Прудіус Л. В. Модернізація державної служби та управління людськими ресурсами в Україні. *Аспекти публічного правління*. 2018. Том 6. №1–2. С. 42–51

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 20.03.2021р.)

4. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року №889-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення 20.03.2021р.)

5. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року №922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#> (дата звернення 20.03.2021 року)

6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента від 22 липня 1998 року №810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#> (дата звернення 20.03.2021р.)

7. Сак Ю. Проблеми реалізації політико-адміністративного реформування системи публічного управління. *Аспекти публічного управління*. 2019. Том 7. №5. С. 22–30.

8. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року. URL: <http://www.center.gov.ua/blog/item/1993-%D1%81%D1%82>

9. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2018. № 2. С. 30–37.

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ: МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

*Мосов С. П., доктор військових наук, професор
Кабінет Міністрів України*

Людина у ході історичної боротьби за своє життя на нашій планеті здійснила найбільше відкриття щодо свого існування та розвитку суспільства – здобула вогонь і навчилася не лише ним користуватися, але й управляти. Поряд з корисними властивостями вогню виникали негативні ситуації, що призводило до пожеж, руйнувань і загибелі всього живого. У світі пожежі відносяться до надзвичайних ситуацій і розглядаються за своїми наслідками на одному рівні із землетрусами, повеннями, ураганами, лавинами та зсувами.

Аналіз законодавства у сфері національної безпеки України показує, що в ньому не має визначення ані сфери пожежної безпеки, а ні пожежної безпеки як складової національної безпеки. Цього не було зафіксоване у свій час і в законі України «Про пожежну безпеку» [1], хоча людина, матеріальні та природні ресурси суспільства вважаються об'єктами національної безпеки України. Саме вони втрачаються через пожежі при одночасному погіршенні стану навколишнього середовища та загальної екологічної ситуації. Як свідчать реалії, забезпечення пожежобезпечних умов життєдіяльності окремих громадян і суспільства в цілому залишається не внесеним до першочергових пріоритетів національних інтересів нашої держави. При цьому слід звернути увагу на те, що навіть основні напрями державної політики з питань національної безпеки ніяким боком не зачіпляють питання пожежної безпеки.

Унаслідок існування зазначеної ситуації, пожежна безпека сприймається більшістю українського суспільства лише на побутовому рівні як профілактика та гасіння пожеж, а пожежній безпеці, як найважливішій складовій національної безпеки, не приділяється належна увага з боку державних інституцій.

Не зовсім глибоке, на наш погляд, розуміння важливості пожежної безпеки, як пріоритетної складової національної безпеки,

обумовлюється також і тим, що збитки, які виникають у наслідок виникнення пожеж, не завжди розраховуються належним чином. На нашу думку, розрахунки тільки сукупності відомих збитків не може викривати всіх витрат, які практично несе держава і суспільство за наслідками пожеж. Наочним прикладом слід вважати наслідки пожежі в лісі. За результатами пожежі розраховуються у грошовому еквіваленті тільки прямі збитки. При цьому виникають прості, на першій погляд, питання: скільки треба витратити коштів державі, щоб забезпечити відтворення біорізноманіття на території, де відбулася пожежа, до його первісного стану? Що саме втрачає суспільство у грошовому еквіваленті від невикористання корисних можливостей, наприклад, той частини лісу, яка згоріла в наслідку підпалу і зможе відновитися років так через п'ятдесят-шістдесят? Ці питання вже тривалий час залишаються без конкретних відповідей і досліджень. Якщо порахувати всі витрати і збитки, то в результаті можуть бути отримані колосальні цифри, які будуть перевищувати у багато разів ті, офіційна фіксація яких здійснюється після кожної пожежі.

Зростання значимості механізмів державного управління сферою пожежної безпеки та необхідність в їх удосконаленні обумовлюється характером і масштабом сучасного виробництва, пов'язаного зі стрімким розвитком різноманітних технологій, широким впровадженням у промисловість, сільське господарство, будівництво та побут новітніх легкозаймистих та горючих речовин і матеріалів, масовим зведенням у містах будинків підвищеної поверховості, концентрацією великих матеріальних цінностей і ринковим характером економіки нашої країни. Усі ці обставини в сукупності та прояв викликів і небезпек, пов'язаних із недооцінкою важливості здійснення необхідних мір протипожежного захисту та незабезпеченням потрібного рівня пожежної безпеки, призводять, як показує статистика [2], до виникнення пожеж, у наслідку яких відбуваються великі втрати в економіці та створюються серйозні загрози життю та здоров'ю людей, а також з'являються складні проблеми екологічного характеру.

Пожежі та всі процеси, що пов'язані з їх виникненням і динамікою, вимагають цілеспрямованого управління, яке передбачає поряд із здійсненням організаційних, технічних та економічних заходів підвищення ролі правового регулювання і координування відносин між відповідними державними органами, суб'єктами господарювання та іншими органами, які мають забезпечувати пожежну безпеку населених пунктів та об'єктів господарювання, а також подальшого удосконалення способів їх діяльності та взаємодії.

Враховуючи те, що пожежна безпека є одним із надважливих видів суспільної безпеки, а також виключну значимість питань пожежної безпеки в справі охорони життя людей, національного багатства та навколишнього природного середовища, питання механізмів державного управління сферою пожежної безпеки знайшли своє відповідне відображення в низці праць радянських, українських і

зарубіжних вчених: М. В. Андрієнка, В. Балябаса, П. Б. Волянського, М. В. Вознюка, С. О. Гур'єва, С. Ф. Денисова, В. А. Доманського, Д. Драйздела, М. А. Кришталя, В. В. Ліпинського, Ю. Р. Лозинського, В. Д. Любліна, С. П. Мосова, К. М. Пасинчука, С. П. Потеряйка, А. Робертса, В. П. Садкового, А. В. Терент'євої, А. П. Рожкова, О. О. Труша, М. В. Удада та ін.

З досвіду світової практики добре відомо, що жодна з функцій державного управління не може бути реалізованою інакше як шляхом багаторазового та цілеспрямованого формування управлінських рішень.

Результати рефлексійного аналізу механізмів державного управління в сфері пожежної безпеки України дозволили з'ясувати, що управлінське рішення в такій досить специфічній сфері має свою особливість, яка обумовлена тим, що ціна його помилки для суспільства і нашої держави в цілому зростає в залежності від рівня керівної ланки і може сягати значних розмірів як у грошовому еквіваленті, так і в екологічному стані місцевості (Чорнобильська катастрофа; горіння нафтопродуктів поряд із м. Васильків; пожежі в лісовій частині Криму, у Луганській і Житомирській областях; загоряння торф'яників під Києвом, лісів у Чорнобильській зоні тощо). Разом з тим, ухвалення ефективних управлінських рішень дозволить нашій державі та суспільству щорічно зберігати значну кількість коштів, які можуть бути безпосередньо спрямовані на розвиток економіки держави або на профілактичні заходи для забезпечення необхідного рівня пожежної безпеки та своєчасного попередження виникнення пожеж.

При цьому слід зазначити, що управлінське рішення в системі державного управління сферою пожежної безпеки багатогранне і пов'язане, як правило, з економічними, організаційними, соціальними, правовими, психологічними, технологічними та іншими особливостями. Економічна сутність управлінського рішення виявляється не тільки в тому, що на його підготовку та реалізацію необхідні фінансові, матеріальні й інші витрати, а також у вартості можливих як позитивних, так і негативних наслідків від його реалізації. Організаційна сутність управлінського рішення полягає в тому, що в його формуванні організаційно беруть участь різні гілки та рівні державної влади, а також структурні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Соціальна сутність управлінського рішення закладена в конкретному механізмі управління фахівцями, які беруть участь у його формуванні та реалізації, і проявляється через мету, яку необхідно досягти в сфері пожежної безпеки, у тому числі з урахуванням задоволення існуючих потреб фахівців. Правова сутність управлінського рішення полягає в обов'язковому та точному дотриманні чинних правових норм у сфері пожежної безпеки. Психологічна сутність управлінського рішення обумовлена відповідальністю керівника та безпосереднім впливом на його свідомість ситуації, що склалася чи складається. Технологічна

сутність виявляється в необхідності забезпечення фахівців, які беруть участь у формуванні управлінського рішення, методологічними, технічними та інформаційно-комунікаційними засобами на всіх управлінських рівнях системи державного управління сферою ПБ [3, 4].

Незважаючи на те, що види діяльності органів державного управління сферою пожежною безпеки в Україні є законодавчо визначеними, вони вимагають разом із забезпеченням їх логіко-послідовного характеру також і упорядкування шляхом регламентування, яке розглядається в якості організаційної процедури управління, що потрібна для встановлення порядку дій при здійсненні кожного виду діяльності та її меж. При цьому слід підкреслити, що ефективність механізмів здійснення державного управління сферою пожежної безпеки буде залежати не тільки від регламентування діяльності суб'єкта управління, але й від стану регламентування функціонування самого об'єкта управління, тобто сфери пожежної безпеки.

Разом з тим, ефективність механізмів державного управління сферою пожежної безпеки має відповідним чином оцінюватися. Оцінювання ефективності механізмів державного управління сферою пожежної безпеки, на нашу думку, має показати, у якій мірі існуюча система державного управління сферою пожежної безпеки і показники її функціонування сприяють найбільш повному використанню наявного потенціалу сфери пожежної безпеки, погоджуються із законами державного управління, специфічними сфері пожежної безпеки, і відповідають зростаючим вимогам до нього в сучасних умовах.

Оцінювання ефективності механізмів державного управління має допомагати, у першу чергу, керівництву Державної служби України з надзвичайних ситуацій виявляти вплив рівня професійної підготовленості персоналу органів управління системи державного управління сферою пожежної безпеки на ефективність вирішення завдань управління, кількісно оцінювати переваги, які можуть бути отримані від змін у розміщенні кадрів, відправки управлінського персоналу на навчання чи підвищення кваліфікації, а також втрати управління, які можуть мати місце через звільнення чи переведення на інше місце роботи відповідних фахівців у різних ланках управління.

Треба звернути увагу на те, що оцінювання ефективності механізмів державного управління дозволить заздалегідь, ще до впровадження заходів з удосконалення функціонування системи державного управління сферою пожежної безпеки, структури та методів роботи органів управління, оцінювати і прогнозувати їхню результативність. Це надасть їм цілеспрямований характер замість дій, пов'язаних з використанням методу проб і помилок, і наступним виправленням можливих небезпечних помилок.

За результатами оцінювання ефективності механізмів управління необхідно з використанням розрахунків визначати стан системи державного управління сферою пожежної безпеки (ступінь

зниження рівня функціонування) в умовах ситуації, що склалась чи складається, з урахуванням впливу дії зовнішніх чинників, особливо під час надзвичайних ситуацій, пов'язаних з виникненням пожеж, щоб завчасно виявити найбільш уразливі місця і визначити заходи щодо покращення якості та структури управлінських процесів.

Також, важливого значення при оцінюванні ефективності набуває порівнянна характеристика існуючої системи державного управління сферою пожежної безпеки з аналогічними системами управління в провідних країнах світу, що дозволить об'єктивно оцінювати стан і дієздатність своєї системи державного управління сферою пожежної безпеки в умовах ринкової економіки та прогнозувати можливі наслідки, а також буде сприяти виявленню слабких місць чи ланок управління в системі управління.

Оскільки для проведення порівняльної оцінки ефективності існуючої системи державного управління сферою пожежної безпеки з аналогічними системами управління провідних країн світу необхідно враховувати також і рівні підготовки керівників, то треба знати особисті якості керівників органів державного управління сферою пожежної безпеки з максимальною повнотою. Це обумовлює важливість вирішення питання формування відповідних вимог до якостей, якими саме мають володіти такі керівники.

Проведення оцінювання вимагає, у першу чергу, визначення принципів оцінювання ефективності механізмів державного управління сферою пожежної безпеки. Важливим принципом такого оцінювання, на наше переконання, доцільно вважати принцип системного підходу, згідно якого система управління, по-перше, розглядається в якості цілісної ієрархічної структури від вищих до нижчих ланок управління, по-друге, кожна ланка управління сприймається як сукупність фізично та інформаційно пов'язаних між собою органів управління, систем зв'язку, засобів автоматизації та соціальних систем. Властивості системи управління не сприймаються як проста сума властивостей її складових, вони являють собою нову якість, притаманну тільки системі [5–9].

На наш погляд, слід розрізняти абсолютну та відносну ефективність щодо механізмів державного управління сферою пожежної безпеки. Під абсолютною ефективністю пропонується розуміти той вклад, який вносить система державного управління сферою ПБ у досягнення поставлених (обраних) цілей у сфері пожежної безпеки. Однак, кількісно визначити безпосередній вплив управління на досягнення цілей у сфері пожежної безпеки не уявляється можливим тому, що система державного управління сферою пожежної безпеки має справу тільки з процесами збирання, переробки та надання відповідної інформації.

Треба при цьому підкреслити, що на функціонування сфери пожежної безпеки система державного управління здійснює вплив опосередковано, через безпосереднє функціонування об'єктів

управління шляхом прогнозування розвитку різних ситуацій у сфері пожежної безпеки, проведення державної політики тощо.

Відомо, що з тим або іншим ступенем точності можна визначити витрати на управління. Німецький економіст К. Маркс, назвав управління продуктивною працею, указав, що витрати управління мають додаватися до вартості виробництва також, як і праця робочого [10]. Що стосується вкладу управління в кінцевий результат, то тут ще залишається відповідна ступінь невизначеності, оскільки цей вклад не завжди може бути пропорційний витратам на управлінський апарат.

У зв'язку з тим, що оцінювання абсолютної ефективності управління є складним завданням з наукової точки зору, пропонується розглянути відносну ефективність управління, під якою слід розуміти результат порівняння якісних і кількісних показників, що дозволяє робити висновки про переваги чи недоліки одного варіанту системи державного управління сферою пожежної безпеки по відношенню до іншого її варіанту.

Функціонування системи державного управління сферою пожежної безпеки може оцінюватися за різними показниками, наприклад: за витратами часу на цикли управління; за трудовитратами посадових осіб на вирішення тих чи інших завдань; за кількістю розв'язаних проблем посадовими особами; за співвідношенням між основним (що фактично здійснює управління) і допоміжним (що забезпечує управління) персоналом органів управління; за співвідношенням між творчими і суворо регламентованими видами діяльності посадових осіб органів державного управління; за ступенем оснащеності засобами автоматизації; за показниками надійності, вартості тощо [5–9; 11]. При цьому слід пам'ятати про те, що створення найкращої системи управління не є самоціллю. Ефективним може вважатися лише те управління, котре щонайкраще буде сприяти реалізації наявного потенціалу сфери ПБ в умовах, що склалися чи складаються.

Оцінювання ефективності механізмів державного управління сферою ПБ повинне включати аналіз і розрахунки внутрішньої й зовнішньої ефективності. При цьому, показники внутрішньої ефективності мають дозволяти оцінювати та порівнювати між собою різні варіанти (моделі) системи державного управління сферою пожежної безпеки як інструменти управлінської діяльності. Показники зовнішньої ефективності мають дозволяти у відповідній мірі відобразити вплив функціонування системи державного управління на досягнення поставлених цілей у сфері пожежної безпеки.

Ступінь ефективності механізмів державного управління слід оцінювати з використанням сукупності показників внутрішньої й зовнішньої ефективності за умов пріоритетності останніх і розглядатися не тільки з позиції оцінювання окремих сторін чи складових системи державного управління сферою ПБ, використання сукупності часткових показників, що дозволяє судити про ступінь задоволення вимог, які пред'являються до системи управління,

визначення того, наскільки дотримуються законів державного управління, специфічних сфері ПБ, і як підготовлені управлінські та керівні кадри, але обов'язково з позиції чисельних значень об'єктивно обраного узагальненого показника.

Часткові та узагальнені оцінки в сукупності мають забезпечити досягнення всіх цілей оцінювання ефективності управління, включаючи подальше удосконалення як механізмів, так і системи державного управління сферою пожежної безпеки у цілому, а також її форм і способів функціонування. Наявність таких показників і вироблення (знаходження) методів їх визначення та наступного узагальнення не тільки створить можливість оцінювати існуючу систему управління, але і буде сприяти виробленню якісних вимог до варіантів її удосконалення.

В оцінюванні системи державного управління сферою пожежної безпеки, на нашу думку, важливим є те, щоб встановленим вимогам відповідали не тільки окремі, часткові критерії оцінювання її ефективності (простота, явний фізичний смисл, можливість розрахунку, чутливість до змін параметрів системи тощо), але й інтегральні та загальні критерії. Тому вся сукупність критеріїв ефективності має базуватися на комплексному використанні всього різноманіття сучасних методів наукового дослідження.

З метою всебічного оцінювання ефективності механізмів державного управління сферою пожежної безпеки пропонується, виходячи з принципу доцільності, використовувати сукупність критеріїв, що має включати три групи часткових критеріїв, інтегральні критерії по групах і загальний критерій, який буде показувати, яку ступінь використання потенціалу сфери пожежної безпеки для досягнення поставлених цілей можна очікувати в умовах ситуації, що склалася (чи складається).

Перша група часткових критеріїв має дозволяти оцінювання відповідності системи державного управління сферою пожежної безпеки низки вимог, що до неї висуваються, наприклад, з оперативності, якості, ресурсних витрат тощо. Інтегральний критерій цієї групи дозволить охарактеризувати різноманітні варіанти системи управління (існуюча, удосконалена чи та, що проектується) за ступенем їх відповідності сукупності цих вимог.

Друга група часткових критеріїв, а також її інтегральний критерій мають сприяти визначенню того, наскільки в існуючій системі державного управління сферою пожежної безпеки виконані вимоги специфічних законів державного управління.

Третя група часткових критеріїв має характеризувати рівень професійної підготовленості посадових осіб органів державного управління сферою ПБ, що використовують механізми і здійснюють основний вплив на якість управління. Загальний критерій, що має об'єднати в себе інтегральні, буде критерієм зовнішньої ефективності.

Підводячи підсумок, слід наголосити, що реалізація запропонованого методичного підходу до оцінювання ефективності

механізмів державного управління сферою пожежної безпеки, забезпечить створення відповідного аналітичного апарату для забезпечення негативного зворотного зв'язку в інтересах загальної ефективності функціонування сфери пожежної безпеки в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мосов С. Пожежна безпека – складова національної безпеки України. *Пожежна безпека*. 2009. №7(118). С. 4–5.
2. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: <https://www.dsns.gov.ua/> (дата звернення: 03.03.2021).
3. Мосов С. Управлінські рішення в сфері пожежної безпеки: обґрунтування базових принципів і структури процесу їх формування. Тези Міжнародної наук.-практ. конференції «Пожежна безпека-2007». Черкаси: АПБ, 2007. С. 100.
4. Андрієнко М. В. Сфера пожежної безпеки в Україні: проблемні питання державного управління: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2015. 288 с.
5. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций. 3-е изд., доп. Москва: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. 584 с.
6. Курс для высшего управленческого персонала; пер. с англ. Н. Н. Артемов, В. Г. Бутенко, И. К. Быков, А. Г. Гаврилов и др.; под научн. ред. В. И. Терещенко. Москва: Экономика, 1970. 807 с.
7. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента; пер. с англ. М. А. Майорова, Э. В. Шустер, А. А. Быковский и др. Москва: «Дело», 1992. 702 с.
8. Шамхалов Ф. Теория государственного управления: монографія. Москва: Экономика, 2002. 638 с.
9. Эффективная организация / Э. Бойнтон, Б. Вулф, Д. Гуднайт и др.; пер. с англ. С. Таскаева. М.: «Альпина Бизнес Букс», 2008. 192 с.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Теории прибавочной стоимости. 2-е изд. Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1964. Сочинения. Т.26. Ч.III. 1964. 521 с.
11. Гурне Б. Державне управління; перекл. з франц. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1993. 165 с.

СВІТОВИЙ РИНОК ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ: ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

*Чубін Т. К., кандидат економічних наук
Відокремлений структурний підрозділ «Смілянський
технологічний фаховий коледж Національного університету
харчових технологій»*

Обсяги світової торгівлі значно зросли за останні десятиріччя. Чинником зростання ринку експедиторських послуг є тенденція корпорацій до аутсорсингу бізнес-процесів і переорганізації задля налагодження ефективних ланцюгів постачання. Корпорації закупають матеріали з різних країн, або організують контрактне

виробництво в різних країнах, продають свої товари на глобальному ринку та в значній мірі залежать від своєчасних поставок вантажів, матеріалів та ефективного управління логістикою.

Зростання ваги електронної комерції також потребує адаптації ланцюгів постачання до сучасних економічних умов.

На сучасному етапі розвитку ринку підприємства застосовують п'ять основних способів побудови логістики.

Перший спосіб (first party logistics, 1PL) полягає у тому, що всі операції забору і доставки вантажу виконує сама фірма-власник вантажу. Таким чином, у компанії створюється власний департамент логістики, який співпрацює напряму з перевізниками (наприклад, великі нафтогазові компанії фрахтують танкери). Проте більшість компаній залучає для вказаних цілей незалежні експедиторські компанії.

Другий спосіб (second party logistics, 2PL) – це підрядна компанія, що надає послуги з транспортування товарів лише частково (на окремому етапі ланцюга постачання).

Третій спосіб (third party logistics, 3PL) усією логістикою компанії займається спеціалізована компанія, якій доручається аутсорсинг всіх або більшої частини логістичних операцій. В основному, це комплекс послуг до складу яких входить транспортування товару, складування, технічне управління складськими запасами, пакування і експедирування вантажів.

Четвертий спосіб (forth party logistics, 4PL) – це компанія-підрядник або спільне підприємство з вантажовласником, яка виступає посередником між виробником і усіма її партнерами. Такий провайдер має високу ступінь залученості в бізнес-процеси клієнта, він виступає в якості єдиної з'єднуючої ланки між клієнтом і різними провайдерами логістичних послуг, керує всіма процесами ланцюга поставок клієнта, включаючи кур'єрські, експедиторські та складські послуги.

П'ятий спосіб (fifth party logistics, 5PL) – провайдери, які крім всіх функцій 4PL провайдерів, надають також послуги сітьового бізнесу. Типовим прикладом є Amazon [1].

Зазвичай, експедитори не є власниками транспортних засобів, таких як вантажні автомобілі, літаки або кораблі. Проте, оскільки експедитори можуть запропонувати ширший спектр послуг, що включають не лише транспортування, компанії частіше користуються послугами експедитора.

Діяльність міжнародних експедиторських компаній зазвичай включає:

- визначення оптимального маршруту транспортування вантажів;
- вибір перевізника для організації транспортування відповідно до потреб клієнта;
- надання інших послуг, пов'язаних з транспортуванням (наприклад, митне оформлення чи страхування вантажів).

Послуги транспортування вантажів можуть бути сегментовані за типом продукту, довжиною шляху, способом перевезення та термінами доставки. Серед способів перевезення в міжнародних масштабах найбільш актуальними є авіаперевезення, морські та залізничні перевезення.

Світовий попит на вантажні авіаперевезення, вимірний у тонно-кілометрах, зазнав найгіршого зниження в 2019 році, оскільки він знизився на 3,3% порівняно з 2018 роком, тоді як пропускна здатність зросла на 2,1%. Як показала Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) у повному звіті за 2019 рік, це був перший рік скорочення обсягів вантажоперевезень з 2012 року і найслабший показник після глобальної фінансової кризи в 2009 році (коли ринки авіаперевезень скоротилися на 9,7%). У грудні місяці обсяги вантажів скоротилися на 2,7% у річному обчисленні, тоді як вантажопідйомність зросла на 2,8%.

Виконання авіаперевезень у 2019 році було придушено слабким зростанням світової торгівлі (лише на 0,9%). Недостатність сектора також може бути пов'язана з уповільненням зростання ВВП в країнах, що зосереджені на виробництві [2].

Крім того, такі великі країни як Росія, Канада і Китай мають незначний попит на внутрішні повітряні вантажоперевезення.

Географічна сегментація глобального сектору авіаперевезень зображена на рисунку 1 [3].

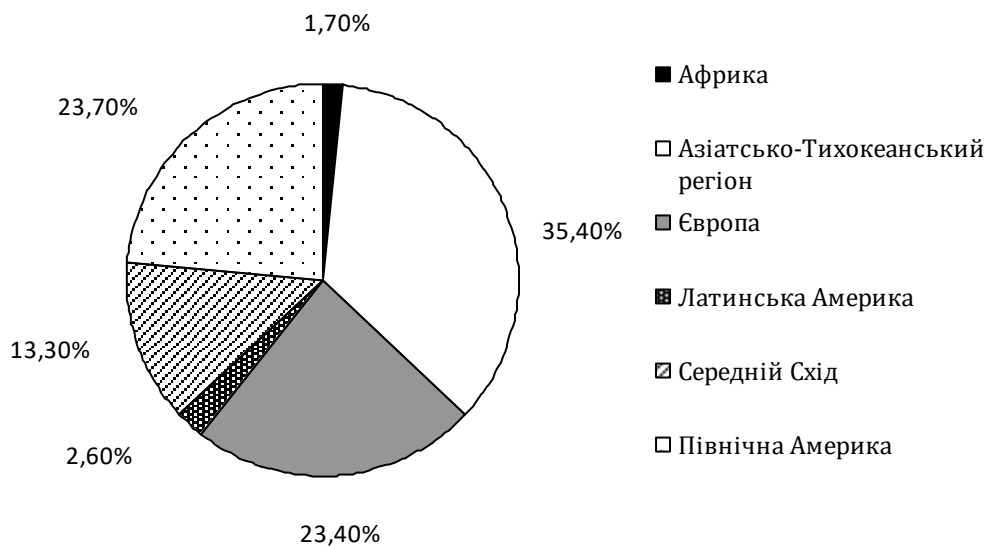

Рисунок 1. Розподіл світового ринку авіаперевезень за регіонами у 2019 році, %

Очікується, що ефективність сектору вантажних авіаперевезень буде прискорюватися з середньорічним темпом зростання 7,3% протягом п'ятирічного періоду з 2017 по 2022 роки, що призведе до формування доходу від надання послуг вантажних авіаперевезень у розмірі 165 567,2 млн. доларів США наприкінці 2022 року. У тому числі, Азіатсько-Тихоокеанський і Американський регіони будуть зростати з середньорічним темпом зростання 6,8% та 6% відповідно з 2017 по

2022 роки, а дохід від надання послуг вантажних авіаперевезень становитиме 68 936,6 млн. доларів США та 21790,8 млн. доларів США у 2022 році відповідно.

У той час як сухопутні і морські перевезення вантажів залишаються зручними типами транспортування, перевезення вантажів повітряним транспортом вважається найшвидшим видом транспорту. Але позитивні тенденції продемонстрували лише менш розвинені країни Африки (4,4%) та Латинської Америки (5%) (рис. 2) [3].

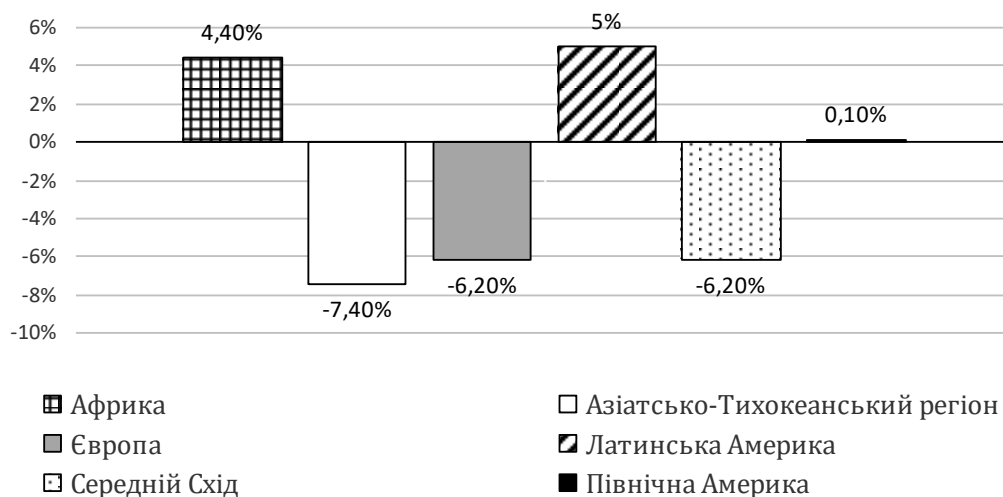

Рисунок 2. Динаміка зростання перевезень, т-км

Зростання протекціоністської політики вимальовується по всьому сектору і, по суті, по всій світовій економіці. Процвітання, яке породжує глобалізація і якому сприяють повітряні перевезення, залежить від кордонів, відкритих для людей і торгівлі.

Динаміка завантаженості найбільших вантажних аеропортів світу представлена в таблиці 1 [4].

Таблиця 1. Завантаженість найбільших вантажних аеропортів світу, метричних тон

№	Місто / Країна	2018	2019	Динаміка
1	Hong Kong / Hong Kong	5 121 029	4 809 485	-6,1%
2	Memphis TN / USA	4 470 196	4 322 740	-3,3%
3	Shanghai / China	3 768 573	3 634 230	-3,6%
4	Louisville / USA	2 623 019	2 790 109	6,4%
5	Incheon / Dep of Korea	2 952 123	2 764 369	-6,4%
6	Anchorage AK / USA	2 806 743	2 745 348	-2,2%
7	Dubai / UAE	2 641 383	2 514 918	-4,8%
8	Doha / Qatar	2 198 308	2 215 804	0,8%
9	Los Angeles CA / USA	2 209 850	2 182 711	-1,2%
10	Taipei / Chinese Taipei	2 322 823	2 182 342	-6,1%
11	Tokyo / Japan	2 261 008	2 104 063	-6,9%
12	Paris / France	2 156 327	2 102 268	-2,5%
13	Miami FL / USA	2 129 658	2 092 472	-1,8%

14	Frankfurt / Germany	2 176 387	2 091 174	-3,9%
15	Singapore / Singapore	2 195 000	2 056 700	-6,3%
16	Beijing / China	2 074 005	1 957 779	-6,0%
17	Guangzhou / China	1 890 816	1 922 132	1,7%
18	Chicago / USA	1 807 091	1 758 119	-3,8%
19	London / UK	1 771 342	1 672 874	-8,4%
20	Amsterdam / Netherlands	1 737 984	1 592 221	-8,4%
Всього:		51 313 665	49 511 858	-3,5%

Авіап перевезення продовжують стикатися зі значними перешкодами, такими як падіння обсягів світової торгівлі, глобальною економічною активністю і ослабленням довіри споживачів, що вказує на негативні тенденції в галузі. Однак очікується, що ринок буде рости завдяки таким факторам, як високий попит на експорт продукції обробної промисловості і посилення проникнення передових технологій в ланцюжок створення вартості. Крім того, очікується, що глобальні темпи зростання в секторі електронної комерції зміцнять перспективи зростання протягом прогнозованого періоду.

Перевезення вантажу морським транспортом залишається найбільш популярним за рахунок низької ціни. Головними споживачами морських перевезень є нафтова, кавова та зернова галузі. Найбільшу частку зайняли контейнерні перевезення. Станом на початок 2019 року функціонувало майже 17 000 вантажних судів загального призначення, 1 1562 суховантажів, 7 444 танкерів для сирої нафти (рис. 3) [5].

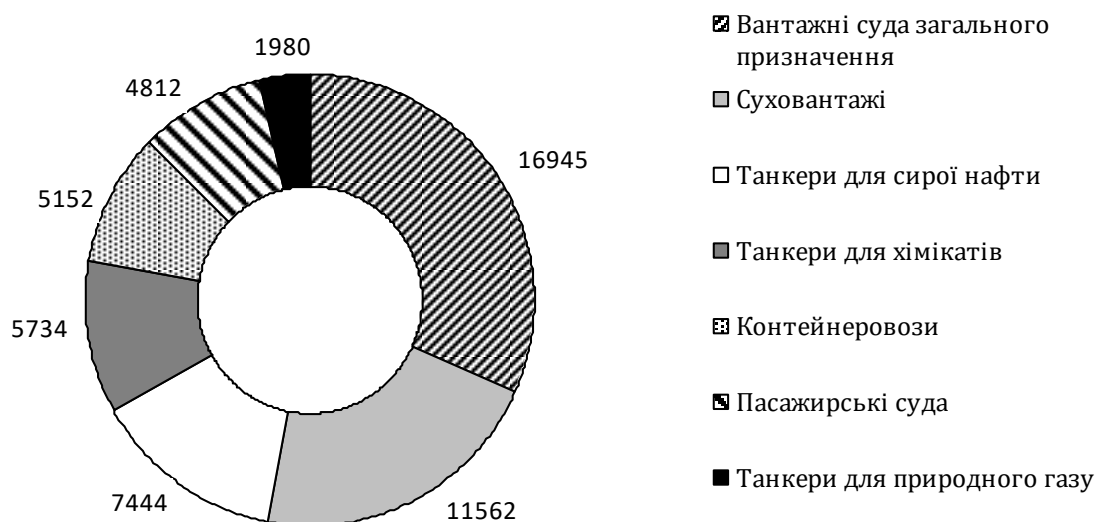

Рисунок 3. Кількість кораблів світового морського флоту станом на початок 2019 року

Найбільш завантажені маршрути пролягають між США та Азією, Австралією та Азією, Європою та Азією, що зумовлено чисельністю населення азіатсько-тихоокеанського регіону та потужною економікою. 1/8 частину маршрутів складають трансатлантичні перевезення.

Таблиця 2. Оціночні вантажні потоки контейнерних перевезень за 2019 рік [6]

Торгові шляхи	млн. 20-фунтових еквівалентів
Тихоокеанські	30
Європейсько-Азіатські	25
Трансатлантичні	8

Найбільші гравці ринку морських перевезень представлені на рисунку 4 [7].

Очікується, що до 2022 року галузь морських вантажних перевезень зростатиме із середньорічним темпом приросту 3,4%, а дохід сектору морських вантажних перевезень у 2022 року досягне 246,0 млрд. доларів США.

Інновації стануть ключовим фактором для забезпечення зростання в галузі, а гравці продовжуватимуть інвестувати в технології автоматизації, оскільки концепція самохідних кораблів з вбудованими службами оптимізації вантажів розвивається.

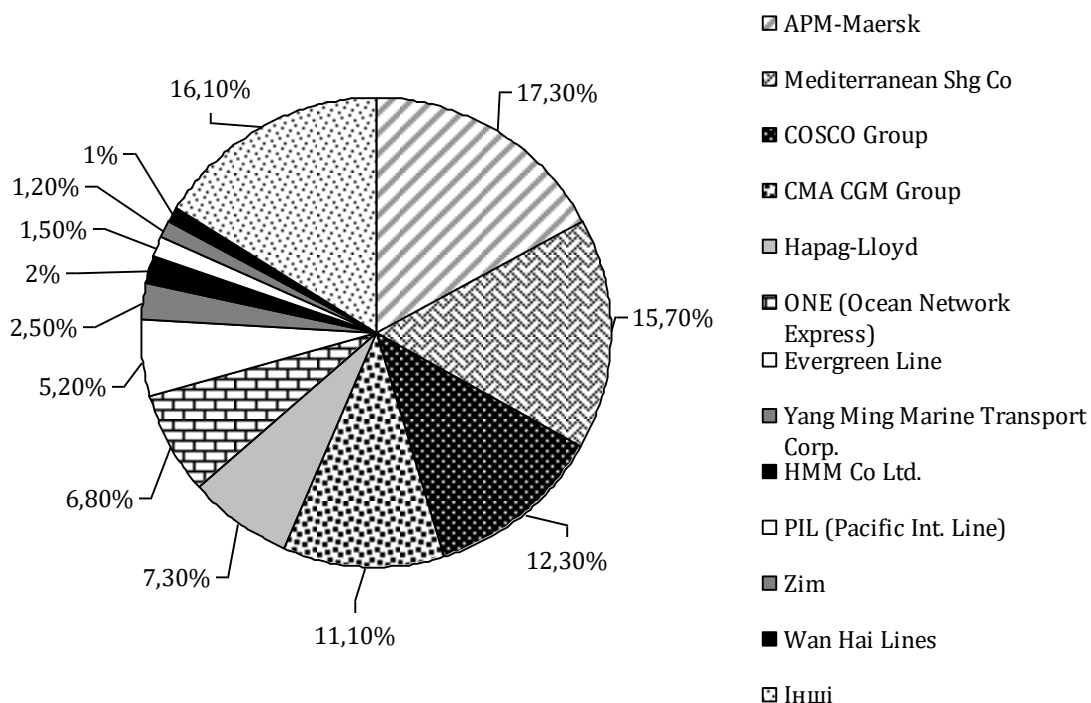

Рисунок 4. Найбільші учасники ринку

Ще однією важливою складовою є ринок залізничних перевезень. Світова залізнична мережа охоплює понад 1,3 млн.

маршрутних кілометрів у всьому світі. Сполучені Штати функціонують на сьогодні найдовшою залізничною мережею у світі, за якою слідують Росія, Китай, Індія, Канада, Німеччина та Франція.

У 2019 році ринок залізниць оцінювався у 26 млрд. дол. США та очікується, що відбудеться зростання у 5,2% до 2025 року.

На 2019 р. Азія складає 30,7% світового ринку залізниць, а Західна та Східна Європа разом 31,0%. Через спад на ринку, очікування зростання в Китаї обмежені 1,4% у наступні п'ять років [8].

Рисунок 6. Поточний обсяг ринку та темпи зростання (CAGR) за регіонами до 2022 року

Ринок залізничних вантажних перевезень складається з продажу послуг залізничних вантажних перевезень суб'єктами господарювання (одноосібними підприємцями, організаціями), які забезпечують перевезення вантажів з пункту завантаження або товарної станції до пункту вивантаження. Товари, зазвичай, важкі і мають низьку вартість по відношенню до своєї основної маси (наприклад, вугілля, будівельні матеріали, залізо та сталь). Системи відстеження залізничного вантажу за допомогою GSM GPS допомагають транспортним організаціям подолати проблеми залізничного вантажоперевезення, такі як втрати та крадіжки.

Основними учасниками світового ринку залізничних вантажних перевезень є CN Railway, BNSF Railway, Union Pacific, SBB Cargo, CTL Logistics, PKP Cargo, Colas Rail, RSI Logistics, Nippon Express, SNCF, DB Schenker, Duetsche Bahn AG. У поточні роки тенденції, що стосуються інфраструктури, в основному пов'язані з іншими видами транспорту, суттєво вплинули на конкурентоспроможність залізничних перевезень. Ринкова потужність залізничних вантажних операторів зараз більш регіоналізована, ніж будь-коли. Наприклад, BNSF та залізниця Union Pacific мають сильну присутність у Західних США, а CSX Transport та Norfolk Southern переважають у Східних США. На цьому ринку також спостерігається об'єднання підприємств для зменшення конкуренції та збереження здорових тарифів на фрахт протягом останніх 2 десятиліть.

Світовий ринок залізничної інфраструктури сегментований за типом на залізничний, швидкісний транзит та локомотив. Локомотиви традиційно використовуються для перевезення вантажних і пасажирських вагонів для міжміського транспорту магістральної лінії. Однак транспортні засоби, такі як метро, легкі залізничні транспортні

засоби використовуються як для міських, так і для міжміських перевезень. Зростаючий попит на залізничну інфраструктуру рухає ринок. Зростання населення світу, зростаюча урбанізація і потреба в чистіших та швидших видах транспорту, а також економічне зростання є ключовими факторами, що сприяють зростанню ринку. Європа є головним усталеним ринком глобальної залізничної інфраструктури, що характеризуватиметься стабільним зростанням. Азія-Океанія, що включає такі країни, як Індія, Китай, Японія та Корея, відчуває значне зростання чисельності населення. Очікується, що ринок Азіатсько-Тихоокеанського регіону також зростатиме.

Отже, проведений аналіз дає можливість говорити про те, що світовий ринок логістичних послуг і, зокрема, ринки авіаційних, морських та залізничних перевезень показують тенденції до зростання, незважаючи на складні обставини сьогодення. Основним фактором впливу тут виступає зростання населення світу і попиту на пасажирські та вантажні перевезення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. 3PL или 2PL, 1PL и 4PL – Что это за звенья цепи поставок, и для чего они нужны? URL: <http://supplychains.ru/2014/05/28/pl-who-are-they/> (дата звернення: 23.02.2021).
2. 2019 Worst Year for Air Freight Demand since 2009. URL: <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-02-05-01/> (дата звернення: 27.03.2021).
3. IATA: Air Cargo Demand Continues Negative 2019 Trend. URL: <https://newsroom.aviator.aero/iata-air-cargo-demand-continues-negative-2019-trend/> (дата звернення: 27.03.2021).
4. Air cargo news: Top 20 cargo airports 2019. URL: <https://www.aircargonews.net/business/statistics/top-20-cargo-airports-hong-kong-tops-the-list-but-demand-down-overall/> (дата звернення: 28.03.2021).
5. Statista: Transportation & Logistics› Water Transport. URL: <https://www.statista.com/statistics/264023/capacity-of-the-global-merchant-fleet-by-ship-type/> (дата звернення: 29.03.2021).
6. Rail Market 2019. URL: <https://www.marketwatch.com/press-release/rail-market-2019-global-size-industry-share-outlook-trends-evaluation-geographical-segmentation-business-challenges-and-opportunity-analysis-till-2024-2019-11-01> (дата звернення: 25.02.2021)
7. Worldwide market for railway industry. URL: https://www.sci.de/fileadmin/user_upload/MC_Studien_Flyer/Flyer_MC_Worldwide_Market_2018_eng.pdf

**РОЗВИТОК СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
(МІЖМУНІЦИПАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА) ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ
НАПРЯМОК РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Чубіна А. С.

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

Міжмуніципальне співробітництво (ММС) як нова (інноваційна) форма політики місцевого і регіонального розвитку останнім часом набуває все більшого поширення в європейських країнах, зокрема й в Україні. Його поява пов'язана з тим, що місцеве самоврядування у багатьох країнах Європи (у тому числі й в Україні) сьогодні має справу з проблемами, можливі варіанти вирішення яких пропонує саме ММС. Воно має великий потенціал, який може бути дуже корисним для забезпечення сталого розвитку усіх без винятку (великих та малих) громад.

Досвід багатьох країн засвідчує, що органи місцевого самоврядування (територіальні громади базового рівня) ніколи не є абсолютно самодостатніми, незалежно від їх площі та чисельності населення. У зв'язку з цим ММС є актуальною та інноваційною формою діяльності багатьох громад. Воно є логічним рішенням для нейтралізації наслідків нераціонального розподілу функцій та ресурсів між різними півнями публічної влади, недосконалої організації територіальної влади тощо.

ММС є відносно новою формою політики місцевого та регіонального розвитку. Її суть полягає в тому, що органи місцевого самоврядування на договірній основі об'єднують свої ресурси та зусилля для вирішення загальних проблем розвитку. Кінцева мета такого співробітництва – підвищення якості життя громад. Міжмуніципальне співробітництво є характерним для децентралізованої територіальної адміністративної системи. Чим вищою є ступінь автономії муніципалітетів, тим більше вони потребують співпраці і тим більше вони можуть співпрацювати.

Станом на 01 січня 2015 року в Україні налічувалось понад 30 тисяч суб'єктів адміністративно-територіального устрою, з яких 29.324 – це сільські населені пункти та селища міського типу, в яких функціонують 11.550 представницьких органів місцевого самоврядування. Біля 50% територіальних громад мають населення менше 1.000 мешканців. Майже усі такі територіальні громади перебувають на дотації держави, оскільки не мають необхідних фінансових та економічних ресурсів для надання повноцінних громадських, державних, комунально-побутових і соціально культурних послуг. Обсяги таких дотацій не дають змоги надавати населенню послуги на рівні гарантованих державою соціальних стандартів.

Разом із тим, багато громад є занадто малими за розмірами, щоб викликати зацікавленість з боку приватних інвесторів. У зв'язку із зазначеним ММС є ефективним інструментом для покращення вже сьогодні якості комунальних послуг, удосконалення муніципального менеджменту, а також гнучкою формою підготовки до проведення комплексної адміністративно територіальної реформи.

Спільні дії між громадами (органами місцевого самоврядування) в принципі мають довгу історію. Якщо у минулих століттях частіше природні катастрофи спонукали громади до організації спільного захисту від небезпеки, у сучасному світі швидкий розвиток техніки, економіки, торгівлі та транспорту загострює необхідність співпраці між громадами в рамках чітких організаційних форм. Зважаючи на постійне зменшення бюджетів, міста та громади часто звертаються до співробітництва саме з економічних міркувань. Передусім у невеликих громадах виникають проблеми зі збереженням здатності самостійно надавати певні послуги через недостатні фінансові та кадрові ресурси. Крім того, часто кооперація дозволяє знайти більш ефективний підхід щодо вирішення певних завдань через використання спільних знань та досвіду. Поява ММС пов'язана з тим, що місцеве самоврядування сьогодні має справу з проблемами, можливі варіанти розв'язання яких пропонує саме ММС. ММС має великий потенціал, який може бути дуже корисним для забезпечення сталого розвитку усіх без винятку (великих та малих) громад.

Основними завданнями ММС є підвищення якості послуг, що надаються громадянам, розвиток місцевої інфраструктури, а також покращення муніципального менеджменту та підвищення ефективності діяльності відповідних органів місцевого самоврядування. Отже, органи місцевого самоврядування (ОМС), які беруть участь у міжмуніципальному співробітництві, можуть очікувати конкретні переваги, серед яких слід виділити наступні:

ОМС можуть об'єднувати свої ресурси, якщо це допомагає їм покращити ефективність своєї роботи. Разом ОМС можуть зробити те, чого вони ніколи не змогли б досягнути поодиночі; вони можуть надавати нові послуги або підвищити якість послуг, які вже надаються ними громадянам. В окремих країнах навіть існують законодавчі вимоги щодо надання певних послуг (наприклад, утилізація відходів, водопостачання, транспорт та економічний розвиток) саме у форматі ММС.

Більший за кількістю споживачів «ринок» сприяє зменшенню витрат; партнерські органи місцевого самоврядування можуть обмінюватись знаннями та досвідом у наданні окремих послуг, що робить їх надання більш ефективною справою.

Покращується здатність залучати приватні інвестиції та брати участь у проектах публічно приватного партнерства; стає можливим укладання більш вигідних контрактів з приватними компаніями.

Серед економічних переваг ММС можна виділити також наступні:
1) покращується здатність освоєння інвестицій та довіра з боку

кредиторів, завдяки чому можна швидше отримувати позики та залучати кошти з фондів ЄС та інших зовнішніх джерел;

2) з'являється можливість реорганізувати адміністративні послуги: залучити більш кваліфікований персонал, здійснити мобілізацію існуючих ресурсів;

3) спільна робота над завданням економічного зростання та підвищення прозорості сприяють створенню нових робочих місць та залученню інвестицій краще, ніж фрагментарні дії окремих ОМС.

Досвід багатьох країн свідчить, що органи місцевого самоврядування (територіальні громади базового рівня) ніколи не є абсолютно самодостатніми, незалежно від їх площі та чисельності населення. У зв'язку з цим ММС є актуальною та інноваційною формою діяльності багатьох ОМС. ММС є логічним рішенням для нейтралізації наслідків нераціонального розподілу функцій та ресурсів між ОМС, недосконалої організації територіальної влади, адже воно:

- зменшує виробничі витрати та забезпечує заощадження коштів завдяки обсягам діяльності (збільшення кількості одиниць «продукції» по відношенню до виробничих витрат);

- посилює переговорні позиції відповідних органів місцевого самоврядування, зокрема, у питаннях збільшення кількості користувачів/отримувачів послуг;

- зменшує кількість осіб, які отримують послуги «за ціною нижче собівартості» (завдяки розширенню сфери дії);

- збільшує «власні» інвестиційні ресурси громад-учасниць (через об'єднання їх (обмежених) фінансових ресурсів);

- підвищує рівень довіри серед кредиторів та здатність залучати зовнішнє фінансування як від держави, так і від приватних партнерів (завдяки покращенню співвідношення між витратами та вигодами проектів).

Відповідно до обраної організаційної моделі співробітництва ММС може мати наявні економічні, фінансові, соціальні ефекти (відсутність необхідності розширення інфраструктури, спільне використання коштів та муніципального майна, кращий ступінь використання техніки та обладнання, заощадження коштів через спільні закупки та їх більший обсяг, логістичні переваги через планування спільних транспортних маршрутів, залучення спеціалізованих кадрів для виконання певних робіт тощо).

Міжмуніципальне співробітництво можна визначити як відносини між двома або кількома органами місцевого самоврядування (громадами базового рівня місцевого самоврядування), які мають статус юридичних осіб та мають певну політичну, юридичну та фінансову автономію (відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування).

Разом з тим, можна відзначити наступні характеристики ММС:

- ММС – це два або декілька ОМС, які співпрацюють між собою;
- ОМС – партнери погоджуються спільно працювати та надавати певні ресурси для отримання обопільної користі, яка була б

недосяжною у разі їх самостійної (ізолюваної) діяльності;

- Спільні зусилля можуть стосуватися однієї або кількох галузей, які належать до визначеної компетенції ОМС. Законом може бути визначено, що певні функції ОМС не можуть бути предметом ММС (наприклад, функції, делеговані державою ОМС);

- Співробітництво має свою ціну для кожного з ОМС – партнерів: воно потребує зусиль, фінансування та спільного використання ресурсів (кадри, земля, обладнання, будівлі тощо);

- ММС є результатом усвідомленого рішення, а не лише механічним виконанням відповідних нормативних актів. Угода про співпрацю є добровільною, вона не нав'язується законом, хоча в деяких випадках закон може наполегливо рекомендувати або навіть спонукати муніципалітети до пошуку шляхів співпраці;

- Нові вигоди для ОМС – партнерів можуть бути різними, наприклад: створення ресурсів для надання послуг, які є недоступними для малих громад, заощадження витрат при наданні послуг, підвищення якості послуг, краща координація у плануванні майбутнього розвитку, ефективніша та прозоріша політика розвитку;

- Співробітництво не є фрагментарним – воно розраховано на певний період, а в більшості випадків обумовлюється постійною угодою без визначеної дати завершення терміну дії;

- Постійний трансфер повноважень органів місцевого самоврядування відсутній; муніципалітети зберігають непрямий контроль за рішеннями та послугами, які є результатом співробітництва.

Серед інших позитивних результатів ММС можна також виділити наступні:

- ММС може здійснювати позитивний вплив на практику менеджменту у відповідних муніципалітетах, тому що кожний партнер намагається переїмати успішний практичний досвід інших учасників ММС;

- ММС може сприяти розвитку нової корпоративної культури, заснованої на співробітництві, що є особливо важливим, коли керівництво відповідних громад належить до різних політичних партій;

- Процес подачі спільних заявок до ЄС, Світового банку та інших організацій-донорів може допомогти виробленню необхідних інструментів для партнерської співпраці ОМС з іншими державними, приватними та громадськими організаціями;

- ММС може дати керівникам відповідних ОМС більше часу для того, щоб зосередитися на стратегічних завданнях, оскільки другорядні питання вирішуються завдяки ММС;

- ММС може знизити рівень корупції та підвищити прозорість у діяльності відповідних органів місцевого самоврядування;

- ММС може сприяти розвитку відчуття солідарності, що сприяє покращенню соціального клімату в суспільстві;

- ММС може створювати додаткові можливості для залучення

громадських організацій та окремих громадян до розв'язання проблем місцевого значення.

Як вже зазначалось, розвиток ММС має сприяти покращенню якості послуг, що надаються громадянам органами місцевого самоврядування. Згадане покращення якості послуг можна досягти завдяки ефекту масштабу. Чим більша кількість громадян користується певними послугами або чим більш масштабними є ці послуги, тим нижчими є витрати, пов'язані з їх наданням. Якщо певна послуга надається для двох або більше муніципалітетів, кількість користувачів зростає, завдяки чому знижуються виробничі та інші витрати. Серед інших позитивних результатів ММС можна виділити формування привабливого інвестиційного клімату, посилення спроможності відповідних громад-учасниць щодо співпраці з міжнародними (донорськими) організаціями, інвесторами щодо залучення необхідних ресурсів для ефективної реалізації програм та проектів місцевого розвитку.

Аналізуючи досвід розвитку міжмуніципального співробітництва в інших зарубіжних країнах (насамперед, у ФРН), слід відзначити 5 основних факторів, що сприяють такому розвитку:

Сприятливе законодавче середовище (Баварія, Гессен, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія тощо), адже ухвалення рамкового законодавства, директив та рамкових угод значно полегшує реалізацію міжмуніципальної співпраці для всіх її учасників. Місцеві суб'єкти потребують певних рамкових норм навіть у разі добровільної співпраці за «ініціативою знизу».

Серед законодавчих актів з питань ММС слід виділити наступні: Закон про муніципальну співпрацю, прийнятий федеральною землею Баварія у 1994 році, що формує рамкові умови співпраці; «Угода про майбутню співпрацю», укладена у федеральній землі Нижня Саксонія у 2009 році; Закон про комунальну співпрацю (СКС) землі Північний Рейн-Вестфалія, що регламентує різні форми спільного виконання завдань (робоча спілка, цільове об'єднання, спільні комунальні підприємства та публічно-правові об'єднання), але не надає прямої фінансової та персональної підтримки громадам.

Пряме співфінансування міжмуніципальних проектів (Баварія, Гессен тощо). Прийнятий у Баварії у 1994 році Закон про муніципальну співпрацю було підсилено постановою щодо розвитку міжмуніципального співробітництва від 2004 року, що передбачає пряме співфінансування проектів ММС у розмірі до 30 тисяч євро. Окрім того, рішення Ради міністрів Земельного уряду Баварії від 2008 року передбачає запровадження посад проектних менеджерів з сприяння міжмуніципальній співпраці в усіх районних адміністраціях. Спочатку централізовану підтримку на утримання проектних менеджерів надавало Міністерство внутрішніх справ Баварії, а згодом цю функцію перебравли на себе районні адміністрації. Проектні менеджери надають інформаційну та консультаційну допомогу щодо

міжмуніципальної співпраці та сприяють обміну відповідним досвідом між громадами.

Списання частини боргів громад. З 2008 року земельний уряд Нижньої Саксонії здійснює реалізацію фінансових інструментів заохочення громад до ММС. У 2009 році укладено «Угоду про майбутню співпрацю», яка передбачала, головним чином, допомогу в ліквідації боргів громад, перенесення завдань землі на муніципальний рівень, сприяння структурному розвитку. Важливими положеннями угоди також було встановлення зв'язку між міжмуніципальною співпрацею та демографічною ситуацією, посилення фінансових засобів заохочення, поширення співпраці на районний рівень. Об'єднання громад визначалось як можливий кінцевий етап співпраці. Також передбачалась можливість реалізації територіальної реформи «згори» у разі недостатньо активної співпраці громад на місцевому рівні.

Створення центру компетенцій (ресурсного центру) з питань ММС. У федеральній землі Гессен у 2004 році прийнята директива про сприяння міжмуніципальному співробітництву (Рамкова угода), де викладено цілі та процедури сприяння міжмуніципальній співпраці. У 2009 році у Міністерстві внутрішніх справ та спорту землі Гессен створено відділ з питань міжмуніципальної співпраці, а також Центр компетенцій з питань ММС, створений асоціацією міст та громад і Міністерством внутрішніх справ та спорту федеральної землі Гессен. До основних сфер відповідальності Центру компетенцій належать такі питання: стратегія та визначення змісту міжмуніципальної співпраці у Гессені, консультування громад, підготовка та проведення інформаційних заходів з метою залучення громадян та місцевих муніципальних органів, розробка відповідних методичних рекомендацій, брошур та публікацій, розробка та збір інформаційних матеріалів про можливість міжмуніципальної співпраці.

Створення банку даних проектів ММС. Міністерством внутрішніх справ Баварії створено банк даних про ММС, що містить основи (цілі, можливості для співпраці, правові підстави), контакти (контактні особи з питань міжмуніципальної співпраці у складі адміністрацій), практичні приклади співпраці у різних секторах, а також перелік муніципальних партнерств (між районами, округами та громадами у Баварії).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія та сучасність / під загальної редакцією Яцуби В. Г. Київ, Секретаріат КМУ, 2001. 269 с.
2. Антонов В. В. Напрямки вдосконалення вітчизняної системи державного регулювання регіонального розвитку Актуальні проблеми державного управління. Випуск 1 (11). 2003.
3. Ганущак Ю. Місцеве самоврядування у громаді: практич. посіб. для депутатів місц. рад та активістів громад. / За ред. А. Ткачука. К.: Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ ЛЕСТА», 2004. 304 с..

4. Європейська Хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні / за ред. М. О. Пухтинського, В. В. Толкованова. Київ, «Крамар», 2003. 396 с.

5. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи. Монографія / Авт. кол.: Бесчастний В. М., Делія Ю. В., Устименко В. А., Щebetун І. С. / За заг. ред. Бесчастного В. М. Донецьк: Донецький юридичний інститут при Донецькому національному університеті, 2005. 272 с.

6. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): Проект Закону України від 01 липня 2015 р. №2217а. Картка законопроекту. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.

7. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: Закон України [прийнято Верхов. Радою України 21 травня 1997 року №280/97-ВР]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>.

8. Проблеми трансформації територіальної організації влади. Збірник матеріалів та документів / Науковий редактор М. Пухтинський. К.: Атіка, 2005. 852 с.

9. Толкованов В. В. Нові форми співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями з метою вирішення актуальних питань місцевого та регіонального розвитку // Роль громадських організацій та інших неурядових структур у становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні / За ред. В. В. Кравченка. Науково-практичний посібник. Київ, Атіка, 2003. С. 135–140.

10. Толкованов В. В. Удосконалення взаємовідносин між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування як важлива передумова розвитку місцевої та регіональної демократії в Україні // Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації» / За ред. В. В. Кравченка. Науково-практичний посібник. Київ, Атіка, 2003. С. 158–166.

11. Толкованов В. В. Розвиток місцевого самоврядування в контексті здійснення політики європейської інтеграції: актуальні проблеми та перспективи їх розв'язання (приклад міста Києва). «Збірник восьмих всеукраїнських муніципальних слухань», 2003, С. 309–313.

***Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти***

**TOP TEN ENGLISH-UKRAINIAN ONLINE TEXT TRANSLATION
PLATFORMS FOR TECHNICAL DOCUMENTS**

*Krichker O. Yu., PhD in Historical Sciences
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

Nowadays the world is digitalized, so all the information may be found on the Internet and is at hand any moment it is needed. Taking into account the amount of information in English, a good command of this language is a key to successful research of any topic.

Although the majority of Ukrainian teenagers and young adults have started studying foreign languages from the first form at school, the overall level of knowledge is quite low. To some extent, the situation with the requirements to school leavers' level of language has changed since the External Independent Testing was introduced, as there appeared the need to pass a foreign language to get a certain qualification at a higher educational institution. Moreover, now it is also necessary to pass the Unified Exam in a foreign language to enter postgraduate schools. Some students do get prepared for the exams, but many of them just rely on their luck.

Thus, when it comes to working with English language recourses there appears the necessity for looking up the dictionary. But performing translation of professional requires an understanding of grammar, and general rules of language. Hence, there are some challenges that a translator faces.

Technical language has specific lexical features because of the abundance of specialized terminology that makes it rather difficult for comprehension. They have a different way of delivery rooted in the mixture of terminology, syntax, and style. Altogether these factors as well as language register and tone that should be followed precisely when translating into the target language add to the problem.

Register is the level of formality of the statement. Most academic and scientific resources use a formal register. Technical texts are based on the impersonal style that means that it is preferable to use complete sentences, avoid slang, idioms and use technical or academic vocabulary.

Thus, any technical document has specific features, such as a clear and concise nature of the presentation, strict adherence to technical terminology, a clear logical sequence of information, unambiguousness and concreteness in interpreting the facts. When rendering the information in the target language the register and tone should correspond to the mentioned above standards.

Another challenge to face when translating English technical texts is following the inner structure of language. The more complex and unique the

source language is, the more difficult for translation it can be. For instance, the sentence structure of English and Ukrainian languages is quite similar: both have a subject, verb, and object. However, while English has mostly direct word order there are no strict rules concerning the word order in Ukrainian so while translating transformations may be needed, e.g. adding, removing, or rearranging source words to communicate the idea in the target language more effectively.

One more obstacle on the way to conveying the content of the source text is idiomatic expressions that are difficult items to translate even for professional translators to say nothing of non-language faculty students and machine translation systems. Translation of phrasal verbs constitutes a problem as well, because prepositions can change the meaning completely.

However, these are some lexical and grammatical difficulties that do not impact the understanding of the contents of the text. Although when it comes to translation of technical texts, having terms with multiple meanings and abbreviations, the most important is to avoid a mistake that can lead to the improper use or operation of the equipment or the material used in the technological process, etc. So, the translator should have good knowledge of the source and target languages and necessarily know the terminology. Even so, the assistance of the specialist in the given field may be needed to eliminate shortcomings and check lexical equivalents in the target language. The aim is to make an accurate translation, using synonyms or descriptive translations only in case of emergency.

Recognizing the problem of Ukrainian technical students' low level of command of the source language and the absence of knowledge of translation techniques when it comes to working with English language recourses, there appears the necessity to use some online machine applications or programs to translate the information. And the crux of the problem lies in the fact that the majority of software of more or less good quality gives translation into Russian. There are some online text translators into Ukrainian as well, but the result, as the further review can prove, leaves much to be desired.

So, we decided to research online-translators into Ukrainian, compare and rate them to choose the best. As far as we are interested first of all in the translation of technical tests, we have taken a passage from the official UK Health and Safety site as a pattern to use for translation into Ukrainian.

There are 4 types of machine translation: Statistical Machine Translation that looks for the correspondence between the words from the source and the target languages (Google Translate); Rule-based Machine Translation examines grammar of the source and the target language to create the translated sentence; Hybrid Machine Translation (a mix of Statistical Machine Translation and Rule-based Machine Translation) that uses a translation memory; Neural Machine Translation that relies upon neural network models to build statistical models [1].

So, machine translators analyze the structure of the source content and separate this content into single words or short expressions. Afterward,

«they reconstruct those single words or short expressions using the very same structure in the picked target language. Text-level translation applications incorporate the translation of a wide range of unadulterated reports, and the translation of archives with organized data» [1].

We have taken the top ten online translators from English into Ukrainian to determine that can satisfy all the requirements. We did not take into consideration applications that should be uploaded, only the ones that can translate on the spot.

The most often used translating recourse is, of course, Google Translate. It is a neural machine translation service developed by Google in 2006. The system embraces 109 languages and there are 61 languages in development as of March 2021. The accuracy of translation is quite high if it comes to the general information, although translations of professional texts and abbreviations can be controversial. It is worth saying also that if we compare the results of translation into Russian and Ukrainian they will differ in quality with the better result in Russian.

The first passage chosen to test translation platforms was about the specifications of Volvo FL250 Fire Engine:

- 005 model 27000 miles
- Auto Gearbox
- Godiva WTA 2010 main pump with 4 Deliveries
- 1800L water
- Ladder Gantry
- Easy Access Ladder Gantries for:
- 9m, Short Ext and Roof
- 1 x Hosereel and Branch
- Locker Drawers
- BA Racking
- Blues and Twos [2].

Google Translate coped only with the lexical equivalents «005 Модель 27000 миль» for «005 model 27000 miles» (although the transposition would make it sound more familiar), «Автоматична коробка передач» for «Auto Gearbox» and «Головний насос Godiva WTA 2010» for «Godiva WTA 2010 main pump». The meaning is badly delivered but at least clear in «1800L вода» for «1800L water» and «Шафи» for «Locker drawers». As for the rest terms and the colloquial idiomatic expression «blues and twos» no lexical equivalents were found [3] (further in brackets our variant of translation):

- with 4 Deliveries – з 4 доставками (з 4 виходними патрубками);
- Ladder Gantry – лазню (опорна рама для драбин);
- Easy Access Ladder Gantries for – Легко доступок Gantries для: (зручний доступ до опорної рами для драбин);
- 9 m, Short Ext and Roof – 9м, короткий твіт і дах (коротка висувна і дахова);
- 1 x Hosereel and Branch – 1 x шпунтова катушка та гілка (1 x рукавна катушка та пожежний ствол);
- BA Racking – стелаж ВА (комірки для зберігання протигазів);

- Blues and Twos – блюз і двійки (проблискові маячки зі звуковим сигналом).

The same excerpt was translated by other systems, too. All the platforms coped with the translation of phrases «005 model 27000 miles», «Auto Gearbox» and «1800L water». The other equivalents given are as follows:

- with 4 deliveries – з 4 поставками [4], [5], [6], [7], [8]; з 4 постачаннями [9], [10], [11]; із 4 постачальниками [12];

- ladder gantry – діаграма гантрі [4]; лазню [5]; портал для сходів [6]; сходовий портал [7], [8]; поміст сходів [9], [10], [11]; драбина [12];

- easy access ladder gantries – сходи легкого доступу gantries [4]; легко доступає сходи гантрі [5]; легко під'їзний козловий підйомник [6]; простота доступу до сходових лотків [7]; легкий доступ до сходових порталів [8]; легкі помости сходів доступу [9], [10], [11]; проста драбина [12];

- short ext and roof – короткий ext і дах [4], [5], [9], [10], [11]; короткий зовнішній вигляд і дах [6]; короткий вихід і дах [7]; коротка зовнішня частина і дах [8]; короткий текст і дах [12];

- hosereel and branch – хосереель і гілка [4], [5], [9], [10], [11], [12]; шланг і відсік [6]; hosereel і філія [7]; шланг і гілка [8];

- BA racking – стелажі ВА [4], [8]; стійка ВА [6]; мука Барії [9], [10], [11]; відстеження ВА [12];

- Blues and Twos – блюз і двійки [4], [8]; блюз і два [5], [6]; блюз і двос [7]; блюз і пара [9], [10], [11]; блюз і твор [12].

Taking into consideration a very bad result of translation of Google Translate and even worth translation equivalents given by the other multiple online text translation platforms, we have decided to simplify the task and have chosen another passage with technical but less specialized vocabulary to test them: «Active fire prevention systems include water sprinklers, sprays and other specialised systems that actively combat a fire. According to the HSE, active fire prevention systems are normally used in the manufacturing industries and/or applications where highly flammable materials are used, but sprinklers and other active systems can also be used to control fires in large warehouses and other open spaces» [13].

Google Translate offers the following translation: «Активні протипожежні системи включають водяні спринклери, розпилювачі та інші спеціалізовані системи, які активно борються з пожежею. Згідно з HSE, активні системи запобігання пожежі зазвичай використовуються у виробничих галузях та / або додатках, де використовуються легкозаймісті матеріали, але спринклери та інші активні системи також можуть використовуватися для боротьби з пожежами на великих складах та інших відкритих просторах» [3].

As far as the passage is rather clear, only one transformation (transposition) was needed to find the lexical equivalent «системи запобігання пожежі» to the noun compound «fire prevention systems» and, other terms are translated properly, although the use of «додатках» for «applications» is not justified.

The system Babelfish.com must be mentioned at least because it was one of the pioneers in easy-to-use platforms that is almost extinct now although, initially, it was a predecessor to Google translate. Many bloggers mention Babel fish among top translation recourses, nevertheless, we should confess it is a rather uncomfortable platform because the input text volume is limited to 800 words or 5 Kb. The translated passage has a 99% coincidence with Google Translate with the only error «дощовики» for «sprinklers» [4].

Several Ukrainian systems can also be of help. M-translate calls itself the first national translator with the mission of making it free to be used by anyone everywhere. It chose some inadequate lexical equivalents while translating the sentence: «дуже легкозаймісті матеріали» for «highly flammable materials» and «для керування пожеж» for «to control fires» [5].

Online UA is a resource that offers a set of choices in five spheres: business, internet, general, technical and legal. The translation it makes speaks for itself: «Активні системи пожежної охорони включають *водні розбризкувачі, бризки і інший*, системи, що спеціалізуються, що *активно бойовий вогонь*. За твердженням НСЕ, активні системи пожежної охорони зазвичай використані в *оброблювальній промисловості і/або додатках, де надзвичайно легкозаймісті матеріали використані, але розбризкувачі і інші активні системи можуть також бути використані, щоб управляти вогнями у великих складах і інших відкритих просторах*». The number of inappropriate lexical transformations and the abundance of incorrect grammatical forms of Ukrainian words make obviously overall negative impression [9].

Unfortunately, one more national text translator gave the same translation of the passage as the previous one. Translate.meta.ua that has more than 30 options of fields to choose from showed no difference in translation despite the changes in the offered categories [10].

The last two Ukrainian platforms disappointed as well. Both Translate.ua that is powered by Pragma 6 has several categories (general, technical, computer sciences, law, sports), and Webtran.com.ua did not show high-quality translated texts, although the second one is a bit better than the last three mentioned above [11].

Opentran.net makes quite decent work and can be compared with Google Translate [6]. As for Translate.systran.net, there are too many inadequate equivalents for the English words and phrases and what is more there is one «substitute» that completely changes the initial meaning of the sentence: «Активні системи захисту від вогню включають *водогінні паростки, розпилювачі та інші спеціалізовані системи, що активно перемагають пожежу*. За даними НСЕ, активні системи захисту від пожежників зазвичай використовують у виробничих галузях і/або прикладах, де використовують *високоякісні матеріали, але водострумні і інші активні системи також можуть використовуватися для контролю пожеж у великих обсягах та в інших відкритих просторах*» [12].

And, eventually, PROMT.One. It is a product of the company that specializes in the development of machine translation systems. Although it did not cope with finding the best equivalents for some terms, it is the only online resource that managed to translate the abbreviation used in the original text: ТБ та ООС for HSE, i.e. «техніка безпеки та охорона оточуючого середовища». Nevertheless, as far as it is a Russian language platform, it translated the first letter in the abbreviation «Н» firstly into Russian as «охрана труда» but after forming the abbreviation out of these letters translated it again into Ukrainian. The result is a full loss of meaning and the transformation of a noun phrase into a preposition: «Н – health – охрана труда – ОТ – ВІД» [10]. The only Ukrainian online translator that managed at least to try and look for the equivalent of the abbreviation showed just several incomprehensible letters «НДУ ВШЕ» [10].

Conclusions. As far as we were interested in finding online text translation resources and platforms available online (without downloads), we researched the ten most often referred to. We chose only those applications that can translate into Ukrainian because many students have insufficient knowledge of Russian terminology and abbreviations and will need to use further translation to understand the text to the full.

The review has shown that most resources can translate original English text into Ukrainian quite well preserving logic and conveying general contents. Though, if to rate them according to the degree of accuracy, Ukrainian online text translation platforms Online UA, META.UA, and Trident Software work the worst. Nevertheless, when it comes to translating specialized technical document (instructions, descriptions, etc.), online machine translation is useless and helpless because only understanding the concept in the target language it is possible to find its lexical equivalent while translating from the original language.

As for the best online platforms to translate from English into Ukrainian, the most helpful are Google Translate and Babelfish.com, although the last is considered dead and not well-known to most users. We would also rank among text translation systems PROMT.One, since it can be used to find equivalents for abbreviations.

Nevertheless, although there are many recourses to assist in translation, the better your knowledge of the original language and the topic of the research, the less the possibility of incomprehension and misunderstanding is, i.e. work with the specialized technical text proved the necessity in the knowledge of the object of translation and corresponding terms in both original and target languages.

REFERENCES

1. 4 types of machine translation in NLP. Analytics Steps. URL: <https://www.analyticssteps.com/blogs/4-types-machine-translation-nlp>.
2. Volvo FL250 Fire Engine. Fire Engines4Sale Ltd. URL: <https://www.fireengines4sale.co.uk/volvo-fl250-fire-engine/>.
3. Google Переводчик. URL: <https://translate.google.com>.
4. Babelfish.com. URL: <https://www.babelfish.com/>

5. Національний онлайн перекладач m-translate.com.ua. URL: <https://www.m-translate.com.ua/#>.
6. OpenTran – Онлайн-переводчик & словарь. URL: <https://opentran.net/>.
7. Бесплатный онлайн переводчик и словарь PROMT.One. URL: <https://www.translate.ru/>.
8. Онлайн перекладач – free-online-translation.com. URL: <https://www.free-online-translation.com/uk/>.
9. Переводчик онлайн + словарь ONLINE.UA. URL: <https://pereklad.online.ua/>.
10. Онлайн перекладач текстів META.UA. URL: <https://translate.meta.ua/>.
11. Trident Software. URL: <http://www.translate.ua/>.
12. SYSTRAN translate. URL: <https://translate.systran.net/>.
13. Active / passive fire protection. Health and safety executive. URL: <https://www.hse.gov.uk/comah/sragtech/techmeasfire.htm>.

LITERARY TRANSLATION AS AN IMPORTANT FACTOR OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

*Minenko O. V., PhD in Philological Sciences, Associate Professor
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

The current level of comparative researches is defined within the meaning of the phenomenon of translation as an independent literary process as a special stratum of literary works that have a definite place in the system of literary relationships with their characteristics, typological properties, laws of operation, caused by a double source of appearance at the crossroads of cultures.

Learning of translation as a complex interliterary phenomenon became active over the last time in Ukraine. Significantly, the focus on literary translation as a literary relations factor was observed as early as in the nineteenth century. Ukrainian translation of the nineteenth century has been focused on the intelligent layers, which were mostly bilingual (multilingual). So it played not only an information function (potential readers could read definite literary works due to metropolitan language translations – Russian, German, or in the original), but above all – national creative function. This translation allowed for a direct, without intermediaries, Ukrainian cultural communication with foreign literature and helped to establish the idea of the possibility of direct cultural contacts between Ukrainians and foreigners, and therefore the idea of cultural and political equality of Ukrainians with other European nations, says Maxim Strikha [11, 9]. Thus, the translation occupies a special place in the literary process and is one of the obvious manifestations of interliterary (and then some way of cross-cultural) interaction, which is considered primarily in

terms of functionality in perceiving the literature, which makes it possible to detect the artistic proportionality of two literatures.

For example, Zhirmunsky emphasized that the similarity between literary phenomena studied in their international relationships, based on the one hand, the similarity in the literary and social development of nations, on the other hand – the cultural and literary contacts between them, and it means that one should distinguish the typological analogies of the literary process and the so-called effects. Then the literary influence becomes possible in the presence of internal analogies of literary and social process. Nevertheless, from the point of view of methodology and research methods the lack of this fundamental distinction immediately leads to a distortion of the real picture of international relations and intercommunications. A significant contribution to the study of this problem in Ukraine have M. Drahomanov, I. Franco, O. Beletsky.

The theoretical basis for the translation within comparative studies became D. Dyuryshyn's researches. He pointed to the special role of translations for interliterary research process, based on the fact that «literary translation» is one of the most visible manifestations of the interaction of interliterary intercommunication». Here he saw the ontological nature of translation as «acting product of interliterary communication, it also determines and defines the interliterary communication». In fact, the translation is an important part of the national literary process as mediate between literatures, without it would be impossible to talk about interliterary process in its entirety. The important in the process of translation is also the choice of the original, which is often driven by internal needs of perceiving literature, its ability to somehow learn «a foreign» literary phenomenon, its ability to some extent (integration or differentiated) react to its artistic features. In addition, every literary phenomenon is seen not only in terms of his separation or isolation in itself (in soliloquy), and its various contacts with artistic medium (in a constant state of creation dialogue and polylogue). D. Dyuryshyn shares the view of the equivalence of national literatures, each of which has a unique contribution to the world's literary development, considering that the national identity of each should be studied against the background of the general laws of the world literary process. The scientist focuses on the role of translation, the importance of its relationship with Comparative Literature, «In Studies of Translation and various concepts of Translation Studies are lacking participation of comparative studies, which deals with interliterary connections and relationships that embody not only the starting point for the origin and genesis of translator activity, but also internally modified, determine the nature of the specific techniques and specific solutions».

Translation activity is particularly active in the transition to a new style formation during periods of unstable literary norms and the crisis in the ruling by nowadays art systems. Then you must fill in the existing literature in its evolutionary potential gaps. Academician M. Conrad stated that the intensification of literary connections occur, as a rule, «in major historical turning points» that define the national life of nations and people.

Hence, the experience of centuries of national cultures derived a conclusion: the era, which is characterized by lively cultural exchange, were both eras of most rapid development of national cultures. But what attracted and attracts one of the people in the culture of other people? First of all, – new ideas that will transform the world, fresh flavor of the original «alien culture», its national, unique shape, expressed by advanced humanistic ideas. «Alien» becomes «his» due to the complex and persistent work of development «of foreign source». This dialectic of national and international can reveal it through a comparative study of literature, starting from the «foundations» of finding out the internal springs of each literature, and thus interrelated and interacting literature. The Objective laws of literature development and all culture is that the results of spiritual activity of individual nations become common property. The National one-sidedness and narrow-mindedness become impossible, and from the numerous national and local literatures, a world literature is produced. The national literature, despite the identity, act as the components of regional and world literary process and subject to general laws. I. Franko said: «In general the national culture and literature in particular developing not one template for complex as depend on local circumstances – social, historical, ethnic, geographical, etc». In literary phenomena Franko saw a combination of «your, local, original, alien, imbued with long-term international relations». But the particular role he rightly gave that each national literature «brings «its» in general treasure of literary themes and forms».

Translation is considered not only as a process of interlingual communication, but also as an intercultural dialogue. «Alien instantly feel its» – this essentially cultural communication strategy helps a translation, as it provides intercultural communication at the level of the texts. In a sense, every cultural action can be viewed as communicative, because it contains and expresses a certain information. A translated outstanding cultural communicative aspect of the text is converted into the dialogue of cultures, languages and civilizations. The process of translation, so the translation itself is purely dialogical, it implies a fundamental difference and the fundamental equality of the parties. Literary translation as one of the channels of communication culture provides a constructive dialogue between cultures [7, 554]. It is a dialogue of cultures creates the conditions for convergence of economic parity cultural process when they «listen» and «contribute» to each other – and it is in some way a civilization. The process of translation, the translation itself is purely dialogical, as it implies a fundamental difference and equality of the parties. A literary translation as one of the channels of communication culture provides a constructive dialogue between cultures. The problem of «foreign reader and writer» is the most complex and interesting subject of comparative literature. The interaction of literature in different historical periods, beginning with the appearance of the prerequisites for the Rapprochement of Cultures in the period of Romanticism, occurred in unequal social and cultural conditions. One of the aspects of relationships and interactions of literatures is continuity in their development. O. Bushmin, exploring this aspect pays attention to the existence of the «eternal» human

problems and concludes that the distant past can become even more relevant for the present. The «Eternal» problems dealt with in the works of foreign and Ukrainian writers of the past, and still have not lost their relevance and urgency [3, 67]. A look at the past of the current position opens up new horizons in the study of these works.

In the process of learning the historical and literary continuity it is important to find not some similarities, but that in some way describes the community of creative ideas, unity or proximity ideological and aesthetic principles. Moreover, when we are dealing with the work of true masters, each manifestation of heredity – a pioneering act of artistic discovery. Comparativists believe that any national literature cannot develop successfully without interaction with the literatures and cultures of other nations. They focus on the fact that the use of historical, functional, and comparative research methods not only help to establish connections between different literary phenomena, but also facilitate deeper penetration into the ideological and aesthetic content of each of the compared products [10, 655]. Traditionally they considered that the main function of translation is mediation as a theory of translation does not go beyond national literary process or understand the national literary process too pragmatic, and therefore one-sided. As a manifestation of interliterary contact, it can be considered an example of «influence» or perception. One of the problems of translation in the context of comparative studies – the ratio of context and context by the interpreter.

In the literary translation the final context is very close to the first context. The criterion matches, or, alternatively, differences both contexts is a measure of the ratio of data validity and data taken from the literature. The writer goes on from reality and his perception to the words assigned of the image. In other words, if the data is dominated by reality, then talking about the author's work. Translator goes from existing text and playing in the imagination of reality through its «secondary», «complete the» perception of the new figurative embodiment, embodied in the text of the translation. Besides, M. Bakhtin considers work as a link in the chain of speech communication where to «see and understand the author's work – means to understand the other, alien consciousness and its world» and where the word for man is nothing worse than a non-responsibility – no answer [2, 315]. The scientist investigates the word in three aspects: as a neutral and no proper word language as foreign to the word of others, complete strangers Resounds of expression, and, finally, as my word. If we consider the theory in the light of Bakhtin's translation as a dialogue, we understand that the words can be analyzed only in the grammatical point of view. It is impossible to speak of a purely linguistic sense of grammatical interpretation; it seems there is no interpretation of the ideological, cultural, aesthetic, psychological (without expression, emotional and evaluative attitude of the speaker to the statements).

Subsequently G. Gadamer expresses his own opinion on the matter: «The interpreter shall carry meaning, to be understanding, to the context in which he lives during conversations» [4, 356]. It is well known that it does

not mean if a translator distorts meaning, which implies another source. That is an important task of the translator is a clear reflection of the original work in translation, but along with those form of presentation and the presentation must be adapted to the particular language environment and the reader. The important thing has not only the context of individual works, but also the context of the works of the author, era, historical, general and cultural context of a particular national literature, language discourse. Each context in the book serves an additional source of image, deepening thoughts when a single word derives from a supporting information in the form of artistic and poetic means, associations, allusions, etc.

Thus, creating your own work to the author opens limitless opportunity for self-realization, where he can, without restrictions and create your original style on which will be identified by him. At the time of the creation of translation the translator need to not only understand and convey the source, but it does not lose its author's personality.

REFERENCES

1. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. 636 с.
2. Бахтін М. М. Висловлення як одиниця мовленнєвого спілкування // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. 634 с.
3. Бушмин А. С. Преемственность в развитии литературы. Л.: Худ. лит., 1978. 223 с.
4. Гадамер Г. Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000. Т. 1. 464 с.
5. Гайдеггер М. Навіщо поет // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів: Літопис, 1996. 633 с.
6. Дюришин Д. Художественный перевод в межлитературном процессе // Проблемы Особых межлитературных общностей. М.: Прогресс, 1993. 213 с.
7. Еко У. Надінтерпретація текстів // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / [за ред. М. Зубрицької]. [2-ге вид., доп.]. Львів: Літопис, 2002. С. 549–564.
8. Жирмунський В. М. Літературні течії як явище міжнародне // Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 487 с.
9. Конрад М. І. К вопросу о литературных связях. М.: Наука, 1972. 496 с.
10. Краткая литературная энциклопедия / под. ред. А.А. Суркова. М.: Наука, 1968. Т. 5. 975 с.
11. Стріха М. В. Український художній переклад: між літературою і націсторенням. К.: Факт – Наш час, 2006. 344 с.
12. Франко І. Я. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах: збір. творів: у 20 т. К.: Наукова думка, 1955. Т. 18. С. 328–334.

THE ROLE OF TEXTUAL CONCEPTS IN ENGLISH FOLK FAIRY TALES

*Yeremeieva N. F., PhD in Philological Sciences, Associate Professor
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of
National University of Civil Defence of Ukraine*

Semantic organization of the English folk fairy tales is studied from several points of views. Modern language theory deals with a new approach to the semantic organization of English folk fairy tales – the conceptual analysis of fairy tale texts done within cognitive linguistics [11; 12; 13; 14]. Cognitive linguistics is one of the main trends of modern functional paradigm which establishes connection between language units and mental essences defined by them.

Verbalized knowledge as an object of scientific research in cognitive linguistics is represented by concepts – operational units of conceptual picture world. Concepts connected with verbalized code also become operational units of the language picture world. They form «inner lexicon», as knowledge represented in the language. «Inner lexicon organization is based on verbal nets» [4, 23]. Verbal nets are supposed to be interwoven and interconnected. They unite «inner lexicon» into the unified hierarchy-formed structural conceptual space, the basic verbalized part of the human memory the purpose of which is to preserve information and quickly derive it. «Inner lexicon» conception formulated by Ye. Kubrakova finds its confirmation in the investigations of modern foreign linguists [4; 5, 10–11].

The linguists of our country and modern foreign linguists and philosophers underline the fact that verbalized knowledge form specific psychological space in human thinking and can be modeled in a certain way [4; 5; 8; 11]. But unfortunately nobody knows how these models look like. The linguists and philosophers try to find the answer to this question while learning the sphere of language semantics. It is considered to be the subject of cognitive linguistics. In this case the language meaning is dealt as a «window» through which the access is opened to the hidden from observation conceptual (psychological) thinking space. The meaning is identified as a specific item of knowledge, information or experience preserved in human memory [4, 64; 6, 8].

Semantics in cognitive linguistics is investigated by the method of the conceptual analysis. It is considered to be the search of common concepts which form one and the same sign and represent this sign as a marker of a certain cognitive structure. Both the words, sentences and the texts belonging to a certain genre, including the fairy-tale genre can be represented by this sign [11, 30; 14, 25].

From the point of view of text linguistics the fairy tale texts are considered to be a great sign which has both a specific form of expression and a specific plan of content. The last one is characterized by the integrity as a content unity and also semantic coherence provided by the correlation of the text forming informative blocks. Informative blocks and their correlations form the space of the textual world, so-called reference zone of the text itself,

creating the textual concept which can be represented in the form of a structure or a model [1, 52; 7, 46] The following postulates of the text linguistics find its application in the sphere of cognitive linguistics. This field of science deals with structures of knowledge representation which are behind language signs and speech patterns. If the text is considered to be a language sign of a certain concept the common goal of both spheres of the language theory becomes the understanding of its nature and ways of organization.

Content organization of fairy-tale text is represented by two basic models:

- 1) horizontal (linear) model of the display of chain microstructures and
- 2) the model of vertical generation of eventual text orientation [1].

These models of textual concepts suggested in text linguistics are crossed to a certain degree with models applied in cognitive linguistics. The model of vertical generation of eventual text orientation as one of the varieties of the structured semantic capsules including nucleus and periphery zones of textual semantics coincides with the model of prototypic categories applied in cognitive linguistics. Starting remote text differently manifested by the surface language means is in fact central conceptual scheme of the prototypic category. This scheme is subjected to transformations (generalization and specification) in real fairy tale texts. The task of revealing of the central scheme structure is solved in text linguistics by means of horizontal model of chain microstructures (the generation of narrative series) and conceptual model as a structured multitude of semantic indications [1; 7; 9; 10]. These indications can be displayed in the form of functions of the fairy tale characters predetermined by their existence in «possible worlds» [14, 36]. All above-mentioned postulates of the text linguistics become more concrete being comprehended in terms of propositional frame and net models, developed in cognitive linguistics [10, 57].

It is necessary to point out that the generalized images of characters are the basic conceptual units of the content of magic fairy tales. Depending on the categorial type of the character it has certain constant functions in the fairy tale context, the realization of which is directed at a certain goal and result. Qualitative characteristics are physical and spiritual properties of fairy tale characters. Dynamic characteristics are associated with actions and deeds (functions) of characters. Dynamic characteristics are closely connected with predicates of cause and consequence. There are 9 main conceptual types of fairy tale characters: a positive character, a negative character, a neutral character, a sought-for character, a sender, an intermediate hero, a pseudo-hero, a magic helper and a magic means. So, the conceptual basis of every generalized fairy tale image is represented by a frame in which the conceptual field of the character includes predicative zones of attributes, functions, motivations and results of actions [10]. Zones of attributes, functions, motivations and results of actions are defined by means of investigation of the characters' conceptual space. Their typicality for the English folk fairy tales was established by means of the quantitative analysis.

The typical structure of the conceptual space of every character being identified it has become possible to make a general conceptual model which takes into consideration certain static, dynamic, causative and factitive qualities of every magic hero and the character of their interaction.

The general conceptual model of the English folk fairy tale consists of two contradictory blocks. From one side they contain characters extroverts which have positive qualities and from the other side their complete antipode – characters introverts whose actions and deeds directed to the achievement of their own as a rule unkind aim. At the same time there is no clear border between two contradictory blocks of the conceptual structure because of the intermediate and neutral hero position. Axiology of the intermediate character has not been yet identified whereas axiology of the neutral hero is very contradictory: from one side, he is an embodiment of evil and from the other side – kindness. The images of fairy tale heroes form axiologically graded continuum: [+] positive character, [+], [+(-)] a sought-for character, [+(-)] a magic helper, [+(-)] a magic means, [0] a neutral character, [+(-)] an intermediate character, [-(+)] a sender, [-] a pseudo-hero and [-] a negative character.

This continuum is considered to be a visual illustration of polarization of relations between the elements of a certain semantic category which is represented by Greimas semiotic square [2, 484]. The relations of presupposition, contradiction and complementarity coexist in this semiotic square [2, 485]. In our case we have such oppositions as GOOD::BAD (presupposition), GOOD::NOT GOOD, BAD::NOT BAD (contradiction), GOOD::NOT BAD, BAD:: NOT GOOD (complementarity). The algorithm of the general conceptual space reflects the interaction of fairy tale heroes with one another. It can be explained by pairwise distribution of functions. The analysis shows that there are 24 functions in English folk fairy tales. Such distribution proves the fact that the conceptual fields of the other fairy tale heroes form an integral part of the conceptual field of the positive character.

It is necessary to underline that the general conceptual model is considered to be mainly the field of possibilities, it has concepts characteristic for the English folk fairy tales. In the texts of real folk fairy tales we can see the realization of a certain part of this model, not the whole one. So, the models found in real folk fairy tales structure the conceptual space of the English folk fairy tales in the form of the prototypical category which has a centre and a periphery.

The central scheme of the English folk fairy tales is represented by fairy tale texts with three main characters in which positive and negative characters are considered to be obligatory. The third character can be either a magic helper with a magic means, a sender, a neutral character or a sought-for character. In the semantics of the English folk fairy tales with central scheme there is a relative balance between axiological poles «GOOD::BAD». This central scheme can be subjected to transformations of generalization and specification. In the generalized transformations of the central scheme one or two from its obligatory characters are omitted, and the third one is considered to be variable. Herewith we can observe both relative balance between characters which embody evil and kindness [+] positive character, [-] a negative character and a certain irregularity in distribution between positive axiological pole ([+] positive character, [+(-)] an intermediate character), and negative axiological pole ([-] a negative

character, [0] a neutral character). Transformations of generalization as a rule reflect belief in the triumph of goodness and justice. In the transformations of specifications we have the extension of the quantity of characters: several characters which are variable in the central scheme and also those who are not represented in it (a pseudo-hero and an intermediate character) are added to positive and negative characters. The comprehensive analysis of the axiological characteristics of the fairy tale heroes testifies that the transformations of specifications of the central scheme reflect the focus to the positive pole in case of initial delimitation of kind and blackhearted forces. From this we can conclude that optimism and humanistic ideas which fairy tales form in the readers are considered to be the essential feature of the English folk fairy tales. The interaction of the fairy tale heroes takes place within the fairy tale chronotope. The chronotope is considered to be a macroframe for microframes of the conceptual fields of the fairy tale characters. The conceptual field of the chronotope has its own principles of its organization. It consists of the external chronotope connected with the localization of the fairy tale narration in the historical space-time of the human being and internal chronotope – space-time limits of the fairy tale as it is. The analysis of the factual material indicates the fact that from two types of the external chronotope, which can be fixed and unfixed, the last one is more characteristic for the English folk fairy tales. The internal chronotope has spatial and temporal locus. Temporal locus of the internal chronotope (short-lived and long-lasting) correlates with the time of events which takes place in the folk fairy tales. The short-lived internal chronotope is more typical for the English folk fairy tales. The specificity of the internal chronotope in terms of spatial locus lies in the fact that it is considered to be distributed and is widely used in the English folk fairy tales. It is based on the eventfulness in space. The limit of the fairy tale space which, as a rule, is predicted by the movement of the positive character, permits to place the events within linear (unlocked) space or within circular (locked) space. In the first case the main character returns home, in the second one he or she finds his or her fortune and remains in a foreign land. The analysis shows that a circular (locked) spatial space is more typical for the English folk fairy tales.

The conceptual model of the general internal space of the English folk fairy tales is formed by means of interaction of static and dynamic toposes of the characters. So, such conceptual configurations can be observed: topos separation model (for example, a sender / a positive character), topos cross model (for example, a positive character / a magic helper) toponymic parallelism model (for example, a positive character / a pseudo-hero) toponymic strategic advance model (for example, a sought-for character / a positive character). The analysis of the factual material confirms the fact that topos cross model is more typical for the English folk fairy tales. It can be explained by the existence of the positive character (dynamic topos) and his or her opposite – negative character (static topos) in the English folk fairy tale narration. The conceptual fields of these two characters are considered to be constant quantities in the fairy tale narration.

The semantic category of number plays an important role within the conceptual space of the English folk fairy tales [3]. The analysis of the factual material confirms the fact that number «3» is the most widely used number in the English folk fairy tales. Number «3» is the structure of action which has the beginning the middle and the end. Besides, in some archaic traditions number «3» is associated with male essence that means risk and readiness for self-sacrifice. Number «3» is realized in triple actions of fairy tale characters: it means that they must do three tasks, fulfill the requests and conditions, answer three questions, guess three puzzles, take part in three battles.

The English folk fairy tales have certain psychological origins. Archetypes are considered to be the basis of these origins. Archetypes are universal models of collective subconscious which are considered to be common for the whole mankind. We can find such archetypes in the English folk fairy tales as the «selfness», «spirit», «anime» and «animus» and «triplet». Archetypes of collective subconscious embodied in the folk fairy tale context as an archaic text is considered to be the basis of the conceptual model of the English folk fairy tales. The English folk fairy tales have certain psychological origins. Archetypes are considered to be the basis of these origins.

From all above said, we can conclude that the general conceptual space of the English folk fairy tales is formed by means of 9 conceptual field models of fairy tale characters. The interaction of the fairy tale heroes takes place within the fairy tale chronotope which has certain principles of organization. The semantic category of number plays an important role within the conceptual space of the English folk fairy tales. The whole space model of the English folk fairy tales is subjected to transformations of generalization and specification.

REFERENCES

1. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата. К.: Выща школа, 1993. 199 с.
2. Греймас А. Ж, Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка: Пер. с фр. // Семиотика. М.: Радуга. 1983. С. 483–550.
3. Жаботинская С. А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных: Дис. ...доктора филол. наук. М., 1992. 255 с.
4. Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности: проблемы внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. М.: Наука 1991. С. 21–81.
5. Кубрякова Е. С. Лексикон как компонент языковой способности человека // Английский лексикон в лингвистическом и культурологическом пространстве: Сб. науч. тр. МГЛУ, 1992. С. 4–13.
6. Степанов Ю. С. В мире семиотики // Семиотика. М., 1983. С. 5–36.
7. Тураева З. Я. Лингвистика текста. (Текст: структура и семантика). М.: Просвещение, 1986. 127 с.
8. Уэно Х., Коямо Т. и др. Представление и использование знаний. М., 1989. С. 49–53.
9. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. М., 1981. С. 496–530.

10. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс. 1988. Вып. 23: когнитивные аспекты языка. С. 52–92.

Фрумкина Р. М. Концепт. Категория. Прототип // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. Сб. аналит. обзоров. – М.: ИНИОН РАН. – 1992. – С. 28-43.

Aitchison J. Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon. – Oxford (UK) and Cambridge (USA): Blackwell, 1990. – 290 p.

Gibbs R. W. The Cognitive Psychological Reality of Image Schemas and Their Transformations // Cognitive Linguistics. – 1995. - № 4/6. – P. 347-378.

Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann-Arbor: Karoma Publishers Inc., 1985. – 368 p.

ДУБЛЮВАННЯ ТА СУБТИТРУВАННЯ ЯК ОСНОВНІ ВИДИ КІНОПЕРЕКЛАДУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Спіркіна О. О., кандидат історичних наук, доцент

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України;

Волошина К. В.

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького

Необхідність у кіноперекладі виникла невдовзі після появи кінематографа. Перше кіно було «німим» (1895–1927 рр.). Кіноперекладу як такого у той час не існувало: всі дії, що відбувалися на екрані (прибуття поїзда на станцію, вихід робочих із заводських воріт, гра в карти тощо), під акомпанемент фортепіано коментували оператори Люм'єрів, які володіли іноземними мовами. Такі коментарі не можна вважати повноцінним кіноперекладом.

Ера кіноперекладу розпочалася з появою ігрових картин, виробництвом яких, зайнялися кіностудії, засновані на різних континентах: Gaumont, Pâté, Edison Studio, Limelight Department та інші.

Покази ігрових кінострічок супроводжувались виступами конференсьє – професійних акторів, які на той момент стали для глядачів голосами «німого» кіно. Художні фільми кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. важко назвати визначними зразками кіномистецтва. «Утрировані жести статистів на фоні відверто театральних декорацій – такими були ці картини» [1]. Однак саме утрировані жести та міміка, якими у зв'язку із відсутністю звуку актори раннього кіно виражали почуття своїх персонажів, служили основою міжсеmiotичного перекладу: екранна кінесика через мовлення конференсьє приймала вербальну форму, маючи, таким чином, подвійний емоційний вплив на аудиторію. Крім того, конференсьє коментували монтажні переходи, які використовуються і зараз у якості елементів умовного кінематографічного часу: «Прийшла зима», «Пройшло кілька років» тощо.

Датою народження кіноперекладу можна умовно назвати 1903 р. У цей день у США вийшла кінострічка «Хатина дяді Тома» (Uncle Tom's Cabin) режисера Едвіна С. Портера. Тринадцятихвилинний фільм – екранізація однойменного роману американської письменниці Гаррієт Бічер-Стоу – примітний насамперед тим, що у ньому вперше були застосовані інтертитри: текст, що з'являється між сценами і пояснює їхній зміст або відтворює репліки героїв.

Цей новий кінематографічний прийом відразу взяли на озброєння кінематографісти всього світу. Інтертитри по ділялись на діалогові та пояснювальні, часто відрізнялися один від одного зовнішнім обліком: перші зазвичай представляли собою білий текст на чорному фоні, а другі – чорний текст на білому фоні. З введенням у кінострічки оригінальних або перекладених інтертитрів конферансьє втратили роботи усюди, крім Японії.

В Японію кіно прийшло в 1896 р. разом із «Кінетоскопом» Едісона. «Сінематограф» братів Люм'єр з'явився там через рік. Середньостатистичний японський глядач, який вперше побачив європейські чи американські кінострічки, був малознайомим із реаліями, що показували там і тому потребував пояснення особливостей незнайомого йому культурного колориту. Функцію тлумачів взяли на себе так звані «бенсі», професійна діяльність яких називається «кацубен» і представляє собою не просто коментар до фільму, а унікальний культурний феномен, заснований на стародавньому мистецтві мовних декламацій «рокеку», «гидаю» та «ракуго», які широко використовуються у традиційних театрах Но і Кабуки, де роль розповідача, який пояснює сюжетну лінію спектаклю, дуже важлива. Звиклі до цієї особливості живих спектаклів японські глядачі підсвідомо чекали чогось подібного і від кіно, а тому не могли задовольнитися виключно переглядом чорно-білих, німих, нехай і рухливих картинок. У перші роки під час показу фільму працювало кілька «бенсі»: кожен говорив за окремого персонажу на екрані, тобто виконував, говорячи сучасною мовою, роль актора дубляжу. Однак ця практика не прижилась, і невдовзі кінопокази перетворились на театр одного актора – «бенсі». Поява зарубіжних картин з інтертитрами ніяк не вплинула на популярність коментаторів-читців, так як більшість японських глядачів не лише не володіли іноземними мовами, а й були безграмотними, тому навіть перекладні інтертитри не вирішували проблему розуміння. Знаючи це, японські прокатники не витрачались на їхнє виробництво.

Протягом усього показу «бенсі» знаходився поряд з екраном, використовуючи готовий матеріал фільму для створення власної історії та не обмежуючи себе у свободі інтерпретації. Він не лише перекладав для аудиторії інтертитри, але й додавав діалоги, які придумував сам, при цьому віртуозно міняв тембр голосу, коли говорив за різних персонажів. Якщо на екрані з'являвся, наприклад, пейзаж гірської долини, залитої місячним сяйвом, «бенсі» міг процитувати вірша, що оспівує красу природи. У періоди Тайсьо і Сьова в японському суспільстві великою популярністю користувався

піднесений мовний стиль, тому дуже цінувалися «бенсі», які уміли говорити вишуканою прозою «бібун».

Варто вказати, що японські глядачі, які знайомилися із роботами титанів світового кінематографу (Чапліна, Гриффіта, Лагна, Ейзенштейна), надавали перевагу звичайному перекладу інтерпретацію «бенсі».

Володіння іноземними мовами, глибоке знання японського театрального мистецтва і чудова акторська подача робили «бенсі» ледве не популярнішими екранних кінозірок. Нерідко на афіші зарубіжної кінострічки можна було побачити ім'я «бенсі», що її коментував, написане крупнішим шрифтом, ніє імена акторів, що виконували головні ролі.

Професія «бенсі» проіснувала трохи більше 40 років, і майже повністю зникла в 1937 р., тобто через 10 років після появи звукового кіно. На початку минулого століття в Японії нараховувалось більше 7 000 «бенсі», наразі ентузіастів, хто професійно займається «кацубен», у країні не більше десяти. Домінуючим видом кіноперекладу в країні зараз є дубляж.

Кінокомпанія Warner Bros. пішла на ризик і випустила на екрани перший в історії звуковий фільм «Співак джазу» (The Jazz Singer), знятий за допомогою експериментальної системи звукозапису «Вітафон». Кінострічка була радо прийнята публікою. Прем'єра фільму – 6 жовтня 1927 р. – є офіційним днем народження звукового кінематографу. На той час виник «міжмовний бар'єр», а кінокомпанії почали вирішувати цю проблему різними способами:

1) Знімали з різними акторами – носіями мови різні версії одного й того ж фільму на різних мовах. Наприклад, у фільмі «Великий дім» (The Big House, 1930): в оригінальній версії головного героя грав Честер Морріс, в іспаномовній версії (El Presidio, 1930) – Хуан де Ланда, у франкомовній (Revolte dans la Prison, 1931) – Шарль Буйє.

2) Головні ролі виконувались акторами, які уміли говорити різними мовами, у той час як другорядних персонажів грали кожен раз нові актори – носії мови. Так, наприклад, Грета Гарбо виконала головну роль в англкомовній (1930) та німецькомовній (1931) версіях фільму «Анна Крісті» (Anna Christie).

3) Актори, що грали головні ролі, промовляли діалоги на різних мовах, читаючи англійську транскрипцію слів іноземної мови з дошки, що стояла позаду камери. Вони намагалися імітувати іноземний акцент. Так, наприклад, робили відомі американські коміки Стен Лорел та Олівер Харді на зйомках фільмів «Опівнічний привид» (Spuk im Mitternacht, 1930) та «Рвачі» (Les Carottiers, 1931).

Варто вказати, що деякі студії знімали до 15 (!) різномовних версій однієї кінострічки. Але це тривало недовго. Через дуже високі виробничі витрати, падіння рівня акторської гри і Велику депресію, від цих методів відмовились.

Таким чином, на зміну грі акторів прийшов дубляж. У 1928 р. в Голівуді були зроблені перші спроби дублювання фільмів, тобто повної заміни оригінальних діалогів перекладними. Сторонні актори – носії мови виконували озвучування. Різні техніки дубляжу кінофільмів були

послідовно розроблені у США та Німеччині. У США у цій сфері найпомітнішим досягненням став «Вівіграф» Едвіна Хопкінса (MGM), а в Німеччині – «Ритмограф» Якоба Кароля (Paramount).

У 1920-х рр. основним ринком збуту фільмів Голівуду була Європа, тому іммігранти із цих країн були задіяні у цій роботі. Однак через довге перебування в Америці, їхня рідна мова «спотворилась» і стала не схожою на той варіант, який використовувався в Європі. Голівуд був змушений відмовитися від виконання дубляжу у себе. Замість цього, філіали Голівуду в Європі наймали акторів в європейських країнах і переозвучували фільми уже в країні прокату. Так почалась ера національного дубляжу – одного із найпопулярніших видів кіно/відео перекладу.

Третій спосіб перекладу відео та кіно з'явився у 1930-х рр. – субтитрування. Вважається, що його винайшов американський кіноперекладач Герман Г. Вайнберг. Ранній вид субтитрів коротко передавав зміст діалогів однієї чи кількох сцен.

Розвиток такого виду кіно перекладу як дубляж прийшовся на 1930-ті рр. Уряди Італії, Німеччини, Іспанії та Франції за допомогою дубляжу хотіли стандартизувати мову свого народу, позбутися провінційних діалектів і, таким чином, об'єднати націю [2]. Фільми, що імпортувалися з США, стали засобом пропаганди, коли актори почали говорити з екранів італійською, німецькою, іспанською чи французькою мовами. Кіностудія Fox не бажала відставати від конкурентів і також зайнялася дубляжем свої кінокартин на іноземні мови.

В Італії лише після 1930 р. було дозволено показувати у кінотеатрах іноземні звукові фільми. Однак, від оригінальної звукової доріжки залишались лише музика та шуми. Всі діалоги видалялись та замінювались або перевідними субтитрами, які ображались на темному фоні у нижній частині екрану, або інтертитрами, як у німому кіно, що негативно позначалося на звичному ритмі кіноповіді.

У 1931 р. на кіностудії MGM під керівництвом режисера та письменника Карло Беуфа вперше були про дубльовані італійською мовою два фільми: «Великий дім» і «Ріжок торговця» (Trader Horn, 1931). У роботі над дубляжем брала участь відома балерина Франческа Браджотті, яка потім стала італійським голосом Грети Гарбо.

Кіностудія Fox, не бажуючи відставати від конкурента, також зайнялася дубляжем італійською мовою кінострічок під керівництвом актора Франко Корсаро і за участі режисера Луї Леффлера та Альберто Валентино, старшого брата знаменитого Рудольфо Валентино.

Однак, італійська аудиторія була незадоволена якістю і в 1932 р. римська кіностудія Cines-Pittaluga відкрила відділ дубляжу під керівництвом відомого актора Маріо Альміранте. Першими їхніми кінострічками стали: «Свободу нам!» (A nous la liberte, 1931) Рене Клера, «Дівчата в уніформі» (Mädchen in Uniform, 1931) Леонтіни Саганб «Солідарність» (Kameradschaft, 1931) та «Королева Атлантиди» (Die Herrin von Atlantis, 1932) Г. В. Пабста. Цікаво, що назву фільму Рене Клера було перекладено італійською як «A me la liberta» (Свободу мені!), оскільки французьке *nous* (ми), що фігурує в оригінальній назві, не

відповідало уявленням фашистської цензури про свободу італійських громадян. Загалом, із усіх видів кіноперекладу дубляж завжди був найзручнішим інструментом ідеологічної обробки кінострічок.

Італійська школа дубляжу дуже швидко розрослася, незважаючи на спотворення змісту діалогів і фільмів, стислі терміни для перекладу (близько 7–12 днів), імпрровізацію та технічні проблеми. У першій половині 1930-х рр. тут було засновано кілька студій дубляжу: Fotovox, Fono Roma, Italia Acustica, MGM Romana та інші. Загалом італійська школа дубляжу дуже швидко досягла професійної зрілості, так як дублюванням фільмів займалися найкращі перекладачі та театральні актори. Так, наприклад, у 1937 р. Fono Roma виконала дубляж англійського фільму на німецьку мову на замовлення однієї німецької фірми, яка була задоволена високою якістю італійської техніки дубляжу.

В нацистській Німеччині дубляж також був затребуваний, ним займалася компанія Universum Film AG (UFA), яка знаходилася під контролем держави [3, 611]. Німецька школа дубляжу не була на такому ж рівні як італійська, так як в країну завозилась мала кількість іноземних фільмів, популярнішим було німецьке кіно. Дубляж почав розвиватися в Німеччині після закінчення Другої світової війни. У післявоєнній Німеччині дубляж вже був не стільки ідеологічною зброєю, а засобом усунення всього, що мало відношення до Третього рейху. Так, наприклад, цікава доля відомої голлівудської мелодрами «Касабланка» (Casablanca, 1942) у німецькому прокаті. Керівництво німецького філіалу Warner Bros. вирішило, що сюжет фільму, політичним лейтмотивом якого є боротьба з нацистським режимом, викличе у глядачів хворобливі згадки про недавнє минуле країни. І у 1952 р. на екрани вийшла дубльована німецькою мовою версія «Касабланки», яка виявилася коротшою від оригінальної на 23 хв. Всі сцени за участі нацистських персонажів, наприклад майора СС Штрассера, були вирізані, а один із головних героїв картини, борець чеського опору, перетворився на скандинавського професора. Повноцінну дубльовану версію фільму німецькі глядачі побачили лише у 1975 р. Центром дубляжу в Німецькій Демократичній Республіці (НДР) була компанія Deutsche Film-Aktiengesellschaft, яка перекладала радянські кінострічки.

Дубляж був популярним і в Іспанії, оскільки він був масовим засобом пропаганди. Перший дубляжний цех відкрився у 1933 р. у барселонській кіностудії Trilla La Riva. До 1935 р. в країні з'явилися ще чотири студії дубляжу: філіал американського мейджора Metro Goldwyn Mayer, Acustic, S. A., Voz de Espasa та Fono Espasa, S. A. Перші 20 років уряд Франко допускав до показу лише кінокартини, дубляж яких був виконаний у студіях на території Іспанії. У дубляжі були проблеми із синхронізацією, а також, як і в Італії, зміст діалогів часто не зберігався. Герої фільмів говорили лише те, що не суперечило ідеології режиму Франко.

Франція, на відміну від Італії, Німеччини та Іспанії, не була під впливом диктатури, але також надала перевагу дубляжу у кіноперекладі. Французи дуже трепетно ставились до своєї мови. Починаючи з 16 ст. вони займалися проблемами її нормалізації, а

дубляж продовжив цю традицію. Оскільки у 1930-ті рр. французькі студії дубляжу ще не мали достатнього обладнання, багато французьких акторів поїхали у США, щоб саме там озвучувати кінострічки. У кінці 1940-х рр. у Франції був прийнятий комплекс законів, згідно якого потрібно було дублювати всі іноземні кінофільми, в той же час було заборонено франкомовним акторам займатися дубляжем фільмів для французького ринку на території США. Наразі французька школа кінодубляжу вважається однією з найкращих в світі.

Не дивлячись на багату історію дубляжу, європейські країни надають перевагу субтитруванню як основному виду кіноперекладу. На це є ряд причин:

- 1) мала кількість населення;
- 2) малі збори від прокату іноземних кінофільмів;
- 3) субтитрування значно дешевше дубляжу (у 8–15 разів);
- 4) велика кількість фільмів, що імпортуються;
- 5) традиція «зберігати дух оригіналу»;
- 6) декілька державних мов, для кожної мови є окремий рядочок субтитрів (наприклад, у Бельгії або Швейцарії) [4].

Велика Британія, Скандинавія, Бельгія, Нідерланди, Португалія та багато інших європейських країн надають перевагу субтитруванню над дубляжем.

Що стосується Великої Британії, то мешканці цієї країни ніколи не мали труднощів із розумінням фільмів з США, тому не потребували перекладу. У той же час, в США та у Великій Британії європейське кіно скоріше вважається «авторським», має меншу кількість глядачів, і тому субтитрування є найбільш підходящим та економічним видом перекладу. Виключенням є Уельс, який надає перевагу дублюванню для підтримки статусу валлійської мови.

Не можливо залишити без уваги кіноперекладацьку індустрію канадського Квебеку, яка є предметом не лише національної гордості, але й суперечок із Францією. Так, у 1996 р. Франція видала постанову №96-776, в якій йшлося: «Кінематографічний твір, дубльований французькою мовою і передбачений для прокату, повинен отримати прокатне посвідчення, що відрізняється від того, яке видається даному твору для прокату в його оригінальній версії. Прокатне посвідчення на дубльовану версію видається лише у тому випадку, якщо оригінальна версія уже отримала прокатне посвідчення, а дубляж виконаний у студіях, розташованих на території Франції або будь-якої іншої держави – члена Європейського Союзу або учасника Угоди щодо створення європейського економічного простору від 2 травня 1992 р.» [5, 127].

У Франції також діють угоди між профспілками про те, що дубляж виконується виключно на території Франції [5, 128]. Канадці вважають ці обмеження несправедливими, так як вони закривають шлях на французький ринок для канадських компаній дубляжу і вимагають від канадського уряду контр засобів щодо заборони імпорту кінострічок, дубльованих у Франції, підвищення митних зборів тощо.

Наразі основним полем конкурентної боротьби між французькими та канадськими студіями дубляжу залишається франкомовна Африка.

В іспаномовних державах Латинської Америки зарубіжна кіно-, відео- та телепродукція дублюється на так званій «нейтральній» іспанській мові і лише для великих ринків (Мексика та Аргентини) – на місцеві варіанти іспанської мови.

В європейських країнах, де державними мовами є італійська і/або німецька мови (наприклад, в Австрії, Швейцарії, Сан-Марино тощо), використовуються дубльовані в Німеччині та Італії версії іноземних фільмів. Австрійці або купують продукцію, дубльовану в Німеччині, або дублюють на власних студіях іноземні фільми, застосовуючи стандартний варіант німецької мови, щоб уникнути регіонального колориту.

Що стосується Китайської Народної Республіки (КНР), тут до 1949 р. в кінотеатрах великих міст глядачі мали можливість дивитися зарубіжне кіно (в основному, американське) та слухати синхронний переклад у навушниках, якими були оснащені крісла в залах. Загалом переклад був невисокої якості і часто переривався через технічні причини.

На початку 1949 р. Чанчунська кіностудія, заснована японською армією, у період окупації Китаю (1931–1945 рр.), почала дублювати зарубіжні фільми на китайську мову. Через рік відділ дубляжу з'явився і в Шанхайській кіностудії.

Вибір на користь дубляжу у національному масштабі був зроблений не випадково. Субтитри не розглядались у якості оптимального рішення через невисокий рівень грамотності китайського населення та наявності у ряді регіонів країни (Тибеті, Внутрішній Монголії та Синьцзян-уйгурському автономному районі) місцевих мов, носії яких хоча і розуміли китайську, але мали труднощі у читанні китайських ієрогліфів.

До 1966 р. Китай імпортував та дублював фільми насамперед із СРСР та інших країн – учасників Варшавського договору. У період Культурної революції (1966–1976 рр.) єдиними дубльованими кінострічками, допущеними до прокату, були «Ленін в Жовтні» (1937) та «Ленін в 1918 році» (1939) радянського режисера М. І. Ромма.

У 1957 р. відділ дубляжу вийшов із складу Шанхайської кіностудії і з того часу є єдиною в Китаї незалежною студією дубляжу, яка перекладає 2/3 кінопродукції. Ще третину дублюють студії «Чанчунь», «Пекін», «Баї», «Емеї» та «Чжу-цзян». Китай імпортує фільми із 48 країн, при чому існує обмежувальна квота на ввезення голлівудських кінострічок – 50% від загального об'єму кіноімпорту. Фільми дублюються з англійської, російської, французької, німецької, іспанської, італійської, хінді, арабської та в'єтнамської мов на путунхуа, офіційну мову КНР. Крім того, кінострічки китайського виробництва на цих же студіях дублюються з путунхуа на монгольську, тибетську, уйгурську, корейську мови та діалекти кантонської мови етнічних меншин Китаю, а також субтитруються на англійську мову для міжнародного ринку. При цьому, англійські субтитри, зроблені в Китаї, мають низьку якість.

У 1980 р. Міжнародний відділ Центральної телекомпанії почав дублювати західну кіно- та телепродукцію. Протягом 1980-х – 1990-х рр. дубльована західна телепродукція користувалась великою популярністю у глядачів і приносила Шанхайській телекомпанії та ССТВ величезні прибутки. Тому деякі провінційні телестудії також зайнялися дубляжем західних телепрограм, але вони значно відставали у якості.

Однак із середини 1990-х рр. рейтинг популярності західної телепродукції в Китаї падає. В цілому, професійний китайський дубляж високої якості.

Ситуація в Індії дуже схожа з Китаєм: величезна за чисельністю глядацька аудиторія, велика кількість національних мов та низький рівень грамотності. Однак ця країна багато в чому унікальна. Кіноіндустрія Індії представлена Боллівудом і Коллівудом, яка є однією з найбільших у світі. 95% індійських глядачів віддають перевагу національним кінофільмам, яка протягом кількох десятиліть користуються популярністю не лише в Індії, а й за кордоном. При цьому все частіше в індійських кінострічках звучать кілька мов. Наприклад, в діалогах персонажів на хінді присутні англомовні вкраплення у вигляді окремих слів або цілих речень. Крім англійської, герої користуються у спілкуванні тамільською, телугу та іншими індійськими мовами. У такому випадку іншомовні репліки або субтитруються, або (рідше) переозвучуються.

Більшість кінострічок, що ввозяться в країну – голлівудські. Їх дублюють на кількох великих студіях загальнонаціонального рівня (UTV, VGP, En Sync, Mainframe і Sound & Fusion) та великій кількості малих студій, розкиданих по всій країні. Фільми дублюють, в основному, на хінді, телегу та тамільській мові. Щорічний оборот ринку дубляжу в Індії складає 150 млн. рупій.

Великі кіностудії мають штатних звукооператорів і перекладачів, але безпосередньо озвучуванням перекладених діалогів нарівні з професіоналами займається величезна кількість дилетантів, так як сьогодні професія актора дубляжу в Індії надзвичайно популярна. Через те, що озвучуванням займаються непрофесіонали, які не мають достатнього досвіду та майстерності, якість індійського дубляжу наразі невисока.

Вибір на користь дубляжу був зроблений в СРСР на початку 1930-х рр. Більшість населення у той період була малограмотною, тому субтитрування не могло влаштувати кіноглядача. Крім того, дубляж допомагав приховувати неприйнятні для цензури висловлювання зарубіжних кіногероїв.

У 1935 р. в Науково-дослідницькому кінофотоінституті під керівництвом режисера М. С. Донського на російську мову був дубльований американський фільм «Людина-невидимка» (The Invisible Man, 1933). Переклад кіно діалогів виконав відомий режисер С. Рейтман. Саме з цієї роботи почалася історія Радянської школи дубляжу. У 1937 р. при Кіностудії ім. Горького, яка мала тоді назву «Союздیتфільм», був відкритий перший в країні дубляжний цех.

У 1945 р. на базі «Інторгкіно» було створено Всесоюзне об'єднання по експорту та імпорту фільмів, яке отримало монопольне право на прокат радянського кіно за кордоном та іноземного в СРСР. В країні з'явилась велика кількість трофейних німецьких кінострічок, а також фільмів, знятих в США та Великій Британії. У 1948 р. на екрани радянських кінотеатрів вийшло 48 іноземних фільмів: у п'ять разів більше, ніж у 1947 р. Однак бум буржуазного кіно продовжувався недовго. Закупівлю кінострічок капіталістичних країн під жорсткий контроль взяв на себе ЦК КПРС.

Крім західних кінострічок в країну завозили фільми, зняті у країнах соціалістичного табору. До середини 1950-х рр. план прокату почав швидко збільшуватися. Кіностудії ім. Горького ставало все важче справлятися з об'ємом кінокартин, що приходили на дублювання. Тому у 1956 р. в Ленфільмі за ініціативою Міністерства культури СРСР відкрився дубляжний цех. За Ленфільмом був Мосфільм та ряд інших кінокомпаній. Однак флагманом радянського кінодубляжу залишалась Кіностудія ім. Горького: до кінця 1980-х рр. на ній дублювалось не менше 80 кінострічок із 150, що виходили щорічно в СРСР.

Дублюванням фільмів займалися відомі актори театру та кіно (О. П. Басилашвілі, Г. М. Віцин, М. П. Караченцев та інші).

Радянська школа дубляжу вважається однією із найкращих у світі значною мірою завдяки роботі укладальників тексту, які добивалися чіткої синхронізації складової артикуляції.

Таким чином, дубляж є основним і найпопулярнішим видом кіноперекладу у світі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Звегинцева И. А. «Terra Incognita»: Кино Австралии и Новой Зеландии. М.: Материк, 2004. 224 с.
2. Gottlieb H. Linguistic Algorithms of Translation. Heidelberg, 1994. 230 p.
3. Danan M. Dubbing as an Expression of Nationalism // Meta. 1991. Vol. 36. №4. P. 606–614.
4. Матасов Р. А. История кино/видео перевода // Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода. 2008. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-kino-video-perevoda/viewer>.
4. Paquin R. Le Doublage au Canada: Politiques de la Langue et Langue des Politiques // Meta. 2000. Vol. 45. №1. P. 127–133.

СМИСЛОВІ ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «ЧОРНОБИЛЬ»

Косяк С. М., кандидат історичних наук

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

26 квітня 1986 року сталась найбільша трагедія не тільки України, а й усього людства – вибух на Чорнобильській АЕС. Сумарна радіація ізотопів, викинутих у повітря після аварії в Чорнобилі, була в 30–40 разів більшою, ніж при вибуху атомної бомби в Хіросімі. Одразу після аварії майже 8,5 млн. людей отримали різні дози опромінення, близько 155 тис. кв. км територій було забруднено, з них 52 тис. кв. км – сільськогосподарські землі. Реактор продовжував випромінювати радіацію ще 3 тижні, доки його не накрили сумішшю піску, свинцю, глини та бору. 27 квітня 1986 року, після оприлюднення інформації про аварію, розпочалася масова евакуація мешканців міста Прип'ять, а з 2-го травня – загальна евакуація населення 30-ти кілометрової зони Чорнобильської АЕС. На 1 січня 1987 року із забруднених радіацією територій України було вивезено 91,4 тис. осіб [1, 4]. Радіаційні викиди осіли на території України, Білорусії, деяких областей Росії. Також Чорнобильський слід торкнувся і північно-західної Європи, Північної Африки, досяг навіть Японії та Канади. «Чорнобиль» став однією з наймасштабніших екологічних катастроф ХХ століття, що з реальної історичної події поступово перетворився на слово-символ. Чорнобильська катастрофа стала шоком і трагедією не лише через техногенний катаклізм, але і через замовчування тодішнім радянським керівництвом інформації про реальну небезпеку, ситуацію на ЧАЕС та довкола неї. Коли інформація про події 26 квітня 1986 року була оприлюднена, світова свідомість зазнала невідворотного масового інфо-шоку, котрий спричинив тотальну паніку. Про аварію стали говорити не лише як про національне лихо чи то техногенну катастрофу, а й як про світову трагедію планетарного масштабу.

З проголошенням незалежності Україна проходить шлях переосмислення багатьох подій своєї історії. Після розсекречення архівних матеріалів з'являються нові історичні факти, змінюється інтерпретація раніше відомих подій, формується нове розуміння минулого. До таких «історичних одкровень» належить і тема Чорнобильської катастрофи [2, 61]. Німецький історик Керстін Йобст відстоює думку, що українці мають впроваджувати пам'ять про Чорнобильську аварію до національного наративу сьогоденної України [3, 169]. Анна-Вероніка Вендланд, дослідниця історії Східної Європи, відстоює позицію, що Чорнобиль перебуває зараз у процесі своєї історизації, а постчорнобильська доба в національній історії України стала початком державного піднесення [4, 158]. На думку українського історика Алли Киридон у формуванні смислових значень «Чорнобиля»

умовно виокремлюються кілька періодів, узалежнених темпорально. А віддаленість часового горизонту впливає на зміну ієрархії цінностей та характер інтерпретування смислових значень цієї події [5, 282].

Актуальність. У наш час, актуалізація в колективній уяві смислових значень «Чорнобиля» обумовлена темпоральними, локальними, політичними, соціальними, міжнародними та іншими чинниками. Зауважимо також, що чим далі ми відходимо від цієї події, тим слабшою стає «стурбованість» суспільства, хоча тема Чорнобиля постійно присутня. Водночас варто визнати й те, що в Україні зниження стурбованості чорнобильськими проблемами пов'язане з виходом на перший план інших важливих економічних, соціальних та безпекових проблем. Тому тема зазначеної розвідки є актуальною і значимою.

Мета: дослідити особливості основних етапів формування оціночно-смислових значень концепту «Чорнобиля» на основі темпорально-логічного підходу.

Чорнобильська аварія стала не тільки однією з найголовніших подій 1986 року на теренах колишнього Радянського Союзу, але й одночасно вона стала подією найбільш широко відображеною у світових ЗМІ кінця ХХ століття. Її унікальність у тому, що це була перша ядерна аварія, яка спочатку мала гриф абсолютної секретності, а згодом «вибухнула» потужністю повної інформації, що призвело до масового інформаційного шоку світової свідомості, котрий в свою чергу спричинив радіо-паніку.

У вимірі сьогодення «Чорнобиль» з реальної історичної події поступово перетворився на подію символічної категорії. Він пов'язується з різними соціокультурними і політичними смислами. Дослідниця Я. Яковлева виділяє п'ять традиційних образів Чорнобильської трагедії, які міцно вжилися у культурну площину українського «пост-чорнобильського часу»: інформаційний; естетично-поетичний; соціальний; семіотично-міфологічний; апокаліптичний. [6, 25]. Професор А. Киридон у своєму дослідженні характеризує досить розгалужений простір реальних і символічних значень «Чорнобиля»: техногенне лихо, апокаліпсис, місце пам'яті, соціально-культурний феномен, культурна травма суспільства, матриця сучасної катастрофічної свідомості, каталізатор розпаду та переломний момент існування радянської системи, індикатор нової конфігурації Європи [5, 275].

Техногенне лихо, яке стимулювало жваве обговорення проблем використання атомної енергії. У публічних дебатах багатьох країн катастрофа стала аргументом для відмови від використання в громадських цілях атомної енергії. Так у Німеччині, після Чорнобильської катастрофи, було створено федеральне міністерство охорони навколишнього середовища та безпеки реакторів, а в 1998 р. було прийняте офіційне рішення про відмову від атомної енергії.

Чорнобиль як апокаліпсис. Військова концепція Чорнобиля та відродження апокаліптичних візій атомної війни, актуалізація

ядерного дискурсу. Проте, на відміну від Другої світової війни, Чорнобиль не змінив ідентичності українців, але відчутно її розхитав, тому що громадяни в час «перебудови» сприйняли цього ворога не як зовнішню загрозу, а як «домашнього» ворога [7, 78]. Слід зазначити, що Чорнобильська катастрофа викликала у людей різних країн однакові страхи і тривоги, особливо щодо здоров'я дітей.

Чорнобильська зона – як «місце пам'яті». Найповніше концепцію «місце пам'яті» розробив французький дослідник П. Нора. Він трактував їх не з позицій просторового, географічно-історичного детермінізму, а більш широко: як певні сегменти культурного простору, де пам'ять кристалізується, концентрується, зберігається. «Місця пам'яті» – це «люди, події, предмети, будівлі, традиції, легенди, географічні точки, які оточені особливою символічною аурую. Їхня роль символічна, тобто нагадування про минуле, що наповнює смыслом життя в теперішньому» [7, 79].

Як зауважує німецька дослідниця Анна-Вероніка Вендланд, Чорнобиль перебуває зараз у процесі своєї історизації. При цьому можна виділити дві тенденції. Перша – творення європейського, та навіть глобального місця пам'яті, яке насамперед постає як національне *lieu de memoire* у національній пам'яті двох східноєвропейських країн, котрі найбільше потерпіли від наслідків ядерної катастрофи, – передусім йдеться про Україну та Білорусь. Інша тенденція, поширена насамперед у Німеччині та Північній Америці: це спроба тлумачення цього місця пам'яті та його суспільних, культурних, технологічних, екологічних і політичних зв'язків за допомогою інструментарію молодих субдисциплін – транснаціональну і глобальну історію; візуальну та гендерну історію; нову екологічну історію та історію техніки, а також так звані студії катастроф [2, 160]. Основним місцем пам'яті в Україні, є призупинена атомна станція і покинуте місто-привид Прип'ять.

Чорнобильська трагедія як певний соціально-культурний феномен. Закрита зона, як і призупинена атомна станція з бетонним покриттям – «саркофагом» над зруйнованим третім блоком реактора використовується тепер з комерційною метою як туристичний об'єкт, як свого роду зародження інновації «чорнобильської естетики». Я. Яковлева розглядає природу чорнобильської девіації, чорнобильський вандалізм в контексті пострадянської кризи моральності, зауважуючи, що «чорнобильський вандалізм» водночас є демонстративним прикладом руйнації моральних стереотипів СРСР та новоутворення національного наративу України. У наш час досить популярним стає так званий темний туризм у вигляді екскурсій до Чорнобильської зони. А Голдштейн виділяє серед домінантних спонукальних мотивів вандалічних дій: навмисність, деструктивність і обстоювана права власності на зруйнований об'єкт. В. Ален розглядає явище вандалізму як процес, що приносить естетичне задоволення.

Чорнобиль як культурна травма. Сучасні дослідники наголошують, що саме сфера культурних змін вважається найбільш

травматичною, коли травмуюча ситуація руйнує «культурну тканину суспільства», і як усі феномени культури, володіє найсильнішою інерцією, продовжує існувати довше, ніж інші види травм, іноді поколіннями зберігаючись в колективній пам'яті та час від часу проявляючи себе. В такому контексті слід зробити акцент на тому, що культурна травма Чорнобиля, в свою чергу, породила посттравматичні феномени «втрати» та «жертви», які виявили себе у вигляді аксіологічних рефлексій на зміни у соціальній ідентичності громадян України. У дискурсах пам'яті в Україні та Білорусі Чорнобильська катастрофа зараховується до багатогранної національної історії страждань.

Чорнобиль як матриця сучасної катастрофічної свідомості. Природно, що подібні ситуації мають серйозний вплив на самосприйняття людей та їхнє розуміння ролі держави. Однією з найбільших проблем, що увиразнює настрої мешканців чорнобильського регіону, залишається «надмір песимізму». Чорнобильську катастрофу потерпілі й надалі сприймають як особисту трагедію, суцільний крах картини світу, способу життя, життєвих планів, сформувалася особлива «спільнота приречених», це люди, що зосереджені, в основному, лише на власному здоров'ї, здоров'ї своїх дітей та близьких.

Чорнобильська аварія як *каталізатор розпаду та переломний момент існування радянської системи.* Жан Бодріар зазначає глобальну роль Чорнобильської аварії у новій конфігурації Європи [8, 45]. Передусім, чорнобильський вибух означав вибух усередині самої радянської системи, а саме – він підірвав віру в модернізацію по-соціалістичному, що протягом більш ніж півстоліття здійснювалася за рахунок надмірної експлуатації розуму і фізичних людських сил, а також насильства над індивідуальною свободою, націями, соціальними станами, культурою [9, 388]. На думку західних дослідників, Чорнобильська катастрофа трапилася в той період, коли остаточно «визрів» злам тоталітарної системи колишнього радянського суспільства.

У перші роки після аварії у населення Чорнобиль асоціювався з Другою світовою війною. Для того, щоб збудувати саркофаг для зруйнованого реактора, було мобілізовано всі ресурси, весь технічний потенціал і збройні сили держави. Паралелізація між атомною катастрофою та досвідом Другої світової війни пов'язана з моделями подолання кризи, що склалися в суспільстві після 1945 року: реактор сприймався як «ворог», ліквідатори – як солдати (багато з них і насправді були солдатами), зведення саркофагу – як перемога.

Слід зазначити, що Чорнобильська катастрофа та породжені нею посткатастрофічні процеси призвели до змін звичайного способу життя, ціннісних орієнтацій та поведінки людей. Зростає незадоволення та недовіра до влади, сумніви в її спроможності подолати наслідки радіоактивного забруднення. Деструктивні зміни відбулися і в психології населення, різкому ослаблені репродуктивних

прагнень, загальній ослабленості та піддатливості хворобам. Зміни відбулися у соціально-побутовій сфері (зміна гігієни житла, прагнення до придбання екологічно чистої продукції та ін.), у праці, в організації відпочинку. Зауважимо, що у зв'язку з аварією населення забруднених зон зазнає, окрім радіаційного впливу, ще й психоемоційне напруження, стрес.

З плином часу змінюється шкала цінностей та інтерпретація смислових значень події. Так, психолог Ю. Швалб зауважує, що наслідки Чорнобильської катастрофи не можна розглядати як постійні в часі. На цій підставі необхідно виділяти ті чи інші смислові коди символічного простору. З точки зору сприйняття населення, радіаційна аварія і радіація мають певні особливості, які відповідно зумовили свідомісний зріз її сприйняття у перші роки (в умовах реальної стресової ситуації) та подальшу міфологізацію свідомості. Тому помилково розглядати багатоаспектні наслідки події одновимірно чи в рамках лише теорії стресу [9]. Адже теорія стресу спрацьовує тільки на першому етапі після аварії (два-три роки), коли люди потребують прямої психологічної допомоги та підтримки в стресовій ситуації. Другий етап пов'язаний з необхідністю адаптації людей до нових умов життєдіяльності. Тут стратегія має ґрунтуватись на психологічній підтримці та інформаційному забезпеченні. Третій етап пов'язаний з виробленням компенсаторних реакцій і моделей поведінки в нових умовах. Стратегія повинна бути спрямована на відновлення мінімально необхідного рівня життя людей. І четвертий етап пов'язаний з необхідністю відновлення звичайного способу життя людей. Тому стратегія має бути спрямована на забезпечення комфортності та успішності життя людей [10, 282].

Оціночно-смилова шкала події змінюється. Якщо до трагічних подій йшлося про Чорнобильську атомну станцію як втілення передових наукових технологій, то після – йдеться про «аварію», «трагедію», порівняння Чорнобиля з атомною війною. Через кілька років заговорили про «чорнобильську катастрофу». Як зауважує Тамара Гундорова, «трагедія» і «катастрофа» мають різні символічне навантаження і програмуєть різні види дискурсів. Поняття «чорнобильська трагедія» домінувало в радянські часи. На Заході переважає порівняння Чорнобильської аварії з катастрофою. Таке сприйняття домінує і в сучасній Україні [9, 425].

На жаль, Чорнобильська катастрофа, в полі владних структур, перетворюється на одну з пам'ятних дат в календарі. Що до динаміки ступеня суб'єктивного переживання наслідків катастрофи упродовж першого десятиріччя трагедії, слід зазначити, що для періоду 1986–1987 рр. характерним є високий ступінь переживання для підлітків – 97,7%, для дорослих – 100%; 1997–1998 рр. – для підлітків 19,3%, для дорослих – 52,4%; 2007 р. – для підлітків – 1,2%, для дорослих – 5,4%. [5, 283]. Одна з причин спаду тривожності полягає в посиленні адаптації та «звикання», а відтак «непомічання». Ще одна причина – в «механізмі витіснення». Бурхливий розвиток перебудовних процесів,

усвідомлення реальних розмірів і суті катастрофи, насиченість подіями перших років незалежності та перших десятиріч XXI століття. Відтак сильна стресова ситуація внаслідок чорнобильської аварії зазнала своєрідного «заміщення» реальними подіями, не менш сильними емоційно.

Тому сьогодні Чорнобиль здебільшого залишається темою свідомого обговорення та дослідження переважно «радянського» покоління українців, молодь, народжена після аварії за часів незалежності, цю тему, в більшості, ігнорує.

Висновки. Чорнобиль став початком відліку нової епохи, коли інформація, символічні знаки, віртуальність стали реальними. З Чорнобилем змінилася картина світу. Як зазначив Фредерік Лемаршанд з цього приводу: «...Світ, що виник із Чорнобиля, розпочинає іншу епоху, епоху звуження населеного світу, епоху світу, що регресує, світу сформованого технічним «прогресом», спочатку ядерним, а трохи згодом – і генетичним, та маніпуляціями живими істотами» [5, 374]. Чорнобиль – це місце пам'яті не лише національного, європейського, а й глобального масштабу. Водночас він став однією зі структурних компонент самоідентифікації українського суспільства. Зрозуміло, що з часом образ події стирається, розпливається, спостерігається послаблення катастрофізму в сприйнятті та відтворенні події, своєрідна «десакралізація». Проте, у колективній пам'яті українського народу, Чорнобиль все більше утверджується як символ. Чергова річниця Чорнобиля не лише каталізує простір спогадів, а й спонукає до глибокого осмислення різних сегментів події.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чернобыль. Пять трудных лет // Сборник материалов о работах по ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС в 1986–1990 гг. Москва, 1992. 353 с.
2. Яковлева Я. О. Чорнобильська «зона відчуження» як мнемонічне місце // Вісник Черкаського університету. 2014. №31. С. 59–64.
3. Йобст К. Українська травматична пам'ять: Голодомор і Чорнобиль // Критика. 2011. №11–12. С. 169–170.
4. Вендланд А. В. Повернення до Чорнобилю // Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис. 2011. №18. С. 151–187.
5. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
6. Яковлева Я. Образ Чорнобильської трагедії як домінуючий фактор інкультурації сучасних українців // VII Харківські студентські філософські читання (Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 14–15 квіт. 2011 р.): Міжнар. наук. конф. студ. та аспірантів. Харків, 2011. С. 24–35.
7. Вендланд А. В. Україна транснаціональна: транснаціональність, трансфер культури, перехресна історія // Україна. Процеси націотворення / Упоряд. А. Каппелер; пер. з нім. К.: К. І. С., 2011. 315 с.

8. Baudrillard J. The illusion of the End. Stanford: Stanford:University Press, 1994. 186 p.

9. Швалб Ю. Динаміка соціально-психологічного статусу населення в спільнотах, що зазнали впливу Чорнобильської катастрофи (мешканці радіоактивно забруднених територій, евакуйовані, переселенці) // Міжнар. наук.-практ. семінар «Психологічні аспекти подолання наслідків великомасштабних аварій і катастроф. Досвід Чорнобиля і Фукусіми» (9 грудня 2013 р., м. Київ). URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/1209_Shvalb.pdf.

10. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2013. 548 с.

35 РОКІВ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Панченко С. О.

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

З початком мирного використання ядерної енергії пов'язувались великі сподівання на безмежне розширення енергетичних ресурсів людства. Ядерна енергетика спочатку була однією з найперспективніших і престижних галузей промисловості. Але їй довелося зіткнутися з низкою важких аварій, що сталися у ХХ столітті на різних типах ядерних реакторів у різних країнах. Внаслідок цих аварій похитнувся і престиж, і перспективи світової ядерної енергетики, незважаючи на кордони або різницю суспільно-політичних систем. З аварій, що трапились на Заході, відомими широкій громадськості стали такі:

- аварія на реакторі «Уіндскейл-1» у 1957 р. (Великобританія);
- аварія на другому блоці АЕС «Три Майл Айленд» у 1979 р. (США), наслідки якої для активної зони реактора остаточно виявилися лише через шість років.

Та найважчий спадок від ядерної енергетики ХХ століття – це наслідки аварії 26 квітня 1986 р. на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС, які приголомшили все людство і поставили під сумнів перспективу подальшого існування ядерної галузі у всьому світі. Внаслідок аварії загальний обсяг радіоактивного викиду щонайменше у 200 разів перевищив викид радіонуклідів під час вибухів атомних бомб у Хіросімі і Нагасакі. До того ж, на відміну від тих атомних бомбардувань, наслідки Чорнобильської катастрофи не обмежуються радіаційним ударом тільки для сучасних поколінь, а є джерелом довготривалої загрози ураження ще багатьох майбутніх поколінь. Ця потенційна загроза криється у високоактивному ядерному паливі, яке внаслідок аварії було дощенту зруйноване і викинуте з активної зони реактора. Розсіяний викид за межі четвертого блока Чорнобильської АЕС становив лише – 4% від його

паливної начинки, але й цього було досить для глобального радіоактивного забруднення довкілля. Решта ядерного палива (96% або майже 200 т), строк радіологічної небезпеки якого сягає сотень тисяч років, залишилася серед руїн четвертого блока, утворивши велетенський осередок радіаційного ураження. [1]

Життєвої важливості набула проблема якнайшвидшої локалізації і подальшої ліквідації цього джерела радіаційної і ядерної загрози в осередку аварії. Відчайдушними зусиллями такої величезної держави, якою був Радянський Союз, вдалося вирішити лише першу частину цієї проблеми – якнайшвидше локалізувати наслідки аварії. Безпосередньо в осередку аварії – на зруйнованому блоці №4 Чорнобильської АЕС – було виконано першочергові заходи щодо зменшення наслідків аварії і розпочато роботи із забезпечення контролю його стану, ядерної та радіаційної безпеки. Утворений внаслідок аварійно-відновлювальних робіт конгломерат з уцілілих конструкцій четвертого блока і засобів локалізації наслідків запроектованої аварії, у тому числі нових конструкцій захисного укриття, дістав назву об'єкт «Укриття». За 35 років після катастрофи внаслідок природних процесів та протирадіаційних заходів, які застосовуються, радіаційна ситуація на забрудненій території України поліпшилася. Проте у зв'язку з великими періодами напіврозпаду радіоактивні речовини зберігатимуться в навколишньому середовищі упродовж багатьох десятиліть. Тому ще декілька поколінь людей піддаватимуться хронічному опроміненню іонізуючою радіацією в малих дозах.

За 35 років, які минули Уряд України, уряди країн «Великої вісімки» та Комісія Європейського Співтовариства виробили спільний підхід до розробки і реалізації Всеохоплюючої програми для підтримки рішення України щодо закриття Чорнобильської АЕС. Програма ґрунтувалася на таких принципах: [3]

- дружні відносини між Україною та членами «Великої сімки»;
- принципова залежність між реформами в енергетичному секторі та досягненням цілей економічної й соціальної реформи в Україні;
- підтримка рішення щодо закриття Чорнобильської АЕС та розроблення довгострокової стратегії для енергетичного сектору України, з урахуванням раціональних економічних, фінансових і природоохоронних критеріїв, що спричинить створення ефективного, сталого, орієнтованого на ринок енергетичного сектору, який відповідатиме потребам України;
- необхідність постійного підвищення рівня ядерної безпеки в усьому світі а урахуванням принципів, визначених у Міжнародній конвенції з ядерної безпеки, а також, у зв'язку з цим, визнання суттєвої ролі, що відіграє незалежний національний орган регулювання з ядерної безпеки;

- потреба мобілізувати фінансові ресурси міжнародного співтовариства та внутрішні джерела з метою підтримки рішення України закрити Чорнобильську АЕС;

- забезпечення широкомасштабного співробітництва з боку українських учасників у всіх проектах, пов'язаних із всеохоплюючою програмою;

- визначення того факту, що дострокове закриття Чорнобильської АЕС матиме негативні економічні та соціальні наслідки для України і водночас сприятиме надходженню міжнародних фінансових ресурсів та підвищенню національних стандартів ядерної безпеки;

- визнання того, що відповідальність за ядерну безпеку покладається виключно на державу, яка експлуатує атомні електростанції, і що потрібно мати ефективне законодавство, котре передбачатиме відповідальність за ядерну шкоду, згідно з прийнятими міжнародними нормами;

- бажання підвищити ефективність виробництва і використання електроенергії;

- значущість спільного зобов'язання вжити всіх необхідних заходів з метою виведення ЧАЕС із експлуатації в найменший строк.

У грудні 1990 р. на 45-й сесії Генеральної Асамблеї ООН прийнято резолюцію про міжнародне співробітництво у справі пом'якшення і подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. На її виконання в рамках ООН було створено комітет і робочу групу відповідної спрямованості, а заступника Генерального секретаря ООН призначено координатором із питань Чорнобиля. У травні 1993 р. у Мінську сформовано чотиристоронній координаційний комітет (до його складу увійшли керівники «чорнобильських» відомств трьох країн), який очолив заступник Генерального секретаря ООН. З 90-х років ХХ ст. до справи щодо подолання наслідків катастрофи залучилися країни Європи. У 1995 р. в Україні здійснювалося майже 50 проектів і програм, у фінансуванні яких брали участь міжнародні організації й окремі країни. Це, насамперед, Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Програма ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Європейська Комісія, інвестори зі США, Німеччини, Швейцарії, Швеції, Канади, Японії. Наприклад, ЮНЕСКО ініціювала та фінансово підтримала створення у Славутичі, Бородянці та Іванкові центрів соціально-психологічної реабілітації населення, яке потерпіло від аварії. Робота програм була показана на прикладі першого енергоблоку Рівненської атомної електростанції (РАЕС), на якій впроваджена безпечна діагностика реакторів і парогенераторів за допомогою центрального маніпулятора німецької фірми «Сіменс», що відповідає світовим стандартам. Установки цієї серії уведено в дію на РАЕС у рамках міжурядової угоди України і Федеративної Республіки Німеччини (ФРН). Вони використовуються у ФРН, США, ПАР, Швеції, Фінляндії, Угорщині й Словаччині. На західноукраїнському ядерному об'єкті створено

сервісний центр автоматизованих дистанційних систем контролю, який обслуговуватиме також Південноукраїнську та Хмельницьку АЕС.

На Чорнобильській атомній електростанції неодноразово працювала група експертів МАГАТЕ. Метою візитів була інспекція першого, другого і третього блоків, а також сховища опроміненого ядерного палива (СОЯП-1). Окрім звичайної інспекції, яка полягала в обслуговуванні систем контролю і спостереженні МАГАТЕ, інспектори спільно з фахівцями й керівниками Чорнобильської АЕС працювали над проектом установки мобільної системи, що контролює переміщення ОЯП зі станції на СОЯП-2. Проект устанавлення устаткування, що був узятий під гарантію МАГАТЕ, розроблявся і фінансувався разом із Лос-Аламоською і Сандійською національними лабораторіями (США).

Щодо стану безпосередньо паливовмісних матеріалів, то на початку 2000-х років було виявлено, що з часом структура цього так званого коріуму руйнується під дією власної активності в субмікронний пил. Цей факт викликав певне занепокоєння в плані перспектив робіт по перетворенню об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему, але в 2003–2005 роках Курчатовський інститут спільно з Інститутом проблем безпеки АЕС України провів низку досліджень та дійшли спільного висновку, що темпи утворення субмікронного пилу протягом 30–50 років не будуть сприяти його виходу за межі ані ОУ, ані нового безпечного конфайнменту.

За існуючою сьогодні Стратегії поводження з радіоактивними відходами в Україні [6], заснованої на досвіді щодо поводження з радіоактивними відходами (далі – РАВ) інших країн, всі високоактивні РАВ, які будуть витягнуті з об'єкту укриття (далі – ОУ), ми повинні після певної обробки поховати в глибоких геологічних формаціях. І тут виникає ряд проблем. По-перше, відповідні глибокі формації в Україні відсутні, та для їх створення необхідно проведення додаткових досліджень. По-друге, щоб туди доставити ВРАО з ЧАЕС, необхідно буде здійснювати їх транспортування в спецавтомобілях (наприклад – ОТ-20) по дорогах загального призначення. Що стосується інших РАВ, вийнятих з ОУ, їх необхідно переробити на заводі з переробки рідких радіоактивних відходів або на комплексі із поводження з твердими РАВ (рідке – випаровувати, тверде – спалювати і пакувати, а потім засипати в контейнери і заливати бетоном). У будь-якому випадку, після всіх необхідних процедур обсяги витягнутих радіоактивних відходів доцільно множити на 3. У зв'язку з вищесказаним, зараз розглядається Концепція [5] «поховання на місці», яка доводить, що ефективніше, безпечніше і дешевше залишити все, що є всередині «Саркофагу», попередньо провівши сортування, аналіз, облік і контроль вмісту. В концепції зазначається, що для захоронення короткоіснуючих низько- та середньоактивних твердих радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, та радіоактивних відходів, що утворюватимуться під час зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, у складі першої черги комплексу

«Вектор» будуються приповерхневі сховища з використанням передових наукових і технологічних досягнень, у тому числі ракетно-космічної галузі.

Є ще одна проблема. Справа в тому, що фінансування проекту нового безпечного конфайнменту (далі – НБК) з боку Заходу закінчилось в перший день експлуатації об'єкта, тобто в кінці 2017 року. Експлуатація НБК – фінансова складність для України. З огляду на ситуацію в країні, є необхідність співпраці з іноземними інвесторами для уникнення недофінансування робіт з демонтажу всередині ОУ та експлуатації НБК.

Після введення в експлуатацію НБК залишки зруйнованого блоку, незважаючи на нове укриття, як і раніше будуть становити небезпеку. Законом України «Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему» передбачено перетворення об'єкта в екологічно безпечну систему, для чого необхідно виконати великий комплекс заходів. Потрібно демонтувати нестабільні конструкції ОУ, розробити технології вилучення ПВМ, видалити і захоронити всі, які залишилися в об'єкті РАВ. Найбільш актуальним питанням стає демонтаж нестабільних конструкцій, який повинен завершитися до закінчення встановленого терміну стабільності ОУ – 2023 р. Однак дані роботи виходять за рамки фінансування робіт Чорнобильським Фондом «Укриття», і джерело їх фінансування все ще не визначене. Витрати на експлуатацію НБК лягають на державний бюджет України важким тягарем, оскільки в активній фазі за попередніми оцінками вони перевищують експлуатаційні витрати ОУ орієнтовно в 5 разів і складають близько 60 млн. доларів США на рік. [4]

В Україні створена нормативно-правова база, що регулює весь комплекс післячорнобильських проблем. Верховна рада України прийняла і ратифікувала велику кількість законів, постанов, резолюцій і угод, спрямованих на розв'язання найскладніших проблем мінімізації наслідків катастрофи і недопущення подібних аварій у майбутньому. До проблем ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи привернута увага усього світового співтовариства Організацією об'єднаних націй та її спеціалізованим агентством МАГАТЕ вжито заходів для з'ясування реальних масштабів катастрофи, розробки заходів щодо боротьби з наслідками аварії, для посилення безпеки діючих реакторів. Україна особливу увагу приділяє співробітництву з країнами, що найбільше постраждали від катастрофи – Республікою Білорусь і Російською Федерацією.

Органами державної влади та населенням виконано ряд завдань, для зведення до мінімуму наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. Прямі витрати України на пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи за період 1986–1991 років склали близько 6 млрд. доларів США, а з 1992 по 2005 роки витрати становили понад 7 млрд. доларів США. Допомога потерпілим областям була зосереджена на заходах з відновлення життєдіяльності уражених радіацією регіонів, проведення

деактивації, соціальної підтримки населення, яке залишилося проживати в забруднених областях, організації медичного обслуговування. У 2021 році керівники та спеціалісти володіють інформацією стосовно радіоекологічного стану землі, рівня її забруднення, достатньо точно прогнозують накопичення радіоактивного цезію рослинами та перехід його у тваринницьку продукцію. Введені в дію більш жорсткі норми оцінки рівня радіаційного забруднення продукції; проводяться регулярні обстеження людей, особливо дітей на вміст радіонуклідів в організмі, впроваджуються оздоровчі заходи, спрямовані на покращення загального радіаційного стану, зменшення надходження радіонуклідів до організму людей. Залишається актуальним визначення ризиків для здоров'я людей, вивчення впливу радіоактивного забруднення на навколишнє середовище, прогнозування стратегічних напрямів вирішення проблем розповсюдження радіонуклідів у воді, повітрі, ґрунті, вивчення можливих наслідків цих явищ для конкретних груп населення які піддаються ризику, враховуючи їх спосіб життя.

9 грудня 2020 року Президент України Володимир Зеленський підписав Указ №556/2020 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення екологічної безпеки та підготовку заходів до 35-х роковин Чорнобильської катастрофи». [2] Згідно з документом, Кабінет Міністрів України має вжити невідкладних заходів щодо поліпшення протипожежного та санітарного стану лісів на території зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, зокрема на лісових територіях Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, а також щодо вдосконалення системи оперативного реагування, зокрема моніторингу та раннього виявлення пожеж тощо. Крім того, уряд повинен проаналізувати та актуалізувати законодавство щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та щодо соціального захисту постраждалих громадян, а також забезпечити контроль за ефективним використанням бюджетних коштів, передбачених на відповідні цілі. Також має бути актуалізована загальнодержавна цільова екологічна програма поводження з радіоактивними відходами та загальнодержавна програма зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему. Серед іншого, Кабінет Міністрів має розробити та затвердити план заходів до 35-х роковин Чорнобильської катастрофи, вшанування подвигу учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. План, зокрема, повинен передбачати проведення 26 квітня 2021 року у Києві та Київській області заходів з нагоди 35-х роковин катастрофи; проведення у закладах освіти та закладах культури інформаційних, просвітницьких, культурно-мистецьких та інших заходів, а також широке висвітлення таких заходів. Необхідним є й опрацювання питання проведення в Україні міжнародної конференції, присвяченої 35-м роковинам Чорнобильської катастрофи.

Загальнонаціональна проблема України через 35 років Чорнобильської трагедії являється не вирішеною на сьогоднішній день. Серед основних напрямків роботи у її вирішенні відмічається:

- Підтримання взаємодії з іноземними інвесторами в області радіаційного захоронення;
- Дослідження нових джерел фінансування та інвестування в проекти Чорнобильської зони відчуження та АЕС;
- Розробка технологій сталого використання, збереження і збагачення біоресурсів та покращення їх якості і безпечності, збереження біорізноманіття.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Наукові і технічні аспекти Чорнобиля: Зб. наук. ст./За заг. ред. В. М. Глигала, А. В. Носовського. КІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2002. Вип.4. 664 с.
2. Указ Президента України №556/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5562020-35921>.
3. Стан і проблеми зони відчуження ЧАЕС. URL: https://pidru4niki.com/12810419/ekologiya/stan_problemi_zoni_vidchuzhennya_chaes.
4. Новий безпечний конфайнмент». URL: <https://chnpp.gov.ua/nbk/index.html>.
5. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової екологічної програми поводження з радіоактивними відходами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2007-%D1%80#Text>.
6. Стратегія поводження з радіоактивними відходами в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/237433815>.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В 30-КІЛОМЕТРОВІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ ПІСЛЯ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС В КВІТНІ – ГРУДНІ 1986 РОКУ

*Томіленко А. Г., кандидат історичних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Нині, в Україні, не знайдеться людини, яка б не чула про аварію на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. Однак, події, які розгорталися навколо ЧАЕС в після аварійний період для багатьох залишаються невідомими. А вони були не менш драматичними і значимими для подальшої екологічної безпеки України й Республіки Білорусь.

З кінця квітня і протягом усього літнього періоду в Чорнобильському і прилеглому до нього районах УРСР і БРСР встановилася суха, спекотна погода, що відбилося на пожежній обстановці в зоні ведення спеціальних робіт, особливо в лісових масивах і на торфовищах. Наприклад, в 30-км зоні на території Білорусії за період з 30 квітня по 28 травня відбулося 37 лісових і

торф'яних пожеж на загальній площі 86 га, з них 23 торф'яних пожеж на площі 74 га. У 30-кілометровій зоні на території України за період з 26 квітня по 21 червня відбулося 36 пожеж, з них 24 пожежі на торфовищах [1, 193].

26 квітня 1986 р. був розгорнутий Чорнобильський зведений загін на базі сил і засобів протипожежної служби, які прибули на гасіння пожежі. Через добу угруповання було зменшене до 27 одиниць техніки та 240 чоловік особового складу. Зведений загін №1 дислокувався на території СВПЧ-6 міста Прип'яті [2, 58]. Потім через несприятливу радіаційної обстановку 29 квітня він був переведений в місто Чорнобиль. У місті Прип'яті було залишене одне відділення на АЦ-40 чисельністю 6 чоловік. 1 травня Чорнобильський зведений загін був передислокований в місто Іванків, а в місті Чорнобилі залишено чотири відділення на АЦ загальною чисельністю 27 осіб. З міста Прип'яті весь особовий склад і техніка протипожежної служби були виведені. Одночасно було віддано розпорядження про розгортання 4 травня Харківського батальйону воєнізованої пожежної охорони чисельністю до 300 чоловік і Чернігівського батальйону чисельністю до 306 чоловік (кожному батальйону надавалося по 52 одиниці техніки) і підготовці до 29 квітня сил ближнього резерву на базі протипожежної служби цивільної оборони Чернігівської області в складі 192 чоловік особового складу та 21 одиниці техніки для заміни Чорнобильського зведеного загону [3, 81].

Надалі планувалося розгортання: до 5 травня – Житомирського зведеного загону протипожежної служби чисельністю 144 особи і 26 одиниць техніки, Хмельницького зведеного загону протипожежної служби до 10 травня чисельністю 150 чоловік і 10 одиниць техніки, а також підготовці до 12 травня Черкаського зведеного загону протипожежної служби чисельністю 180 особа і 42 одиниці техніки та Вінницького зведеного загону протипожежної служби чисельністю 151 особа і 32 одиниці пожежної техніки. Пізніше чисельний склад зведеного загону дальнього резерву сил був дещо змінений і відновлений в межах 203 чоловік особового складу та 29 одиниць пожежної техніки [3, 81].

До складу дальнього резерву сил протипожежної служби були включені: Черкаський, Вінницький, Полтавський, Дніпропетровський, Харківський, Ворошиловградський, Донецький зведені загоны протипожежної служби. Було прийнято рішення про недоцільність встановлення для них жорсткої черговості змін через складність і невизначеність загальної оперативної обстановки. Тому для дальнього резерву було встановлено єдиний термін готовності до 21 травня 1986 р. В оперативний резерв начальника протипожежної служби цивільної оборони України був включений також курсантський склад Львівського і Харківського пожежно-технічних училищ чисельністю по 450 осіб [4, 109].

3 травня Чорнобильський зведений загін був замінений Чернігівським зведеним загоном чисельністю 192 особи. У його розпорядженні була 21 одиниця техніки. Загін дислокувався в місті

Іванкові. 10 травня він був замінений Житомирським зведеним загonom. На його базі в місті Чорнобилі була створена зведена воєнізована пожежна частина з цілодобовим двозмінним чергуванням 4 відділень (35 осіб). СВПЧ налічувала 196 чоловік особового складу та 11 одиниць основної та спеціальної техніки [3, 83].

10 травня Чернігівський батальйон ВПО було надано 25 бригаді хімзахисту для проведення дезактиваційних робіт. З 14 травня Харківський батальйон ВПО окремими підрозділами став залучатися для проведення робіт з ліквідації наслідків аварії. 23 травня Житомирський зведений загін був замінений Вінницьким зведеним загonom загальною чисельністю 221 особа [3, 83]. Він прийняв техніку Житомирського зведеного загону (на території УРСР кожна чергова зміна зведених загонів здійснювалася повністю).

У період до 17 вересня протипожежною службою було загашено дві пожежі на АЕС, 12 пожеж у відселених пунктах 30-кілометрової зони і 811 лісових та торф'яних пожеж [5, 69]. Найбільш складною була пожежа, що сталася 23 травня на АЕС. Начальник зміни реакторного цеху Лебедев С. І., проводячи радіаційну розвідку о 1 годині 40 хвилин виявив густий дим з боку енергоблоку номер чотири, про що негайно повідомив штаб пожежогасіння.

З отриманням сигналу підрозділом пожежної охорони був введений в дію розроблений на той час план пожежогасіння цього об'єкту. Згідно з планом на гасіння пожежі було направлено 9 відділень, загальною чисельністю 138 осіб. Крім того в гасінні пожежі брали участь 64 чоловіки з військової частини 6 184 (Харківський батальйон ВПО), 24 особи з військової частини 6 185 (Чернігівський батальйон ВПО), 21 людина з підрозділів пожежної охорони УВС Житомирського облвиконкому, 35 осіб з пожежних підрозділів міста Києва, всього 268 осіб і 60 одиниць пожежної техніки [3, 106].

О 2 годині 15 хвилин було виявлено горіння кабелів у приміщенні 402/3 в кабельному коробі. Частина коробка була розпечена до червоного світіння. О 2 годині 30 хвилин на АЕС прибули оперативна група і пожежні підрозділи.

Особовий склад чергового караулу прибув на місце на чолі з керівником протипожежної служби від ГУПО МВС СРСР підполковником вн. сл. Максимчуком В. М. у складі оперативної групи. Куди також входили: начальник ВПО УВС Рівненської області підполковник вн. сл. В. Ткаченко, начальник відділу УПО УВС Дніпропетровської області підполковник вн. сл. Ф. Коваленко та старший інженер ГУПО МВС СРСР капітан вн. сл. А. Гудков. Прибувши на місце, В. Максимчук організував розвідку пожежі. Було встановлено, що в приміщеннях головних циркуляційних насосів 4-го блоку в двох місцях згоріли кабелі силових збірок. Виникла загроза розповсюдження пожежі на 3-й енергоблок.

У зв'язку з високим рівнем радіації В. Максимчук прийняв рішення проводити гасіння пожежі невеликими групами по п'ять чоловік. За його розпорядженням крім пожежних підрозділів, які були на чергуванні терміново почалося комплектування бойових обслуг із особового складу

Харківського та Чернігівського батальйонів ВПО. Отримавши високу дозу радіації Максимчук близько 9⁰⁰ був відправлений у лікарню, а керівництво гасінням пожежі взяв на себе підполковник вн. сл. В. Ткаченко. Близько 13 години у Чорнобиль прибув зведений загін Вінницької області на чолі із заступником начальника ВПО підполковником вн. сл. П. Меліховим. До місця пожежі відразу ж було направлено два відділення. Правильні дії протипожежної служби дозволили в найкоротший термін і з мінімальними втратами на початку локалізувати, а потім і ліквідувати пожежу.

Роботи по гасінню ускладнювалися через високий рівень радіації (на окремих ділянках до 200 рентген на годину), а також складності планування приміщень і прокладки кабельних трас та несправності протипожежного водопроводу. Для забезпечення безперебійної подачі води була прокладена магістральна лінія у 1,5 км [3, 106].

Внаслідок високого рівня радіації було прийнято рішення міняти бойові розрахунки через кожні 10–15 хвилин. Доставка особового складу до місця пожежі і назад здійснювалася на бронетранспортерах. Для забезпечення безпеки особового складу всі бойові розрахунки працювали в захисних костюмах Л-1, до складу кожної ланки входив дозиметрист. На чолі бойової обслуги були поставлені офіцери.

Роботи з локалізації і ліквідації пожежі тривали протягом 6 годин. Незважаючи на вжиті заходи 47 чоловік особового складу отримали опромінення вище 20 рентген. Гасіння лісових і торф'яних пожеж ускладнювалося наявністю радіоактивного фону, сформованого в результаті осадження на рослинних покривах радіоактивного пилу. Потужність іонізуючого випромінювання досягала десятків, а в ряді випадків і сотень мілірентген на годину. Для запобігання ураження радіоактивними опадами робота особового складу протипожежної служби здійснювалася в захисних костюмах Л-1.

Досвід роботи в костюмах Л-1 показав, що кількість особового складу бойових розрахунків, щоб уникнути теплового удару мало бути збільшено по відношенню до штатної належності в два-три рази, так як при цьому необхідно було забезпечити змінність особового складу. Згідно «Довідника з цивільної оборони» терміни перебування в костюмі могли бути: при температурі 30 градусів Цельсія – 15–20 хвилин, при температурі від 25 до 20 градусів Цельсія – 30 хвилин, при температурі від 20 до 15 градусів Цельсія – 40–45 хвилин, при температурі від 15 до 10 градусів Цельсія – 1,5–2 години, при температурі нижче 10 градусів Цельсія – більше 3 годин [3, 108].

У тіні, а також в похмуру або вітряну погоду ці терміни можна було збільшувати в півтора рази. Оскільки пожежним доводилося діяти в умовах впливу інтенсивних температур і теплових потоків, то для обґрунтування часу їх перебування в костюмах Л-1 потрібні були спеціальні дослідження.

У відповідності зі сформованою обстановкою силами протипожежної служби проводився великий обсяг спеціальних робіт, які не відповідали функціональним завданням пожежної охорони. В їх число входили роботи: з відкачування «брудної» води з

шламовідстійників, забезпечення деяких видів робіт при виробництві прохідницького штреку під реактором №4, дезактивації укосу відкачного каналу 5-го енергоблоку АЕС, відкачці води з допоміжної системи реакторного відділення 4-го енергоблоку, подачі води до спеціальних машин для приготування бетону, евакуації зараженої пожежної техніки з території станції.

Окрім того протипожежною службою виконувалися роботи по дезактивації території і споруд АЕС, техніки, населених пунктів, обробці великої рогатої худоби. Загальний обсяг виконаних робіт протипожежною службою УРСР становив: по дезактивації території і будівель понад 33 млн. м², з відкачування радіоактивної води 63 тис. м³, з подачі води для бетонних робіт 320 тис. м³. Для цього залучалося 306 одиниць пожежної техніки та 1163 чоловіки особового складу [3, 108].

Зведеними загонами ППС Білорусії було дезактивовано: техніки 34 200 одиниць, дерев 30 000 штук, великої рогатої худоби 12 000 голів, території – 1 млн. м² (з них 150 тис. м² поверхні будівель). Для цих цілей було виконано 2 640 машиновіздів і залучалося 554 чоловіки особового складу та 42 одиниці пожежної техніки [3, 114].

Зниження кількості пожеж досягалося і за рахунок активного ведення пожежно-профілактичної роботи. Так, з липня до жовтня 1986 р. органами державного пожежного нагляду було виявлено 18 тис. протипожежних порушень на Чорнобильській АЕС і 3 500 в оперативно режимній зоні. До несення дозорної служби крім пожежної охорони залучалися – авіаційна служба охорони лісів, а також служба охорони громадського порядку. В результаті вжитих заходів ні в одному випадку пожежі не вийшли з-під контролю.

Таким чином, аварія на Чорнобильській АЕС і подальше радіоактивне зараження місцевості вимагали від протипожежної служби ведення великого обсягу самого різного виду робіт. При виконанні цих завдань враховувався гіркий досвід отриманий пожежниками 26 квітня. Незважаючи на складності в їх організації, підготовці та проведенні, зведені загоны протипожежної служби і батальйони ВПО МВС поставлені завдання виконали повністю, що свідчило про високу оперативність дій служби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бар'яхтар В. Г. та ін. Чорнобильська катастрофа. К.: Наук. думка, 1996. 575 с.
2. Вогонь Чорнобиля. Літопис Чорнобильської трагедії у документах, фактах та свідченнях самовидців. К.: ВД «Альтернативи», 1998. 573 с.
3. Отчет о работе пожарной охраны при ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС. М.: ВНИИПО. 213 с.
4. Десять років після аварії на Чорнобильській АЕС: Національна доповідь України. К.: Мінчорнобиль України, 1996. 250 с.
5. Пятнадцать лет Чернобыльской катастрофы. Опыт преодоления. Материалы Международной конференции. Киев, Украина, 18–20 апреля 2001. К.: Чернобыльинформ, 2001.

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА – ПОГЛЯД НА ТРАГЕДІЮ 30 РОКІВ ПОТОМУ

*Федоренко Я. А., доктор історичних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

XX століття в історії України наповнене великою кількістю подій, котрі здійснили надзвичайний вплив на суспільство й закарбувалися у його пам'яті назавжди. Серед них – глобальна техногенна катастрофа, наслідки якої відчув не лише український народ, а в тій чи іншій мірі – й вся північна півкуля планети Земля.

Вибух 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 року – найбільша аварія ядерного реактору та найбільша радіаційна промислова катастрофа не тільки за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків, але і за економічним збитком (235 млрд. доларів). Існує принаймні два різні підходи до пояснення причини чорнобильської аварії, які можна назвати офіційними, а також декілька альтернативних версій різної міри вірогідності.

Спочатку провину за катастрофу покладали виключно, або майже виключно, на персонал. Таку позицію зайняли Державна комісія, сформована в СРСР для розслідування причин катастрофи, суд, а також КДБ СРСР, що проводив власне розслідування. МАГАТЕ у власному звіті 1986 року також в цілому підтримало цю точку зору [1, 34]. Значна частина публікацій у ЗМІ, у тому числі і недавніх, оснований саме на цій версії. На ній же оснований різні художні і документальні твори.

Проте в подальші роки пояснення причин аварії були переглянуті, у тому числі і в МАГАТЕ. Консультативний комітет з питань ядерної безпеки (INSAG) в 1993 році опублікував новий звіт [2, 159], що приділяв більшу увагу серйозним проблемам в конструкції реактора. У цьому звіті багато висновків, зроблених в 1986 році, було визнано помилковими.

У сучасному викладі, причини аварії такі:

- реактор був неправильно спроектований і небезпечний;
- персонал не був проінформований про небезпеки;
- персонал допустив ряд помилок і неумисно порушив існуючі інструкції, частково через відсутність інформації про небезпеки реактора;

- відключення захисту або не вплинуло на розвиток аварії, або не суперечило нормативним документам.

Реактор РБМК-1000 мав ряд конструктивних недоліків, які, на думку фахівців МАГАТЕ, стали головною причиною аварії. Вважається також, що через неправильну підготовку до експерименту з «вибігу» генератора і помилки операторів, виникли умови, в яких ці недоліки проявилися на максимальному рівні.

Небезпечною була і помилка в конструкції керуючих стержнів реактора. Для управління потужністю ядерної реакції в активну зону вводяться стержні, що містять речовину, що поглинає нейтрони. Коли стержень виведений з активної зони, в каналі залишається вода, яка теж поглинає нейтрони. Для того, щоб усунути негативний вплив цієї води, в РБМК під стрижнями були поміщені витискувачі з графіту. Але при повністю піднятому стрижні під витискувачем залишався стовп води висотою 1,5 метра.

Спочатку стверджувалося, що оператори зробили багато помилок. Зокрема, провиною персоналу вважалося відключення основних систем захисту реактора, продовження роботи після падіння потужності до 30 Мвт і те, що реактор не зупинили, хоча знали, що оперативний запас реактивності менший дозволеного. Стверджувалося, що ці дії були порушенням встановлених інструкцій і процедур і стали головною причиною аварії.

У доповіді МАГАТЕ 1993 року ці висновки були переглянуті. Було визнано, що більшість дій операторів, які раніше вважалися порушеннями, насправді відповідали прийнятим у той час правилам або не справили жодного впливу на розвиток аварії.

Зокрема:

- тривала робота реактора на потужності нижче 700 МВт не була заборонена, як це раніше стверджувалося;

- одночасна робота всіх восьми насосів не була заборонена жодним документом;

- відключення системи аварійного охолодження реактора (САОР) допускалося, за умови проведення необхідних узгоджень. Система була заблокована відповідно до затвердженої програми випробувань, і необхідний дозвіл від Головного інженера станції був отриманий. Це не вплинуло на розвиток аварії – до того моменту, коли САОР могла б спрацювати, активна зона вже була зруйнована;

- блокування захисту, що зупиняє реактор в разі зупинки двох турбогенераторів, не лише допускалося, але було обов'язковим при роботі на низькій потужності;

- те, що не був включений захист при низькому рівню води в баках-сепараторах, технічно, було порушенням регламенту. Проте це порушення не пов'язане безпосередньо з причинами аварії і, крім того, інший захист (за нижчим рівнем) був включений.

Тепер при аналізі дій персоналу основна увага приділяється не конкретним порушенням, а низькій «культурі безпеки». Слід зазначити, що саме це поняття фахівці з ядерної безпеки почали використовувати лише після Чорнобильської аварії. Звинувачення відноситься не лише до операторів, але і до проектувальників реактора, керівництву АЕС і тому подібне. Експерти вказують на такі приклади недостатньої уваги до питань безпеки:

- після відключення системи аварійного охолодження реактора (САОР) 25 квітня від диспетчера «Київенерго» було отримано вказівку відкласти зупинку енергоблока, і реактор декілька годин

працював з відключеною САОР. Персонал не мав можливості знов увімкнути САОР (для цього потрібно було вручну відкрити декілька клапанів, а це зайняло б кілька годин), проте з точки зору безпеки, реактор слід було зупинити, не зважаючи на вимогу «Київенерго».

- 25 квітня протягом декількох годин оперативний запас реактивності (ОЗР), за вимірами, був менший дозволеного (у цих вимірах, можливо, була помилка, про яку персонал знав; реальне значення було в дозволених межах.) 26 квітня, безпосередньо перед аварією, ОЗР також (на короткий час) був меншим дозволеного. Останнє стало однією з головних причин аварії. Експерти МАГАТЕ відзначають, що оператори реактора не знали про важливість цього параметра. До аварії вважалося, що обмеження, встановлені в регламенті експлуатації, пов'язані з необхідністю підтримки рівномірного енерговиділення у всій активній зоні. Хоча розробникам реактора було відомо (з аналізу даних, отриманих на Ігналінській АЕС), що при малому запасі реактивності, спрацьовування захисту може приводити до зростання потужності, відповідні зміни так і не були внесені до інструкцій. Крім того, не було засобів для оперативного контролю цього параметра. Значення, що порушують регламент, були набуті з розрахунків, зроблених вже після аварії на підставі параметрів, записаних реєструючою апаратурою; після падіння потужності персонал відхилився від ухваленої програми і на свій розсуд вирішив не піднімати потужність до наказаних 700 Мвт. За словами А. С. Дятлова, це було зроблено за пропозицією начальника зміни блоку Акімова [3, 24]. Дятлов, як керівник випробувань, погодився з пропозицією, оскільки в регламенті, що діяв у той час, не було заборони на роботу на такій потужності, а для випробувань велика потужність була не потрібна. Експерти МАГАТЕ вважають, що будь-яке відхилення від заздалегідь складеної програми випробувань, навіть в рамках регламенту, неприпустиме.

Не зважаючи на те, що в новій доповіді акценти були зміщені і основними причинами аварії названі недоліки реактора, експерти МАГАТЕ вважають, що недостатня кваліфікація персоналу, недостатні знання про особливості реактора, що впливають на безпеку, і необачні дії також були важливими чинниками, що призвели до аварії.

Перед аварією велика кількість керуючих стрижнів, опинилася у верхніх положеннях, а ОЗР був менше дозволеного регламентом значення. Оператори не знали поточного значення ОЗР і, відповідно, не знали, що порушують регламент. Проте, експерти МАГАТЕ вважають, що оператори діяли необачно і поставили стрижні в таке положення, яке було б небезпечним, навіть якщо б не було кінцевого ефекту.

Навесні 1970 року розпочалося спорудження першої в Україні атомної електростанції – Чорнобильської АЕС. У той же часовий проміжок розгорнулось будівництво міста енергетиків – Прип'яті. До того електроенергію в Україні виробляли лише теплові та гідроелектростанції. Перший енергоблок нової АЕС був уведений в

експлуатацію 1977 року, другий – 1978-го, третій – 1981-го і четвертий – 31 грудня 1983 року. [4, 6].

На початок 1986 року в електростанції на високій потужності працювали чотири блоки першої та другої черги, завершувалось будівництво третьої черги – блоки №5 та №6 з реакторами РБМК-1000, розпочалось спорудження четвертої черги – блоки №7 та №8 з реакторами РБМК-1500. Невдовзі станція мала стати найпотужнішою у світі. На 26 квітня 1986-го ЧАЕС виробляла 120 млрд. кВт / годин електроенергії на рік.

Проте, виробничників турбували блоки №3 та №4, які за виробництвом електроенергії відставали від першої черги. Завдання підвищити енерговиробіток до наміченого рівня вирішити ніяк не вдавалось. Очевидно, саме з цієї причини Міністерством було вирішено провести на блоці №4 експеримент, пов'язаний саме з проблемою збільшення енерговиділення в активній зоні без зміни інших параметрів блока. Це був суто фізичний експеримент в самому реакторі, тому за системою, що існувала, всі дані про нього відносились до категорії таємних. В зв'язку з тим, що блок №4 в кінці квітня підлягав зупину на плановий середній ремонт, підготовку і проведення робіт в активній зоні прив'язали до цієї події [5, 19].

1 квітня 1986 року, коли блок №4 працював на потужності, що складала 104,7% проектної та 102,6% номінальної, почалась підготовка до експерименту в активній зоні. Фактичні дані про перевантаження палива в реакторі та зміни параметрів активної зони (АЗ) на протязі 1–23 квітня 1986 року дозволили технічним експертам встановити мету експерименту та методи його проведення. Вони вважали, що підготовка закінчилась 23 квітня, коли потужність складала 102% номінальної, а параметри АЗ відповідали програмі експерименту. Того ж дня з Москви на ЧАЕС прибула група науковців для проведення саме цього експерименту. Маючи справу з таємними роботами, ці спеціалісти перебували на станції інкогніто, контактуючи з обмеженим колом людей з персоналу. Проте, в опублікованих у 1998 році в Москві спогадах науковці інституту ім. Курчатова розповіли хто саме і коли прибув на ЧАЕС, де жив, що робив, коли від'їхав [6, 518].

ЧАЕС не була готова до зупину блока №4 та проведення експериментів та випробувань 25 квітня 1986 року. Не всі учасники робіт прибули на станцію, не всі технічні питання було вирішено. Директор станції В. П. Брюханов два дні переконував Міністерство, пропонуючи перенести зупинку блоку №4. Проте важливість експерименту в переважила. 24 квітня 1986 року він підписав наказ про зупин, який не встигли навіть вчасно надрукувати [7, 4].

Мета одного з досліджень полягала в перевірці проектного режиму, що передбачав використання інерції турбіни генератора для живлення систем реактора в разі втрати зовнішнього електроживлення.

Випробування повинні були проводитися на потужності 700 МВт, але через помилки оператора при зниженні потужності, вона

впала до 30 МВт. Було вирішено не піднімати потужність до запланованих 700 МВт і обмежитися 200 МВт. При швидкому зниженні потужності, і подальшій роботі на рівні 30 – 200 МВт почало посилюватися отруєння активної зони реактора ізотопом Ксенону-135. Для того, щоб підняти потужність, з активної зони витягувалася частина керуючих стержнів.

Після досягнення 200 МВт були включені два додаткові насоси, які повинні були служити навантаженням для генераторів під час експерименту. Величина потоку води через активну зону на деякий час перевищила допустиме значення. В цей час для підтримки потужності операторам довелося ще більше підняти стержні. При цьому, оперативний запас реактивності виявився нижчим за допустимий, але персонал реактора про це тоді не знав.

О 1:23:04 почався експеримент. У цей момент жодних сигналів про несправності або про нестабільний стан реактора не було. Через зниження обертів насосів, підключених до «вибігаючого» генератора і позитивного парового коефіцієнта реактивності, почалася тенденція до збільшення потужності (вводилася позитивна реактивність), проте система управління успішно цьому протидіяла. О 1:23:40 оператор натиснув кнопку аварійного захисту. Точна причина цієї дії оператора невідома, існує думка, що це було зроблено у відповідь на швидке зростання потужності. Проте Анатолій Дятлов (заступник головного інженера станції з експлуатації, що знаходився у момент аварії в приміщенні пульта управління 4-им енергоблоком) стверджує в своїй книзі, що це було передбачено раніше на інструктажі і зроблено в штатному (а не аварійному) режимі для глушіння реактора разом з початком випробувань з «вибігу» турбіни, після того, як стержні автоматичного регулювальника потужності підійшли до низу активної зони. Системи контролю реактора також не зафіксували зростання потужності аж до включення аварійного захисту.

Керуючі і аварійні стержні почали рухатися вниз, занурюючись в активну зону реактора, але через декілька секунд теплова потужність реактора стрибком зросла до невідомо великої величини (потужність зашкалювала на всіх вимірювальних приладах). Сталися два вибухи з інтервалом в декілька секунд, в результаті яких реактор був зруйнований. Про точну послідовність процесів, які привели до вибухів, не існує точних даних. Загально визнано, що спочатку стався неконтрольований розгін реактора, в результаті якого було зруйновано декілька ТВЕЛів. Це викликало порушення герметичності технологічних каналів, в яких ці ТВЕЛи знаходилися. Пара з пошкоджених каналів потрапила в міжканальний реакторний простір. В результаті там різко зріс тиск, що викликало відрив і підйом верхньої плити реактора, крізь яку проходять всі технологічні канали. Це призвело до масового руйнування каналів, скипанню одночасно у всьому об'ємі активної зони і викиді пари назовні – це був перший вибух (паровий), який відбувся 0 1 год.23 хв. 48 сек.

Щодо подальшого протікання аварійного процесу і природи другого вибуху, що повністю зруйнував реактор, немає об'єктивних зареєстрованих даних і можливі лише гіпотези. За однією з них, це був вибух хімічної природи, тобто вибух водню, який утворився в реакторі при високій температурі в результаті пароцирконієвої реакції і ряду інших процесів. За іншою гіпотезою, це вибух ядерної природи [8], тобто тепловий вибух реактора в результаті його розгону на миттєвих нейтронах, викликаного повним зневодненням активної зони. Великий позитивний паровий коефіцієнт реактивності робить таку версію аварії цілком вірогідною. Нарешті, існує версія, що другий вибух – теж паровий, тобто продовження першого; за цією версією всі руйнування викликав потік пари, викинувши з шахти значну частину графіту і палива. А піротехнічні ефекти у вигляді «феєрверку» вилітаючих, розпечених фрагментів, які спостерігали очевидці, це результат «виникнення пароцирконієвою і інших хімічних екзотермічних реакцій» [9, 20]

На момент аварії на чотирьох енергоблоках ЧАЕС працювало 176 осіб. А за 1,5 кілометри до південного заходу, на будівельному майданчику енергоблоків №5 і №6, у нічну зміну працювали ще й 268 будівельників і монтажників.

Варто зазначити, що у перші години після аварії багато хто, мабуть, не усвідомлював, наскільки сильно зруйнований реактор, тому було прийнято помилкове рішення забезпечити подачу води в активну зону реактора для її охолодження. Ці зусилля були даремними, оскільки і трубопроводи і сама активна зона були зруйновані, але вони вимагали ведення робіт в зонах з високою радіацією, які персонал виконував без захисного одягу. Інші дії персоналу станції, такі як гасіння локальних пожеж в приміщеннях станції, заходи, направлені на запобігання можливого вибуху водню, та інше, навпаки, були необхідними. Можливо, вони запобігли ще більш серйозним наслідкам.

Першими, майже одночасно, для ліквідації наслідків пожежі на місце аварії прибули пожежники ВПЧ-2 з охорони ЧАЕС о 1 год. 30 хв. і СВПЧ-6 м. Приїїті о 1 год. 35 хв. Два караули на чолі з начальниками – лейтенантами В. Правиком і В. Кібенком ціною свого життя ліквідували пожежу. Їх не попередили про небезпеку радіоактивного диму і уламків, вони не знали, що ця аварія була чимось більшим, ніж звичайна пожежа. Григорій Хмель, водій однієї з пожежних машин пізніше описав те, що трапилось: «Ми прибули туди близько 01:35... Ми бачили розкиданий графіт. Михайло спитав: Що таке графіт? Я вдарив ногою шматок графіту. Але один з пожежників на іншій вантажівці підняв його. Воно гаряче, говорив він. Шматки графіту були різних розмірів, деякі великі, деякі достатньо малі, щоб їх можна було підняти... Ми не знали багато про радіацію. Навіть ті, хто працював тут, не мали жодних ідей. Не було води у вантажівках. Михайло заповнив цистерну і ми націлили струмінь води на вершину. Потім ті хлопчики, які померли, пішли аж до даху – Коля Ващук, Володя Правік та інші...

Вони піднялися вгору сходами... і я вже їх ніколи не побачив знову» [10, 54].

Пріоритетним завданням було гасіння вогню на даху станції і території довкола будівлі, що містила енергоблок №4 для того, щоб захистити енергоблок №3 і тримати його основні охолоджувальні системи в робочому стані. Вогонь гасили до 5 години ранку. Хоча у середині четвертого блоку його вдалося загасити лише до 10 травня 1986 року, коли більша частина графіту згоріла.

І В. Кібенок, і В. Правік були удостоєні звання Героя Радянського Союзу посмертно. Оскільки отримали смертельну дозу радіації та померли від променевої хвороби 11 травня 1986 роки у Москві. Поховані вони там же, на Мітинському кладовищі. А навчальний заклад (Черкаське пожежно-технічне училище), де навчалися хоробрі лейтенанти, перейменовано на їхню честь. Сьогодні він носить ім'я – Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НЦЗУ України.

Таким чином, сумний список жертв смертоносної радіації було відкрито. 26 квітня 1986 року помер атомник В. Шашенок, 10 травня цього ж року старший пожежник СВПЧ-6 В. Тішура, 13 травня – командир відділення СВПЧ-6 В. Ігнатенко, 15 травня – командир відділення СВПЧ-6 М. Ващук, 16 травня – пожежник СВПЧ-6 М. Титенок. Загалом у перші дні аварії від так званого мирного атома загинуло 30 осіб, з них двоє – від обвалів конструкцій і опіків, решта 28 – від гострої променевої хвороби. Ще 237 учасників із таким діагнозом були госпіталізовані. Після них таких жертв були ще тисячі.

В результаті аварії утворилася радіоактивна хмара, яка накрила не лише сучасну Україну, Білорусь та Росію, котрі знаходилися поблизу ЧАЕС, але й і Східну Фракію, Македонію, Сербію, Хорватію, Болгарію, Грецію, Румунію, Литву, Естонію, Латвію, Фінляндію, Данію, Норвегію, Швецію, Австрію, Угорщину, Чехію, Словаччину, Нідерланди, Бельгію, Словенію, Польщу, Швейцарію, Німеччину, Італію, Ірландію, Францію (разом з Корсикою), Велику Британію та острів Мен [4, 8].

Інформація про радіацію прийшла не з СРСР, як мало б бути, а з Форсмаркської АЕС (110 км від місця аварії) в Швеції, коли на одязі співробітників 27 квітня було знайдено радіоактивні частинки. Підвищення рівня радіації також було зафіксовано у Фінляндії, але страйк державної цивільної служби затримав відповідь і публікацію. Згідно з даними, які були оприлюднені в 2006 році половина летких часток приземлилася за межами України, Білорусі і Росії.

Понад півтори доби 50-ти тисячне місто Прип'ять нічого не знало про реальну небезпеки. Мешканці міста Прип'ять продовжували жити у звичайному режимі.

Після оцінки масштабів радіоактивного забруднення стало зрозуміло, що буде потрібно робити евакуацію міста Прип'ять. Евакуація була запланована на 26 квітня, але вона була затримана за рішенням уряду СРСР та ЦК КПРС і почалася лише 27 квітня 1986 року в 14:00. Це було явною помилкою, оскільки в цей день вітер дув в

напрямі Прип'яті. А це 4 кілометри від ЧАЕС. Сосновий бір, що знаходився між містом і ЧАЕС під дією радіації перетворився на «Рудий ліс». Сосна гине при дозі в 10 гр., 50% летальність в людини настає при дозі в 4 гр. [11].

Станом на 28 квітня евакуація Прип'яті була майже повністю завершена. В Іванківській та Поліській райони евакуйовано більше 44,5 тисяч чоловік, близько 1 000 виїхало до родичів та знайомих в інші області. В Прип'яті залишилося 5000 осіб, для проведення невідкладних робіт. Рівень радіації в той час коливався від 30 до 2600 мкР/сек.

Незважаючи на це, ні 26, ні 27 квітня населення не попередили про небезпеку і не надали жодних рекомендацій про те, як слід поводитися, щоб зменшити вплив радіоактивного випромінювання. Перше офіційне повідомлення було зроблене на телебаченні лише 28 квітня під тиском обставин та міжнародної спільноти (в зв'язку з повідомленнями з Швеції), але і воно містило дуже мало інформації про те, що сталося і створювалося враження, що будь-яка загроза локалізована, хоча це було не так.

Станом на 3 травня 1986 року було евакуйоване населення 10-кілометрової зони [13]. До 6 травня було евакуйоване населення інших населених пунктів 30-кілометрової зони. Евакуація Прип'яті проводилася в Поліський район, згідно планом цивільної оборони. Сьогодні вчені стверджують, що якби маршрут пролягав в напрямку села Біла Сорока, що в Білорусі, то внесок в загальну дозу від евакуації складав би лише 6% [12, 38].

Для ліквідації наслідків аварії була створена урядова комісія, головою якої було призначено заступника голови Ради міністрів СРСР Бориса Євдокимовича Щербину. Для координації робіт були також створені республіканські комісії в Білоруській, Українській РСР і в РРФСР, різні відомчі комісії і штаби. У 30-кілометрову зону навколо ЧАЕС стали прибувати фахівці, які відправлялися для проведення робіт на аварійному блоці і навколо нього, а також військові частини, як регулярні, так і складені з терміново зібраних резервістів. Люди працювали в небезпечній зоні позмінно: ті, хто набрав максимально допустимого дозу радіації, виїжджали, а на їх місце приїжджали інші. Основна частина робіт була виконана в 1986–87 роках, в них взяли участь приблизно 240 000 чоловік. Загальна кількість ліквідаторів за всі роки приблизно 600 000 чоловік.

Отже, науковцями було сформульовано висновок, що в аварія на Чорнобильській АЕС сталася виключно із вини персоналу. У сучасному викладі, причини аварії наступні: реактор був неправильно спроектований і небезпечний; персонал не був проінформований про небезпеку та допустив ряд помилок і неумисно порушив існуючі інструкції, частково через відсутність достатньої інформації про безпеку реактора.

Першими в боротьбу з вогнем включилися воєнізовані пожежні частини міст Чорнобиля і Прип'яті, Буквально через кілька хвилин

після вибуху два відділення пожежників, очолювані лейтенантом В. Правиком, а також черговий караул на чолі з лейтенантом В. Кібенком, які прибули на 4-й блок, почали боротьбу з вогнем, що спалахнув на покрівлі, в приміщенні поблизу зруйнованого реактора. Ціною власного життя рятувальники зуміли запобігти розповсюдженню пожежі в бік 3-го енергоблока. На більшості ділянок пожежники зуміли локалізувати або повністю ліквідувати вогонь.

У процесі ліквідації аварії та очищенні забруднених територій брали участь представники багатьох професій і різних соціальних категорій: пожежники, військові, науковці, інженерно-технічні працівники, медики, робітники й сільські мешканці. Загальна кількість ліквідаторів за всі роки приблизно 600 000 чоловік.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. International Nuclear Safety Advisory Group. Summary Report on the Post-Accident Review on the Chernobyl Accident. Safety Series №75-INSAG-1. IAEA, Vienna, 1986. 223 с.

2. Міжнародне агентство з атомної енергії. Чорнобильська аварія: доповнення до Insag-1. Серія видань з безпеки №75-INSAG-7. МАГАТЕ, Відень, 1993. С. 159.

3. Дятлов А. С. Чернобыль. Как это было. М.: Научтехлитиздат, 2003. 192 с.

4. Моренко Л. Чорнобильська трагедія: мовою фактів // Моменти. №4. 2014. С. 6–9.

5. Барановська Н. П. Чорнобильська трагедія: Нариси з історії. К.: Інститут історії України НАН, 2011. 254 с.

6. Москва – Чернобылю: Научно-публицистическая монография. Книга 1 / под ред. Дьяченко А. А. М.: Воениздат, 1998. 660 с.

7. Брюханов В. П. Искупление чужих грехов // Комсомольская правда. 2000. 26 апреля. С. 4.

8. Андреев Ю. Б. Чернобыльские зарисовки. URL: <https://rc.nsu.ru/text/metodics/andreev.htm>.

9. Інформація про аварію на Чорнобильській АЕС і її наслідки, підготовлена для Магате // Атомная енергія. 1986. №5. С. 2–55.

10. Щербак Ю. М. Чернобыль. К.: Дніпро, 1989. 223 с.

11. Інформаційне повідомлення КДБ УРСР до ЦК КПУ про вибух 4-го енергоблока Чорнобильської АЕС 26 квітня 1986 року // Сайт Служби Безпеки України. URL: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=41880>.

12. 20 років Чорнобильської катастрофи: погляд в майбутнє. Національна доповідь України. К.: Атіка, 2006. 224 с.

13. Довідка 6 управління КДБ УРСР про хід робіт з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. 4 травня 1986 року // Сайт Служби Безпеки України. URL: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=41882>.

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК

Богун Л. В.	11
Боровик Т. М.	134
Видриган М. В.	16
Вовк Н. П.	19
Волошина К. В.	228
Вороновська Л. Г.	25
Горенко Л. М.	31
Горіла К. В.	52
Дулгерова О. М.	172
Єремєєва Н. Ф.	129,223
Ілляшенко Ю. Ю.	137
Кобко В. А.	38
Коваленко-Чукіна І. Г.	179
Коротяєв С. І.	43
Косяк С. М.	52,237
Котляр Д. О.	59
Кретов П. В.	68
Кретова О. І.	68
Кришталь Т. М.	172
Крічкер О. Ю.	108,212
Кузнецова Л. В.	184
Лисенко А. І.	147
Маруш І. В.	113
Мацішина І. В.	74
Миколенко В. А.	184
Міненко О. В.	218
Мосов С. П.	190
Ненько Ю. П.	155
Панченко С. О.	243
Процишин В. М.	78
Солодовніков І. В.	84
Спіркіна О. О.	165,228
Стадник І. Ю.	88
Сухарєва А. О.	96
Томіленко А. Г.	249
Усов Д. В.	102
Федоренко Я. А.	108,254
Чубін Т. К.	197
Чубіна А. С.	205
Чубіна Т. Д.	5,43,113,127
Чумак Н. В.	123
Шеревеня А. Д.	134
Lytwyn T.	127

ЗМІСТ

Секція 1. Історичні науки на тлі викликів сьогодення. Історія розвитку пожежно-рятувальної служби України та зарубіжних держав. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України. Політичні науки в Україні та світі. Філософські пошуки на тлі сучасних проблем. Соціологія та соціальна робота: нові ідеї та наукові досягнення. Наукові дослідження у галузі культурології, документознавства та інформаційної діяльності. Актуальні проблеми психологічних наук.

<i>Czubina T. PROBLEMY ROZWOJU WSPÓŁCZESNEJ RODZINY. PRZYSZŁOŚĆ RODZINY</i>	5
<i>Богун Л. В.</i>	
ВПЛИВ КОЛЕКТИВА НА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ДСНС УКРАЇНИ.....	11
<i>Видриган М. В.</i>	
ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК ВИД ПОЛІТИЧНОГО СВАВІЛЛЯ	16
<i>Вовк Н. П.</i>	
К ИССЛЕДОВАНИЮ РОЛИ САМОАКТУАЛИЗАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ САМОРАЗВИТИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ	19
<i>Вороновська Л. Г.</i>	
КОЕВОЛЮЦІЯ ПРИРОДНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	25
<i>Горенко Л. М.</i>	
СУТНІСТЬ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕОЛОГІЇ	31
<i>Кобко В. А.</i>	
ПРИРОДА ТА СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ.....	38
<i>Коротяєв С. І., Чубіна Т. Д.</i>	
КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ	43
<i>Косяк С. М., Горіла К. В.</i>	
МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЛІТИЦІ	52
<i>Котляр Д. О.</i>	
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКИХ МАС-МЕДІА.....	59
<i>Кретов П. В., Кретова О. І.</i>	
ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МЕТАМОДЕРНОГО ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ В ОСВІТІ	68
<i>Мацішина І. В.</i>	
СТРУКТУРА ТА АНТИСТРУКТУРА: КОММУНІТАС КОЛЕКТИВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДОСВІДУ	74
<i>Процишин В. М.</i>	
ДИНАМІКА ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ОСОБОВОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ	78
<i>Солодовніков І. В.</i>	
ПРОВЕДЕННЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРЕДМЕТАМИ ФАЛЕРИСТИКИ РАДЯНСЬКОЇ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	84
<i>Стадник І. Ю.</i>	
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЧЕРКАСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ	88

Сухарева А. О. ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ	96
Усов Д. В. ГЕНЕЗА ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ: ВІД МОДЕРНИХ ДО НОВІТНІХ ДИСКУРСІВ.....	102
Федоренко Я. А., Крічкер О. Ю. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	108
Чубіна Т. Д., Маруш І. В. СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	113
Чумак Н. В. ЗНАЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ В ДУХОВНО- ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ.....	123

Секція 2. Сучасна освіта: методологія, теорія і практика. Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Філософія та освіта: актуальні проблеми взаємодії. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Проблеми професійної підготовки спеціалістів у ЗВО. Розвиток відомчої освіти: історія та сучасність.

Czubina T., Lytwyn T. MOTYWACJA UDEKASJI NA POLSKICH UCZELNIACH UKRAIŃSKICH ABITURENTÓW	127
Єремєєва Н. Ф. КОМПОНЕНТИ ВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ І СТРАТЕГІЯ НАВЧАННЯ	129
Боровик Т. М., Шеревеня А. Д. РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	134
Ілляшенко Ю. Ю. ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО	137
Лисенко А. І. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	147
Ненько Ю. П. ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДАХ ДСНС УКРАЇНИ	155
Спіркіна О. О. ЩОДО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	165

Секція 3. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Економічні науки: теоретичні та практичні аспекти. Актуальні питання правових наук. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси.

Дулгерова О. М., Кришталь Т. М. ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ	172
--	-----

<i>Коваленко-Чукіна І. Г.</i> ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ФОНДОВОЇ БІРЖИ УКРАЇНИ	179
<i>Миколенко В. А., Кузнецова Л. В.</i> ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	184
<i>Мосов С. П.</i> ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СФЕРОЮ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ: МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД	190
<i>Чубін Т. К.</i> СВІТОВИЙ РИНОК ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ: ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	197
<i>Чубіна А. С.</i> РОЗВИТОК СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД (МІЖМУНІЦИПАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА) ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РЕФОРМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	205

*Секція 4. Актуальні проблеми філологічних наук.
Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти*

<i>Krichker O. Yu.</i> TOP TEN ENGLISH-UKRAINIAN ONLINE TEXT TRANSLATION PLATFORMS FOR TECHNICAL DOCUMENTS	212
<i>Minenko O. V.</i> LITERARY TRANSLATION AS AN IMPORTANT FACTOR OF INTERCULTURAL COMMUNICATION	218
<i>Yeremeieva N. F.</i> THE ROLE OF TEXTUAL CONCEPTS IN ENGLISH FOLK FAIRY TALES	223
<i>Спіркіна О. О., Волошина К. В.</i> ДУБЛЮВАННЯ ТА СУБТИТРУВАННЯ ЯК ОСНОВНІ ВИДИ КІНОПЕРЕКЛАДУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	228

Секція 5. Чорнобиль: 35 років життя після трагедії

<i>Косяк С. М.</i> СМИСЛОВІ ЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «ЧОРНОБИЛЬ»	237
<i>Панченко С. О.</i> 35 РОКІВ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ	243
<i>Томіленко А. Г.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ В 30-КІЛОМЕТРОВІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ ПІСЛЯ АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС В КВІТНІ - ГРУДНІ 1986 РОКУ	249
<i>Федоренко Я. А.</i> ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА - ПОГЛЯД НА ТРАГЕДІЮ 30 РОКІВ ПОТОМУ	254
АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК	263

Наукове видання

**ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ**

ВИПУСК 21

*За зміст вміщених у збірнику матеріалів відповідальність несуть автори.
Тези друкуються зі збереженням авторської орфографії,
пунктуації та стилістики*

Адреса редакційної колегії:
Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України,
кафедра суспільних наук; кафедра іноземних мов
E-mail: kafedra_gn_im@ukr.net

Підписано до друку 10.05.2021 р.
Обл.-вид. арк. 17,9. Ум. друк. арк. 16,75.
Тираж 30 прим. Замовлення № 15.
ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8.